

OBLICI I NAČINI CENZURE JAVNIH ISTUPA ALOJZIJA STEPINCA U SVJETOVNOM I KATOLIČKOM TISKU NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE

Trbušić, Davor

Doctoral thesis / Disertacija

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:967136>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-24**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

Sveučilište u Zagrebu

Fakultet hrvatskih studija

Davor Trbušić

**OBLICI I NAČINI CENZURE JAVNIH
ISTUPA ALOJZIJA STEPINCA U
SVJETOVNOM I KATOLIČKOM TISKU
NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2022.

Sveučilište u Zagrebu

Fakultet hrvatskih studija

Davor Trbušić

**OBLICI I NAČINI CENZURE JAVNIH
ISTUPA ALOJZIJA STEPINCA U
SVJETOVNOM I KATOLIČKOM TISKU
NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE**

DOKTORSKI RAD

Mentor:

Prof. dr. sc. Danijel Labaš

Zagreb, 2022.

University of Zagreb

Faculty of Croatian Studies

Davor Trbušić

**TYPES AND METHODS OF
CENSORSHIP OF PUBLIC
APPEARANCES OF ALOJZIJE
STEPINAC IN SECULAR AND
CATHOLIC PRESS OF THE
INDEPENDENT STATE OF CROATIA**

DOCTORAL DISSERTATION

Supervisor:

Prof. dr. sc. Danijel Labaš

Zagreb, 2022.

INFORMACIJE O MENTORU

Prof. dr. sc. Danijel Labaš (1965.) doktorat iz komunikologije postigao je 1996. godine na Papinskome sveučilištu Salezijana u Rimu, a u znanstveno-nastavno zvanje redovitoga profesora izabran je 18. prosinca 2018. U Upisniku znanstvenika Ministarstva znanosti i obrazovanja upisan je pod matičnim brojem 264382. Zaposlen je na Fakultetu hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu gdje je obnašao različite službe (zamjenik voditelja, povjerenik za nastavu i studente, povjerenik za međunarodnu i međuinstitucionalnu suradnju i ECTS koordinator u tri mandata i druge službe), a trenutačno je pročelnik Odsjeka za komunikologiju. Od 2021. član je Matičnoga odbora za područje informacijskih i komunikacijskih znanosti. Član je suradnik Znanstvenog vijeća za obrazovanje i školstvo HAZU i Nacionalnog etičkog Povjerenstva za istraživanja s djecom Vijeća za djecu pri Ministarstvu za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku (Uprava za demografski razvoj, obitelj, djecu i mlade) od 2019. Od akademske godine 2009./2010. član je Vijeća društveno-humanističkoga područja, a od ak. godine 2018./2019. zamjenik je člana Vijeća društveno-humanističkog područja. Vanjski je suradnik na doktorskim studijima Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Sveučilišta u Osijeku i Dubrovniku, Sveučilišta u Mostaru, kao i specijalističkoga studija na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

(Su)autor je i (su)urednik više knjiga i zbornika, a samostalno i u suautorstvu objavio je više od 100 znanstvenih radova, više desetaka stručnih radova te više stotina publicističkih i novinarskih članaka s područja informacijskih i komunikacijskih znanosti, filmskih i književnih kritika i osvrti, te prikaza knjiga u monografijama, časopisima, mjesečnicima i tjednicima. Sudjelovao je na više od 90, a s izlaganjima na više od 40 domaćih i međunarodnih znanstvenih simpozija, te više desetaka stručnih skupova.

Bio je voditelj ili suradnik na više domaćih i međunarodnih projekata, a među ostalim voditelj je projekta „Djeca medija“ od 2011. godine i predsjednik Društva za komunikacijsku i medijsku kulturu koje je dobitnik međunarodne Posebne nagrade žirija Zaklade „Evens Foundation“ – vodećega promotora medijskoga obrazovanja u Europskoj uniji 2017.

Bio je član hrvatskoga tima četiriju međunarodnih projekata: kao predsjednik Društva za komunikacijsku i medijsku kulturu sudjelovao je u radu međunarodnoga projekta EU Kids Online (koordinator za Hrvatsku izv. prof. dr. sc. Igor Kanižaj i koordinatorica doc. dr. sc. Lana Ciboci), član je i koautor na međunarodnome projektu „The Digital International Media

Literacy eBook Project (DIMLE)“ (voditelj Art Silverblatt), suautor na projektu „The International Encyclopedia of Media Literacy“ (voditeljica Renee Hobbs), na međunarodnome projektu „Mind Over Media EU“ – DG Connect (Media Literacy for all), te je član na projektu Smart EU (2020. -).

Kao istraživač 1994. godine sudjelovao je u istraživačkome projektu „Prisutnost kolegija komunikacijskih znanosti na talijanskim teološkim fakultetima“ (Fakultet znanosti društvene komunikacije Papinskoga sveučilišta Salezijana, voditelj prof. dr. Roberto Giannatelli), od 2003. do 2006. godine u projektu „Utjecaj medija na hrvatsku obitelj“ (Hrvatski studiji, voditelj doc. dr. sc. Mirko Mataušić), a od 2015. do 2017. na projektu „Mediji i obitelj“ (Hrvatski studiji, voditeljica doc. dr. sc. Jelena Jurišić).

U suradnji s Hrvatskom komorom medicinskih sestara (HKMS) i Društvom za kulturu demokracije (DKD) iz Zagreba 2007. i 2008. godine u svim je županijama, u podružnicama HKMS-a, bio voditelj projekta „Komunikacijske vještine s odgojno-obrazovnog stajališta. Novinarske radionice“.

Član je uredništva znanstvenih časopisa „Medijska istraživanja“ i „Kroatologija“, te recenzent šest knjiga i u više časopisa. Bio je član Hrvatskoga povjerenstva za suradnju s Organizacijom ujedinjenih naroda za prosvjetu, znanost i kulturu (UNESCO), te je član Matice hrvatske i Hrvatskoga društva katoličkih novinara.

SAŽETAK

U radu polazimo od pretpostavke da masovni mediji nužno poprimaju obilježja društva u kojem djeluju. Takva se dinamika, možda i najvidljivije, zrcali u totalitarnim režimima te se stoga u prvom dijelu disertacije analiziraju obrisi sovjetsko-komunističke teorije tiska u medijsko-promidžbenom sustavu Nezavisne Države Hrvatske. U njemu se rasvjetljavaju društveno-političke prilike u kojima su mediji djelovali, donose se ključna obilježja cenzorskog i propagandnog aparata vladajućeg režima, te se s aspekta deontologije novinarstva razjašnjava položaj urednika i novinara u redakcijama svjetovnih i vjerskih tiskovina tadašnjeg doba. Osnovni cilj istraživačkog dijela disertacije bio je promotriti kako se i koje točno postavke sovjetsko-komunističke teorije, odnosno oblici i načini cenzure očituju pri izvještavanju o događajima na kojima je javno istupao zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac. Da bi se to moglo, ponajprije se pristupilo kvantitativnoj i kvalitativnoj analizi sadržaja javnih istupa nadbiskupa Stepinca od 1941. do 1945. pri čemu je od ukupno devedeset osam (98) dostupnih istupa izdvojeno njih šezdeset tri (63) iz kojih se iščitava odnos prema tadašnjim društvenim okolnostima, besmislenosti rata i njegovim pogubnim posljedicama, uzaludnosti pokušaja uspostave novih društvenih poredaka koji ne poštuju Božje zakone te rasističkoj ideologiji. Došlo se do zaključka kako je nadbiskup Stepinac u svojim javnim istupima za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske često, vrlo jasno i nedvosmisleno adresirao problem ili određenu društvenu pojavu pa samim time i eksplicitno prokazivao neprihvatljive politike tadašnjeg režima. Konačno, temeljem izdvojenih javnih istupa nadbiskupa Stepinca, kvantitativno i kvalitativno je analiziran sadržaj šest (6) relevantnih svjetovnih i vjerskih tiskovina toga doba. Rezultati su pokazali kako je odnos svjetovnog i vjerskog tiska prema Stepinčevim javnim istupima uvelike ovisio o njihovoj dominantnoj temi. Pritom je cenzorsko postupanje ponajviše primijećeno u izvještavanju o istupima koji su tematizirali uspostavu novih društvenih poredaka koji ne poštuju Božje zakone te rasističku ideologiju. Tom je dinamikom poglavito obilježen analizirani svjetovni tisak, dok se kod vjerskog tiska, točnije *Katoličkog lista*, ne mogu utvrditi jednaki obrasci uređivačke politike, barem kada je riječ o javnim istupima nadbiskupa Stepinca.

Ključne riječi: nadbiskup Stepinac, cenzura, javni istupi, Nezavisna Država Hrvatska, sovjetsko-komunistička teorija tiska

SUMMARY

In this thesis we are led by the assumption that the mass media inevitably adopt the characteristics of the society in which they operate. Such dynamics is probably most visible in the totalitarian regimes and hence the first part of the dissertation analyses the outlines of the soviet communist theory of the press in the media and propaganda system of the Independent State of Croatia. It illuminates the sociopolitical context in which the media operated, it presents the key features of the censorial and propagandistic machine of the governance regime, and in the aspect of deontology it explains the position of editors and journalists in the editorial offices of the secular and religious press of the era. The main objective of the investigative part of the dissertation was to identify which tenets of the soviet communist theory, that is, which forms and methods of censorship were manifested when informing about public appearances of Alojzije Stepinac, the archbishop of Zagreb. Therefore the quantitative and qualitative analysis of the content of public appearances of archbishop Stepinac from 1941 to 1945 had to be done firstly. Out of ninety-eight (98) available statements, sixty-three (63) have been sorted out, and from these you can read the relation towards the social circumstances of the time, absurdity of the war and its pernicious consequences, futility of the attempts of setting up new social orders which do not obey God's laws and the relation towards the racist ideology. It has been concluded that in his public appearances during the rule of the Independent State Of Croatia archbishop Stepinac often very clearly and unambiguously addressed the issue or a certain social phenomenon and thus explicitly reported unacceptable policies of the regime. Finally, on the basis of archbishop Stepinac's singled out public appearances, the content of six (6) relevant secular and religious newspapers of the time has been analysed quantitatively and qualitatively. The results have shown that the relation of the secular and religious press towards Stepinac's public appearances depended considerably upon their dominant subject. Censorship actions have mostly been noticed when informing on appearances that thematized the establishment of new social orders which do not obey God's laws and that of racist ideology. This dynamics is present mainly in the analysed secular press. These patterns of the editorial policy cannot be found in the religious press, more precisely at *Katolički list*, at least when it comes to archbishop Stepinac's public appearances.

Keywords: Archbishop Stepinac, Censorship, Public Appearances, The Independent State of Croatia, Soviet Communist Theory of the Press

Sadržaj

UVOD	1
1. HRVATSKI DRUŠTVENO-POLITIČKI I MEDIJSKI KONTEKST U PRVOJ POLOVICI 20. STOLJEĆA	4
1.1. Povijesne okolnosti razvoja hrvatskog novinstva do 1941. godine s osvrtom na cenzuru.....	5
1.1.1. Hrvatsko novinstvo u razdoblju od 1929. do 1934.: Diktatura kralja Aleksandra i početak obavještajno-promidžbene djelatnosti Ustaško-domobranskog pokreta u inozemstvu	11
1.1.2. Hrvatsko novinstvo u razdoblju od atentata u Marseillu 1934. do osnutka Nezavisne Države Hrvatske 1941.	15
1.2. Četiri teorije masovnih medija (tiska)	19
1.2.1. Sovjetsko-komunistička teorija	21
1.2.2. Sličnosti i razlike sovjetsko-komunističke teorije s drugim autoritarnim i totalitarnim modelima	25
2. POLOŽAJ SVJETOVNOG I VJERSKOG TISKA U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ.....	28
2.1. Utjecaji i odrazi sovjetsko-komunističke teorije tiska u medijsko-promidžbenom sustavu Nezavisne Države Hrvatske	28
2.2. Cenzorski i propagandni aparat Nezavisne Države Hrvatske – ključna obilježja	35
2.3. Položaj novinara u NDH i provođenje cenzure u praksi	48
2.4. Katolička Crkva i vjerski tisak u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.....	58
2.5. Odnos nadbiskupa Stepinca prema tisku.....	67
3. ISTRAŽIVANJE	72
3.1. Ciljevi i svrhe rada i istraživanja, hipoteze i istraživačka pitanja.....	72
3.2. Metodologija istraživanja	73
3.2.1. Kvantitativni i kvalitativni pristup istraživanju – teorijski okvir.....	73
3.3. Faze istraživanja	74
4. REZULTATI PRVE ISTRAŽIVAČKE FAZE.....	81
4.1. Ratne (ne)prilike u Europi i svijetu	81
4.2. Posredne i neposredne kritike ustaške vlasti	85
4.3. Stepinčevo ustrajavanje na zaštiti ljudskog dostojanstva	91
4.4. Stepinac i duhovna stvarnost društva	94
4.5. Početak Stepinčeva obračuna s komunističkom propagandom.....	100
5. REZULTATI DRUGE ISTRAŽIVAČKE FAZE	103
5.1. Zastupljenost i tipovi priloga u svjetovnom i vjerskom tisku NDH.....	104
5.1.1. Odnos <i>Katoličkog lista</i> prema javnim istupima nadbiskupa Stepinca i nekim aktualnim zbivanjima u društvu	110
5.1.2. Zastupljenost priloga po rubrikama i njihovo autorstvo.....	116
5.2. Smještaj priloga u tiskovinama	126
5.3. Vizualne karakteristike priloga i način izvještavanja o nadbiskupu Stepincu.....	132

5.4. Usporedba učestalosti javnih istupa nadbiskupa Štepinca i odjeka o događajima u svjetovnom i vjerskom tisku	140
5.5. Najave događaja i njihovi odjeci u svjetovnom dnevnom tisku	143
5.6. Odnos svjetovnog i vjerskog tiska prema sadržaju Štepinčevih javnih istupa s obzirom na tematiku	146
5.6.1. Štepinčevi javni istupi o društvenim okolnostima, besmislenosti rata i njegovim pogubnim posljedicama	147
5.6.2. Štepinčevi javni istupi o uspostavi novih društvenih poredaka koji ne poštuju Božje zakone	148
5.6.3. Štepinčevi javni istupi o rasističkoj ideologiji	153
6. RASPRAVA	164
ZAKLJUČAK	174
LITERATURA I IZVORI	179
ŽIVOTOPIS AUTORA	222

Popis kratica

DIPU – Državni izvještajni i promidžbeni ured

GRP – Glavno ravnateljstvo za promidžbu

HDNU – Hrvatski državni novinski ured

HDU – Hrvatski dojavni ured

HIS – Hrvatska izvještajna služba

HL – Hrvatski list (dnevna tiskovina)

HN – Hrvatski narod (dnevna tiskovina)

HND – Hrvatsko novinarsko društvo

KL – Katolički list (tjedna tiskovina)

NDH – Nezavisna Država Hrvatska

NL/NH – Novi list/Nova Hrvatska (dnevna tiskovina)

NV/N – Nedjeljne vijesti/Novine (tjedna tiskovina)

OZN - Odjeljenje zaštite naroda

PSK - *Propaganda Staffel Kroatien*

UDB - Uprava državne bezbednosti

UHRO - Ustaše – hrvatska revolucionarna organizacija

UVOD

Činjenica da masovni mediji svojim sadržajem potiču na promjenu vrijednosti i povećanje društvene mobilnosti (Peruško Čulek, 1999: 83), govori o tome da su oni ujedno i imanentno kulturna činjenica te izraz naše kulture (Malović, 2007: 63; Castells, 2000: 365), koja pak posredovana masovnim medijima postaje obrazac ponašanja i poželjan način življenja (McQuail, 1983: 37-38). U širem društveno-političkom kontekstu, masovni mediji imaju ključnu ulogu u razvoju suvremenih demokracija te su važan čimbenik javne sfere, koju će Jürgen Habermas definirati kao „prostor informacija, odnosno prostor u kojemu se raspravlja i rješavaju javni, zajednički problemi“ (Uzelac, 2008: 84). Navedene će dinamike potaknuti istraživače masovnih medija da u prvoj polovici 20. stoljeća razrade inicijalne teorijske koncepte koji govore o doprinosima masovne komunikacije funkcioniranju društva.

Otprilike istovremeno kada će Paul F. Lazarsfeld i Robert K. Merton definirati kako „mediji povećavaju ugled i autoritet pojedinaca ili skupina time što legitimiraju njihov status“, a Harold Laswell istaknuti da je „funkcija komunikacije stabiliziranje sustava koje podržava dominantne vrijednosne strukture“, Frederick S. Siebert, Wilbur Schramm i Theodore Peterson prvi će izložiti maksimu da „masovni mediji uvijek poprimaju oblik i kolorit određenih socijalnih i političkih struktura“ (Kunczik, Zipfel, 2006: 37-38). Spomenuto će načelo poslužiti kao osnovno polazište ove disertacije, s ciljem da se opisana dinamika analizira s komunikološkog aspekta u jednom konkretnom društvenom i povijesnom razdoblju, točnije za vrijeme vladavine totalitarnog režima Nezavisne Države Hrvatske od 1941. do 1945., ali i u kontekstu jedne konkretne osobe: zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca.

Podijeljena na teorijski i istraživački dio, ova se disertacija u svom prvom poglavlju bavi hrvatskim društveno-političkim i medijskim kontekstom u prvoj polovici 20. stoljeća. Osim toga, prvo poglavlje tematizira i četiri općeprihvaćene teorije o tisku pri čemu se poseban naglasak posvećuje sovjetsko-komunističkoj teoriji, čije postavke, mehanizme i taktike nalazimo u medijsko-promidžbenim sustavima nacionalsocijalističke Njemačke, fašističke Italije, i Nezavisne Države Hrvatske. Koristeći izvore (Jareb, 2007, 2016; Novak, 2005; Labus, 2004, 2009, 2011; Zuckerman Itković, 2006; Grbelja, 1998, 2000; Stipčević, 1994 i dr.), u drugom poglavlju disertacije detaljno se analizira povijesni i komunikološki kontekst stanja slobode medija te djelovanja svjetovnog i vjerskog (katoličkog) tiska. Značajna se pozornost posvećuje razotkrivanju ključnih obilježja medijsko-promidžbenog sustava ustaškog režima,

kao i njegovih cenzorskih i propagandnih mehanizama. Ta razrada podrazumijeva i deontološki pristup manipulaciji i instrumentalizaciji medija u službi propagande, što posljedično uključuje cenzuru i sve njezine oblike: preventivnu, suspenzivnu i autocenzuru. Budući da se tom temom bavi poglavito historiografska literatura (Krišto, 1996, 1998, 2004; Matković, 1994; Banac, 2013; Macut, 2016; Gabelica, 2007; Razum, 1996; Mataušić, 2007; Kolarić, 2007; Ognyanova, 2009; Vidović, 1996, i dr.), drugo poglavlje donosi tek osnovne obrasce ponašanja vladajuće ustaške ideologije prema Katoličkoj Crkvi i vjerskom tisku, kao i njihovo shvaćanje katolicizma općenito. Stoga autor ne ulazi u detaljnu raščlambu, već ostaje na opisu dostatnom za razumijevanje tadašnjih odnosa ustaških vlasti prema vjerskom tisku i obrnuto.

Osnovni je cilj drugog, istraživačkog dijela disertacije, promotriti kako se i koje točno postavke sovjetsko-komunističke teorije, odnosno oblici i načini cenzure očituju pri izvještavanju o događajima na kojima je javno istupao zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac. Stoga se ponajprije u prvoj istraživačkoj fazi pristupilo kvantitativnoj i kvalitativnoj analizi sadržaja devedeset osam (98) objavljenih i javno dostupnih govora, nagovora, okružnica, poslanica i propovijedi nadbiskupa Stepinca izrečenih ili napisanih u razdoblju od 1941. do 1945. te su izdvojena šezdeset tri (63) istupa iz kojih se iščitava Stepinčev odnos prema sljedećim temama: tadašnjim društvenim okolnostima, besmislenosti rata i njegovim pogubnim posljedicama; uzaludnosti pokušaja uspostave novih društvenih poredaka koji ne poštuju Božje zakone te rasističkoj ideologiji. Time se ujedno željelo odgovoriti i na postavljeno istraživačko pitanje je li zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac koristio potencijal javne pisane i izgovorene riječi kako bi dopro do javnosti kojoj se obraća.

U drugoj se istraživačkoj fazi, temeljem izdvojenih javnih istupa, pristupilo kvantitativnoj i kvalitativnoj analizi sadržaja svjetovnih i vjerskih tiskovina Nezavisne Države Hrvatske. Uzorak je činilo šest (6) tiskovina toga doba - tri dnevnika i tri tjednika - koji su odabrani prema kriteriju relevantnosti, ali i konstantnosti izlaženja. U toj se fazi pobliže željelo istražiti kako će se, prije svega, prema sadržaju javnih istupa nadbiskupa Stepinca odnositi dirigirani svjetovni tisak, ali i vjerski (katolički) tisak, koji je također bio izložen pritiscima cenzorskog aparata totalitarnog režima. Osim toga, željelo se istražiti koje su to teme i javni istupi nadbiskupa Stepinca bili u većoj ili manjoj mjeri izloženi manipulaciji i/ili cenzurirani. Analiza tiskovina toga doba kao dokumenta jednog vremena nadalje omogućuje i uvid u opće trendove izvještavanja o Katoličkoj Crkvi i pripadajućim crkvenim temama, iz kojeg se djelomično mogu iščitati dinamike odnosa između ustaških i crkvenih vlasti, aktualni društveni

i politički problemi, ali i izazovi za crkveno djelovanje, koji se ogledaju u sadržaju vjerskog tiska.

Činjenica je da ova i slične teme pobuđuju velik interes u javnom prostoru, ali i u znanstvenoj zajednici koja propitkuje kontekst vremena s različitih stajališta. Ipak, tema ove doktorske disertacije u hrvatskom je znanstvenom okruženju s komunikološkog stajališta još neistražena i podzastupljena. Rezultati istraživanja stoga pridonose rasvjetljavanju javnog djelovanja jednog crkvenog poglavara u jednom vremenskom razdoblju, prikazu funkcioniranja medija i djelovanja svjetovnog i vjerskog tiska u doba totalitarnog režima Nezavisne Države Hrvatske te utvrđivanju razlika u njihovu izvještavanju o javnim istupima zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca.

1. HRVATSKI DRUŠTVENO-POLITIČKI I MEDIJSKI KONTEKST U PRVOJ POLOVICI 20. STOLJEĆA

Kraj 19. i početak 20. stoljeća obilježeni su velikim političkim i društvenim previranjima u svijetu. Hrvati u to vrijeme žive u međusobno upravno odvojenim dijelovima Austro-Ugarske Monarhije na prostoru između Mure, Drave i Dunava na sjeveru i Jadranskog mora na jugu (Perić, 2002: 325). Odmah po imenovanju hrvatskim banom 1883. godine, Dragutin Khuen Héderváry isključivo radi u službi mađarske državne ideje, a sve u cilju da od Hrvatske stvori tek dio velike Mađarske od Karpata do Jadranskog mora: „Uvođen je mađarski jezik, otvarane su uz sve veće željezničke postaje i mađarske škole, počela je baš preko željeznica mađarizacija Hrvatske (...) Mađari su sustavno kršili *Nagodbu*¹, a Hrvati su je zdušno branili kao minimum svoje autonomije“ (Pavličević, 2007: 289). Snažan hrvatski narodni pokret, demonstracije i otpor mađarizaciji prisilili su Beč i Budimpeštu da 1903. povuku Khuena Héderváryja iz Zagreba, premda će neki negirati narodni bunt kao glavni razlog odlaska hrvatskog bana stavljajući u prvi plan njegovu novu ulogu mandataru koji bi u Pešti trebao sastaviti vladu (Kardum, 1996: 258; Pavličević, 2007: 289-299). Na banskom položaju Héderváryja zamjenjuje Teodor Pejačević, a Frano Supilo i Ante Trumbić okupljaju pristaše oko politike tzv. novog kursa kojom bi se u interesu Hrvata i Srba uspostavila njihova politička sloga i suradnja te se ostvarila „koncentracija hrvatske politike“ (Perić, 2002: 327-328).

Istovremeno, međunarodni odnosi velikih država se zaoštavaju. Naime, radi ostvarivanja gospodarske nadmoći, šest velikih država, imperijalnih sila, (Velika Britanija, Francuska, Rusija, Japan, Njemačka i SAD) od 1876. do 1914. prisvojile su 25 milijuna četvornih kilometara kolonijalnog teritorija. Pritom su dakako veći udio ostvarile zemlje koje su već i ranije imale kolonije i velike pomorske flote, što je posljedično dovelo do napetosti u odnosima te do suprotstavljenog duopola koji čine Njemačka i Velika Britanija (Matković, 1993: 18). Nakon završetka Prvog svjetskog rata u kojem su Hrvati bili na strani Austro-Ugarske Monarhije (koja je pak bila na strani *Centralnih sila*²), Monarhija se raspada, a Hrvatska ulazi u novu državu – Državu Slovenaca, Hrvata i Srba. Nova država bila je „provizorno organizirana“ pa je nakon samo mjesec dana postojanja kralj Aleksandar

¹ Hrvatsko-ugarska nagodba iz 1868. koja je Hrvatskoj ostavila „veoma skućenu autonomiju i u gospodarskom smislu podredila je potpuno mađarskim interesima“ (Matković, 1993: 14).

² Uz Austro-Ugarsku, na strani *Centralnih sila* bila je još i Njemačka. Drugi suprotstavljeni tabor činile su zemlje okupljene u bloku nazvanom *Trojni sporazum* ili *Antanta*: Velika Britanija, Francuska, Rusija, Srbija, Japan (Matković, 1993: 18-19).

Karađorđević prvoprosinačkim aktom 1918. godine proglasio Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca (Perić, 2002: 367). Bosiljka Janjatović (2000: 498) ističe da je položaj Hrvata i Hrvatske u novoosnovanoj državi bio „obilježen neravnopravnošću u političkom, gospodarskom i kulturnom pogledu“. Osim toga, na snazi je bila centralizacija uprave, ali i represija vladajućih o čemu su ponajviše svjedočile vijesti iz Hrvatske: „Sa svih strana, a naročito iz Hrvatske, stizale su vijesti o terorizmu, nasiljima i batinjanju. Iako su u tome sudjelovale i jedinice srpske vojske, ipak je to prije svega bila akcija ministra unutarnjih poslova Svetozara Pribićevića, koji je smišljeno provodio centralizaciju države“ (Matković, 1993: 59).

Država pune dvije i pol godine nije imala ustav – sve do 28. lipnja 1921. kada je izglasan tzv. Vidovdanski ustav koji je ozakonjivao Kraljevstvo SHS kao ustavnu parlamentarnu monarhiju (Žebec Šilj, 2018: 32). Ustav je kralju Aleksandru dao velike ovlasti, no ipak za njega nedovoljne pa 6. siječnja 1929. ukida ustav, uvodi svoju diktaturu, a Kraljevstvo SHS dobiva novo ime: Kraljevina Jugoslavija (Perić, 2002: 385). Deset godina kasnije uspostavlja se Banovina Hrvatska kao političko-teritorijalna jedinica Kraljevine (Matković, 1994: 21-22; Regan, 2008: 398), a svoju prividnu samostalnost i neovisnost Hrvatska ostvaruje 1941. godine.

1.1. Povijesne okolnosti razvoja hrvatskog novinstva do 1941. godine s osvrtom na cenzuru

Premda nisu bile prve u Hrvatskoj, *Novine horvacke-slavonske-dalmatinske* Ljudevita Gaja iz 1835. godine udarile su temelj razvoja hrvatskog novinstva. Hrvatske jezikom i duhom, javljaju se kao reakcija na mađarizaciju Hrvatske te ubrzo postaju prva žarišta novinarskih, književnih i domoljubnih nastojanja oko kojih se okupljaju hrvatski preporoditelji (Novak, 2005: 29-33).

Prije njih, kao svojevrsni preteča, pojavljuju se letci. Prvi takvi sačuvani bili su na njemačkom jeziku o bitci na Mohačkom polju prema pismu-izvještaju Krste Frankopana (1526. godine), zatim letci o opsadi Sigeta 1566., o padu Bihaća 1592. i bitci kod Siska 1593. Prve novine u Hrvatskoj bile su *Ephemerides Zagrabieneses*, zagrebački tjednik iz 1771., a prve novine u kojima je dano dolično mjesto hrvatskom jeziku bio je list *Il Regio Dalmata – Kraljski Dalmatin*, tiskan u 600 primjeraka, prvi put 1806. godine (Novak, 2005: 30-31).

Sa samo nekoliko dana odmaka, uz *Novine horvacke-slavonske-dalmatinske* počinje izlaziti i *Danica horvacka-slavonska-dalmatinska*, književno-kulturni, ideološko-propagandistički prilog listu. Tiskane isprva u 750 primjeraka te su novine bile uređene po shemi tadašnjih njemačkih i mađarskih novina, a najveći problem pri uređivanju predstavljao je jezik, budući da se i kajkavski ali i narodni štokavski govor pokazao oskudnim za novinsko izvješćivanje (Horvat, 2003: 88-91). Osim toga, idejni začetnici prvih hrvatskih novina bili su i pod pritiskom bečkih cenzora, koji su cenzuru smatrali jednim od najvažnijih instrumenata za očuvanje stabilnosti Habsburške Monarhije još od 1787. godine (Novak, 2005: 29). Naime, u privilegiju za izdavanje Gajevih novina izričito je spomenuto da će novine smjeti donositi političke vijesti isključivo po bečkim već cenzuriranim novinama (Horvat, 2003: 90).

U *Spisima zagrebačke cenzure* prva je strana zabranjena knjiga Mirabeaua *Systeme des nations*, a zatim memoari baruna Trenka i Casanove. Godine 1805. zabranjeno je raspačavanje Goetheova *Werthera*, Brantômovih *La vie des Dames galantes*, 1813. poziv na pretplatu Feslerove historije. Osim toga, zabranjen je svaki spis koji miriše po politici (*Spisi zagrebačke cenzure* u Horvat, 2003: 62).

U vrijeme kada je utjecaj novina jačao, a pisci počeli pisati i objavljivati na štokavštini, u siječnju 1843. odlukom Državne konferencije u Beču, na prijedlog biskup Schrotta i mađarske strane prekida se s ilirskim, preporoditeljskim konceptom Gajevih novina. Kao posljedica političke odluke, cenzura je pooštrena³, a glavni cenzori brišu sve što bi se moglo shvatiti kao otpor protiv Mađara. Brišu se riječi: ljubav domovine, sloga, mladež, postojanstvo, sloboda, brišu se čak tri točke u tekstu kao nešto vrlo opasno, brišu se uskliknici i upitnici (Horvat, 2003: 106-111).

O apsurdnosti tih okolnosti svjedoči i događaj iz 1843. godine kada je kralj Ferdinand V. došao u Požun. *Novine* su u izvještaju napisale da je kralj „glavom došao u Požun“, pa je tadašnji cenzor Josip Matsik koji nije bio vješt hrvatskom jeziku, brisao riječ „glavom“. Upitan zašto to čini, cenzor je odgovorio da bi to bila uvreda veličanstva kad bi se reklo da je došao „glavom“, jer bi netko mogao pomisliti da bi mogao doći i bez glave. Uzalud su mu dokazivali da „glavom“ znači *in persona* (Horvat, 2003: 110-113).

³ Kako piše Barbara Đurasović (2018: 650), vlasti su uporište za cenzuru nalazili u kaznenim zakonima, ponajprije u „Zakonu o kaznenom postupku u stvarih tiskovnih“, ali i u „Kaznenom zakonu o zločinstvima, prijestupima i prekršajima“. Spomenuti zakoni propisivali su „strože, najčešće novčane i zatvorske kazne, no sankcije za nedolično pisanje gradskih tiskovina, uz poneku iznimku, bile su zapljene članaka“ (Đurasović, 2018: 650).

Istovremeno, kao odgovor na idejno strujanje liberalizma koje nastoji sustavno potkopati temelje egzistencije, u Hrvatskoj se budi katolički tisak. Reakcija je to i na svijest da se upravo putem periodičnog tiska šire stavovi da se vjeru treba omalovažiti, a sudjelovanje Crkve u javnim poslovima proglasiti nelegitimnim. Zagrebački biskup Juraj Haulik 1849. godine osniva prvi crkveni periodični list: *Katolički list zagrebački*, s ciljem da on postane forum na kojem će se pretresati sva aktualna pitanja među svećenstvom, ali i da katolici koji nisu za destruktivne reforme Crkve, imaju gdje iznositi svoje ideje (Mataušić, 1998: 7-12).

Godine 1853. Gaj svoje *Narodne novine*⁴ prodaje Bečkoj vladi, a 1858. pada pod stečaj i postaje društveno izoliran (Novak, 2005: 42), no činjenica da je uvođenjem i propagiranjem Gajeva pravopisa i štokavštine u javni život stvorilo „prve čedne početke čitalačkog općinstva“ te da su *Novine* i *Danica* stvorile svijest narodnog jedinstva, prepoznata je tek nakon njegove smrti 1872. godine (Horvat, 2003: 155-156).

Dok se 1860. godine u Banskoj Hrvatskoj osnivaju četiri političke stranke, što je označavalo početak razdoblja stranačkog novinarstva, te s izlaženjem započinje *Pozor*, kasnije *Obzor*, istovremeno na novinsko-izdavačkoj pozornici u razvijenim zemljama Zapadne Europe i Sjedinjenih Američkih Država informativni tisak potiskuje stranačko i vladino novinstvo (Novak, 2005: 38-53). Bio je to tzv. tisak općeg oglašavanja jer je ukidanje državnog oglašivačkog monopola polovicom 19. stoljeća proizvelo relativno apolitičnu vrstu novina orijentiranu na nakladu. Od trenutka kada ulaze na stranice dnevnih (i drugih) novina, dio troškova izlaženja novina pokriva se prodajom oglasnog prostora što omogućuje sniženje cijena novina te na taj način dolazi do pojave jeftinih dnevnih novina (eng. *penny press*) što karakterizira eru industrijskog tiska (Najbar-Agičić, 2015: 86).

Jednako tako, to je i vrijeme kada novinarska profesija u nekim zemljama uživa zavidan ugled u društvu: u novinarskom i redakcijskom radu teži se korištenju znanstvenih metoda, a tijekom 80-ih godina 19. stoljeća u Njemačkoj se oznake *Zeitungschreiber* (pisac u novinama) i *Doktor* rabe kao sinonimi (Kunczik, Zipfel, 2006: 73).

Početkom 20. stoljeća tehnološki napredak rezultira pojavom tradicionalnih medija, tiska, radija i televizije, čija evolucija postaje neodvojiva od brzorastućih procesa globalizacije. Uvode se pojmovi *masovno komuniciranje* i *masovni mediji* koji označavaju novi društveni fenomen i ključno obilježje u nastajanju suvremenog svijeta. Prema Gerhardu Maletzkeu

⁴ Gajevе novine bile su prisiljene, pod pritiskom političkog zbivanja, osam puta promijeniti zaglavlje u razdoblju od 1835. do 1869. (Horvat, 2003: 97).

masovna komunikacija podrazumijeva oblik komunikacije koji se posreduje disperziranoj publici putem javnih priopćenja, tehničkim sredstvima, indirektno i jednostrano (Kunczik, Zipfel, 2006: 24). Masovni se mediji pak, kao glavno obilježje masovne komunikacije, prema Danielu Lerneru počinju tretirati kao „agenti i indeks društvene promjene, koji svojim sadržajem potiču na povećanje društvene mobilnosti“ (Peruško Čulek, 1999: 83).

Cijeli taj komunikacijski proces u 20. stoljeću odvija se u javnoj sferi, koju Jürgen Habermas definira kao prostor informacija, odnosno prostor u kojemu se raspravljaju i rješavaju javni, zajednički problemi. U originalnoj Habermasovoj formulaciji, taj je pojam osmišljen kako bi se „opisao povijesni proces kojim se, u prijelazu s predmoderne feudalne apsolutističke vladavine na tipove moderne reprezentativne demokracije, javno mnijenje temeljeno na javno dostupnim informacijama i raspravi razvilo kao provjera, ali i kao izvor, legitimiteta vlade“ (Splichal, 2014: 7).

Opterećeno političkim previranjima koja su se nastavila i prijelazom u novo stoljeće, hrvatsko novinstvo razvija se u sjeni afirmacije mladih boraca za nacionalna prava te urednika i novinara koji su odražavali „liberalni duh vremena, duh otpora tuđinskoj politici i duh nove odgovornosti prema Hrvatskoj“ (Novak, 2005: 53-54). Na političku scenu tadašnje Banske Hrvatske stupaju mnoge nove političke stranke, među kojima je bilo i onih koje se ubrajaju u masovne stranke, odnosno one koje okupljaju veći broj članova (Najbar-Agičić, 2015: 126). Hrvatsko je novinstvo pod utjecajem novih političkih, ekonomskih i društvenih snaga poprimilo nove oblike – političko-ideološko stranačko novinarstvo dopunjuje informativno (Horvat, 2003: 289). Od važnijih hrvatskih listova koji su obilježili početak 20. stoljeća valja izdvojiti *Dom*, list namijenjen hrvatskom seljaku; Supilov⁵ *Novi list* koji je trebao biti nositelj ideje ujedinjenja hrvatskog naroda i ostvarenja njegove državnosti; zatim osječku *Narodnu obranu*; *Hrvatsku misao* koja je za vrijeme vladavine bana Khuena Héderváryja zbog svog zadatka da potiče na bunt i otpor prema režimu bio najviše plijenjeni povremeni časopis, te političke socijaldemokratske listove poput *Slobode*, koja piše o domaćim prilikama i dokazuje potrebu radničkih i sindikalnih organizacija (Novak, 2005: 54-59).

Početkom 20. stoljeća, hrvatsko se novinstvo preoblikuje: razgraničuju se tipovi novinstva. Hrvatsko-srpska koalicija nakon pobjede na izborima liberalizirala je uvjete za

⁵ Frano Supilo, hrvatski političar, rođen 30. studenog 1870. u Cavtatu. Kako ističe Dragovan Šepić (1970: 213), Supilo se zalagao da „hrvatska politika iziđe iz izoliranosti u koju je upala za vrijeme banovanja Khuena Hedervaryja, i da se preorijentira na uključivanje u šire tokove europskih zbivanja i stvaranja mogućnosti hrvatskom narodu za uspješniju borbu radi ostvarenja nacionalnih ideala“.

novinsko izdavaštvo donoseći 1907. godine novi Zakon o štampi (Najbar-Agičić, 2015: 130). Iste godine *Obzor* počinje u tolikoj mjeri davati prednost izvještajnoj službi da je postao pretežno informativni list. Zahvaljujući Mariji Jurić-Zagorki, *Obzor* prvi počinje razvijati reportažu u suvremenom smislu, ali još uvijek ograničenu na politički život (Horvat, 2003: 307). Kako su naklade informativnih novina rasle, opadale su naklade stranačkih. Čita se nova i zanimljiva vijest, a ne poruke stranačkih politikâ (Novak, 2005: 71). To dakako ne znači da sadržaj novine nema političku intoniranost, no ne na toliko izravan način.

Prve hrvatske u potpunosti informativne novine pokrenute iz komercijalnih razloga bile su *Novosti*, koje su 1907. pokrenuli tiskar Mile Maravić i novinar Mirko Dečak. Pet godina kasnije na hrvatsku novinsku scenu stupa i drugi veliki informativni list, *Jutarnji list*. No slobodni razvoj novina u Hrvatskoj uskoro je zaustavljen zbog ograničenja kolportaže uvedene nakon aneksijske krize te novih restrikcija 1912. godine zbog političkih promjena koje su se tada dogodile. Zbog neslaganja bana i Sabora u kojem je dominirala Hrvatsko-srpska koalicija, došlo je do privremene suspenzije ustavnog stanja i uvođenja komesarijata. Premda je komesarijat ukinut godinu dana kasnije, do ponovne liberalizacije izdavačkog tržišta ipak nije došlo zbog izbijanja Prvog svjetskog rata (Najbar-Agičić, 2015: 131-132).

Na dan objave rata, banskom je naredbom od 27. srpnja 1914. obustavljen tiskovni zakon, a čitavo novinstvo podvrgnuto je vojnoj preventivnoj cenzuri. Kao i u vrijeme prije 1848. godine, novine su u Hrvatskoj smjele donositi jedino vijesti koje su već bile objavljene u bečkim i peštanskim listovima te prošle cenzuru. Unatoč tomu, informativno je novinstvo doživjelo neslućeni rast. Osim što je stvorio masovnu vojsku, Prvi svjetski rat stvorio je i masovno čitateljstvo novina – informativno je novinstvo u Hrvatskoj počelo dosezati dnevne naklade između 10 i 20 tisuća (Horvat, 2003: 330-331). Usporedbe radi, do Prvog svjetskog rata naklade listova nisu prelazile brojku od 1 500 (Najbar-Agičić, 2015: 132).

Na svjetskoj i domaćoj pozornici, Prvi svjetski rat bio je i važna faza u razvoju masovnih medija kao instrumenta masovne propagande. Mnogo je novca uloženo u cenzuru, nadzor informacija i utjecaj na medije (Kunczik, Zipfel, 2006: 260). Prvoprosinačkim aktom 1918. godine Hrvatska ulazi u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca te tako gubi svoj povijesni državno-pravni identitet. To se odražava i na novinstvo, koje je uvijek prvo na udaru represivne i demokratske politike, ovog puta pod komandom komandanta srpske vojske, regenta Aleksandra Karađorđevića (Novak, 2005: 119-120). Bio je to „zakukuljeni autokratski lični režim“, a cenzura je ostala kakva je i bila prema prvotnim propisima o tisku od 27. srpnja 1914. Već 1919. godine listovi su zaplijenjeni, pred uredništva i tiskare postavljena je vojnička straža,

a *Jugoslavenska njiva*, časopis u Zagrebu, konstatira da „stojimo u eri batinanja i vojničke cenzure“ (Horvat, 2003: 339-340). U prilog tomu posvjedočio je i Miroslav Krleža: „Mi smo bili svjesni toga da u Jugoslaviji neće teći med i mlijeko kao u Hanaanu, da će se Jugoslavija rađati u teškim bolovima, i to smo znali, ali nikada nam nije niti u snu palo na um da će crvena olovka jugoslovenskog cenzora zadrijeti u slobodu umjetničkog stvaranja i da će barbarskim načinom razbijati i osakaćivati umjetnike“ (Novak, 2005: 120).

Godine 1921. sustav represije prema slobodi izražavanja i novinstvu bio je zaokružen i zakonom. Donesen je *Zakon o zaštiti države* koji se ubraja u red prvih totalitarnih zakona u Europi. Odredbe ovog zakona su pooštrene uvođenjem kraljevske diktature 1929., a vrijedile su sve do raspada Jugoslavije 6. travnja 1941. (Novak, 2005: 135-136). Kraljevska je diktatura pak rezultirala *Zakonom o izmjenama i dopunama zakona o štampi*: uvedena je preventivna cenzura, što nije smetalo da listovi budu zaplijenjeni i kada su prošli cenzurni postupak; osnovan je posebni „Presbиро“ kod predsjedništva vlade koji je diktirao novinama kako moraju pisati; novinama je propisano na kojem mjestu moraju štampati pozdravne članke, propisana je veličina slika itd. (Horvat, 2003: 355-356). Osnivanje „Presbироa“ inicirao je Milivoj Dežman, koji je kralju Aleksandru predložio da bi vođenje centralnog cenzorskog tijela trebalo povjeriti publicistu Milanu Marjanoviću, „pasioniranom ljubitelju organiziranja i usmjeravanja tiska“ te „poznatom jugounitaristu“ (Novak, 2005: 166).

O političkom stanju u redakcijama i odnosu novinara prema tadašnjem režimu dovoljno govore izvještaji u Hrvatskom državnom arhivu. U njima, između ostalog, stoji kako je u prvoj godini diktature (1929.) „tjedno glasilo HSS-a *Dom* bio zaplijenjen 13 puta, *Hrvat* 5 puta, *Čujmo* 2 puta“, a dvaput je bio zaplijenjen i *Katolički list*, poluslužbeni tjednik Zagrebačke nadbiskupije (Novak, 2005: 167). Istovremeno s uvođenjem diktature kralja Aleksandra, s djelovanjem počinje ustaško novinstvo, što će detaljnije biti obrađeno u idućem potpoglavlju. Glavni ustaški stan nalazio se u Torinu, a informativno-propagandne agencije postojale su već početkom tridesetih u Beču (Labus, 2011: 33).

Krajem 20-ih godina počinje izlaziti i dnevnik *Hrvatska straža*, koji se često poistovjećuje s istoimenim tjednikom koji je izlazio za vrijeme NDH.⁶ Prvi broj *Hrvatske straže* pojavio se 2. srpnja 1929. Njezina je zadaća bila informirati čitatelje o javnom životu u domovini i svijetu, o političkim, društvenim i gospodarskim prilikama, a napose o djelovanju

⁶ Jure Krišto (2004: 186) navodi kako je zapravo bila riječ o dvjema novinama. „Dnevnik je izlazio od ponedjeljka do subote, a nedjeljni se broj mogao naručiti kao tjednik te je tako bio i uređivan.“

Katoličke Crkve u hrvatskim krajevima i raznim stranama svijeta. U prvom broju dnevnika istaknuto je kako list neće biti glasilo nijedne političke stranke, ali da će svojim djelovanjem „pobijati protukatoličke i protuhrvatske tendencije i odgajati narod po zdravim katoličkim načelima“ (Krišto, 2004: 186).

Alan Labus (2011: 33), pozivajući se na Fadila Ademovića (2000) koji piše o novinstvu i ustaškoj propagandi u NDH, ističe da je „veći broj listova koji su izlazili kraće vrijeme podržavali ustašku ideologiju, uključujući *Hrvatsku smotru* i glasilo zagrebačkog Kaptola *Hrvatsku stražu*“. Osim što *Hrvatska straža* nije bio „glasilo zagrebačkog Kaptola“, prema Mariju Jarebu ona nije bila ni pretežito proustaški list. Premda je imala dosta pristaša i članova ustaške organizacije, njezino se djelovanje u cjelini ne može označiti „kao pretežito ustaško ili proustaško“ (Jareb, 2007: 498). Ni *Hrvatska straža* nije bila imuna na cenzuru. Državna cenzura, u službi oštre unitarističke politike, samo u prvoj godini diktature dvaput je zaplijenila list (Novak, 2005: 167), dok Buturac (1989: 141) navodi kako je u *Hrvatskoj straži* cenzurirano svako spominjanje hrvatskog imena te „sve domaće i strane vijesti koje su mogle i najmanje škoditi ugledu nosilaca državne vlasti“.

1.1.1. Hrvatsko novinstvo u razdoblju od 1929. do 1934.: Diktatura kralja Aleksandra i početak obavještajno-promidžbene djelatnosti Ustaško-domobranskog pokreta u inozemstvu

Baš kao i u sovjetsko-komunističkom modelu, zadaća tiska u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, čija će ključna obilježja biti detaljnije opisana u idućim poglavljima, bila je po uzoru na tjednik *Ustaša*, koji je započeo izlaziti sredinom 1930., izgraditi „novog čovjeka“ za „novo društvo“. Duboka kulturna revolucija ili *druga revolucija* poslije uspostave vlasti, trebala je jamčiti čistu i zdravu Hrvatsku, oslobođenu uvezenih vrijednosti, običaja, jezika. Naposljetku, Načela hrvatskog ustaškog pokreta⁷ trebalo je učiniti nacionalnim svjetonazorom, a novinari u NDH dobili su ključnu ulogu u tom propagandnom ratu (Labus, 2011: 30-31). U razdoblju od

⁷ Ustaško-domobranska načela su programatske smjernice, donesene prvi put 1933. te izmijenjene i dopunjene 1941. U njima se zrcali službena ideologija i doktrina Ustaškog pokreta, zadržana i nakon uspostave NDH – neporecivo pravo Hrvata na ostvarenje samostalne i nezavisne hrvatske države, „pa i silom oružja“ (Jareb, 2007: 125). Osim toga, navodi se i da „u hrvatskim narodnim i državnim poslovima u samostalnoj i nezavisnoj hrvatskoj državi ne smije odlučivati nitko, tko nije po koljenima i po krvi član hrvatskog naroda“, ili da „hrvatski narod pripada zapadnoj kulturi i zapadnoj civilizaciji“ (Jareb, 2007: 128).

1930. do 1934. tisak predstavlja najvažnije sredstvo obavještajno-promidžbenog djelovanja, iako Ustaško-domobranski pokret nastoji djelovati i na druge načine - poglavito izdavanjem knjiga, brošura i letaka (Jareb, 2007: 185), najprije na stranim jezicima, a onda od 15. svibnja 1931. i na hrvatskom jeziku (Jareb, 1994: 242).

Tijekom 1930. prvi put se počinje upotrebljavati naziv *ustaša* i pokret se počinje nazivati Ustaško-domobranski pokret. Od tiskovina toga doba svakako treba izdvojiti bilten *Grič*, koji je prvobitno pokrenut na hrvatskom i njemačkom, a potom i na francuskom jeziku. Tu je i *Ustaša (Vijesnik hrvatskih revolucionaraca)*, u mnogočemu sličan *Griču*. Ipak, prema Jarebu (2007: 194-195) njegova je svrha bila drukčija te je on trebao služiti kao „idejno-programski i organizacijski vodič i priručnik ustaške organizacije u užem smislu te riječi.“

Bilten *Grič* naslijedio je polumjesečnik *Nezavisna hrvatska država*, koji je većinom donosio vijesti iz domovine i iz organizacija Hrvatskog domobrana. U svakom broju bio je jedan članak iz pera dr. Ante Pavelića, bilo potpisan, bilo nepotpisan (Jareb, 1994: 416), a već je prvi broj lista od 1. lipnja 1933. nagovijestio uredničku politiku.⁸

I naposljetku tu je i polumjesečnik *Croatiapress* koji je izlazio na njemačkom jeziku. Da je taj list, kako navodi Jareb, bio izvorno zamišljen kao izvor vijesti stranom tisku, odnosno da se prilozi objavljeni u njemu mogu izravno preuzeti i uvrstiti u druge listove, svjedoči činjenica kako je u „svim tiskanim brojevima tekst bio složen u samo jedan stupac“ (Jareb, 2007, 202).

Istovremeno s uglavnom ilegalnim djelovanjem obavještajno-promidžbene djelatnosti Ustaško-domobranskog pokreta, u Kraljevini Jugoslaviji došlo je do važnog koraka u političkom okupljanju Hrvata. Tijekom studenoga 1932. vodeće osobe Hrvatske seljačke stranke i Samostalne demokratske stranke (SDS), među kojima je bio i Vladko Maček, potpisale su rezoluciju pod nazivom *Zagrebačke punktacije* koje je sastavio Ante Trumbić. U njima je navedeno da postojeći državni sustav služi produžavanju srpske hegemonije (Boban, 1974: 87-96, citirano u: Ramet, 2011: 144), te da je isti sustav svojom „nesposobnošću, nasiljem i moralnim metodama, držeći u rukama svu vlast uništila moralne vrijednosti, materijalnu imovinu naroda i njegov duhovni mir“ (Novak, 2005: 181).

⁸ U prvom broju stoji: „Naslov promijenismo, da se već u njemu cakli i odrazuje cijeli program cijeloga hrvatskoga naroda: slobodna hrvatska država!“ (*Nezavisna hrvatska država* (Berlin), br. 1., 1. lipanj 1933., str. 1, citirano u: Jareb, 2007: 198).

Nesumnjivo je da početkom 30-ih godina hrvatski nacionalni otpor jača u sveopći narodni pokret. Tako je, primjerice, u kontekstu spomenutih tiskovina za vrijeme Ustaško-domobranskog pokreta uvodnik polumjesečnika *Nezavisna hrvatska država* od 1. kolovoza 1934. posvećen Mačekovu prethodniku Stjepanu Radiću. Uvodnik „Slava Stjepanu Radiću“ o šestoj obljetnici atentata potpisuje dr. Ante Pavelić, ističući pri samome kraju samo jedan put i samo jednu zadaću: „(...) Dovršiti djelo konačnoga oslobođenja hrvatskoga naroda, upostaviti samostalnu nezavisnu hrvatsku državu (...) osvjetlati lice, osvetiti mrtvu glavu hrvatskoga vodje Stjepana Radića. To je zadaća i to je dužnost svakoga Hrvata“ (*Nezavisna hrvatska država*, br. 28., 1. kolovoza 1934., str. 1, citirano u: Jareb, 2007: 201).

Osim listova, Ustaško-domobranski pokret u tom je razdoblju objavio i manji broj knjiga i brošura. Jareb (2007: 205-210) tako navodi Pavelićevu knjigu na njemačkom jeziku *Aus dem Kampfe um den selbständigen Staat Kroatien*, knjigu malog formata na 128 stranica u kojoj se odražava stanje u Hrvatskoj od 1918. do 1929., kao i želje i prava Hrvata. Pavelić u njoj naglašava kako je „uspostava jedinstvene jugoslavenske države bila bespravna i bez suglasnosti Hrvata“, a budući da je pisana na njemačkom jeziku očita je nakana autora stranoj javnosti predstaviti prava hrvatskog naroda i sve što Hrvati uopće žele.

Jareb (2007: 205-210) spominje još i knjigu Gustava Perčeca *Durch Lug und Trug; durch Gewalt; durch Morde – zur Unterjochung Kroatiens und zum neuerlichen Weltkrieg* također iz 1931. godine, te još dvije u nakladi Griča: Pavelićevu na francuskom jeziku pod naslovom *La restauration économique des pays danubiens. Le désarmement. Belgrade et la Croatie*⁹ i kao jedina koja je izašla na hrvatskom jeziku pod naslovom *Za nezavisnu državu Hrvatsku. Povodom trogodišnjice „Sofijske deklaracije“ za zajedničku borbu Hrvata i Makedonaca*, iza čijeg objavljivanja, pretpostavlja Jareb (2007: 81), stoji sâm Gustav Perčec.

Preostale su tek dvije knjige tiskane u tom razdoblju, a koje nisu tiskane u nakladi Griča. Prva je ona u kojoj je objavljen Pavelićev članak iz srpnja 1929. pod naslovom *Uspostava hrvatske države – trajni mir na Balkanu* (Jareb, 2007: 210), u kojem autor upozorava da „beogradski vlastodršci, da opravdaju bilo kako pred vanjskim svijetom svoju nasilnu vladavinu nad hrvatskim narodom, služili su se i napose se danas služe jednom prostom varkom. Prema vanjskom svijetu svaku hrvatsku akciju i svaki hrvatski pokret nastoje prikazati kao komunističko gibanje“ (Novak, 2005: 175). Druga je godišnjak *Nezavisna hrvatska država*.

⁹ U prijevodu: „Gospodarska obnova podunavskih zemalja. Razoružanje, Beograd i Hrvatska“.

Godišnjak 1934., što ga je u Berlinu uredio i objavio dr. Mile Budak potkraj 1933. (Jareb, 2007: 210).

Ovdje također treba spomenuti i uporabu letaka, koji su u to vrijeme bili „uobičajen i prikladan način širenja političkih ideja i političke promidžbe“ (Jareb, 2007: 211), pa stoga ne čudi da je takvoj djelatnosti pribjegavala i ustaška organizacija. Ona je tijekom prve polovice tridesetih godina izdala i niz poštanskih maraka te je otkovala i svoj novac – srebrnu kovanicu od 5 kuna (Jareb, 2007: 211-212).

Usporedno s djelovanjem obavještajno-promidžbene djelatnosti ustaške organizacije u Europi, koja se u nekim segmentima poprilično uspješno proširila po hrvatskim zemljama i doprla do dijela hrvatskoga stanovništva u domovini, poglavito kroz „često spominjanje i isticanje pojave ustaško-domobranskih publikacija u jugoslavenskim dokumentima i tisku“ (Jareb, 2007: 214), diktatura kralja Aleksandra provodi svakodnevni teror i cenzuru nad novinstvom.

Kako navodi Novak (2005: 177) cenzura novinstva postaje „bezobzirna, sveobuhvatna i iritantija“, a „progoni i maltretiranja novinara bili su okušani način da se pošalju brze poruke hrvatskoj političkoj javnosti kako bi shvatila da će režim svim sredstvima braniti proklamiranu politiku i velikosrpske interese (2005: 174). Zabranjuje se „Lijepa naša“, a apsurdnost cenzure i tijela koji je provode očituje se i u brisanju riječi „hrvatska književnost“ „jer se po njihovu mišljenju trebala nazivati 'naša književnost'“ (Novak, 2005: 177).

Janjatović (2000: 500) ističe da su oporbene legalne novine u vrijeme diktature kralja Aleksandra u mnogome bile izvrgnute represijama poput vojne cenzure, „oštroj paski organa vlasti - od policije i žandarmerije, upravnih vlasti do državnog tužiteljstva i sudova“, i to neovisno o tome jesu li bile „stranački opredijeljene ili nezavisne, jesu li bile glasila političkih stranaka ili sindikalnih organizacija“. Tijela vlasti, nastavlja Janjatović (2000: 501), „zabranjivali su za vlast nepoćudne dijelove pojedinih članaka, pojedine članke, cijele brojeve, a i izlaženje pojedinih novina i drugih periodičnih tiskovina“, dok su novinari bili izloženi raznim pritiscima koji su nerijetko kulminirali „novčanim kaznama“, a neki su i „procesuirani te osuđeni na kazne zatvora od nekoliko dana do nekoliko godina“.

Promjene u kontekstu novinarskih sloboda ne naziru se ni proglašenjem Oktroiranog ustava iz 1931., koji je kao jednu od važnijih posljedica imao „zabranu rada svih političkih stranaka koje su se po ocjeni novoga režima do tada istakle u neplodonosnom radu za državni boljitak“ (Grgić, 2010: 726). Sličan model preslikan je i na sustav obavještavanja i izdavaštva.

Uostalom, samo njegovo ime „oktroirani“ navodi na zaključak kako nije donesen voljom većine u parlamentu, nego ga je dao vladar (Matković, 1994: 19). I premda se u novom Ustavu u članku 12. navodi kako je „svakome slobodno, u granicama zakona, izraziti svoje mišljenje putem riječi, žive ili pisane, slikama i drugim shodnim sredstvima“, članak 118. istog Ustava ističe kako „Zakon o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi“ i dalje ostaje na snazi (Novak, 2005: 179), što, dakako, anulira pretpostavljene novinarske i građanske slobode u članku 12.

Zaključno, Janjatović (2000: 504) naglašava kako je u kontekstu novinskog izvješćivanja o političkim i drugim društvenim pitanjima vrijeme vladavine kralja Aleksandra vrijeme „zabrane oporbenih stranačkih tiskovina, progona zbog ilegalnih tiskovina, a u dopuštenom tisku svojevrsne šutnje o bitnim društvenim pitanjima“. Ipak, kako navodi autorica cenzura je u nekim slučajevima bila manjkava pa je politika u oporbi jugoslavenskom unitarizmu ponekad pronalazila posredne puteve do stranica tiskovina.

1.1.2. Hrvatsko novinstvo u razdoblju od atentata u Marseillu 1934. do osnutka Nezavisne Države Hrvatske 1941.

Kako ističe Matković (1994: 23), uspostavom diktature kralja Aleksandra od 6. siječnja 1929. jače se aktiviralo oporbeno krilo u hrvatskoj politici koje se zauzimalo za posve samostalnu i nezavisnu hrvatsku državu. Ustaško-domobranski tisak i publikacije od samog su početka diktature pozivali na svrgavanje kralja koji je „s pravom smatran odgovornim za nebrojena stradanja i patnje hrvatskog naroda nakon proglašenja diktature“ (Jareb, 2007: 299). Premda u početku nije bilo izravnih poziva na ubojstvo, u siječnju 1932. *Grič. Evropski prilog* u tekstu uz kraljevu karikaturu najavljuje da tko „sredstvom vješala vlada – Na vješalima će i svršiti...”

Prijetnje na račun kralja Aleksandra konkretizirale su se u prosincu 1933. kada je korčulanski seljak Petar Oreb pokušao izvršiti atentat prigodom kraljeva prolaska preko Trga bana Josipa Jelačića u Zagrebu. No Oreb nije uspio „zbog toga što je u pogodnom trenutku oklijevao i nije se mogao odlučiti na akciju“ (Jareb, 2007: 301). Unatoč neuspjehu, ustaška organizacija nije odustala od atentata na kralja Aleksandra. U ustaško-domobranskom tisku 1934. objavljena je smrtna osuda nad kraljem u kojoj se Aleksandra Karađorđevića osuđuje „(...) na kaznu smrti što Ustaše imadu da izvrše u najkraće vrijeme, (...)“ (Jareb, 2007: 303-

304), a iste je godine u listopadu odlučeno da će atentat biti izvršen prilikom kraljeva službenog posjeta Francuskoj, i to „odmah pri stupanju na francusko tlo, u Marseilleu“ (Jelić-Butić, 1969: 67). Ne može se sa sigurnošću tvrditi kako je upravo javna objava bila okidač za atentat jer je ona prema Jarebu (2007: 304) ponajprije „htjela postići promidžbene efekte“, no činjenica da je kralj Aleksandar predosjetio svoju smrt te da su se ispunile njegove crne slutnje (Šišić, 1934: 123) upućuje na postojanje konstantne ustaško-domobranske prijetnje (Jareb, 2007: 304).

Shodno tomu, Jelić-Butić (1969: 67) navodi kako su ustaše i pripadnici VMRO-a (Unutrašnja makedonska revolucionarna organizacija) započeli pripreme za atentat, koji je i izvršen 9. listopada 1934. Kako piše Jareb (2007: 310-311) jedan od detaljnijih opisa tog događaja objavile su zagrebačke *Novosti* 11. listopada, gdje između ostalog, stoji:

„Njegovo Veličanstvo Kralj Aleksandar I živio je na tlu savezničke i prijateljske Francuske jedva 10 minuta. Tek što se formirala povorka i krenula u sjajnom redu automobila k ratnom spomeniku Poilu d'Orient desio se odvratani zločin, (...). (...) Povorka je kretala brzinom od kojih osam kilometara na sat. Odjednom je na Trgu Burze jedan krupan čovjek, otprilike od 40 godina u osrednjem odijelu, skočio sa pločnika i potrčao prema kraljevskom automobilu koji se mogao lako poznati po kraljevskoj zastavici. Francuski pukovnik Biolet [Piolet] koji je jahao pored mjesta šoferova kraj automobila, primijetio je čovjeka, gdje trči spram automobila. Svom snagom je pritegao uzde da okrene konja i zaustavi sumnjivo lice. Ma kako brza bila njegova kretnja, nije mu uspjelo da spriječi nesreću, jer je atentator već bio na samoj papučici automobila i odanle ispalio hite u Njegovo Veličanstvo Kralja Aleksandra, ministra Barthoua i generala Georges-a. (...) Nastala je užasna gužva. Masa je navalila prema automobilu, a na masu su jurnuli konjanici, koji su pratili automobil. Kola su krenula dalje u pravcu prefektуре. (...) Ljekari su učinili nadljudske napore, ali su izjavili da pomoći više nema. Njegovo Veličanstvo je izdahnulo u 16.10 sati po francuskom vremenu. (...)“

Nakon Aleksandrove smrti za novoga je kralja proglašen maloljetni prijestolonasljednik Petar¹⁰, a kako navodi Janjatović (2000: 504) „politički život oživljava“. Zbog jenjavanja ekonomske krize mijenja se donekle i gospodarska situacija, proklamira se „novo vrijeme“ (Novak, 2005: 185), no ipak, „neravnopravnost ostaje i dalje značajkom položaja Hrvatske“ (Janjatović 2000: 504), unatoč najavi da će beogradska vlast riješiti „hrvatsko pitanje“ (Novak, 2005: 185).

Da je riječ o utopiji i samo nastavku već uhodanog obrasca vladanja velikosrpskog sustava nad nesrpskim narodima u Jugoslaviji, pokazalo se ponajprije „odnosom prema slobodi mišljenja i novinstva“ (Novak, 2005: 185). U to se vrijeme obnavljaju političke oporbene snage te njihova glasila – ponajprije se to odnosi na Hrvatsku seljačku stranku (HSS), vodeću

¹⁰ U skladu s kraljevom oporukom kraljevsku je vlast do kraljeve punoljetnosti preuzelo namjesničko vijeće. Namjesnici su teoretski bili ravnopravni, no u praksi je knez Pavle bio glavnom osobom među njima“ (Jareb, 2007: 315-316; Matković, 1994: 20).

političku snagu hrvatskog naroda (Jareb, 2007: 415) i početak ponovnog izlaženja njihova glasila *Seljački dom* (Novak, 2005: 187) – no cenzura i zabrane ne jenjavaju (Janjatović, 2000: 504). Kao dokaz tomu Novak (2005: 185-186) navodi cijeli niz zabranjenih listova od 1936. do 1938., iz čega je razvidno kako su na udaru pretežito one tiskovine koje u svom imenu nose pridjev „hrvatski“, poput *Hrvatski dom*, *Hrvatska gruda*, *Hrvatska njiva*, *Hrvatski rodoljub*, dok su na posebnom udaru humoristični i satirički listovi poput lista *Koprive* koji je često kritizirao najviše autoritete izvršne vlasti.

Usporedno s već spomenutim jačanjem oporbene politike, vodstvo HSS-a osjetilo je potrebu za izdavanjem vlastitog dnevnog lista. Stoga je 24. svibnja 1936. počeo izlaziti *Hrvatski dnevnik*, koji je u svome prvom broju osim programatskog članka dr. Vladka Mačeka donio i pregled trenutnog stanja hrvatskog novinstva. Tako u izvještaju stoji „da u Hrvatskoj izlazi 16 dnevnika, 102 tjednika i 338 mjesečnika, ukupno 456 listova. Od njih je 60 katoličkih, a 32 su protukatolička“ (Novak, 2005: 187). I *Hrvatski dnevnik* je kao i mnoge druge tiskovine toga doba bio na udaru cenzure, čak štoviše, prostorije njegova uredništva bile su pod stalnom prismotrom policije. Novak (2005: 185-188) navodi kako je HSS-ovo glasilo 1936. bilo zaplijenjeno pet puta, a 1937. jedanaest puta.

Tih godina, točnije odmah nakon atentata na kralja Aleksandra u Marseilleu te uhićenja dr. Ante Pavelića i Eugena Dide Kvaternika, svaka javna ustaška djelatnost u Italiji prestaje (Jareb, 2007: 415-416). Posljedično, i donekle plodonosna izdavačka djelatnost Ustaško-domobranskog pokreta dobrim dijelom obustavlja svoj rad, što se ne može reći za publikacije u iseljeništvu. Jere Jareb (1994: 413-418) tako u popisu tiskovina Ustaško-domobranskog pokreta u izbjeglištvu i iseljeništvu od 1929. do 1944. navodi cijeli niz, među kojima valja istaknuti dvije koje su izlazile neprekidno: tjednik *Hrvatski domobran* koji je izlazio od 1931. do 1944. u Buenos Airesu, ali i tjednik *Nezavisna Hrvatska Država* koji do 1941. izlazi u New Yorku. Analizirajući stil pisanja isti autor (Jareb, 1994: 418) navodi i kako je u potonjem tjedniku Ante Pavelić „objavio mnogo nepotpisanih kraćih vijesti i komentara tijekom 1937. i prvih mjeseci 1938.“

Navedeni Pavelićevi tekstovi samo su potvrda njegove težnje da po izlasku iz zatvora 1936. postane „znatno aktivniji“ (Jareb, 2007: 428). Ponajviše se to može iščitati iz susreta Pavelića i njegova suradnika dr. Branimira Jelića, koji je kako navodi Jareb (2007: 428), opisao taj susret u kojem je dogovoreno „da ja (dr. Jelić, op. a.) uznastojim opet oživiti našu organizaciju osobito propagandu“.

No trenutne političke prilike u domovini nisu davale naznake da bi se oživljavanje ustaške organizacije moglo dogoditi. Naime, talijansko-jugoslavensko približavanje i vođeni pregovori kulminirali su odredbom koju je 1. travnja 1937. potpisao dr. Ante Pavelić, a kojom su raspušteni ustaški logori te je određen „prekid svake djelatnosti ustaške organizacije“ (Krizman, 1986: 281, citirano u: Jareb, 2007: 435). To razdoblje, koje će potrajati sve do 1941. istaknuti dužnosnik UHRO-a¹¹ Mijo Bzik nazvao je razdobljem „velike ustaške šutnje“, što kako navodi Jareb (2007: 436) „u znatnoj mjeri odgovara stvarnosti (osobito za razdoblje do početka 1940.), odnosno označuje gotovo potpuni prestanak svake ustaške djelatnosti u tom razdoblju“. Talijansko-jugoslavenski sporazum te početak „velike ustaške šutnje“ kako smatra Jere Jareb (1994: 418) anticipirao je i dr. Ante Pavelić koji je 25. ožujka 1937. napisao analizu tadašnjega hrvatskog političkog položaja objavljenu u tjedniku *Nezavisna Hrvatska Država* pod naslovom „Politički položaj“.

U stručno-znanstvenim krugovima povjesničari i danas raspravljaju o ustaškoj i proustaškoj djelatnosti u domovini nakon atentata u Marseilleu 1934. pa sve do uspostave Nezavisne Države Hrvatske. Činjenica je, a to ističe i Jareb (2007: 458) da nije jednostavno razlikovati „pravi“ ustaški rad od proustaškog rada brojnih skupina i pojedinaca te da će odgovor na to pitanje dati tek buduća istraživanja. Dodatnu pomutnju unijela je i ratna ustaška promidžba koja je ustaštvu pripisivala „sve ono što se je u prethodnom razdoblju općenito označivalo hrvatskim nacionalističkim pokretom ili skupinama hrvatskih nacionalista“ (Jareb, 2007: 457). Dakle, valja naglasiti kako Pavelićevi pristaše tijekom 30-ih godina u domovini „nisu nikada uspjeli ustrojiti jedinstvenu i dobro organiziranu ustašku organizaciju“, već je bila riječ o proustaškom djelovanju u nizu udruga, organizacija ili društava, poput Kulturnog akademskog društva August Šenoa, nastalo u okviru Zagrebačkog sveučilišta (Jareb, 2007: 456, 470).

Nakon talijansko-jugoslavenskog sporazuma 1937. Vladko Maček dopušta dr. Mili Budaku da pokrene tjednik *Hrvatski narod* s ciljem oslabljivanja Pavelićeva pokreta i dijeljenja političke desnice na umjereni i radikalni dio (Matković, 1994: 39-40). No uređivačka politika *Hrvatskog naroda* staje uz Pavelića te otvoreno podržava njegovu politiku, a tijekom izbora 1938. list vodi oštru kampanju protiv HSS-a i Mačeka (Novak, 2005: 201; Jareb, 2007: 536). Konačno, *Hrvatski narod* trajno je zabranjen 1. ožujka 1940. (Jareb, 2007: 537), nedugo nakon sporazuma Cvetković-Maček, odnosno uspostavljanja Banovine Hrvatske.

¹¹ Puni naziv: *Ustaše – hrvatska revolucionarna organizacija*.

Kako navodi Božidar Novak (2005: 209), koji se pak poziva na izvješće zagrebačkih *Novosti* od 11. kolovoza 1940., u to vrijeme u Banovini Hrvatskoj izlazi ukupno 487 listova, dok je po broju listova što izlaze „najjači grad Zagreb sa 373 lista“. Cenzura i zabrane i dalje su obrazac ponašanja vlasti prema oporbenom novinstvu. Mnogi listovi našli su se pod udarom strogih Zakona o štampi i Zakona o zaštiti države, o čemu svjedoče mnogi dokumenti, kao i činjenica da su i „tisak i banska vlast bili pod strogim nadzorom dopisnika Centralnog presbiroa iz Zagreba, i svim većim centrima u Hrvatskoj koji su izvješća slali centrali u Beograd“ (Novak, 2005: 201, 207). Osim toga, represiji su posljedično bili izloženi i vodeći novinari, koji su „trebali odgovoriti na anketni listić, na koji je nakon toga policija stavljala svoje primjedbe“ (Novak, 2005: 207).

Analizirajući cenzuru banskih vlasti na primjeru spomenutog *Hrvatskog naroda*, Mario Jareb (2007: 536-537) ustanovio je kako je ona „redovito izbacivala znatne dijelove velikog broja priloga, a nije bio rijedak slučaj da su izbacivani i cijeli članci, osobito uvodnici na naslovnica“.

1.2. Četiri teorije masovnih medija (tiska)

Detaljnu i sustavnu razradu koncepata djelovanja masovnih medija u različitim tipovima društveno-političkog uređenja prvi su razvili Frederick S. Siebert, Theodore Peterson i Wilbur Schramm. U uvodu svog djela *Four Theories of the Press* (Četiri teorije o tisku)¹² autori naglašavaju kako masovni mediji uvijek poprimaju oblik društvenih i političkih sustava u kojima djeluju te da je za njihovo razumijevanje nužno promotriti osnovna načela i pretpostavke cjelokupnog društva (Siebert, Peterson i Schramm, 1956, 1984: 1-2).

Kako navodi Stjepan Malović (2014: 78), riječ je o prvom ozbiljnijem veoma utjecajnom pristupu masovnim medijima, premda autori koriste isključivo tisak kao paradigmu za sve dotad poznate masovne medije, obrazlažući to činjenicom da su „novine starije i prisutnije u teoriji i filozofiji masovnog komuniciranja“ (Siebert, Peterson i Schramm, 1956, 1984: 1). Shodno tomu autori su definirali sljedeće teorije:

¹² Premda je riječ o kapitalnom djelu s područja informacijskih i komunikacijskih znanosti, ono dosad nije prevedeno na hrvatski jezik. Stoga su u ovoj disertaciji svi citati iz tog djela, kao i drugih djela napisanih engleskim jezikom, prijevod autora rada.

- 1) autoritarnu
- 2) libertarijansku
- 3) teoriju društvene odgovornosti tiska te
- 4) sovjetsko-komunističku teoriju tiska.

Budući da je u središtu ovog rada istraživanje tiska u doba totalitarnog režima u okviru Nezavisne Države Hrvatske (od 1941. do 1945.), sljedeće će potpoglavlje detaljnije razraditi samo jednu od četiri općeprihvaćene teorije, sovjetsko-komunističku, čije su postavke uz komuniste primjenjivali nacisti i fašisti. Ipak, radi šireg konteksta navest ćemo nekoliko ključnih obilježja ostalih triju teorija tiska.

Temelji teorija tiska povijesno se smještaju u vrijeme renesanse, u 16. stoljeće. Tada su primjetne tek dvije teorije: autoritarna i libertarijanska, iz kojih će se kasnije, kao njihovi produžeci, razviti sovjetsko-komunistička odnosno teorija društvene odgovornosti tiska.

Autoritarna teorija kao najstarija teorija počiva na premisi da su mediji sluge političkih vlasti te da se njihov odnos temelji na uzajamnosti pri čemu poluge moći izdavaču jamče monopol, a zauzvrat dobivaju njihovu potporu i naklonost (Siebert, Peterson i Schramm, 1956, 1984: 2-3).

I dok autoritarna teorija ne poznaje koncept slobode medija, koja se danas definira ne više kao negacija političke ili čak bilo kakve cenzure, nego kao potvrda zadaće koju valja ispuniti: zadovoljiti pravo svakoga građanina na informaciju (Bertrand, 2007: 35), ideja libertarijanske teorije tiska krajem 17. stoljeća u središte stavlja racionalnog pojedinca koji sâm zna razlučiti istinu od laži (Siebert, Peterson i Schramm, 1956, 1984: 3). Glavna je svrha medija toga doba, koji su sada slobodni od utjecaja političkih vlasti te su promovirani u tzv. četvrtu vlast (Siebert, Peterson i Schramm, 1956, 1984: 3-4), „informirati, zabaviti i prodati, ali uglavnom pomoći u pronalaženju istine“ (Malović, 2014: 79).

Dvadeseto stoljeće stavlja nove izazove pred tada sve više privatiziranih masovnih medija: društveno odgovorno djelovanje. Istoimena teorija tiska nastala je na djelima Williama Hockinga, aktima američkog Povjerenstva za slobodu tiska (*Commission on Freedom of the Press*)¹³, medijskih praktičara i novinarskih etičkih kodeksa (Malović, 2014: 79). Kako tvrde

¹³ Komisija osnovana 1942. s ciljem istraživanja područja i okolnosti u kojima tisak Sjedinjenih Američkih Država djeluje kako bi se otkrila moguća kršenja slobode izražavanja koja dolaze od strane cenzorskog aparata političkih

Kunczik i Zipfel (2006: 39) teorija je bila odgovor na „uzaludnu nadu da će se tržište medija sâmo regulirati i sâmo kontrolirati“. Osim toga, mediji bi prema toj teoriji trebali inherentno biti „istinoljubivi, točni, nepristrani i relevantni, te slijediti dogovorena etička načela i profesionalne standarde“ (McQuail, 2000: 150).

Navedene teorije masovnog komuniciranja evoluirale su slijedom razvoja informacijskih i komunikacijskih znanosti te su doživjele i određene kritike. One se, između ostalog, odnose na ignoriranje autonomije, profesionalnosti i temeljnih vrijednosti novinara kao pojedinca (Ostini, Fung, 2002: 46), na pritužbe kako su pisane tek iz perspektive jednog vremena - „Hladnog rata“, kada je sloboda, odnosno nesloboda medija bila dominantna tema ili da su teorije primjenjive isključivo na tiskane medije pa shodno tomu „ne obuhvaćaju raznolikost medija poput glazbe, kina ili televizije“ (McQuail, 2000: 155-156).

1.2.1. Sovjetsko-komunistička teorija

Tijekom različitih povijesnih razdoblja sredstva društvenih komunikacija nerijetko su bila u vlasništvu diktatura i totalitarnih režima. Za razumijevanje sovjetsko-komunističke teorije tiska koja se, kako je već spomenuto, razvila iz autoritarne teorije, potrebno je na početku istaknuti neke osnovne postavke marksističke filozofije i misli o ulozi pojedinca u društvu.

Kako bi to slikovito objasnio, Schramm (1956, 1984: 107) sukobljava američki i sovjetski princip prema kojem prvi vjeruje u pluralizam ideja, vrijednosti i mišljenja, dok drugi prokazuje kompromis kao znak slabosti te se čvrsto oslanja na interpretaciju stvarnosti utemeljene u marksističkoj filozofiji kao jedinoj ispravnoj i onoj koju bi trebalo propagirati i primjenjivati. U tom smislu Karl Marx i Friedrich Engels nude svoju viziju države koja bi po svojoj definiciji trebala biti „poligon za vježbanje kontrole isključivo jedne klase nad ostalima“ (Schramm, 1956, 1984: 110). Shodno tomu, masovni mediji prema sovjetsko-komunističkoj teoriji ne mogu se percipirati kao „četvrta vlast“ koja će „neovisno kritizirati vladajuće ili služiti kao forum za slobodnu raspravu“, naglašava Schramm (1956, 1984: 110) te dodaje da se cjelokupna ideja komunističkog tiska zrcali u tome da on bude „instrument interpretacije

vlasti, oglašivača ili vlasnika medija (McQuail, 2000: 148). Komisija je 1947. objavila „važan izvještaj u kojem apelira za društvenu odgovornost tiska“ (Malović, 2014: 117).

doktrine i da pronosi politike radničke klase ili militantne Partije“ (komunističke, op. a.). Stoga je očigledno riječ o tome da su i vođe Partije, baš kao i svi veliki diktatori, „shvatili moć medija i propagande kao instrumenta za uspješno upravljanje masama te da je komunikacija – dio vladanja“ (Labaš, Barčot, 2013: 179).

Utvrđivanjem otvorenosti medija utvrđuje se i stupanj otvorenosti nekog društva (Malović, 2007: 9), no budući da se masovna komunikacija u sovjetskom sustavu razvijala kao „integralni dio sovjetske države“, razvidno je kako u ovom slučaju nije riječ o dvjema odvojenim i različitim teorijama, već isključivo o jednoj koja zajedničkim naporom treba „odražavati službenu sovjetsku ideologiju“ (Schramm, 1956, 1984: 116). Dakle, glavne karakteristike sovjetsko-komunističkog modela su da „država u potpunosti kontrolira medije, dok se njihova funkcija ogleda u promoviranju vrijednosti komunizma i uzdizanju ugleda Partije u društvu“ (Ružić, 2012: 27). Takav *modus operandi* nije novina jer kako ističu Danijel Labaš i Marija Barčot (2013: 179) sredstva informiranja su povijesno i općenito gledano „više bila subjektivna i neetična, radeći u nečiju korist“ te da su „tek pojavom novog doba i novih platforma nastali uvjeti za objektivno i etično novinarstvo“. Među tim uvjetima isti autori (2013: 179) navode „demokraciju, pluralizam i višestranačje, ali i stvarnu, realnu slobodu govora, bez straha od posljedica“, dakle sve ono što nije svojstveno uređenju medijskog sustava jednog totalitarnog režima kao što je komunistički.

Schramm (1956, 1984: 121-125) donosi detaljniji opis sovjetskog medijskog sustava, objašnjavajući njegovu svrhu u šest točaka:

1. Sustav masovne komunikacije oruđe je države i Partije, što poglavito znači da je smisao njegova postojanja „izvršavati samo one zadatke koje dodjeljuju državni vođe“;
2. Blisko je integriran s ostalim instrumentima državne vlasti i partijskog utjecaja, što se posebno očituje u činjenici da su poruke različitih čimbenika sovjetskog društva unisone, odnosno da svi „govore isto“. Osim toga, mediji su i osmišljeni „ne samo da bi informirali ljude, nego i da bi služili agitatorima koji organiziraju mase, partijskim vođama u zajednicama, industrijskim skupinama koje koriste novine za javno čitanje, školama koje ih u mnogim prigodama koriste kao udžbenike“;
3. Koristi se kao oruđe za stvaranje jedinstva unutar države i Partije te se promiče jednakost i istovjetnost medija kao indikator zdravog društva;

4. Služi kao oruđe za promoviranje državnih i partijskih 'otkrića', i to ponajprije kao „interpret 'pravog značenja' događaja narodnim masama“;
5. Gotovo se uvijek koristi kao oruđe za propagandu i agitaciju, pri čemu propaganda podrazumijeva pisanu riječ, a agitacija onu usmenu¹⁴;
6. Karakterizira ga strogo obvezna odgovornost i sloboda.

I dok se prvih pet obilježja uklapa u logiku totalitarnog jednogumlja sovjetskog sustava, šesto i posljednje upućuje na određeno proturječje i otvara brojna pitanja. Nije li paradoksalno da se takav sustav poziva na slobodu izražavanja, medija, kao i na njihovu odgovornost? Zanimljiva je, naime, činjenica koju naglašava i Schramm (1956, 1984: 125) da članak 125. Ustava Svojetskog Saveza svakom građaninu „jamči slobodu govora, slobodu tiska, slobodu udruživanja, uključujući i masovna okupljanja, te slobodu organiziranja uličnih povorki i demonstracija“.

Ključ za razumijevanje navedenih „sloboda“ nalazi se u istom onom sukobu principa s početka ovog potpoglavlja, gdje je s jedne strane ideološki suženi sovjetski koncept, a s druge američki, svojstven zemljama liberalne demokracije. Naime, sa sovjetske točke gledišta „apsolutna sloboda nije moguća“ (Schramm, 1956, 1984: 126), pa stoga sovjetski agitatori tvrde kako je utopija biti slobodan od društva. Točnije, uvjerenje na kojem počiva libertarijanska teorija angloameričkog svijeta o medijima koji su slobodni od državnog utjecaja i koji djeluju na slobodnom tržištu ideja i misli, sovjetski sustav ne poznaje. Sovjeti drže, a Schramm navodi (1956, 1984: 127), kako „država nije nužno zlo od kojeg pojedinac mora biti zaštićen“, već je ona „pozitivno dobro“ koje čini život potpunijim i smislenijim. Sovjetski građanin, nastavlja isti autor (1956, 1984: 127), „uživa slobodu unutar navodno blagotvorne države koja će ga štititi u činjenju onoga što je za njega dobro“.

Kada je riječ o položaju novinara, novinarskim slobodama te deontologiji novinarstva u Sovjetskom savezu, valja istaknuti kako je „funkcija sovjetskog modela tiska bila u potpunoj suprotnosti zadatku i obvezama novinara“ (Ružić, 2012: 27). Uzmemo li se u obzir neke od osnovnih uloga medija i novinara koji su pozvani biti svojevrsni korektiv društvenih anomalija, sredstvo kojim se javnost upozorava na pojave suprotne demokraciji i slobodi (Malović, 2003: 35; Malović, 2014: 84-97), posebno na kršenje prava javnosti na istinito informiranje, na ugrožavanje medijskih sloboda, manipulacije u medijima i uvođenje cenzure, sovjetsko-

¹⁴ Carl Joachim Friedrich i Zbigniew K. Brzezinski (1965: 130-131) propagandu smatraju profinjenijom i racionalnijom, a agitaciju žestokom, emocionalnijom i usmjerenom prema masama.

komunistička teorija tiska ne ostavlja prostor za djelovanje medija u okviru kontrolnog mehanizma vladajućih struktura.

Mediji i novinari kao tzv. psi čuvari demokracije (eng. *watchdog*)¹⁵ nepoželjna su pojava u zemljama socijalističkog uređenja u kojima prevladava koncept marksističkog jedinstva, dok je „jedini gospodar umova i misli, glasnogovornik, vođa i organizator ljudi u borbi za komunizam – komunistička partija“ (*Pravda*, citirano u: Schramm, 1956, 1984: 112). K tome, objektivnost kao novinarski postulat i težnja da se vijest predstavi ne kao „produkt prirodnog instinkta već kao plod profesionalnog novinarstva temeljnog na znanju, povijesti i idealu služenja istini“ (Malović, 2007: 20), u sovjetskom poimanju nije odlika novinarstva, nego nešto što „odvraća s jedine ispravne linije“ (Schramm, 1956, 1984: 126). Novinari u službi medija čiji se interesi isprepliću s interesima vladajuće oligarhije imaju izrazite etičke probleme. Kako ističu Stjepan Malović, Sherry Ricchiardi i Gordana Vilović (2007: 39) takvi novinari „vrlo dobro znaju što je istina, i svjesni su kako objavljuju neistinu u službi promicanja nekih političkih ideja i stavova“. Oni tako postaju „dio vladajuće oligarhije i njihov rejting u vladajućoj strukturi ovisan je o uspjehu njihove propagandne uloge“. Svoju novinarsku, točnije propagandističku ulogu, opravdavaju pribjegavajući floskulama pa govore kako „oni, zapravo, služe nekim višim, državnim i društvenim interesima“. S druge pak strane, naglašava Aleksandar Stipčević, autor više djela o cenzuri i njezinim obilježjima, novinarska šutnja i pritajenje u vrijeme kada se od novinara traži i očekuje da svoje pero stavi u službu državnih ili ideoloških interesa čin je prkosa i samopoštovanja (Stipčević, 1997: 36). U tom smislu isti autor kao primjer uzima upravo Sovjetski savez, čiji su mnogi pisci „završili svoj život u Sibiru zbog toga što su šutjeli onda kad je trebalo pisanom riječju sudjelovati u izgradnji onoga što se tada nazivalo 'socijalizmom'“.

Sadržaj sovjetskih novina ne predviđa prostor za oglašavanje, što je kako navodi Schramm (1956, 1984: 133) za očekivati, budući da u društvu ne postoji koncept privatnog poduzetništva. Nadalje ističe kako se one jedva i mogu nazivati „novinama“ jer prema angloameričkom shvaćanju „novine podrazumijevaju nedavne i svježije vijesti“, dok je u sovjetskom mentalitetu njihova primarna funkcija „interpretirati društvene procese“ (1956, 1984: 134).

¹⁵ Frank Esser (citirano u: Coleman, Moss, Parry, 2015: 47) pod tim pojmom podrazumijevaju ulogu medija da štite građane „od neprimjerenog kršenja njihovih prava od strane državnog aparata“ te da „otkrivaju zlouporabu položaja“. Vesna Alaburić (1998: 9-10) navodi kako je funkcija novinara i medija u demokratskom društvu „višestruka: informativna, refleksivna i kontrolna“.

S obzirom na dosadašnju raspravu o karakteristikama sovjetsko-komunističke teorije, čini se neizostavnim promotriti i ulogu publike, odnosno primatelja informacija. Ona se, kako primjećuje Ivan Uldrijan (2019: 8), „promatra instrumentalizirano, kao homogena masa koju treba uputiti kako misliti“. Takvo poimanje publike daleko je od idealnog i poželjnog jer bi sustav informiranja prije svega „trebao omogućavati građanima spoznaju o događajima, pružati im dovoljno argumenata i činjenica kako bi o tim događajima mogli razmišljati, odlučivati i nadzirati svaku aktualnu vlast“ (Gavranović, 2006: 163).

Dakle, sovjetsko-komunistička teorija u praksi podrazumijeva isključivo jednosmjernu, linearnu komunikaciju, u kojoj je vlast subjekt a publika objekt. Cilj masovne komunikacije putem medija svodi se isključivo na stvaranje i odgajanje „novog čovjeka“ koji će graditi „novo društvo“. Navedenu teoriju s jasnim propagandističkim konturama komunikacijska znanost naziva modelom hipodermičke igle (eng. *hypodermic needle*), ili zlatnog/čarobnog metka (eng. *magic bullet*). Prema njemu sadržaj medija „ubrizgava se u vene publika“, koje potom reagiraju ujednačeno i predvidljivo (McQuail, Windahl, 1993: 58). Publika se tako percipira kao „anonimna masa prepuštena manipulativnim mehanizmima masovnih medija“, ili se jednostavno smatra primateljem poruke „pri čemu je sama efikasnost komuniciranja proučavana s naglaskom na kanalu komunikacije ili uspješnom prenošenju poruka od strane pošiljatelja“ (Hromadžić, Popović, 2010: 100). Činjenica da je model hipodermičke igle, kako tvrdi Brian McNair (2003: 30), postao predmetom socioloških istraživanja upravo u vrijeme „očigledno uspješnog“ korištenja propagandnih tehnika nacističke Njemačke 30-ih godina 20. stoljeća, dovoljno govori o identičnom idejnom konceptu sovjetsko-komunističke i nacističke teorije.

1.2.2. Sličnosti i razlike sovjetsko-komunističke teorije s drugim autoritarnim i totalitarnim modelima

Prema Carlu Joachimu Friedrichu i Zbigniewu K. Brzezinskom (1965: 129-130) jedna od najupečatljivijih karakteristika svakog totalitarnog režima je gotovo potpuna kontrola vladajuće stranke nad sredstvima masovne komunikacije. Neovisno o tome je li medijski sustav u vlasništvu države kao što je to u Sovjetskom savezu ili je riječ o „privatnom“ vlasništvu kao što je to vidljivo u državama gdje su na vlasti bili fašisti (Friedrich, Brzezinski, 1965: 130).

Kada Schramm (1956, 1984: 140) govori o sličnostima i razlikama sovjetsko-komunističke teorije s drugim autoritarnim modelima, on prije svega misli na medijski sustav prisutan u Engleskoj do razdoblja prosvjetiteljstva. Naime, u Engleskoj je i započela borba za slobodu tiska od državnog utjecaja, no od 1688. do 1695. godine engleski je Parlament bio vrhovna nadzorna instanca za tisak, koji je uvelike bio podložen cenzuri (Kunczik, Zipfel, 2006: 75).

Schramm (1956, 1984: 140-141) kao ključnu točku diferencijacije dvaju modela navodi činjenicu kako su u sovjetskom sustavu mediji bili isključivo pod državnom vlašću, dok su drugi autoritarni sustavi poznavali koncept privatnog vlasništva. Isto tako, autoritarni sustavi izvan Sovjetskog saveza u operativnom su smislu bili u manjoj mjeri instrument vladajuće klase te je bilo moguće, bar donekle, odrediti kako će pojedini mediji djelovati i poslovati. Osim toga, ideja starijih autoritarnih sustava bila je održavanje *statusa quo* što je bila uloga i sovjetskog medijskog sustava, no u potpunosti se slučaju ona uvijek manifestirala „u kontekstu promjene i razvitka“ (Schramm, 1956, 1984: 141).

Sve to upućuje na stanovite razlike između autoritarnih i totalitarnih sustava. Friedrich i Brzezinski (1965: 22) pišući o njihovim karakteristikama, između ostalog, navode i šest ključnih osobina svojstvenih totalitarnim režimima, po kojima se takvi sustavi razlikuju od drugih političkih i društvenih uređenja. To je, ponajprije, razrađena ideologija, koja se nastoji inkorporirati u sve vitalne aspekte čovjekova života i koje se svi u društvu trebaju pridržavati. Zatim je tu jedinstvena masovna stranka koju obično vodi jedan čovjek - diktator, a kako ističu Friedrich i Brzezinski (1965: 22), ona se „sastoji se od relativno malog postotka ukupnog stanovništva (do 10 posto) muškaraca i žena, strastveno i bespogovorno posvećenih ideologiji“. Treća osobina svakog totalitarnog režima je provođenje terora, psihološkog ili fizičkog, i to putem stranke na vlasti i kontrolnim mehanizmima što ga provodi tajna policija. Teror je usmjeren ne samo na vidljive „neprijatelje“ režima, već i na proizvoljno odabrane skupine društva. Tu je također i već spomenuti gotovo potpuni monopol, odnosno kontrola vladajuće stranke nad svim sredstvima masovne komunikacije, poput tiska, radija i filmova, a k tomu treba dodati i kontrolu nad uporabom svih raspoloživih oružja u oružanoj borbi. Posljednja osobina odnosi se na posjedovanje ovlasti za vođenje i usmjeravanje cjelokupnog gospodarstva (Friedrich i Brzezinski, 1965: 22).

Govoreći pak o srodnim medijskim modelima u kojima se jasnije ocrtavaju konture sovjetsko-komunističke teorije, Schramm (1956, 1984: 142) ističe sustav masovne komunikacije u nacističkoj Njemačkoj. Obilježja tog sustava detaljnije će biti analizirana u

idućim poglavljima, i to kroz prizmu medijskog i promidžbenog aparata Nezavisne Države Hrvatske, no ipak valja istaknuti osnovne polazišne točke, neke razlike i zajedničke elemente sovjetsko-komunističke teorije i nacističkog modela¹⁶.

Nacistički model nije moguće u potpunosti poistovjetiti ni sa sovjetsko-komunističkom niti s autoritarnom teorijom, već je on, kako naglašava Schramm (1956, 1984: 142) „nešto između“, poput hibrida tih dviju teorija. Unatoč tomu, isti se autor zadržava isključivo na usporedbi sa sustavom masovne komunikacije u Sovjetskom savezu. Navodi kako su, bez obzira na različitost ideja i misli iz kojih su izrasli i na kojima su se nadahnjivali, taktike sovjetskog i nacističkog sustava identične.

Kao i kod Sovjeta, nadležna tijela za provedbu nacionalsocijalističke propagande svjesno „ne teže objektivnosti, slobodi ni neovisnosti“ (Schramm, 1956, 1984: 143), dok urednici medija „donose odluke na temelju uputa koje dobivaju iz propagandnih službi“ (Malović, 2005: 365). Oba totalitarna režima kombinirala su „prisilu i persuaziju“ (Schramm, 1956, 1984: 143), a uspostavili su i identične sustave kontrole i nadzora. Štoviše, članovi jedne i druge partije/stranke postavljeni su na ključne funkcije te su izdavali naredbe, upućivali prijetnje i pratili sumnjive i nepodobne za režim.

Sličnost sa starijim, autoritarnim sustavima ogleda se u tome što su nacisti, za razliku od Sovjeta, dopuštali da masovni mediji ostanu u privatnom vlasništvu, no svejedno je informacijski sustav u velikoj mjeri bio instrumentaliziran i u službi vladajuće klase (Schramm, 1956, 1984: 143). Razlika je i u političkim procesima iza boljševičkog, odnosno nacionalsocijalističkog preuzimanja vlasti. Kako primjećuje Schramm (1956, 1984: 143), boljševici su vlast preuzeli promptno, „nasilnom revolucijom“, dok su nacionalsocijalisti to činili „postepeno“ i u većini slučajeva „regularnim putem“. Samim time, naslijedili su znatno razvijeniji komunikacijski sustav nego što je bio slučaj sa Sovjetima.

Zaključno, zanimljivo je kako nacisti unatoč svemu navedenom i unatoč donesenom *Zakonu o novinama u Carstvu*, što ga je 4. listopada 1933. donijela nacionalsocijalistička vlast te time podvrgla tisak i radio strogom državnom nadzoru (Kunczik, Zipfel, 2006: 77), „nikada nisu u potpunosti preuzeli njemački tisak i učinili ga instrumentom nacističke stranke u cijelosti“ (Schramm, 1956, 1984, 143-144).

¹⁶ Sue Curry Jansen u svom djelu *Censorship. The Knot That Binds Power and Knowledge* (1991: 29) navodi da je baveći se oblicima cenzure u političkim i društvenim sustavima 20. stoljeća došla do zaključka da se od 1945. pa nadalje cijeli „ideološki diskurs“ u sovjetskom, ali i kapitalističkom sustavu temelji na modelu nacističke „katarzične spužve koja istovremeno negira i traži izlike za svoje zločine“.

2. POLOŽAJ SVJETOVNOG I VJERSKOG TISKA U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ

2.1. Utjecaji i odrazi sovjetsko-komunističke teorije tiska u medijsko-promidžbenom sustavu Nezavisne Države Hrvatske

O identičnim taktikama sovjetsko-komunističkog i nacističkog modela već je pisano u potpoglavlju 1.2.2., a s obzirom da je sav ustroj Nezavisne Države Hrvatske počivao na rješenjima vidljivim kod vladajućeg nacionalsocijalizma u Njemačkoj i fašizma u Italiji¹⁷ (Jareb, 2016: 15-16), razvidno je kako se može govoriti o odrazima sovjetsko-komunističke teorije u medijsko-promidžbenom sustavu NDH. To ne znači da su nacionalsocijalizam i fašizam istoznačnice jer su između dviju ideologija postojale strukturalne razlike¹⁸, no one se mogu dovesti u korelaciju kada je riječ o ustroju medijskog aparata i obrascima promidžbenog djelovanja u jednom totalitarnom sustavu. Medijsko-promidžbeni sustav NDH opsežno je i temeljito obrađen u postojećoj i dostupnoj literaturi (koja će dijelom biti citirana i u ovom poglavlju disertacije), što je nesumnjivo olakotna okolnost za istraživače koji žele razumjeti kontekst vremena, produbiti svoja saznanja na tom području te postaviti valjani teorijski okvir svog znanstvenog ili stručnog rada. No u tome se ujedno skriva i rizik, i to prije svega rizik da se otiđe predaleko u raščlanjivanju pojedinih tema i fenomena vezanih uz uspostavu i provedbu medijskih i promidžbenih aktivnosti totalitarnog režima NDH. Stoga ćemo u ovom dijelu disertacije staviti naglasak na one pojave i problematike koje smatramo važnima za istraživački dio ovog rada, ali i za razumijevanje cijelog društvenog konteksta u kojem je djelovalo hrvatsko novinstvo toga doba.

Uoči napada Njemačke i njezinih saveznika na Kraljevinu Jugoslaviju u travnju 1941., u Hrvatskoj i dalje izlaze listovi poput *Hrvatskog dnevnika*, *Obzora*, *Jutarnjeg lista*, *Novosti*,

¹⁷ Jareb (2007: 112, 145) kao dokaze za tješnju povezanost Ustaške organizacije s fašističkom, a ne nacionalsocijalističkom ideologijom, navodi tvrdnju da se Ustaška organizacija u prvoj polovici tridesetih godina razvijala upravo pod zaštitom talijanskih fašističkih vlasti. Osim toga, istaknute karakteristike Ustaške organizacije bile su jednake onima fašističke Italije. Tako Jareb (2007: 115-131), između ostalog, ističe nasilje kao važno sredstvo političke borbe, militarizam, isticanje revolucionarnosti, nacionalizam, antiindividualizam i dr. O elementima fašizma piše i Slaven Ravlić (2003: 241-246) te u njih ubraja: antiracionalizam, revoluciju, borbu, teror, poimanje zajednice kao najviše vrijednosti, nejednakost (uz postojanje solidarnosti), načelo snažnog vođe, rasizam i nacionalizam.

¹⁸ Ravlić (2003: 248) ističe da je specifični element talijanskog fašizma teorija korporativne države, čiji je temeljni zadatak bio stvoriti „ujedinjujuću kulturu i jezik“ te „stvoriti nacionalnu svijest i iskovati talijansku naciju“. Modernizacija, nacionalna obnova i stvaranje moderne industrijske zemlje bili su ideali koje je mogla ostvariti samo snažna država. Njemački pak fašizam ili nacionalsocijalizam bio je obilježen militantnim antisemitskim nacionalizmom, uvjerenjem u rasnu superiornost arijevske ili nordijske rase (većinom Nijemci), rasnim čišćenjem te genocidom (Ravlić, 2003: 249-250).

Večeri, Hrvatske straže ili Zagrebačkog lista, no nijedan od spomenutih nije preživio dolazak ustaša na vlast (Novak, 2005: 227-234). Josip Grbelja (2000: 16) ističe da je do uspostave Nezavisne Države Hrvatske, u Kraljevini Jugoslaviji izlazilo na hrvatskom narodnom području 14 dnevnika u ukupnoj nakladi od oko 120 000 primjeraka, ali oni su bili strogo dirigirani i kontrolirani putem Državnog tužiteljstva, MUP-a, „Centralnog Presbira“, državnih i banovinskih cenzora, financijskih i izdavačkih tijela, a posljedično tomu, dnevници su odražavali centralističke, hegemonističke i antihrvatske stavove (Grbelja, 1998: 61). Tako se u Pavelićevoj poruci od 15. studenog 1940. nagovještava da će takvo novinstvo i tisak, „što je do sada kvarilo hrvatska pokoljenja i odnarođivalo ih“ biti „zabranjeno i uništeno“ (Jareb, 2016: 53).

Takve tendencije samo su odraz tadašnjih društvenih gibanja. To se, doduše, ne može tvrditi za cjelokupnu populaciju, no znakovit je prilog *Katoličkog lista* 1940. koji donosi istraživanje o nacionalističkim tendencijama srednjoškolske omladine. U uvodu priloga dr. Ivana Škreblina autor navodi kako „narodi Evrope sve jače i u sve većem opsegu izražavaju svoje nacionalne ideale“ (KL, 1940, 26: 306). Premda uzorak istraživanja nije reprezentativan jer ono uključuje tek „tridesetak testova“, u nastavku se donosi nekoliko odgovora mladića i djevojaka, sudionika istraživanja, iz kojih se može iščitati raspoloženje prema novom poretku koji dolazi. „Na pitanje, što želi postići u životu, neposredno odgovara: 'Slobodnu Hrvatsku Državu, za koju sam spreman sve dati, pa i život'“; „Kod djevojačkih se odgovora ispoljuje zrela domoljubna tendencija (...): 'da budem dobra hrvatska majka i da uvijek budem svijesna svoga zvanja i svojeg političkog uvjerenja, a to znači dobra i nepokolebljiva Hrvatica'“ (KL, 1940, 26: 307). Autor priloga ističe dalje kako „omladina zahtjeva radikalno rješenje narodnog problema, a iz njega će slijediti rješenje socijalnog i kulturnog“ pa navodi ove odgovore mladeži: „Židovi imaju kapital. Ali će doći Ante i to sve promijeniti, u to čvrsto vjerujem“, ili: „Želim slobodnu Hrvatsku državu, koja će znati raditi za zajednicu, a ne za svoj džep. Raditi bez kompromisa i ubijati sve, koji su protiv Hrvata u Hrvatskoj. Ž. A. P.“ (vjerojatno „Živio Ante Pavelić“, op. a.). Škreblin primjećuje kako djevojke „u načelu podjednako odgovaraju, tek ne ulaze u pojedinosti razračunavanja“ (KL, 1940, 26: 307).

Ubrzo nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske¹⁹ sav tisak i izdavaštvo pada pod diktat režima: „Iz Hrvatskog državnog novinskog ureda sve je propisivano u detalje. (...) Nitko

¹⁹ Slavko Kvaternik 10. travnja 1941. na Hrvatskom radiju pročitao je ovu poruku: „Hrvatski narode! Božja providnost i volja našeg saveznika, te mukotrpna višestoljetna borba Hrvatskog naroda – i velika požrtvornost našeg Poglavnika dr. Ante Pavelića, te Ustaškog pokreta u zemlji i u inostranstvu; Odredili su, da danas pred dan Uskrsnuća Božjeg Sina uskrsne i naša nezavisna Hrvatska država. (...)“ (*Hrvatski narod*, Posebno izdanje, Zagreb, 10. travnja 1941; Narodne novine, br. 1, 11. travnja 1941., citirano u: Krišto, 2001: 22-23)

u Hrvatskoj (osim Pavelića) nije kao osoba važan, pa se stoga, nikome, bio on ministar, ne smije posebna pažnja posvećivati“ (Labus, 2004: 526). Svjedoci vremena poput direktora *Novosti* Ive Mihovilovića reći će kako su posljednji travanjski dani Jugoslavije izgledali kao da svi zajedno pišu neku svoju kolektivnu oporuku. „Imao sam već tada osjećaj da nam je to posljednji zajednički posao“ (Košutić, 1997, citirano u: Labus, 2011: 46). Na sličan zaključak navode i redci Josipa Horvata, novinara i publicista te suradnika *Obzora* koji je u svojoj knjizi *Živjeti u Hrvatskoj 1900. – 1945.* zapisao:

„Uzeo sam šešir i kaput i brijući zidove pustih ulica, otišao kući. *Jutarnji list*, kao ni *Obzor*, nije više izišao. Petar Petković, koji je imao zaštititi interese vlasnika *Tipografije*, u taj je već čas kao zakleti ustaša preuzimao dužnost prvoga ustaškog šefa policije u Zagrebu. *Tipografija* mu se frigala. Nije više u nju ni zakoraknuo. Račun *Tipografijin* o nekom osiguranju za budućnost pomoću njegove osobe bio je totalno pogrešan. Kod kuće sam zatekao otvoren radio. Upravo je sipao posljednje riječi o proglašenju NDH“ (Horvat, 1984: 338).

Ime koje je obilježilo početak ustrojstva medijsko-promidžbenog sustava u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, a koje će ujedno i zaključiti njegovo djelovanje nakon sloma 1945. godine, ono je Ive Bogdana. Novinar koji je svoju karijeru započeo u *Hrvatskoj straži* (Grbelja, 2000: 18) odmah je po proglašenju NDH imenovan povjerenikom za tisak i promidžbu, odnosno čelnom osobom Hrvatskog državnog novinskog ureda (HDNU), iako navodno nije formalno pripadao Ustaškoj organizaciji (Jareb, 2016: 51, 65). Bogdan je zajedno s Tijasom Mortigijom činio krug novinara koji su potjecali iz proustaških redova i prije rata te su odmah po proglašenju nove države ukinuli predcenzuru državnog tužitelja Kraljevine Jugoslavije. Ipak, nakon dva, tri dana odlučeno je da će određeni vidovi cenzure morati i dalje biti na snazi, radi postojanja „neiskusnih novinara“, koji su u stanju svašta „nadrobiti“ (Labus, 2004: 525).

Kako ističe Grbelja (2000: 18), Ivo Bogdan iako nije bio fakultetski obrazovan imao je „oštro novinarsko oko“ te je bio „vješt pisanju i objašnjavanju političkih situacija“. Ove Bogdanove kvalifikacije bile su svojstvene većini kadra na koje je Ustaško-domobranski pokret u inozemstvu i domovini mogao računati. To je prema Jarebu (2016: 53) bila „šarolika skupina“ sastavljena od visokoobrazovanih i profesionalnih novinara, ali i od priučenih novinara koji su se mogli nadati važnijim dužnostima „u medijsko-promidžbenom sustavu nove države samo zbog svoje dotadašnje privrženosti ustaškim idejama“. Dakle, Bogdan je nesumnjivo bio proustaški raspoložen, no više je puta nakon Drugog svjetskog rata isticao kako nikada nije položio ustašku zakletvu jer nije htio sudjelovati u „terorističkim pothvatima“ (Jareb: 2016: 51).

Istovremeno s ulaskom njemačkih postrojbi u Zagreb 10. travnja 1941. Bogdan je posjetio uredništva svih listova i časopisa, noseći nalog Slavka Kvaternika da se ubuduće sve redakcije moraju pokoravati njemu kao povjereniku za tisak i propagandu (Labus, 2004: 525). Jareb (2016: 64) opisuje taj događaj navodeći tvrdnju jednoga od tadašnjih novinara zagrebačkog *Hrvatskog dnevnika* koji ističe:

„obišao (...) uredništva svih dnevnih novina u Zagrebu novinar Ivo Bogdan, u društvu prof. Tijasa Mortidijske, književnika Antuna Nizetea i novinara Dane [Danijela] Uvanovića. On je obišao uredništva vozeći se automobilom u pratnji jednog naoružanog čovjeka (to je morao biti neki detektiv u policiji povezan sa ustašama). Bilo je to kasno popodne, odnosno pred večer, kada je već Slavko Kvaternik proglasio preko radio-stanice preuzimanje vlasti sa strane ustaša i postanak NDH. Došavši u svaku redakciju; Ivo Bogdan je potražio jednog urednika i njegovog zamjenika te se iskazao sa jednom ispravom, (...), s potpisom Slavka Kvaternika, a imala je i žig. Sadržaj te isprave bio je: da Slavko Kvaternik imenuje Iva Bogdana glavnim komesarom (povjerenikom) za štampu i propagandu u NDH te poziva sve, kojih se to tiče, da se njegovim odredbama pokoravaju“.

Moglo bi se reći kako je prvotna zadaća novog režima u pogledu medijsko-promidžbenog sustava bila dvojaka: s jedne strane obračunati se i konačno raskinuti svaku vezu s „nenarodnim“ novinama, ali istovremeno uspostaviti vlastite medije i kanale u službi vladajućeg totalitarnog sustava. Tako je ustaška vlast, osim što je odmah po uspostavi nove države poslala svoje predstavnike u novinske redakcije kako bi zagrebačkim urednicima dala do znanja pod čijim se diktatom odsad nalazi sav medijski sadržaj, preuzela i sva veća tiskarska poduzeća: *Jugoštampanje, Tipografiju, Hrvatski nakladni zavod, Presbiro* te jugoslavensku državnu novinsku agenciju *Avala*, koja je odmah preimenovana u agenciju *Velebit* (Novak, 2005: 264; Jareb, 2016: 65). *Velebit* je pak preimenovan u Hrvatski dojavni ured (HDU) *Croatia*, koji je uz središnju ustanovu medijsko-promidžbenog sustava NDH (o čemu će biti više riječi u idućem potpoglavlju), bio ključan element državne cenzure. Kako navode Nikola Anušić i suradnici (2014: 80) riječ je o „novinskoj agenciji koja je obavljala selekciju vijesti iz neutralnog i savezničkog tiska, a potom ih plasirala uredništvima određujući ton i naglaske dnevnog tiska“. Ona je bila neka vrsta „posrednika između sustava državne cenzure i novinskih uredništava“ te je uz pojedine vijesti donosila i opaske „o tome kako i na kojem mjestu objaviti pojedinu vijest“, čineći tako krucijalan dio cenzorskog i propagandnog aparata Nezavisne Države Hrvatske.

Mnogo se i danas raspravlja je li taj raskid s dotadašnjim medijskim establišmentom trebao biti tako nagao i radikaln. Tako Jere Jareb (Grbelja, 2000: 101) smatra kako je odmah u početku 1941. „bilo doneseno mnogo nesretnih odluka u novinstvu“, pitajući se je li bilo

pametno zabraniti izlaženje dotadašnjim vodećim hrvatskim dnevnicima i novinama. Još je gore, nastavlja Jareb, „da li je bilo pametno odbiti suradnju starih i iskusnih hrvatskih novinara?“

No Pavelić i ustaški režim bili su beskompromisni u nastojanju „da svi listovi i publikacije u službi neprijatelja naroda i državne ideje“ otiđu u povijest (Zuckerman Itković, 2006: 80). O tome svjedoči i sjećanje Ive Bogdana što ga prenosi Mario Jareb (2016: 66). U njemu se jasno vidi kako je Pavelić već 13. travnja 1941. prilikom susreta s Bogdanom najprije pitao „da li su obustavljene *Novosti* i *Obzor*“. Bogdan je odgovorio „da su sve odluke ove vrsti rezervirane do konačnog formiranja vlade“, na što mu je Pavelić kazao „da se to ima smjesta izvršiti“. Kako svjedoči Bogdan, Pavelićeva reakcija ga je začudila, „barem u pogledu forme“, iako, kako je i sâm naglasio, nije „gojio iluzija, da će Pavelić tolerirati Schlegelov dnevnik [*Novosti*, nap. M. J.], a ni *Obzor*, koji je za frankovce (a ovaj anakronistički kompleks je kod Pavelića uvijek bio jak) predstavljao zastavu slavosrpske“.

Kada je riječ o pokretanju vlastitih medija prvo je uspostavljen nadzor nad *Radio Zagrebom* u čijem je eteru Slavko Kvaternik pročitao spomenuti proglas o uspostavi Nezavisne Države Hrvatske. Usporedno s tim, iščekivao se i izlazak posebnog izdanja novog dnevnika *Hrvatski narod*. Jareb (2016: 71) smatra kako ime lista nije izabrano slučajno, već je bilo očito da je riječ o nastavku istoimenog proustaškog tjednika koji je izlazio krajem 30-ih godina. Da se uistinu radilo o listu koji će od početka režima pa sve do njegova sloma 1945. biti okosnica medijsko-promidžbenog sustava te da će po uzoru njegova ustroja biti provedena i organizacija drugih listova u zemlji (Labus, 2004: 526), govori činjenica da na dan uspostave NDH nijedan dnevni list nije mogao izaći prije *Hrvatskog naroda* (Novak, 2005: 265; Jareb, 2016: 73).

Prvi broj od 10. travnja 1941. odmah je nagovijestio ideološki narativ i ulogu što će ga taj dnevnik imati: na prvoj stranici crvenim je slovima otisnuta glavna vijest: *Proглаšenje Nezavisne Države Hrvatske*. Na istoj stranici stajala je i fotografija dr. Ante Pavelića, sadržaj proglasa, kao i obavijest o imenovanju novog načelnika Zagreba dr. Josipa Dumandžića te proglas Vladka Mačeka, koji, kako se navodi u tekstu, „poziva sve pristaše HSS-a da se pokoravaju vlastima“ (Novak, 2005: 267; Jareb, 2016: 74-75). Bilo je razvidno, što će 28. travnja 1941. *Hrvatski narod* i objelodaniti, da hrvatsko novinstvo odsada mora biti „posrednik između hrvatske državne vlade i hrvatskog naroda... u novom duhu ustaške Hrvatske“ (Zuckerman Itković, 2006: 80).

U prvim su danima nove države u nekim mjestima u Hrvatskoj počeli izlaziti novi listovi, dok su neki dotadašnji pokazali odanost novoj vlasti pa su nastavili svoje izdavaštvo. Među novopokrenutima svakako treba izdvojiti *Novi list*, koji u studenom 1941. mijenja ime u *Nova Hrvatska* (Zuckerman Itković, 2006: 80; Jareb, 2016: 584), dok među „prilagođenima“ valja istaknuti osječki *Hrvatski list*, koji je počeo izlaziti 1920. te je do dozvole za daljnje izlaženje 1941. bio četiri puta obustavljen, „neprestano progonjen, šikaniran, globljen“, a njegovi su urednici i ravnatelji bili zastrašivani i zatvarani (Novak, 2005: 287). Za glavnog urednika imenovan je Matija Kovačić, a list je bio u vlasništvu dioničkog društva što ga je osnovao osječki odvjetnik dr. Papratović zajedno s Kamilom Krvarićem i Stjepanom Heferom kao suvlasnicima društva, ujedno i lista (Grbelja, 2000: 45). Shodno činjenici da njime upravlja dioničko društvo, *Hrvatski list* se razlikovao od ostalih tiskovina u doba Nezavisne Države Hrvatske. Štoviše, on je od početka pa sve do sloma režima bio i ostao jedini list u privatnom vlasništvu (Jareb, 2016: 78). Načelno se može zaključiti kako je ta pojava istovjetna s onom u sovjetsko-komunističkom modelu gdje je medijski sustav djelovao isključivo u državnom vlasništvu, no jednako tako treba reći i da ona odražava jedan od rijetkih obrazaca ponašanja ustaškog režima koji nije preslikan po uzoru na nacionalsocijalističku Njemačku, gdje su u većini slučajeva mediji bili u privatnom vlasništvu.

Prvi popis tiskovina u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj objavljen je u studenome 1942. Kako navodi Novak (2005: 283) tada je izlazilo 8 dnevnika, 25 tjednika i 19 mjesečnika u Zagrebu, 17 tjednika i 14 mjesečnika u pokrajini te drugi dvomjesečnici i povremena izdanja, sveukupno 140 „tiskopisa“. Osim gore spomenutih na popis važnijih tiskovina valja uvrstiti i ove: dnevnik *Narodne novine*, kao i tjednike *Spremnost* i *Nedjeljne vijesti/Novine*. *Narodne novine* bile su službene novine Nezavisne Države Hrvatske u kojima su objavljivana naređenja o imenovanjima, premještajima, otpustima, razrješenjima o službi i drugo (Grbelja, 2000: 27). Bile su jednoličnog izgleda i rasporeda sadržaja te nisu bile namijenjene široj javnosti, nego „pojedincima i ustanovama čiji je rad zahtijevao dnevno informiranje o promjenama i dopunama zakona te ostalih propisa“ (Jareb, 2016: 577-578).

Tjednik *Spremnost* bio je poseban i po mnogočemu je iskakao od donekle monolitne agende većine tiskovina toga doba. Prvi broj s podnaslovom *Misao i volja ustaške Hrvatske* tiskan je 3. ožujka 1942. pod uredništvom Tijasa Mortigijje, jednog od najvećih hrvatskih intelektualaca toga doba (Novak, 2005: 288; Grbelja, 2000: 106). I sâm intelektualac, Mortigijja

je nastojao oko *Spremnosti* okupiti istu hrvatsku inteligenciju²⁰ te stvoriti list koji će odražavati otklon od službene politike i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (Jareb, 2016: 581; Matković, 1994: 122). To potvrđuje i Stipe Kljajić koji ističe da Mortigijja svoje uređivačke napore u tjedniku *Spremnost* „drži mjestom intelektualne oporbe ustaškom režimu“ (Kljajić, 2017: 41). Citirajući Antu Ciligu, jednog od suradnika *Spremnosti*, Kljajić piše da je urednička politika „plod svijesnih nastojanja, da list postane i bude nacionalističkim glasilom na širokoj osnovi, a ne uskim stranačkim i ideološkim kako se htjelo“ (Ciliga, 1998: 308; citirano u: Kljajić, 2017: 41). Prema izvješću UDB-e²¹ iz 50-ih godina koje navodi Grbelja (2000: 31) *Spremnost* je „svojom grafičkom i opremom i ustaljenim rasporedom materijala, bez one nervozne iskidanosti karakteristične za dnevne novine i bez senzacionalističke primjese (osobito u opremi teksta), nastojala djelovati staloženo“.

I konačno tu su i *Nedjeljne vijesti* kao informativni tjednik u izdanju Hrvatskog novinarskog društva. Tjednik je izlazio od 8. prosinca 1941., a od 13. lipnja 1943. mijenja ime u *Novine* te izlazi do sloma režima. Kako ističe Novak (2005: 291) *Nedjeljne vijesti/Novine* važan su tjednik za istraživanje novinarstva u NDH jer se u ostalim listovima nije posvećivala pažnja hrvatskom novinarstvu ili novinarskoj organizaciji tog doba. K tomu, smatra Novak, ovaj tjednik sadrži korisne pisane izvore za razumijevanje prilika u kojima su djelovali novinari, o čemu će biti riječ u idućim potpoglavljima.

Za što potpuniju sliku hrvatskog novinstva u doba Nezavisne Države Hrvatske vrijedi spomenuti i ostale zagrebačke listove koji su izlazili tijekom vladavine ustaškog režima. Prije svega tu je zagrebački dnevnik *Gospodarstvo*, koji je kako i samo ime kaže bio specijaliziran za gospodarska pitanja, no bile su zastupljene i druge teme: od politike do sporta. Dnevnik *Danas* nije dočekao kraj 1941. i umjesto njega počeo je u sastavu redakcije *Hrvatski narod* izlaziti *Poldan*; *Hrvatski radnik* koji se i prije uspostave NDH isticao brzorastućom i visokom nakladom; ali i ostali zagrebački listovi poput *Hrvatske grude*, *Hrvatske smotre* i *Hrvatske revije* (Jareb, 2016: 589-595; Novak, 2005: 286-293). Osim zagrebačkih spomenimo i važnije pokrajinske listove, među kojima se ističe *Sarajevski novi list*, zanimljiv po tome što nije bio u rukama ustanova medijskog i promidžbenog sustava, već pod nadležnošću Ministarstva hrvatskog domobranstva; zatim splitski dnevnik *Novo doba*, dubrovački dnevnik *Hrvatska*, te

²⁰ Josip Grbelja (2000: 32) piše kako su za tjednik *Spremnost*, između ostalih, pisali: dr. Stjepan Zimmermann, profesor Bogoslovnog fakulteta, sveučilišni profesori Filip Lukas, Grga Novak, Mihovil Barada, kao i novinari te književnici Tin Ujević i Zlatko Petrak.

²¹ *Uprava državne bezbednosti* (UDB) – naziv za obavještajni i protuobavještajni sustav jugoslavenskih komunističkih vlasti. UDB-a je nastala u ožujku 1946., nakon reformiranja *Odjeljenja za zaštitu naroda* (OZN) (Radelić, 2015: 74).

listovi *Hrvatske novine* u Sisku, *Hrvatski branik* u Vinkovcima, *Hrvatski tjednik* u Virovitici i drugi. Svi su oni sadržajno bili slični dnevnim informativno-političkim listovima, s posebnim naglaskom na vijesti i priloge o lokalnim zbivanjima, što je i logično (Jareb, 2016: 605-619; Grbelja, 2000: 34-39).

Osim tiskovina koje su činile okosnicu propagandnog aparata Nezavisne Države Hrvatske, vlast je od prvih dana nove države pažnju posvećivala i radiju i filmu. Novak (2005: 298) navodi kako je već 27. travnja 1941. Ministarsko vijeće NDH odlučilo da se Državna radiopostaja Zagreb stavlja u nadležnost Državnog tajništva za prosvjećivanje. To je rezultiralo novom programskom shemom pod palicom njegova ravnatelja Radovana Latkovića, koji je što prije htio izbrisati židovski i jugoslavenski duh iz etera (Jareb, 2016: 86). Zagrebački su trgovci ubrzo bili opremljeni zvučnicima iz kojih su se mogli čuti taktovi hrvatskih budnica i koračnica; dnevni raspored započinjao bi i završavao sviranjem hrvatske državne i ustaške himne te pozdravom „Ustaška Hrvatska pozdravlja sve Hrvate i Hrvatice u Domovini i izvan Domovine. Živio Poglavnik!“ (Grbelja, 2000: 64), a uvedene su i emisije koje su odražavale duh ustaške ideologije poput one *Za dom spremni!* ili *Ustaška riječ* (Jareb, 2016: 86). Nije trebalo dugo čekati ni na početak razvoja filma kao medija u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Jareb (2016: 724) naglašava kako je već krajem travnja 1941. ustrojeno Ravnateljstvo za film, čija je zadaća bila dvojaka: pokrenuti filmsku proizvodnju te urediti odnose na tržištu filma.

2.2. Cenzorski i propagandni aparat Nezavisne Države Hrvatske – ključna obilježja

Svaki totalitarni sustav guši slobodu medija i bavi se manipulacijom i cenzurom, te se koristi medijima kao snažnim propagandnim instrumentom (Kunczik, Zipfel, 2006: 258-271; Malović, 2014: 77-80; Peterson, 1956, 1984: 73-103), jer „imati medije na svojoj strani značilo je imati vlast, imati moć“ (Labaš, Barčot, 2013: 179). Kako ističe Jareb (2016: 15-16) totalitarni pokreti i režimi općenito veliku pozornost posvećuju upravo medijima i promidžbi „kao moćnom oružju u promicanju svojih ideoloških i političkih ciljeva i pridobivanju pristaša i vjernih sljedbenika“. Unatoč možda uvriježenoj konotaciji pojma propagande kao strategije koja se ponajviše koristi u kontekstu rata, konflikta ili u kontekstu totalitarnih režima, ona je jednako snažno vidljiva i u mirnodopskim vremenima te u demokratskim društvima visoke razine opće pismenosti (Friedrich, Brzezinski, 1965: 130-131). Rječnik hrvatskog jezika

Vladimira Anića (1991: 569) propagandu definira kao „organizirano širenje usmenim ili pismenim putem (političkih, privrednih, vjerskih, poslovnih, umjetničkih itd.) ideja radi oblikovanja javnog mišljenja i ostvarenja planiranih ciljeva“. Sličnu definiciju nudi i Howard Becker (1949: 221) koji kaže da je propaganda planirano korištenje bilo kojeg sredstva komunikacije za nametanje nečije volje, u stvarnoj ili potencijalnoj konfliktnoj situaciji, onome tko nije voljan pristati na tu volju, dok će je Noam Chomsky (2003: 17) opisati kao „proces kreiranja i učvršćivanja visoko selektiranih, preoblikovanih ili potpuno izmišljenih povijesnih sjećanja“.

Edward L. Bernays (1928: 20-22) propagandu ocjenjuje kao potpuno legitiman oblik ljudskog djelovanja. Štoviše, Bernays smatra da se svako društvo koristi propagandom kako bi ostvarilo socijalne, religijske ili političke ciljeve. Ističe da propaganda ima i svoje negativne konotacije, i to zahvaljujući onim autorima koji svjesno šire laži ili svojim postupcima dovode u opasnost zajedničko dobro, no ona je ipak inherentno „savršeno korisna, iskrenog podrijetla i čiste povijesti“ (Bernays, 1928: 22). Ipak, Bernaysovo shvaćanje propagande treba staviti u odgovarajući povijesni kontekst. Naime, njegove se empirijske spoznaje odnose isključivo na razdoblje Prvog svjetskog rata i tzv. Creelovog odbora²² kada je termin propaganda značio „samo informaciju“ (Chomsky, 2003: 12).

Klasična podjela propagande²³ poznaje tri vrste: „bijelu“, „sivu“ i „crnu“. Kako navodi Branko Hebrang (2012: 69) „bijela“ promidžba, tj. propaganda je „otvorena, s poznatim izvorom obavijesti, često institucionalizirana u posebne ministarstvo ili službama za odnose s javnošću“, dok „crna“ propaganda koristi „lažne izvore obavijesti, pronosi laži i sve oblike kreativnih prijevara, često velike laži“. Isti autor (2012: 69) tvrdi da se „crna“ propaganda najčešće veže uz ratnu promidžbu, posebice nacističku. „Sivu“ propagandu opisuje kao mješavinu „bijele“ i „crne“ propagande pri čemu „izvor obavijesti može ali i ne mora biti identificiran, a vjerodostojnost informacije je neizvjesna“ (Hebrang, 2012: 70). S druge pak strane, Becker (1949: 221) se ne slaže s tvrdnjom da je „siva“ propaganda tek „mješavina 'bijele' i 'crne' propagande“, već je kao i „crna“ zasebna podkategorija prikrivene propagande.

²² Tadašnji predsjednik Sjedinjenih Američkih Država Woodrow Wilson utemeljio je Odbor za javno informiranje, poznat i kao „Creelov odbor“, koji je imao zadaću „mobilizirati javno mnijenje za potporu ratnom angažmanu i Wilsonovoj politici“ (Cutlip, Center, Broom, 2003: 122).

²³ O propagandi u suvremenom, digitalnom kontekstu pišu Renee Hobbs, Igor Kanižaj i Luis Pereira (2019: 1-7), navodeći da je propaganda danas dio svačije svakodnevice – na internetu i izvan njega. Ističu da se ona može manifestirati na različite načine: u obliku novinarske pristranosti, *clickbaitova*, u oglašavanju, sponzoriranom sadržaju, teorijama zavjere ili pseudoznanosti.

Osim te podjele postoji i podjela na vertikalnu i horizontalnu propagandu. Vertikalna propaganda podrazumijeva svjesno i organizirano djelovanje od vrha, obilježena je jednosmjernom komunikacijom, a sadržaj svih publikacija u skladu je s kulturom vladajuće ideologije (Hebrang, 2012: 73). Jacques Ellul (1965: 75) ističe da je takva propaganda posebno učinkovita u mobilizaciji gomile protiv neprijatelja. Suprotno od vertikalne, cilj horizontalne propagande je stabilizacija društva, njegovo ujedinjavanje i jačanje. Premda ovaj oblik propagande može potjecati od društvenih elita koje, primjerice žele stabilizirati društvo tijekom političkih kriza, ona se u većini slučajeva temelji na manjoj, autonomnoj skupini ljudi okupljenih oko iste ideologije (Ellul, 1965: 75).

Ipak, za kontekst ovog rada uputnije je usredotočiti se na pojam ratne propagande, s naglaskom na totalitarni režim nacionalsocijalističke Njemačke, u čijem su se kontekstu razvijali mediji i promidžba Nezavisne Države Hrvatske. Razlog više je taj što je Nezavisna Država Hrvatska djelovala isključivo u ratnom vremenu, što se ne može tvrditi i za nacionalsocijalističku Njemačku, fašističku Italiju ili Sovjetski savez. Prema Ernstu Krisu i Nathanu Leitesu (1947, citirano u: Šiber, 1992: 89) ratna propaganda²⁴ ima dva osnovna cilja. Prvi je maksimalizirati učešće ljudi u aktivnostima svoje grupe tako što će se stvoriti grupni identitet, osjećaj pripadnosti te jačati emocionalni odnos prema vlastitoj zemlji, dok je drugi cilj stvoriti „obrnutu sliku u ogledalu“, odnosno minimalizirati učešće neprijatelja u aktivnostima vlastite grupe. Potonje se taktike obično svode na širenje nepovjerenja prema suparničkom vodstvu, djelovanje na gubitak samopouzdanja, kao i na dovođenje u sumnju vrijednosnih osnova i ratnih ciljeva neprijatelja.

Primjerice, *Hrvatski narod* od 14. listopada 1942. na naslovnoj stranici donosi sljedeće naslove: „Rooseveltove puste želje“; „Sjedinjene države priznaju gubitak“; „Churchillova izvrtanja“ (HN, 1942, 554: 1). Ili naslovna stranica *Hrvatskog lista* od 22. lipnja 1943. s naslovom: „Štrajk američkih rudara ponovno planuo“ te podnaslovom: „Posvemašnja obustava proizvodnje uglja u devet država USA – Kongres žurno sazvan“ (HL, 1943, 143: 1). Također, treba spomenuti i karikature koje je na naslovnici sporadično donosio *Novi list/Nova Hrvatska*. One su uglavnom ismijavale Saveznike u Drugom svjetskom ratu, poglavito Winstona Churchilla. Ovakvi pokušaji stvaranja stereotipnih slika o neprijatelju savršeno su dobro razrađeni u propagandi Sovjetskog saveza. Sovjeti su, naime, u svim raspravama i slikovnim prikazima o neprijatelju isticali neko specifično obilježje, upućujući na navodnu neprijateljsku

²⁴ Opširnije o ratnoj propagandi, ali i propagandi nacističke Njemačke u: Kallis (2008), Welch (2002, 2004), Mihailović (1984), Zeman (1973) i dr.

zločinačku prirodu i zlu namjeru. Taj je obrazac ponašanja koristila i nacionalsocijalistička propaganda, koja je, primjerice, u porukama njemačkom narodu uvijek iznova spominjala „pijanca Churchilla“ i „zločinca Roosevelta“ (Friedrich, Brzezinski, 1965: 133).

Iako su se prvi učinkoviti oblici suvremene promidžbe u totalitarnim sustavima 20. stoljeća javili u Rusiji dolaskom boljševika na vlast 1917., moglo bi se reći da je najsustavnija organizacija propagandnog aparata bila vidljiva u nacionalsocijalističkoj Njemačkoj. Ivan Šiber (1992: 94-99) u tom pogledu analizira osnovne postavke nacističke propagande, čiju je važnost za uspjeh nacionalsocijalističkog pokreta Adolf Hitler anticipirao 1925. u svom političkom manifestu *Mein Kampf* (Skočilić, 2007: 32), pišući kako je „manje vrijedilo razbijati glavu s organizacijskim pitanjima, negoli samu ideju posredovati većem broju ljudi“ (Jareb, 2016: 42).

Nakon dolaska na vlast 1933. godine propaganda je i dalje zauzimala ključnu ulogu u nacionalsocijalističkoj Njemačkoj, o čemu svjedoči osnivanje Ministarstva za narodno prosvjećivanje i promidžbu, ali i uvijek prisutna nova državna ikonografija na distribuiranim letcima i plakatima: zastava, svastika, stari državni simbol orla te asocijacija na Hitlera – njegova fotografija ili barem spomen riječi *Führer* (Skočilić, 2007: 33). Osim toga, simptomatična je i Hitlerova izjava na Kongresu u Nürnbergu 1936.: „Propaganda nas je dovela na vlast, ona nam je omogućila da na njoj ostanemo i ona će nam dati sredstva da pokorimo svijet!“ (Šiber, 1992: 93). Kako navode Friedrich i Brzezinski (1965: 132) glavna zadaća Ministarstva propagande u nacionalsocijalističkoj Njemačkoj mogla bi se usporediti s Ministarstvom rata. Ministarstvo propagande koordinira i planira aktivnosti te je naposljetku odgovorno za nesmetano provođenje cjelokupnog propagandnog napora njemačke vlade.

Premda je fašizam u Italiji došao na vlast više od desetljeća prije nego njemački nacionalsocijalizam, Talijani su od 1933. pa nadalje svoj medijski i promidžbeni sustav nastojali ustrojiti prema onome Josepha Goebbelsa²⁵ (Jareb, 2016: 41). Utjecaj je vidljiv i u medijsko-promidžbenom sustavu Nezavisne Države Hrvatske. Tako Nikola Popović, koji je analizirao ideologiju fašizma u jeziku ustaške propagande²⁶, ističe da Nezavisna Država Hrvatska u cijelosti predstavlja samo kopiju nacionalsocijalističke Njemačke i fašističke Italije,

²⁵ Njemački političar (Rheydt, 29. X. 1897 – Berlin, 1. V. 1945). Pridružio se nacionalsocijalistima 1925., od 1929. preuzeo stranačku promidžbu. Počeo se u političkoj promidžbi služiti novim medijima (radio, film), postao jedan od najbližih suradnika Adolfa Hitlera i nakon dolaska nacista na vlast ministar prosvjete i promidžbe (1933–45). Zadobio je punu kontrolu tiska, ali i kulturnog života, koje je oblikovao u skladu s rasističkom ideologijom. Medijsku moć koristio je za stvaranje kulta vođe (*Führera*). Zbog djelotvornoga utjecaja na mase, ključna je bila njegova odgovornost za poticanje mržnje prema Židovima (<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=22485>, pristupljeno: 17. travnja 2020.).

²⁶ Treba uzeti u obzir da je Popovićeva knjiga nastala kao rezultat propagande jugoslavenskog komunističkog režima.

„pa je i stoga posve logično da u osnovama svake propagandne akcije, u mišljenju i jeziku ustaške propagande prebiva čista ideologija i apologija fašizma“ (Popović, 1991: 213).

S druge strane, Jareb (2016: 43) navodi kako je medijsko-promidžbeni sustav nacionalsocijalističke Njemačke i Nezavisne Države Hrvatske „bio po mnogočemu različit“. Prije svega Jareb misli na činjenicu da mnoga polja javnog i društvenog života koja su bila u nadležnosti njemačkog Ministarstva za narodno prosvjećivanje i promidžbu nisu u početku bila u nadležnosti vrhovnih tijela NDH zaduženih za ustroj i vođenje medijsko-promidžbenog sustava, čija će obilježja i uloge biti opisani u nastavku. Osim toga, razlike medijsko-promidžbenog sustava NDH u odnosu na nacionalsocijalistički očitovale su se i u logističkim i tehničkim manjkavostima. On se, naime, svodio na „vidno zastario i neučinkovit način“, a k tome je nedostajalo i suvremenih komunikacijskih uređaja i radijskih sustava – osim radiopostaje *Zagreb* i nekih nedostatnih rješenja u Banjoj Luci, Sarajevu i Dubrovniku, nije postojao drugi ozbiljnije ustrojen radijski sustav (Škarica, 121-122).

Kako je već više puta spomenuto, medijski sustav u totalitarnim režimima isključivo je u službi širenja državne doktrine, poticanja naroda da je slijedi te uvjeravanja stanovništva u službenu ideologiju (Bertrand, 2007: 16). Svako takvo propagandno djelovanje u konačnici propitkuje postojanje slobode javne riječi, ali i pojavu cenzure kao posljedicu. Grbelja (1998: 39-43) upućuje na raznolikost definicija cenzura, među kojima valja izdvojiti onu *Opće enciklopedije* prema kojoj je cenzura objašnjena kao „službena kontrola javnih publikacija (novina, knjiga), kazališnih djela, filmova, radio-emisija, televizijskih emisija itd., da bi se spriječilo objavljivanje ili propagiranje nečega što vrijeđa javni poredak, moral, što je štetno po interese države, vladajuće klase i privilegiranih krugova, što dovodi u opasnost uspjeh ratnih ili diplomatskih napora itd.“. Ista definicija razlikuje preventivnu od suspenzivne cenzure, ističući kako se u slučaju prve „štampane stvari, programi i sl. cenzuriraju prije objavljivanja“, dok se u slučaju druge ista radnja poduzima poslije objavljivanja. U sociološkom smislu, nastavlja isti autor (1998: 53) pozivajući se na definiciju Nikole Viskovića, cenzura označava „čin zabrane javnog obavještavanja o nekom događaju ili neke misli, s prijetnjom ekonomske, političke ili moralne sankcije“.

Vlastitu definiciju cenzure donosi i Sue Curry Jansen (1991: 14) navodeći kako je ona „vrsta nadzora: mehanizam za prikupljanje znanja koje ljudi na poziciji moći koriste kako bi učvrstili kontrolu nad ljudima ili idejama koje prijetu remećenju uspostavljenog poretka“. Definicija cenzure sadrži četiri konstitutivna elementa: subjekt, objekt, radnju i svrhu. Kako ističe Matija Panić (2017: 29) subjekti se dijele na institucionalne društvene aktere te

neinstitucionalne društvene aktere, dok se pod objektima podrazumijevaju sadržaj, mediji za prijenos sadržaja i sredstva javnog informiranja. Isti autor naglašava kako su institucionalni društveni akteri oni koji „posjeduju moć kroz društvene institucije moći“, dakle riječ je o legitimiranim institucijama u širokom dijelu političke zajednice „implicitnom ili eksplicitnom poslušnošću“, poput države, njezinih organa, službenika svjetovne i vjerske vlasti i sl. Među neinstitucionalne društvene aktere ubrajaju se oni koji posjeduju neinstitucionalnu moć, dakle pojedinci, grupe ljudi, udruge, interesne skupine, grupe za pritisak, sindikati i političke stranke koje nisu dio institucija moći (Panić, 2017: 29). Kada je riječ o radnji cenzure, ona uključuje dvije temeljne stvari: procjenu i kontrolu, a njezina se svrha ogleda u „oblikovanju sužene javnosti“ (Panić, 2017: 30).

Pozivajući se Jona Elstera i njegovu teoriju o demokratskoj legitimnosti postupka kojim se donosi ustav²⁷, isti autor (Panić, 2017: 31) navodi distinkciju između tzv. cenzure odozgo i cenzure odozdo. „Cenzuru odozgo“, nastavlja, provode institucionalni društveni akteri, a uključuje uništavanje sadržaja, preventivnu cenzuru, obvezni primjerak, zapljenu rukopisa, naknadnu cenzuru i dr., dok se „cenzura odozdo“ odnosi na slučajeve kada neinstitucionalni društveni akteri uništavaju sadržaj te vrše utjecaj i pritisak na javnost ili/i na institucije moći (2017: 32-34).

Kada je riječ o ratnim okolnostima, Kevin Williams (citirano u: Belsey, Chadwick, 2006: 116) ističe da istina tada ima mnogo zapreka dok ne ispliva na površinu, ako uopće i uspije. Isto se može reći i za mirnodopska vremena, no ta dinamika nije toliko vidljiva i očigledna. Isti autor (2006: 116) podsjeća na bit cenzure u ratnim okolnostima, čiji je glavni cilj bio „prodati rat“, odnosno uvjeriti javnost kako drugog rješenja nema. Osim toga, uloga cenzure bila je i ostala „prikriti vojnu nesposobnost i neučinkovitost“, kao i „zataškati žrtve i zločine“ koje je počinila „naša strana“. Na sličnom je tragu i definicija Wilfrida Egglestona (1941: 313) koji navodi da je zadaća cenzure u ratu zaštititi javni moral od neprijateljske propagande te da su načela vojne cenzure jednostavna, a element iznenađenja i dalje je najcjenjenije oružje rata.

Aleksandar Stipčević (1994: 8-12) preventivnu cenzuru smatra jednom od najučinkovitijih, a Curry Jansen (1991: 14) najdugovječnijom, koja je i danas standard u

²⁷ Pritom postoje tri razine: „legitimacija odozgo – ustav može pretendirati da bude demokratski legitiman ako je ustavotvorna skupština nastala demokratski legitimno; interna legitimacija ustava – postupak u ustavotvornoj skupštini mora poštovati demokratska načela; legitimacija odozdo – nacrt ustava daje se na referendum kako bi ga ratificirao narod“ (Merkel, 2011: 100).

mnogim dijelovima svijeta. Definira je kao onu „koju državne ili crkvene vlasti obavljaju prije negoli se rukopis pošalje u tiskaru, odnosno prije negoli se knjiga na neki drugi način objelodani“.²⁸ Premda Stipčević koristi termin „knjiga“ razvidno je kako se isto može preslikati i na ostale publikacije poput novina ili časopisa, ali i na druge oblike sadržaja posredovanih putem novih medija. Isti autor nastavlja kako je najbolja ona preventivna cenzura koja „nije zakonom propisana, nego joj se autori sami, dragovoljno podvrgavaju“, te pritom izdvaja takve pojave u srednjovjekovnoj Europi. Osim toga, Stipčević ističe kako su posebice totalitarni režimi 20. stoljeća ustanovili takvu preventivnu cenzuru da bez prethodne provjere nijedna publikacija ne bi ugledala svjetlo dana. „U Sovjetskom savezu ti su zakoni dostigli savršenstvo kakvo nikada prije nisu imali, a nisu mnogo lošiji bili ni zakoni u drugim zemljama koje su imale isto, socijalističko, društveno uređenje“ (1994: 12). Ipak, većina pisaca u tim zemljama bila je zakonom prisiljena predati svoje rukopise cenzorima.

Kada preventivna cenzura zakaže, cenzori u nadležnim državnim tijelima pribjegavaju suspenzivnoj, represivnoj cenzuri (Grbelja, 1998: 41). Kako navodi Stipčević (1994: 70), cenzori su dužni „vrlo brzo i energično reagirati i zaplijeniti cijelu nakladu“ (...) „jer svako odugovlačenje može dovesti do toga da stanovit broj primjeraka knjige 'nestane' iz tiskare i da se nađe na crnom tržištu“. Takva vrsta cenzure nedvojbeno ima reperkusije i na samog autora, odnosno pisca ili novinara, kojem, smatra Stipčević (1994: 136), „mora biti uvijek jasno što ga čeka bude li se vladao kao lojalan građanin, a što ga opet čeka ako pokuša svojim spisima unijeti nemir u narod“. Posljedično tomu, otvara se kompleksna tema autocenzure kao autonomnog suzdržavanja od izvještavanja, pisanja i govorenja izvan nametnutih okvira, pod pritiskom straha od mogućih sankcija (Uldrijan, 2019: 21). Williams (citirano u: Belsey, Chadwick, 2006: 118) navodi kako se novinari u ratnim vremenima autocenzuriraju iz više razloga: prvi je taj što ionako očekuju da će biti cenzurirani; drugi je taj što su oni ili njihovi urednici ti koji odlučuju da nešto nije u „interesu nacije“, treći je razlog njihova predanost u ostvarenju zajedničkog cilja, te naposljetku zato što su odani vojnicima na ratištu koje prate i o kojima izvještavaju.

Philip Cook i Conrad Heilmann (2013: 184-188) razlikuju dvije vrste autocenzure: javnu i privatnu. Pritom je u javnoj autocenzuri cenzor javni agent, poput vlade, a njezini provoditelji su privatne osobe ili korporacije. Privatna autocenzura pak podrazumijeva da su cenzor i provoditelj autocenzure ista osoba. Malović autocenzuru opisuje kao „rak-ranu suvremenog novinarstva“ te pojavu koja se teško iskorjenjuje i koja nije karakteristična samo

²⁸ Više o preventivnoj cenzuri i njezinoj povijesti: Stipčević (2000), posebice u poglavljima „Tisak – dar Božji u vražjim rukama“ (81-91) i „Knjiga kao 'Corpus Delicti'“ (93-104).

za autoritarne sustave, već i za suvremene demokracije (Malović, 2005: 83-84). Slično naglašava i Stipčević (1997: 41-44) pišući da se ona smatra najgorom od svih cenzura, no da je istovremeno najbolji način da si pisac osigura miran život. Nema pisca, nastavlja Stipčević, koji ne kontrolira svoje emocije i svoje misli ili koji svoje pisanje neće prilagoditi prilikama što ga okružuju. Isti autor (1994: 193) napominje kako su spomenuta pitanja u vezi s cenzurom medijskih sadržaja, nadzorom nad njihovom proizvodnjom i cirkulacijom te nadgledanjem samih pisaca, odnosno novinara, najbolje uređena u totalitarnim društvima 20. stoljeća, među kojima je i ustaški režim Nezavisne Države Hrvatske.

Tijekom četverogodišnjeg postojanja Nezavisne Države Hrvatske (1941. do 1945.) njezina su tijela cenzure, kontrole medijskog sadržaja i propagande doživjela mnoge preobrazbe. No za upoznavanje šireg konteksta poželjno je prije raščlambe nadležnih ustanova napraviti distinkciju između onoga što se naziva promidžbom Nezavisne Države Hrvatske i onoga što se naziva ustaškom promidžbom. Razvidno je, a o tome svjedoče i dostupni znanstveni izvori, da se državno promidžbeno djelovanje od travnja 1941. pa do svibnja 1945. nedvojbeno može okarakterizirati kao ustaško, no Jareb (2016: 107, 155) naglašava kako bi pojam „ustaška promidžba“ bilo primjerenije koristiti „isključivo u kontekstu medijskoga i promidžbenoga djelovanja ustanova i tijela Ustaškoga pokreta“. Ono je, nastavlja, ponajprije bilo usmjereno prema vlastitom članstvu i u mnogočemu je bilo različito od djelovanja državne promidžbe, čiji je zadatak bio djelovati prema cjelokupnoj javnosti. Stoga će u nastavku rada pozornost biti posvećena državnom medijskom-promidžbenom sustavu.

Hrvatski državni novinski ured (HDNU), na čijem je čelu bio već spomenuti Ivo Bogdan, već je u prvim danima postojanja nove države određen kao ključna operativna ustanova medijsko-promidžbenog sustava NDH i hrvatskog novinstva (Jareb, 2016: 107), bez čije dozvole tiskovine nisu mogle izlaziti (Labus, 2009: 102). S ciljem dirigiranja cjelokupnog novinstva predstavnici HDNU-a djelovali su na dvama područjima: davanje dnevnih uputa uredništvima i novinarima te održavanje dnevnih konferencija za novinare. Fadil Ademović (2000: 208) navodi kako je pri oblikovanju dnevnih uputa primijenjen njemački model (*Tagesbericht*), koji je katkada bio prilagođen trenutnim potrebama u NDH, a nerijetko je u originalu dostavljan redakcijama.

HDNU već 15. svibnja 1941. mijenja ime u Hrvatsku izvještajnu službu (HIS), no bez obzira na to, ciljevi njegova djelovanja zacrtani su u prvim tjednima i mjesecima postojanja NDH. Tako Jareb (2016: 107) ističe sljedeće djelatnosti koje preuzima i izvršava HDNU/HIS:

„(...) 1./ Izvršena je temeljita revizija svih listova. Svaki izdavač morao je zatražiti privremenu dozvolu izlaženja i kod toga navesti lično vlasnika, financiera i uredništvo. Svrha ove mjere bila je:

a. spriječiti dalje izlaženja protuhrvatskih listova.

b. sustavno izgraditi novinstvo prema potrebama države i tržišta, sprječavajući nepotrebnu konkurenciju. (...)

2./ Odmah od prvoga dana vršena je cenzura, (...)

Prvih mjeseci rada našega ureda cenzori su redovito svakoga dana prisustvovali konferenciji za domaće novinstvo i tamo dobivali upute za svoj rad.

3./ Ured je vodio brigu o ispravnom obavještavanju javnosti preko novinstva, osobito o radu Poglavnika i vlade. (...)

4./ Svakoga dana održavana je konferencija s predstavnicima dnevnih listova. Tom prilikom urednici su redovito obavještavani o direktivama, kojih se imadu držati. Upute je šef ureda primao od Poglavnika, od pojedinih ministara u njihovim područjima, kao i od šefa promičbe. (...)“

Labus (2011: 35) tvrdi da je HIS od samih početaka svojeg postojanja imao kompleksnu zadaću. Ponajprije je morao obustaviti sve tiskovine čiji svjetonazor nije u skladu s vladajućom ideologijom, postaviti cenzore koji će kontrolirati sadržaj, izvješćivati strane novinare o situaciji u NDH, nadgledati inozemni tisak i radio, pobrinuti se da na ključna mjesta u novinskim redakcijama dođe ustaški kadar, ali isto tako poduzeti sve da željena poruka dospije do ciljane javnosti.

Ubrzo opet dolazi do restrukturiranja u pogledu ingerencija nad medijsko-promidžbenim sustavom NDH. Početkom 1942. HIS se ukida, a njegovu ulogu preuzima Državni izvještajni i promidžbeni ured (DIPU) (Labus, 2009: 103), te su time sve ustanove i polja rada u sklopu medijsko-promidžbenog sustava stavljeni u njegovu nadležnost (Jareb, 2016: 114). U sklopu DIPU-a djelovali su: Odsjek za unutarnju promidžbu, Odsjek za vanjsku promidžbu, Odsjek za novinstvo, Odsjek za slikopis, Izložbeno grafički ured, Ured za svjetlopis te ispostave u Sarajevu, Karlovcu i Zemunu (Labus, 2011: 38; Jareb, 2016: 114). Svaki od navedenih odsjeka imao je svoje točno određene zadaće, od kojih za ovaj kontekst valja istaknuti djelokrug Odsjeka za unutarnju promičbu. On je, naglašava Labus (2011: 38) imao zadatak „onemogućavati promidžbenu djelatnost tzv. državnih neprijatelja: Židova, komunista, masona, (...) zbog čega je izdavao članke, brošure, letke, plakate, knjige i zidne novine na tragu ustaške ideologije“. Grbelja (2000: 57) dodaje da je Odsjek na sastancima ili pismeno upozoravao novinare na najvažnije događaje u državnom životu NDH, „davao smjernice za

usavršavanje našeg novinstva i našeg tiska“, no isto tako brinuo je i o staleškim pitanjima novinara te o izobrazbi mladih kadrova.

Unatoč gore navedenoj razgranatosti, rad svih odsjeka i pododsjeka odražavao se u primarnoj ulozi DIPU-a, istaknutoj u točki 1 Zakonske odredbe o Državnom izvještajnom i promidžbenom uredu od 24. siječnja 1942. da „daje pravac radu i djelovanju cjelokupnog novinstva na području Nezavisne Države Hrvatske i da nadzire rad i djelovanje novinstva“ (Jareb, 2016: 114). Jareb (2016: 114-115) i Grbelja (1998: 63) navode i još neke točke Odredbe prema kojima DIPU ima obvezu „da u suradnji s Ministarstvom unutarnjih poslova i s Ustaškom nadzornom službom vrši cenzuru svih časopisa, novina i tiskopisa, koji izlaze na području Nezavisne Države Hrvatske i koji se unose iz inozemstva, (...)“ ili one u kojoj DIPU ima ovlast propisivanja mjera „za sprječavanje širenja zabranjenih tiskopisa“. Shodno tomu, Labus (2011: 37) piše o širokom spektru zakonskih sankcija koje je DIPU imao na raspolaganju, poput propisivanja „kazne zatvora od tri mjeseca, novčane kazne do najviše 100 tisuća kuna, oduzimanja dozvole za rad ili zatvaranja poduzeća“.

Za prvog ravnatelja DIPU-a imenovan je Ivan Oršanić, intelektualac i hrvatski nacionalist. Prema svjedočanstvu koje navodi Jareb (2016: 109-110), Ivo Omrčanin, inače visoki dužnosnik NDH, u jednom je telefonskom razgovoru s poznanikom Đurom Teufelom počeo govoriti o promidžbi koju je „u velikom svijetu najviše susretao“, ističući primjera Josepha Goebbelsa te se odmah nadovezao pitanjem: „A kako će naš Goebbels?“. Omrčanin je ovdje nesumnjivo mislio na Oršanića, što je samo još jedna potvrda kako je shvaćanje svrhe promidžbe i medija kao propagandnog aparata u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj bilo pod snažnim utjecajem nacionalsocijalističke Njemačke.

Nakon Oršanića mjesto ravnatelja kratko je preuzeo Josip Milković, da bi u listopadu 1941. na čelo DIPU-a bio imenovan Vilko Rieger. Rieger je već po uspostavi nove države bio povezan s djelovanjem u medijima (Jareb, 2016: 113), a Labus (2009: 108; 2011: 42) navodi kako je u vrijeme njegova ravnateljstva zaposlen „veliki broj intelektualaca koji nisu bili ustaški orijentirani“. Kako bilo, „ravnatelj DIPU-a svakoga je dana od Predsjedništva vlade preuzimao naputke o načinu i tonu pisanja o temama od državne važnosti“, a nerijetko je i sâm pisao važne uvodnike za novinstvo, izvršavajući tako ulogu vladina glasnogovornika (Labus, 2011: 39).

Novak (2005: 308) tvrdi da je DIPU imao zadatak pročistiti jezik koji se imao koristiti u novinskim redakcijama. Tako je u listopadu 1942. svim redakcijama poslano upozorenje da se i nadalje treba uvoditi i razvijati „korienski pravopis“, te da „treba upozoriti sve odgovorne

osobe u tim sredinama, da svoje dopise počnu uskladjivati s novim hrvatskim pravopisom, koji se i službeno mora početi primjenjivati najkasnije 1. siječnja 1943.“

Ni ustanovljenjem Državnog izvještajnog i promidžbenog ureda nije zaključena preobrazba državnog cenzorskog i promidžbenog aparata. Ujesen 1942. cjelokupnu djelatnost DIPU-a preuzima Glavno ravnateljstvo za promidžbu (GRP) Ministarstva narodne prosvjete (Jareb, 2016: 115-116; Zuckerman Itković, 2006: 81). GRP je nastavio provoditi u djelo zahtjevan propagandni posao koristeći raznovrsne medije i forme²⁹, napose članke, knjige, brošure, vijesti, predavanja, filmove i dr. (Labus, 2011: 42), dok je njegovo ustrojstvo bilo podijeljeno na dva odjela: Odjel za promidžbu i Odjel za tisak i slikopis, koji se pak dijelio na Odsjek za novinstvo, tiskopis i tiskare; Slikopisni odsjek i Snimački odsjek (Jareb, 2016: 116). Detaljniji uvid u operativne zadaće GRP-a donosi naredba tadašnjeg ministra narodne prosvjete Mile Starčevića od 25. veljače 1943. o unutarnjem uređenju Ministarstva narodne prosvjete. Tamo stoji, a Jareb (2016: 116) citira da Odsjek za novinstvo, tiskopis i tiskare

„obavlja poslove iz djelokruga Glavnog ravnateljstva za promidžbu, koji se odnose: na izlaženje i razpačavanje novina i tiskopisa; na uvoz, unos i razpačavanje novina i tiskopisa iz inozemstva; na obavljanje poslova urednika i izdavača povremenih tiskopisa; na rad, oduđivanje i davanje u zakup tiskarskih, nakladnih i oglasnih poduzeća (zavoda); vrši obći nadzor i vodi očevidnost o novinama, tiskopisima i tiskarama; vrši pregled (cenzuru) svih novina i tiskopisa domaćih i uvezenih odnosno unesenih iz inozemstva; propisuje mjere za sprečavanje širenja zabranjenih tiskopisa“.

Kako je u praksi izgledala komunikacija između Odsjeka za novinstvo i novinskih redakcija objašnjava Labus (2009: 105), i to na primjeru jedne okružnice u kojoj stoji: „Svi tjednici koji imaju barem osam stranica dužni su u cjelini objaviti govor ministra vanjskih poslova o 'sivoj knjizi'. Ostale novine dužne su donieti opširniji izvadak. Polumjesečnici i mjesečnici u koliko nisu čisto stručnog značaja takodjer imaju objaviti govor ili u cjelini ili u izvadtku. Treba se suzdržati od bilo kakvog komentara... To vrijedi i za naslove“.

Sličan djelokrug rada imao je i Slikopisni odsjek, koji je nadzirao proizvodnju slikopisa, tj. filmova, izdavao dozvole za rad te u suradnji s Ministarstvom unutarnjih poslova vršio „pregled (cenzuru) slikopisa, koji se proizvode na području države ili uvoze i unose iz inozemstva“ (Jareb, 2016: 116). I najzad, tu je Snimački odsjek. Medijsko-promidžbeni sustav

²⁹ DIPU, kasnije GRP, posebnu je pozornost posvećivao plakatu kao sredstvu promicanja promidžbenih poruka. Tim se aspektom detaljnije bave Stjepan Bekavac i Mario Jareb (2015): „Već i ono što je objavljeno pokazuje kako je od prvih mjeseci postojanja NDH pa sve do njezina sloma u nakladi ustanova medijskog i promidžbenog sustava NDH objavljen golem broj plakata. (...) Uz plakate većih dimenzija koji su bili namijenjeni izlaganju javnosti na ulicama i trgovima objavljeni su i brojni plakati manjih dimenzija namijenjeni ukrašavanju izloga prodavaonica i ostalih lokala te ureda i zatvorenih prostora općenito“ (Bekavac, Jareb, 2015: 12-13).

Nezavisne Države Hrvatske posebnu je pozornost za vrijeme Drugog svjetskog rata pridavao fotografiji. Ona se u kontekstu propagande shvaćala kao „sredstvo borbe za simpatizere, poklonike i sljedbenike“, a u „fokusu objektiva“ redovito su bili sljedeći motivi: vojna spremnost, proslave vojno-političkih obljetnica, mimohodi, prisege, svečane okupacije, briga za ranjenike, skrb za izbjeglice i napuštenu djecu i sl. (Jareb, 2016: 117).³⁰

U njegovoj trogodišnjoj povijesti na čelu GRP-a izmijenila su se dvojica ravnatelja. Od njegova ustanovljenja pa do početka 1944. dužnost ravnatelja obnašao je Matija Kovačić, koji je istovremeno bio i urednik *Hrvatskog lista*. Njega nasljeđuje Ivo Bogdan, koji će na toj funkciji ostati do sloma NDH te, ističe Jareb (2016: 118), postati osoba koja je započela (kao prvi povjerenik za tisak pri HDNU-u 1941., nap. a.) i zatvorila krug medijsko-promidžbenog sustava Nezavisne Države Hrvatske.

Mnogi aspekti cenzorskog i promidžbenog aparata NDH nisu bili izravno vidljivi i opipljivi. I dok će se posljedice njegova djelovanja u pogledu novinarske profesije detaljnije opisati u nastavku rada, valja spomenuti njegov antisemitski narativ kojim su, osim kontroliranih tiskovina, često bile prožete i druge forme poput plakata, letaka i izložaba. Tako Novak (2005: 306-307) navodi dopis HIS-a od 31. listopada 1941. kojim se redakcijama naređuje da objave ovaj članak:

„Zagreb, 30. listopada. Dnevni list njemačke fronte rada *Der Angriff* donosi na uvodnoj strani članak posvećen prilikama u Hrvatskoj pod naslovom 'Židovi u Hrvatskoj'. Pisac članka naglašava težinu zadaće koje su se pred mladom državom pojavile onoga trenutka kada je 10. travnja 1941. Poglavlakov zastupnik vojskovođa Kvaternik proglasio Hrvatsku nezavisnom državom. Zatim ističe onaj odsjek iz Ustaških načela u kojem je Poglavlak dao definiciju hrvatskoga naroda i označio temelje nove Hrvatske države, pa kaže: 'Ovo su jasne i određene riječi. One su odmah i primijenjene u židovskom pitanju. Još u travnju 1941. izjavio je ministar unutarnjih poslova dr. Artuković: 'Židovsko pitanje u Hrvatskoj bit će riješeno po njemačkom uzoru'. U vezi s ovim važno je osvrnuti se na to, u kakovom se odnosu nalazi zakonodavstvo mlade države u praksi prema ovim načelima. O ovom pitanju izdane su do sada tri odredbe, i to prva o rasi, druga o državnoj pripadnosti, te treća o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskoga naroda.“

Osim toga, tu je i izložba „Židovi“ otvorena u svibnju 1942. u Umjetničkom paviljonu na Trgu kralja Tomislava u Zagrebu. Jareb (2016: 123-128) smatra kako je ta izložba bila vrhunac antisemitskog djelovanja medijsko-promidžbenog sustava NDH, unatoč tomu što isti autor zaključuje kako odaziv posjetitelja nije bio u skladu s očekivanjima DIPU-a kao

³⁰ Dakako po uzoru na nacističku Njemačku u kojoj je fotografija bila snažno sredstvo vizualne propagande. Ulrich Prehn navodi da je posebna pozornost pridana i tzv. industrijskoj fotografiji, tj. fotografijama radničke klase i proizvodnih pogona koje su imale za cilj prikazati privid „totalne inkluzije“, ali i mobilizirati civilnu potporu (Prehn, 2015: 385).

organizatora. Tisak toga doba dirigirano je izvještavao o velikoj zainteresiranosti Zagrepčana, kao i žitelja ostalih gradova u kojima je izložba bila postavljena poput Siska, Osijeka, Sarajeva, Mostara ili Dubrovnika. Kao ilustraciju spomenimo izvještaj *Novog lista/Nove Hrvatske* od 5. svibnja 1942. pod naslovom „Veliki posjet izložbe 'Židovi' u Umjetničkom paviljonu“, koji prati popis „istaknutih komunista i boljševika u čijim žilama teče židovska krv“, s pripadajućim fotografijama. Jareb ističe kako je tom izložbom promidžba NDH željela dati do znanja da slijedi trendove promidžbenog djelovanja svojih saveznika – nacionalsocijalističke Njemačke i fašističke Italije, što potvrđuje i činjenica da su slične izložbe već ranije upriličene u spomenutim zemljama, poput one pod nazivom „Vječni Žid“, održane u Münchenu između studenog 1937. i siječnja 1938.

Po uspostavi NDH na njezinu se prostoru našlo tridesetak ili najviše četrdesetak tisuća Židova (Žerjavić, 1996; citirano u: Krišto, 2001: 265), koji su kako tvrdi Boško Zuckerman Itković (2006: 82) bili izloženi protužidovskom modelu provedenom u tri faze: prva faza koju „oblikuje iznošenje raznoraznih protužidovskih optužbi i invektiva s krajnjom intencijom difamacije“; zatim druga faza s ciljem „sustavnog dehumaniziranja i anatemiziranja koje utire put demonizaciji“; do treće faze „neskrivenog zagovaranja progona i genocida nad Židovima u NDH“. Isti autor navodi kako je medijsko-promidžbeni sustav ovakvu shemu prakticirao „unakrsno, koncentrirano i kombinirano“, i to u tromjesečnom razdoblju: od uspostave nove države u travnju do početka srpnja 1941. Ipak, spomenuta izložba „Židovi“ priređena u svibnju 1942. svjedoči da je protužidovski narativ propagandnog aparata NDH bio prisutan u javnosti i skoro godinu dana nakon razdoblja koje navodi Zuckerman Itković.

Konačno, promidžbeni sustav NDH, prvo u okviru DIPU-a zatim GRP-a, imao je i svoje ispostave izvan Zagreba. Točnije, riječ je o trima podružnicama: u Karlovcu, Sarajevu³¹ i Zemunu, koje su bile podređene središnjici iz Zagreba, otkuda su primale promidžbeni materijal i upute o načinu rada. No, osim toga one su i samostalno osmišljavale i organizirale promidžbeni rad u sredinama gdje su djelovale (Jareb, 2016: 132-140, Ademović, 2000: 76-79). Također, treba reći i da se zbog kadrovskih, tehničkih i materijalnih nedostataka u pojedinim pokrajinama, promidžbeni sustav NDH suočavao s ograničenim dosegom rada na

³¹ O ispostavi DIPU-a/GRP-a u Sarajevu opširnije piše Muhidin Pelesić u članku *Prilog istraživanjima propagande i kulturne politike Nezavisne Države Hrvatske u Bosni i Hercegovini u Drugom svjetskom ratu*: „Odredbom poglavnika od 13. 12. 1941. g. osnovana je sarajevska podružnica Državnog izvještajnog i promičbenog ureda kod Predsjedništva vlade. Podružnica je počela sa radom 1. januara 1942. g. a njenim nadstojnikom imenovan je Munir Šahinović Ekremov. (...) Poslije dva mjeseca već se govorilo o rezultatima rada podružnice, i njenog ambicioznog šefa, uz napomenu, da su ti rezultati važni za ustaške vlasti jer, navodno, ranije 'u ovim krajevima nije bilo nikakvog sustavnog rada na promičbenom i izvještajnom pogledu'“ (Pelesić, 2003: 233).

terenu (Jareb, 2016: 154), a ne treba zanemariti ni posljedice koje je cenzorski mehanizam imao i na same urednike i novinare. Represija i pritisci, o čemu će više biti napisano u idućem potpoglavlju, nerijetko su dovodili do propusta unutar redakcija pa je dolazilo do ozbiljnih poteškoća u distribuciji tiskovina i pravodobnosti njihova izlaženja (Labus, 2009: 114-117).

2.3. Položaj novinara u NDH i provođenje cenzure u praksi

„Dok topovi grme, novinarstvo nije slobodno.“ Tako je Marina Mučalo (1999: 133) parafrazirajući staru latinsku izreku *Inter arma silent Musae* sažela koliko je izlišno govoriti o medijskim slobodama u ratnim (ne)prilikama. Ako k tome neki medijski sustav djeluje u okviru totalitarnog režima, deontologija novinarske profesije ravna je utopiji. Jer da bismo uopće mogli govoriti o deontologiji kao „skupu načela i pravila što ih uspostavlja struka“ (Bertrand, 2007: 10), odnosno u našem kontekstu o odgovornosti medija da služe narodu te o specifičnim dužnostima novinara kao profesionalca - mediji moraju biti slobodni i djelovati u demokratskom društvu (Bertrand, 2007: 10-11, 15).

Nijedan se rat ne vodi isključivo oružjem na bojištu, već se ratuje i za duše ljudi, za pristaše, za zastrašivanje protivnika (Novak, 2005: 226), pri čemu glavni agens postaje medijsko-promidžbeni sustav sa svojim novinarima. U totalitarnim režimima poput komunističkog ili onog Nezavisne Države Hrvatske, mediji i novinari integrirani su s cjelokupnom državnom politikom te djeluju „tek kao kotačići nekoga velikoga mehanizma“ (Bertrand, 2007: 16). To je odmah bilo jasno i novinarima koji su se zatekli u svojim redakcijama odmah po proglašenju nove hrvatske države u travnju 1941. O tome je već bilo riječi u potpoglavlju 2.1. gdje je opisana preobrazba hrvatskog novinstva dolaskom režima te uspostava i funkcioniranje novog medijsko-promidžbenog sustava, ali iz perspektive onih na vlasti. Stoga će se idući redci usredotočiti na iste povijesne i društvene okolnosti, no ovaj put iz perspektive novinara dirigiranih redakcija, koji su, kako ćemo vidjeti, često bili u procijepu između osobnih uvjerenja i političkih direktiva; živjeli i radili u ozračju straha od pogreške zbog pritisaka i represija cenzora, te konačno nakon sloma NDH iskusili ono što je Grbelja (2000: 11) nazvao „najdrastičnijim kaznama što ih je svijet upoznao u povijesti novinarske profesije“.

Istodobno s preuzimanjem ingerencija nad hrvatskim novinstvom odmah po uspostavi NDH proklamirana je i „sloboda štampe“, koja je trebala dokinuti dotadašnju predcenzuru

državnog tužitelja bivše Kraljevine Jugoslavije (Grbelja, 2000: 17; Novak, 2005: 265). Grbelja (2000: 17) ističe kako su ozbiljni novinari gajili velike sumnje prema tome. Znali su da je iluzorno očekivati slobodu tiska „kod jednog fašističkog pokreta kao što je ustaški, kod jednog režima koji je htio da se sav javni život odvija po njegovoj komandi“. Stoga nije trebalo dugo čekati na prvi zakonski okvir koji će stvoriti pretpostavku za stvaranje represivnog aparata nad slobodom mišljenja, a time i tiska. Pavelić je već 17. travnja 1941. potpisao *Zakonsku odredbu za obranu naroda i države* te pod točkom 1 odredio da „tko bilo na koji način povrijedi ili je povrijedio čast i životne interese hrvatskog naroda ili bilo na koji način ugrozi opstanak Nezavisne Države Hrvatske ili državne vlasti, pa makar djelo i ostalo samo u pokušaju, čini se krivcem zločina veleizdaje“ (Novak, 2005: 278). Iduća točka jasno predviđa posljedice za kršitelje navedene odredbe: „Tko se učini krivcem (...) ima ga stići kazna smrti“. Ipak, nastavlja isti autor (2005: 278-279), za novinstvo i slobodu izražavanja najvažnija i najopasnija bila je *Zakonska odredba o promjeni zakonske odredbe o prijekom sudu i zakonske odredbe o pokretnom prijekom sudu* od 5. srpnja 1941. Ona definira da će pred prijeki sud odnosno pokretni prijeki sud biti stavljen onaj:

„koji pisanjem, tiskanjem, izdavanjem ili širenjem knjiga, novina, proglasa, letaka ili slika ili na bilo koji drugi način vrši promičbu ili ide za tim, da stvori uvjerenje ili raspoloženje kod drugih, da se neki dio Nezavisne Države Hrvatske odcijepi iz cjeline, ili kao samostalna država, ili da se spoji s kojom drugom državom, ili da se promijeni politički ili društveni poredak u državi, ili da se uguši ustaški pokret“.

U nastavku Odredbe stoji da će pod prijeki sud biti stavljen i onaj:

„koji pisanjem, tiskanjem ili širenjem letaka, slika, proglasa ili novina, ili inače iznosi ili pronosi lažne tvrdnje s namjerom, da izvrgne ruglu ili preziru državne ustanove ili društveni poredak u državi ili ustaški pokret ili ustaške postrojbe, ili koji na spomenuti način nešto iznosi i prenosi s namjerom, da stvori neraspoloženje protiv državnih ustanovama, zakonskim odredbama ili naredbama oblasti ili protiv političkom ili društvenom poredku u državi ili protiv ustaškom pokretu ili protiv ustaškim postrojbama“.

Još istog mjeseca, 16. srpnja 1941. osnovano je Hrvatsko novinarsko društvo (HND). Izabrano je i prvo vodstvo, na čelu s predsjednikom Matijom Kovačićem te dr. Ivom Mrakovčićem, Antunom Šendom, Franjom Dujmovićem, Antom Jedvajem i Josipom Blažinom, dok je za počasnog predsjednika izabran Mile Budak (Labus, 2011: 52). Sve su to odreda bili pripadnici samo jednog od četiri krugova utjecaja koji su od početka pa do kraja NDH nastojali uspostaviti kontrolu nad tiskanim medijima. Prvu skupinu činili su novinari okupljeni oko Ive Bogdana, Tijasa Mortigijije i Danijela Uvanovića; druga se formirala oko Ivana Oršanića i sveučilištaraca iz Kulturnog akademskog društva August Šenoa; treća oko

Dominika Bumbera i Mile Budaka, dok je četvrta, koja je preuzela vodstvo HND-a i time se pokazala najutjecajnijom bila okupljena oko „ustaških oficira-emigranata“ koji su došli s Pavelićem iz Italije, poput Josipa Mrmića, kojem su se pridružili Mijo Tolj i spomenuti Matija Kovačić (Grbelja, 2000: 17-20; Labus, 2009: 109-110; 2011: 44).

Na istoj skupštini nasilno su raskinute sve veze s onim novinarskim kadrom koji nije odgovarao vladajućoj ideologiji. Odlučeno je da od ukupno 147 novinara koji su obavljali novinarski posao u Banovini Hrvatskoj, njih 66 nije politički podobno. To su u prvom redu bila imena onih koji su držali odgovorne uredničke dužnosti u novinskim koncernima *Jugoslavenske štampe* i *Tipografije* (Novak, 2005: 311-313; Jareb, 2016: 646-647). Nesumnjivo je da su egzistencije novinara u novoj državi bile ugrožene, o čemu svjedoči dopis dvadesetpetorice novinara upućen Novinarskom društvu još tadašnje Banovine Hrvatske od 7. lipnja 1941. U njemu, navodi Labus (2009: 111; 2011: 45), novinari mole da se intervenira u njihovu slučaju jer nisu primljeni u redakcije novih listova te se žale na neisplatu plaća unatrag pet mjeseci.

Očito je kako su novinari bili među prvima koji su na vlastitoj koži iskusili beskompromisnost novog režima. Naprasne smjene nepodobnih, novu dirigitiranu agendu i shodno tomu degradaciju cjelokupne profesije novinari nisu mogli pozdraviti s oduševljenjem, no otpor je kulminirao donošenjem Pravilnika Hrvatskog novinarskog društva. Kodeks od 32 članka koji je uređivao dužnosti i prava novinara u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj objavljen je 23. rujna 1942. (Novak, 2005: 317) te je predstavljao svojevrsnu uvertiru u ono što će slijediti u svibnju 1943. – donošenje Zakonske odredbe o novinarima i novinarskom radu. Sadržaj Pravilnika objavljen je u *Narodnim novinama* 24. rujna, a 28. rujna u *Nedjeljnim vijestima/Novinama*, čiji je Hrvatsko novinarsko društvo izdavač (NV/N, 1942, 43: 5) (v. **Prilog A**). Prema logici stvari, pravilnik koji regulira određeno zvanje trebao bi u tijeku svoje izrade konzultirati praktičare iz tog područja, no u ovom slučaju Pravilnik HND-a bio je isključivo nametnut voljom vladajućeg režima. Jareb (2016: 647) smatra kako se je ovim Pravilnikom novinarska profesija htjela urediti po uzoru na fašističku Italiju, dok Novak (2005: 318) u njemu vidi primjenjivanje „najstrožih standarda Hitlerova novinarstva“. Posebno se to odražava u članku 9. koji odražava antisemitsku i rasnu ideologiju te se njime određuje da članom HND-a smije biti onaj koji odgovara sljedećim uvjetima:

„a) da je radio u novinama najmanje dvie godine;

b) da je punoljetan;

- c) da je državljanin Nezavisne Države Hrvatske i arijevac u smislu zakonske odredbe o zaštiti krvi i časti hrvatskog naroda i da nije u braku s nearijskom osobom;
- d) da je položio izpit zrelosti na nekoj priznatoj srednjoj školi, te propisani novinarski izpit;
- e) da je uveden u popis novinara (...)“ (Novak, 2005: 317; Jareb, 2016: 648).

Osim toga, Pravilnik je u svojem članku 29. definirao zadaću novinara da otvoreno djeluje s ciljem ustaških probitaka: „Ustaša vojničar je pozvan da svaki neprijateljski pokušaj protiv domovine, države i tekovine ustanka najodlučnije, ako je potrebno i u krvi, nemilosrdno uguši“ (Labus, 2009: 119; 2011: 53).

Sadržaj Pravilnika HND-a potvrđuje ono što je na početku ovog potpoglavlja već spomenuto - suvišno je govoriti o deontologiji novinarske profesije u jednom totalitarnom režimu. Jer osim što bi načela i pravila trebala uspostaviti sama struka a ne politička vlast, dužnosti novinara, kako navodi Bertrand (2007: 32, 37), impliciraju prava koja oni posjeduju kao „ljudska bića i kao praktičari jednoga osobitoga zanimanja“. Ta bi prava, nastavlja isti autor, trebala biti sadržana i u kodeksima, no govor o pravu na dostojnu plaću, pravu da novinari budu informirani o redakcijskoj politici i konzultirani prije neke važne promjene u upravljanju, ili pravu da odbiju zadatak koji se kosi s njihovim uvjerenjima ili deontologijom, u Pravilniku HND-a očekivano je izostao.

U nastojanju da novinarsku profesiju i status novinara u NDH vlast regulira zakonskim aktima, donesena je u svibnju 1943. *Zakonska odredba o novinarima i novinarskom radu*. Odredba od 79 članaka podijeljena na osam glava govori o tome što je to novinarsko zvanje, kako se stječe i gubi novinarski status, o profesionalnoj zaštiti novinarskog staleža, društvenom i mirovinskom osiguranju, kazneno-pravnoj zaštiti novinarskog zvanja i dr. (Novak, 2005: 319; Labus, 2011: 53). Slično kao i u Pravilniku HND-a, u članku 1. određuje se arijeviski paragraf kao temelj za stjecanje novinarskog zvanja, što je preuzeto iz njemačkoga Zakona o urednicima iz 1933. (Labus, 2009: 124). Zanimljivo je da članak 17. precizira dužnost novinara koji bi predmete u novinama i časopisima trebao prikazivati „istinito“ i „temeljito“, prema svom najboljem znanju i prosuđivanju (Novak, 2005: 319). Tim se paragrafom, barem u teoriji, ne negira da je u novinarskoj profesiji duboko ukorijenjeno etičko i intelektualno zdravlje, koje se očituje u volji za radom, u sposobnosti brzog i ispravnog razmišljanja, u razlikovanju mogućeg od nemogućeg, dobrog od lošeg, bitnog od nebitnog (Brajnović, 1978: 258, citirano u: Labaš, 2010: 179). No s obzirom na kontekst o kojem govorimo postavlja se pitanje: „Što je istina prema kriterijima jednog totalitarnog režima?“ Ona je subjektivne naravi, krojena tako da odgovara isključivo interesima vladajuće ideologije, što zasigurno nije okruženje u kojem bi se

svaki novinar oslonio na kritičku misao temeljenu na „svom najboljem znanju i prosuđivanju“, koje je često imalo konkretne posljedice ne samo po materijalnu egzistenciju novinara, nego i po njihove živote. U daljnjem tekstu članka 17. naglašava se što novinari trebaju izbjegavati pri svom radu:

- „a) pisanje koje vrijeđa čast ili dostojanstvo Hrvata i NDH, kao i pisanje koje je u stanju oslabiti hrvatske narodne redove ili volju hrvatskoga naroda za radom u korist i obranu svoje države;
- b) pisanje koje bi išlo u 'prilog posebničkim probitcima na štetu obćenitosti';
- c) nadalje, treba izbjegavati onakav način pisanja koji može čitatelje zavesti u bludnju;
- d) treba izbjegavati i pisanje koje vrijeđa čast i/ili dobro drugoga ili škodi njegovom dobrom glasu ili ga ugrožava u njegovim materijalnim probitcima“ (Novak, 2005: 320).

Jareb (2016: 649) navodi kako je tadašnji član Predsjedništva HND-a Ivo Mrakovčić smatrao da su donošenjem Zakonske odredbe o novinarima i novinarskom radu hrvatski novinari postali „uređen stališ, kome su udareni čvrsti temelji za njegov razvitak, napredak i rast“, te kako ona predstavlja novi temelj hrvatskog novinstva „koje od sada ne će biti zlorabljeno ni od koga, jer je zaštićeno kako novinarsko zvanje, tako i novinarski rad“ (Ademović, 2000: 198). Mrakovčić je radio na izradi nacrtu Zakonske odredbe, pa stoga ne treba čuditi ovaj laudatorski iskaz, kao ni onaj da donošenje Odredbe predstavlja „najznačajniji dan u životu hrvatskoga novinstva uobće, a u životu hrvatskih novinara napose“. Mrakovčićeva tvrdnja bi možda bila i opravdana da je *Zakonska odredba* dokinula cenzuru i sustavnu represiju nad novinarima. Cenzura, napose preventivna, bila je prisutna od prvih dana postojanja Nezavisne Države Hrvatske pa do njezina sloma.

Izvještaj o radu, nedostacima i potrebama HIS-a od 29. rujna 1941. koji izdvaja Jareb (2016: 560), potvrđuje da su od prvih mjeseci rada Izvještajne službe cenzori svakodnevno prisustvovali konferenciji za domaće novinstvo i tamo dobivali upute za svoj rad. Već je u prethodnom potpoglavlju spomenuto kako se predcenzura, tj. preventivna cenzura provodila u DIPU-u, kasnije GRP-u, no operativne cenzorske radnje nadilazile su ustanove medijsko-promidžbenog sustava NDH. Tako su DIPU/GRP sinergijski djelovali s Ministarstvom unutrašnjih poslova i Ustaškom nadzornom službom (Labus, 2011: 47), ali i, tvrdi Jareb (2016: 379, 562), Ministarstvom vanjskih poslova te od 1943. njemačkim vojnim cenzorima u sklopu Promidžbenog odreda Hrvatska (*Propaganda Staffel Kroatien* – PSK).

Uspostavljenu preventivnu cenzuru kao onu koja podrazumijeva pregled sadržaja tiskovine prije no što bude objavljena, neke redakcije nisu shvaćale ozbiljno. Pritom se misli na listove koji su izlazili u sklopu dirigiranog medijsko-promidžbenog sustava NDH pa su shodno

tomu njihovi urednici cenzorski postupak ocijenili suvišnim. Stoga je DIPU početkom prosinca 1941. svim uredništvima „dnevnika, tjednika, mjesečnih i sličnih tiskopisa“ uputio naredbu „da beziznimno predlažu svoja izdanja nadležnim državnim tužiteljstvima radi cenzure. Ustanovi li se, da pojedini list nakon ove opomene i dalje izlazi, a bez toga predlaganja cenzuri, obustavit će se bez ikakvog obzira njegovo daljnje izlaženje“ (Jareb, 2016: 561). Poseban je pak doprinos u rasvjetljavanju preventivnog cenzorskog aparata NDH dao Grga Pejnović, koji je u svibnju 1941. započeo kao urednik propagandne rubrike Državne radio postaje Zagreb, da bi poslije radio kao predstavnik u uredu za promidžbu Glavnog ustaškog stana te na kraju kao cenzor u Odsjeku za novinstvo, tiskopis i tiskare pri GRP-u (Aralica, 2006: 724).

Pejnović je u svom elaboratu *Propagandni aparat NDH*, čiji sadržaj djelomično navodi Jareb (2016: 562) zapisao:

„Cenzura je bila preventivna, a to će reći nakladnik ili pisac podnesao je rukopis uz molbu za tisak, te ako je u tekstu bilo nešto što se je kosilo sa ondašnjim propisima Pročelnik odsjeka za novinstvo ili glavni ravnatelj, ili čak Ministar prosvjete morali su dati svoje mišljenje može li ili ne može djelo biti štampano. Preventivna cenzura je nakladnicima odgovarala, jer su na taj način svoj uloženi novac za štampanje imali siguran, jer odobrenje za štampu istog djela imaju od Ministarstva prosvjete. (...) Na svaku izdanu dozvolu pročelnik novinskog odsjeka morao je dati svoj pristanak i paraf, zato smo mi čitači morali uz rukopis pismeno podnijeti upozorenje o mjestima po zakonu spornima, te da ih on riješi u suglasnosti s Ministrom.“

Prema izvješću GRP-a, da bi netko obnašao cenzorsku službu morao je biti „čovjek čvrste nacionalne i ustaške svijesti“ te poznavati domaću i stranu književnost, kao i strujanje suvremenih ideologija (Aralica, 2006: 724). Opisujući svoje radne dane provedene u GRP-u Pejnović spominje i svoje kolege cenzore koji tek djelomično odgovaraju profilu idealnog cenzora u NDH. Tako će za Krunoslava Quiena reći da je studirao u Firenzi te da je bio zaljubljenik u književnost i slikarstvo, no da istovremeno „politički uopće nije bio zainteresiran, niti će ga ikada itko moći za politički život zainteresirati“; za Branka Klarića će reći da je bio otac brojne obitelji, orijentiran „katolički“, dok će za Nikolu Machulku kazati kako on nije ni bio činovnik ureda, već mu je primarno zvanje bilo ono profesora u klasičnoj gimnaziji na Šalati (Jareb, 2016: 562, 677-678).

Iz ovoga se može zaključiti kako cenzori nisu bili zagriženi zagovaratelji vladajuće ustaške ideologije. Čak štoviše, neki od njih bili su apolitični, neki su bili obični obiteljski ljudi sa svojim primarnim zanimanjima, dok im je posao cenzora bio usputan. Osim toga, opseg posla uvelike je nadilazio brojčano stanje cenzora u medijsko-promidžbenom sustavu Nezavisne Države Hrvatske. Aralica (2006: 724-725) spominje cenzorsko izvješće iz 1943.

prema kojem se kao cenzori spominju imena Karla Kolakovića, Bože Kovačića, Muhameda Hadžiahlića i Hasana Šuljaka. Ta četvorica, nastavlja isti autor, najviše šestorica – ako im pridružimo Pejnovića i Machulku – bili su zaduženi za čitanje i procjenjivanje svih knjiga izdanih na području grada Zagreba i Velike župe Prigorje, drugim riječima, gotovo svih knjiga izdanih u NDH tijekom 1942. i 1943. godine. Radno vrijeme im nije bilo određeno jer posao cenzora traje od 8 do 24 sata (Aralica, 2006: 725) pa su radili na večer, noću i danju (Jareb, 2016: 562).

Sve navedeno jasno upućuje na limitirane kadrovske, tehničke i materijalne resurse cenzorskog aparata Nezavisne Države Hrvatske. To je eksplicitno isticao i Matija Kovačić, prvi predsjednik HND-a te glavni urednik *Hrvatskog lista* govoreći o stalnome manjku „stručne radne snage, a pogotovo osoba od povjerenja za poslove unutar državne izvještajne i promidžbene službe“. Taj je manjak prema njegovom mišljenju posebice bio vidljiv nakon ljeta 1942. kada su zaposlenici izvještajne i promidžbene službe dobivali pozive za odsluženje vojnog roka zbog pogoršanja sigurnosnog stanja u državi. No budući da su bili zaposlenici GRP-a oni su bili oslobođeni od mobilizacije, što ukazuje da su cenzorsku službu mahom obavljali mladi, neiskusni ljudi (Aralica, 2006: 725).

Navedene manjkavosti preventivnog cenzorskog aparata NDH ogledale su se u poteškoćama pri distribuciji listova i pravovremenosti njihova izlaženja³², kao i u propustima u izvješćima već objavljenih izdanja dnevnih i tjednih tiskovina. U slučaju da je očima državnih cenzora nešto promaklo, povjerenici Ministarstva unutarnjih poslova mogli su obustaviti tisak i provesti zapljenu (Labus, 2009: 113; 2011: 47). Takav scenarij nije bio čest. Grbelja (2000: 33) tek donosi primjer zapljene jednog broja tjednika *Spremnosti* jer je prema riječima njegova glavnog urednika Tijasa Mortigije objavio članak u kojem se iznosilo pozitivno mišljenje o Miroslavu Krleži, dok Jareb (2016: 545-546), Labus (2011: 50) i Petar Macut (2016: 282-283) ističu primjere zapljene pojedinih brojeva sarajevskog *Katoličkog tjednika*. Premda će vjerski tisak u doba Nezavisne Države Hrvatske biti detaljnije raščlanjen u sljedećem potpoglavlju, spomenuti autori osobito su pozornost posvetili zapljeni broja 4 iz siječnja 1943. u kojem se uredništvo *Katoličkog tjednika* suprotstavilo dirigiranom novinstvu medijsko-promidžbenog sustava NDH. To je vidljivo iz opomene Ive Bogdana od 30. siječnja 1943. u kojoj je prekorio

³² Labus (2011: 52) tako naglašava sadržaj izvješća HND-a iz srpnja 1942. u kojem stoji da „listovi zakašnjavaju i u zagrebačkoj kolportazi, a vrlo često ne stižu na vlakove i mnoga pokrajinska mjesta ostaju bez listova kroz cijeli dan, (...). Događa se, da su kadkada pojedini listovi završeni već i u pet sati poslije podne, a cenzura bude završena tek u sedam sati. (...) Takvo pak zakašnjenje ima kao posljedicu veliku materijalnu štetu, jer u te krajeve stižu tek sutradan primjerci zakašnjelog broja, kad stiže i redovno izdanje drugog izdanja“.

lokalnu sarajevsku ispostavu da nije upozorila uredništvo *Katoličkog tjednika* „na položaj novinstva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Tako se moglo dogoditi, da taj list s omalovažavanjem piše o 'dirigiranom novinstvu' i kao protutežu suprotstavlja 'slobodno' novinstvo, u koje svrstava i sebe i tako ustaško novinstvo označuje manje vrijednim“ (Jareb, 2016: 545; Labus, 2011: 50). Uslijedile su i jasne mjere koje će cenzori poduzeti ako se slično ponovi pa je uredništvo upozoreno „da će listu biti zabranjeno izlaženje, ako i u buduće svojim pisanjem bude dovelo do toga, da nam naši saveznici (...) uzmognu prigovoriti“. Osim toga, Bogdan je u dopisu još jednom ponovio da se „o govorima i činima Poglavnika ne može izvještavati među pokrajinskim viestima, kao o kakvom sporednom događaju. To može biti jedino na počastnom mjestu i po mogućnosti na prvoj stranici lista“ (Jareb, 2016: 545).

Ipak, od zapljena pojedinih brojeva tiskovina češća su bila upozorenja i pritisci na novinare kao posljedice njihovih nenamjernih pogrešaka. Među njima svakako treba izdvojiti propust noćnog urednika *Novog lista/Nove Hrvatske* Frane Sulića, koji je skratio govor njemačkog ministra vanjskih poslova Joachima von Ribbentropa o suradnji NDH s Italijom (Grbelja, 2000: 27). Bio je to veliki skandal, budući da su hrvatski listovi tijekom cijeloga razdoblja NDH hrvatskoj javnosti redovito posredovali govore i izjave vodećih njemačkih, pa i talijanskih, državnih stranačkih i vojnih dužnosnika - Adolfa Hitlera, Josepha Goebbelsa, spomenutog Joachima von Ribbentropa i drugih (Jareb, 2016: 406), pa je stoga Sulić morao napustiti uredništvo po njemačkom nalogu (Labus, 2011: 45).

Tako će, primjerice, *Hrvatski narod* te *Novi list/Nova Hrvatska* 12. prosinca 1941. na naslovnici donijeti govore Hitlera i Mussolinija u povodu pristupanja „Führerove Njemačke i Duceove Italije borbi Japana protiv Amerike“ (HN, 1941, 299: 1), odnosno istaknuti kako su „Führer i Duce svojim značajnim govorima objavili narodima, Europi i svijetu povijesnu odluku“ (NL/NH, 1941, 225: 1), kao što će i *Nedjeljne vijesti/Novine* 9. studenog 1942. na naslovnici donijeti „GOVOR FÜHRERA VELIKOG NJEMAČKOG REICHA“ (NV/N, 1942, 49: 1) (v. **Prilog B**). Grbelja (2000: 29) donosi i navode Tijasa Mortigijje kako je u redakcijama trebalo „osobito paziti na točnost i potpunost novih imena i naziva, jer su danomice stizavale pritužbe i upozorenja; neke dotadašnje novinarske fraze i navike u pisanju bile su izopćene, opravdano ili bez razloga, ali se to moralo uzimati u obzir“. Mortigijja nastavlja opisom jednog primjera dok je još radio u uredništvu *Hrvatskog naroda*:

„Zagrebački nogometni klub, mislim 'Građanski', igrao je u Rimu. Poslije povratka neki športas ili funkcionar (športom se nikad ni najmanje nisam zanimao, i ne poznam ljude) donosi opširan prikaz utakmica i gostovanja. Uzimam rukopis, i imao sam posla: u uvodnom i zaglavnom dijelu

izbacio sam ne samo rečenice već i čitave dijelove, a na svim stranicama crvena olovka bila je zaposlena. Htio sam da članak bude športski, a ne u prvom redu politički, sa superlativnim i zanosnim hvalama Duceovoj Italiji i fašističkoj vladavini, pa odnosilo se to i na športsku stranu. U večernjem izdanju lista to je objavljeno, a sutradan dali su mi znati da na Glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost imaju kopiju članka i na njoj označeno što nije izišlo u *Hrvatskom narodu*, što sam ja izbacio i da mi 'ne savjetuju' da bih drugi put isto ili slično učinio, jer 'može nastati pitanje' (...) Kasnije sam imao prilike saznati kako je i Talijanima u Zagrebu poznato da sam 'divan članak' (splendido articolo) upropastio i obezbojio (decolorito).“

Za Tijasa Mortigiju načelno bi se moglo reći da je jedan od onih novinara koje je režim držao pod posebnom prismotrom. Već u ranu jesen 1941. pritvoren je po Pavelićevu nalogu radi nekoliko redaka posvećenih HSS-ovcima Janku Tortiću i dr. Josipu Berkoviću (Labus, 2011: 56), dok je za vrijeme čitave vladavine NDH doživljavao diktate, intervencije, smicalice, prosvjede, tužbe zbog uvrede ili klevete i pozivanje na odgovornost kod Pavelića (Grbelja, 2000: 113). Razlog tomu zasigurno treba potražiti u već spomenutoj činjenici da je tjednik *Spremnost*, čiji je bio urednik od 1942. do 1944., po mnogočemu iskakao od monolitne agende većine tiskovina toga doba jer je imao hrabrosti napraviti otklon od službene politike i nerijetko pisati ono što drugi nisu smjeli niti htjeli.

Urednici su bili kažnjavani i ako bi zazivali mir u vrtlogu Drugog svjetskog rata. Prema Labusu (2011: 48) Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost Ministarstva unutarnjih poslova 1943. zatražilo je oštre sankcije za urednika tjednika *Hrvatska gruda*, koji je u članku „Majka Božja vinagorska – zavjetno proštenje Hrvatskog zagorja“ napisao: „I k majci Božjoj pouzdano se i skrušeno uzdizahu molitve u ovim najžalostnijim časovima ljudske poviesti, moleći Ju da svrati svoj utješljivi pogled na čitavi u krvi ogrzli svijet, (...) da već jednom među zaraćenim dodje do mira za kojim narodi i pojedinci ginu“.

Ove pojave iz kojih se iščitava teror cenzorskih instanci posljedično su vodile prema autocenzuri. Kako smatra Macut (2016: 285) ona je bila moćan pomagač malobrojnog i ideološki neizgrađenom cenzorskom aparatu. Strah novinara od pogreške bio je osjetan pa su često novinari mislili jedno, govorili drugo, a pisali treće (Labus, 2011: 48). Potvrda tomu je i Mortigijin navod kako se „redaju neželjene pojave, zastranjivanja, očajne pogreške, a sve to danomice moraš proživljavati i gledati u listu opravdanja i pozitivna tumačenja onoga što si u duši odbijao, i o čemu nisi krio negodovanje i neslaganje (Grbelja, 2000: 30).

Kulminacija represije nad novinarima nastala je u prosincu 1944. kada je ravnatelj Ustaškog nakladnog zavoda³³ Mirko Puk od Pavelića dobio poseban zadatak da pročisti sve ono što nije u cijelosti ustaški raspoloženo (Jareb, 2016: 512; Grbelja, 2000: 97). Svi su novinari morali položiti ustašku zakletvu, a oni koji su to odbili bili su otpušteni. Osim toga, na Pukov prijedlog Pavelić je *Novinarski zakon (Zakonska odredba o novinarima i novinarskom radu, op. a.)* stavio izvan snage (Novak, 2005: 311-312). Svjedočanstvo tadašnjeg ravnatelja *Novog lista/Nove Hrvatske* daje detaljniji uvid u pozadinu cijelog slučaja:

U prosincu 1944. godine dr. Puk koji je tada bio glavni ravnatelj Ustaškog nakladnog zavoda, tražio je od mene, da mu se dostavi izjava svakog pojedinog člana redakcije, da li je član ustaške redakcije ili nije. Ja sam svakome predočio dopis dr. Puka, kojim se to tražilo, te su svi članovi odgovorili da li su pripadnici ustaške organizacije. Ja sam sve te izjave službenim putem dostavio Puku. Tada je Puk htio da na osnovu ove ankete otpustim skoro sve članove redakcije, pa smo mi urednici listova predložili da se otpuštanje izvrši prema stručnoj sposobnosti i marljivosti u poslu. (...) Na osnovu toga načelno su otpušteni svi oni koji su služili kadrovski rok u vojsci. (...)“ (Labus, 2011: 57).

Među otpuštenima bilo je i oženjenih, „s po osmero djece“, dugi otkazni rok predviđen u *Novinarskom zakonu* bio je sveden na mjesec dana, a „bogata otpremnina“ smanjena je na minimalnu plaću³⁴. Osim toga, ukinuta je odluka o njihovom oslobođenju od vojničke dužnosti te su im u stanovima isključeni telefoni. Tako je iz redakcije *Hrvatskog naroda* otpušteno osam, a iz *Novog lista/Nove Hrvatske* oko petnaest novinara (Grbelja, 2000: 98).

Zaključno, udar na novinarske slobode i sâmu egzistenciju novinara koji su djelovali za vrijeme NDH nastavljen je i nakon sloma ustaškog režima.³⁵ Novak (2005: 311-313, citirano u: Jareb, 2016: 653) i Ademović (2000: 221-222) tvrde da je od 252 novinara koliko ih je navodno bilo u NDH, 131 novinar napustio Hrvatsku u svibnju 1945., a stotini novinara bilo je onemogućeno baviti se novinarstvom. Samo njih 27 nastavilo je raditi u listovima nakon Drugog svjetskog rata, dok su 44 osobe iz vodstva medijsko-promidžbenog sustava NDH te vodećih uredničkih dužnosti u tiskovinama i na radiju bile osuđene na smrtnu kaznu. Neki su

³³ Osnovan je Zakonskom odredbom o Ustaškom nakladnom zavodu „sa svrhom, da izdaje i razpačava knjige, brošure, novine i časopise, koji obrađuju politički, uljudbeni, gospodarstveni, društvojni, znanstveni i umjetnički život u hrvatskom narodu, te da obavlja i druge nakladne poslove. Vlasnik Ustaškoga nakladnog zavoda bio je *Ustaša - Hrvatski oslobodilački pokret*. Ustaški nakladni zavod izdavao je dnevnik *Hrvatski narod*, *Novi list/Nova Hrvatska* i sarajevski *Novi list*; tjednike *Spremnost*, *Seljačko ognjište*, *Šilo*, *Šport*, *Zabavnik*, banjalučko *Novo doba*, mostarsko *Hrvatsko pravo* i zemunski *Graničar*, polumjesečnik *Novo pokoljenje* i mjesečnik ženski list (Turčinec, 2000: 65).

³⁴ Fadil Ademović (2000: 202) navodi kako je prema Zakonskoj odredbi o novinarima i novinarskom radu tijekom otkaznog roka novinarima pripalo pravo na 20 dana dopusta radi traženja novog zaposlenja, dok je otpremnina iznosila onoliko mjesečnih plaća koliko je godina proveo kod istog poslodavca ili u istom poduzeću.

³⁵ O odnosu jugoslavenskih vlasti prema hrvatskim intelektualcima opširno piše Stipe Kljajić u knjizi „Nikada više Jugoslavija. Intelektualci i hrvatsko nacionalno pitanje“ (1929.-1945.).

emigrirali, poput Ive Bogdana kojeg je, navodi Grbelja (1998: 65), u njegovu stanu u Buenos Airesu ubila UDBA. Za Matiju Kovačića, smatra isti autor (2000: 154), vjeruje se da je 1945. preko Austrije pobjegao u Italiju, odakle je izručen jugoslavenskim vlastima i strijeljan, no za to nema čvrstih dokaza, dok su Tijasa Mortigiju uhitili Englezi u Rimu i deportirali ga jugoslavenskim vlastima nakon čega je 1947. osuđen na smrt i strijeljan (Kljaić, 2017: 83). Tihomir Dujmović koji 2017. godine objavljuje pretpisak Grbeljine knjige „Uništeni naraštaj. Tragične sudbine novinara NDH“ navodi da je u Hrvatskoj 1945. godine „ubijeno više novinara negoli u Njemačkoj, Italiji i Japanu zajedno“ (Dujmović, 2017: 10). Kako ističe Stipe Kljaić sav rad hrvatske (katoličke) inteligencije bio je zločin u očima komunista: „Ubijani su jer su pripadali intelektualnoj klasi, najvećoj smetnji revolucionarnim planovima komunista, optuženi da su klerofašisti i kolovođe reakcije, veleizdajnici Jugoslavije i zagovornici nezavisne hrvatske države“ (Kljaić, 2017: 82-83).

2.4. Katolička Crkva i vjerski tisak u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj

Djelovanju Katoličke Crkve u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj te odnosu ustaškog režima i crkvenih poglavara najviše je pozornosti posvetila historiografska literatura.³⁶ S obzirom da se težište ovog rada oslanja na komunikološki pristup, nije nužno ulaziti u širu ili dublju povijesnu obradu te kompleksne, zamršene i za neke - kontroverzne teme. Stoga se za razumijevanje konteksta čini uputnim istaknuti tek osnovne obrasce ponašanja vladajuće ustaške ideologije prema Katoličkoj Crkvi, kao i njihovo shvaćanje katolicizma općenito.

Paradoksalnost odnosa ustaškog režima prema Katoličkoj Crkvi ogleda se u njegovu nastojanju da javni moral definira prema principima katoličkog morala. U pozadini toga stajao je oportunistički motiv da na svojoj strani ima kler i službenu crkvenu hijerarhiju kao saveznike.³⁷ U tom kontekstu, Ivo Banac (2013: 85-86) navodi da su ustaše pristajali uz „fašistički model totalitarne države te sve njezine derivate“, uključujući i rasni antisemitizam, no da je postojala jedna točka diferencijacije. Nasuprot Mussoliniju i Hitleru, nastavlja isti

³⁶ O djelovanju Katoličke Crkve u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj najiscrpnije piše Jure Krišto u knjizi *Katolička Crkva i Nezavisna Država Hrvatska: 1941. – 1945.* (1998), te u već spomenutoj knjizi *Hrvatski katolički pokret 1903. – 1945.* (2004). Od ostalih autora koji se bave tom temom treba spomenuti i Hrvoja Matkovića (1994), Petra Macuta (2016), Ivana Gabelicu (2007), Milu Vidovića (1996), Stjepana Razuma (1996) i Irinu Ognyanovu (2009).

³⁷ O tome je da je Katolička Crkva Paveliću bila potrebna samo kao dodatni izvor utjecaja posvjedočio je i Vladimir Židovec, diplomat u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (Kisić Kolanović, 2002: 704).

autor, Pavelić se predstavljao pobožnim i praktičnim katolikom koji polaže prava na katoličko pravovjerje i koji je za jedan dio vjernika postao, ako ne uzorom, onda barem vrijednim isprike.

Religija, a posljedično i crkvene zajednice, u njemačkom su nacionalsocijalizmu i talijanskom fašizmu promatrani isključivo kroz prizmu ostvarenja svojih političkih ciljeva. Prividna misija obiju ideologija u tom pogledu bila je obraniti Crkve od marksizma, ali ih i politički aktivirati te ih na taj način zaštititi od korupcije u vlastitim redovima. Dakle, i Mussolini i Hitler deklarativno su podržavali koncept religije, tvrdeći da fašizam ne teži zatiranju i izbacivanju religije iz ljudskih svijesti, „kao što to želi boljševizam“, te da pokret (fašizam, op. a.) u objema crkvama – Protestantskoj i Katoličkoj – vidi jednakovrijednog saveznika u nastojanjima da se očuva opstanak naroda (Friedrich, Brzezinski, 1965: 301-303). Umjesto saveznika, nacionalsocijalistički režim u Protestantskoj i Katoličkoj Crkvi dobio je najvećeg oponenta, koji je, kako tvrde Friedrich i Brzezinski (1965: 309), jedini uspio oponirati totalitarnoj vlasti, i to tijekom svih 12 godina vladavine. Već početkom 30-ih godina 20. stoljeća taj je otpor rezultirao progonom svećenika i pastora, uništavanjem i cenzuriranjem katoličkog tiska, zatvaranjem katoličkih obrazovnih ustanova i organizacija. Procjenjuje se da su nacisti uhitili i deportirali u koncentracijske logore 3 643 svećenika, 341 redovnika, 389 novaka i novakinja i 1 117 redovnica. Od toga, njih 2 517, uključujući 4 biskupa, podleglo je ozljedama nastalim uslijed mučenja ili je pogubljeno (Friedrich, Brzezinski, 1965: 309-312).

Nezavisna Država Hrvatska bila je nesumnjivo država katoličke većine u kojoj je veliki dio naroda „obavljao svoje vjerske dužnosti“ (Krišto, 2001: 72), no bez obzira na tezu koju „komunistički protukatolički pamfleti“ često imputiraju, ona nije bila katolička država³⁸ (Jareb, 2016: 803). Čak štoviše, Macut (2016: 104) tvrdi da ne postoji katolička religiozna crta u ustaškoj ideologiji, već samo „pragma ustaške politike s jedne strane, i spremnost za prihvatanje njezine okrutne implementacije s druge“. S ciljem da se umili crkvenoj hijerarhiji, ustaški režim nije prezao od afirmativnog isticanja katolicizma i Katoličke Crkve u državnom, kontroliranom tisku.

Tako je tisak uz ostale medije redovito izvještavao o svim važnim katoličkim vjerskim blagdanima, pri čemu je bilo uobičajeno izdavanje svećanih božićnih brojeva. Jareb (2016: 803)

³⁸ Iskrivljenom narativu da je Nezavisna Država Hrvatska bila katolička država pridonijeli su i neki svećenici toga doba. Pritom je niži kler imao veću naklonost prema ustaškom režimu, dok se viša hijerarhija režimu protivila (Krišto, 2001: 74, 80; Banac, 2013: 90-91). Na drugom mjestu Krišto (1995: 468) navodi kako je relativno mali broj katoličkih svećenika formalno pripadao ustaškoj organizaciji. Pozivajući se na pisanje Pavla Jesiha (1950) ističe kako je u Zagrebačkoj nadbiskupiji „od više od pet stotina svećenika samo njih petnaestak pripadalo ustaškom pokretu, dakle manje od 3 posto“.

tek donosi dvije naslovnice božićnih brojeva *Novog lista/Nove Hrvatske*, od kojih ona iz 1942. donosi čestitku Ante Pavelića: „Na dan velikog božićnog blagdana idu moje misli k svima, a napose onima, koji teško stradaju i trpe jer ljube svoju domovinu. (...) Iz borba i žrtava uzkrsla je Nezavisna Država Hrvatska i sloboda hrvatskog naroda, a rad i borba za očuvanje tih dobara doniet će sreću i blagostanje“. Bez obzira na navedeno, Krišto (2001: 71) vjeruje da je vladajući režim zapravo bio nepovjerljiv prema Katoličkoj Crkvi. Shodno tomu je i razumljiva Macutova tvrdnja (2016: 106) da je ustaški režim na ideološkoj razini nastojao biti „religiozno neutralan, štoviše, želio je biti religija sâma“, o čemu svjedoči sustavno njegovanje kulta ličnosti³⁹ Ante Pavelića po uzoru na Hitlera u nacionalsocijalističkoj Njemačkoj, Mussolinija u fašističkoj Italiji ili Staljina u Sovjetskom savezu. Kao primjer tek treba navesti nekoliko naslova u svjetovnom tisku koji potkrepljuju navedeno: *Hrvatski narod* od 21. lipnja 1941. donosi naslov „POGLAVNIK UVIJEK IMA PRAVO“ (HN, 1941, 127: 4); *Novi list/Nova Hrvatska* od 3. srpnja 1942. na naslovnici donosi prilog „POGLAVNIK MEDJU SVOJIM NARODOM“, podnaslova „Vaše je oduševljenje izraz hrvatstva i ustaštva – rekao je Poglavnik narodu, koji ga je sa zanosom pozdravljao“ (NL/NH, 1942, 153: 1) (v. **Prilog C**), ili prilog na naslovnici *Hrvatskog lista* 18. ožujka 1942. „Poglavnikova briga za život naroda“, podnaslova „Poglavnikov iznenadni dolazak u Sisak – Pregled ureda i ustanova. Narod na svakom koraku srdačno pozdravlja svoga Poglavnika“ (HL, 1942, 66: 1).

S druge pak strane, Katolička je Crkva od samih svojih početaka koristila razna komunikacijska sredstva – od slike i prikaza do riječi i zvuka – koja su joj u pojedinim povijesnim razdobljima bila na raspolaganju. Danas, kao i sredinom 20. stoljeća kada je djelovala unutar Nezavisne Države Hrvatske, njezina se komunikacija sa svijetom nužno mora oslanjati na sredstva društvene komunikacije, to jest na masovne medije – i to kako na svjetovne, tako još i više na crkvene medije kako bi informacije o njoj i njezinom djelovanju dopirale do što većega dijela društva.

Izlaženje vjerskog tiska za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske, napose prevalentnog katoličkog⁴⁰ kompleksna je tema čijoj obradi nije posvećena prevelika znanstveno-istraživačka pozornost. Jugoslavenska i srpska, a koji put i hrvatska historiografija, nerijetko su svojim protukatoličkim pamfletima poput onog pod nazivom *Dokumenti o protunarodnom radu i*

³⁹ Njegovanje kulta ličnosti Ante Pavelića često je uključivao diviniziranje, odnosno prikazivanje poglavnika kao osobu nadljudskih, nadnaravnih sposobnosti. Isticala se njegova dalekovidnost i državničke sposobnosti, a naglašavano je i to da mu je sama „Providnost bila namienila da provede najznačajniju revoluciju u Hrvatskoj: da obnovi tu zemlju kao Državu“ (Jareb, 2016: 780).

⁴⁰ Izlazila su u vrijeme NDH i neka muslimanska, pravoslavna (Hrvatska pravoslavna crkva) i evangelička izdanja (Jareb, 2016: 557-560).

zločinima jednog dijela katoličkog klera ili ideološko-komunističkog promidžbenog proizvoda *Magnum Crimen* Viktora Novaka iz 1986. (Jareb, 2016: 540-541) stvarale sliku o jednoobraznosti katoličkog tiska i katoličkih publikacija općenito kao produženoj ruci vladajuće ustaške ideologije. Iako i danas ima utjecaj na razmišljanje pojedinih publicista u znanstvenom i javnom prostoru⁴¹, tek je početkom 21. stoljeća napravljen stanoviti kritički odmak od nametnutog narativa. Ponajprije zahvaljujući teorijskom i istraživačkom doprinosu Jure Krište, Mirka Jurja Mataušića, Jurja Kolarića⁴² te Petra Macuta kao najrecentnijeg autora koji se bavi problematikom katoličkog tiska u NDH.

Katolički tisak izlazio je, uz manje ili više poteškoća, tijekom cijelog četverogodišnjeg postojanja Nezavisne Države Hrvatske, bez obzira što je u drugoj polovici 1942. obustavljen popriličan broj katoličkih časopisa⁴³ poput *Luči*, *Glasnika sv. Terezije maloga Isusa*, *Kršćanske obitelji*, *Naše Gospe Lurdske* i dr. (Macut, 2016: 47)⁴⁴. I katolički, baš kao i svjetovni, dirigirani tisak, djelovao je pod budnom prismotrom medijsko-promidžbenih ustanova NDH (DIPU, GRP), stoga ne treba čuditi prisutnost prigodnih priloga koji su odražavali duh jednoulja. O tome je u svom govoru na suđenju nadbiskupu Stepincu 1946. posvjedočio dr. Ivo Politeo:

„(...) a vrijeme kada se onako pisalo, bilo je vrijeme okupacije, kada se na štampu vršio poseban pritisak, kada je ona bila dirigirana, rukovođena, diktirana po okupatorsko-ustaškoj vlasti, specijalno po Uredu za tisak i promičbu. Postojala je preventivna cenzura, koja je bila više no stroga. Cenzura je ne samo brisala, nego i umetala pojedine riječi, rečenice, pa i čitave alineje, čime je često iskrivila smisao dotičnog sastava. Cenzura je bila više no cenzor; ona je često bila i pisac, ona je diktirala o čemu i kako ima da se piše, ona je znala slati redakcijama i čitave članke s nalogom, da ih se uvrsti. (...) Kako svagdje, u takvim prilikama, javnost je naučila čitati između redaka i razlikovati ono, što je bilo diktirano, od onoga, što se uistinu htjelo reći, odnosno, što je cenzuri bilo izmaklo“ (Batelja, 2010b: 416).

S druge pak strane, Jareb (2016: 542) smatra nedvojbenim da su i pojedini pisci u katoličkim tiskovinama, neovisno o naloženoj agendi, ideološki pristajali uz ustaški režim. Sve

⁴¹ Jareb (2016: 541) navodi tek jedan primjer kada je pretisak pamfleta *Magnum Crimen* objavljen u okrilju komunističkih ratnih veterana u Hrvatskoj 2008., pri čemu je pisac predgovora tog izdanja Drago Pilsel bez ikakva temelja i provjere napisao da je riječ o „knjizi sabranih dokumenata koji su u velikoj većini proizašli iz tadašnjih katoličkih redova, posebno iz tadašnjeg katoličkog tiska“.

⁴² Jure Krišto, *Hrvatski katolički pokret 1903.–1945.* (Zagreb: Glas Koncila, 2004), 237-242; Mirko Juraj Mataušić, „Hrvatski katolički tisak – uloga i značaj“, u: *Hrvatski katolički pokret. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001.*, ur. Zlatko Matijević (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2007), 727-757; Juraj Kolarić, „Mađarska okupacija Međimurja u Katoličkom listu (1941.–1945.)“, u: *Međimurje u Drugom svjetskom ratu*, ur. Branimir Bunjac (Čakovec: Povijesno društvo Međimurske županije, 2007), 323-334.

⁴³ Macut (2016: 47) navodi kako je službeni povod za obustavu časopisa bila „nestašica papira“, no zapravo je bila riječ o onim tiskovinama koje ustaškom pokretu i vladajućem režimu nisu bile od koristi.

⁴⁴ Početkom 1941. izlazilo je 79 katoličkih tiskovina, od kojih je 1943. prema popisu DIPU-a preostalo tek 33 (Macut, 2016: 59).

to upućuje na složenost djelovanja katoličkog tiska, koje bi kako tvrdi Macut (2015: 98-99) trebalo biti lišeno generalizacije. Isti autor, analizirajući katolički tisak o uspostavi Nezavisne Države Hrvatske, naglašava kako je katolička periodika „daleko od jednodušnoga prikaza uspostave NDH, toga 'najsretnijeg' dana u povijesti Hrvata“. Ukazujući na različite reakcije katoličkih tiskovina po proglašenju nove države – „od prešućivanja same činjenice proglašenja, hladnih konstatacija preko umjerenih i oduševljenih prikaza pa sve do prikrivenoga izrugivanja i predbacivanja“ – Macut daje do znanja kako nije riječ o monolitnom sustavu te da je za razumijevanje cjelokupnog korpusa katoličke periodike od 1941. do 1945. potrebno analizirati reakcije svakog pojedinog katoličkog medija u pojedinačnim pitanjima. Cilj ovog dijela rada nije detaljna raščlamba sadržaja svih katoličkih tiskovina u vrijeme NDH⁴⁵, nego ćemo se za razumijevanje konteksta disertacije zadržati samo na određenim karakteristikama važnijih listova toga doba.

Pionir katoličkog novinarstva u Hrvatskoj – *Katolički list* – s izlaženjem je započeo 6. siječnja 1849. kao *Katolički list zagrebački*. On je, kao i katolički tisak općenito, nastao kao odgovor na izazove liberalizma i razvoja građanskog društva, a manje kao sredstvo koje će služiti za naviještanje evanđelja i pastoralno djelovanje. Otada pa sve do 1945. izlazi neprekinuto, osim jednog kratkog perioda 1853. kada dolazi u sukob s apsolutističkim režimom (Mataušić, 1998: 7, 13). Kada je riječ o djelovanju *Katoličkog lista* u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske, Macut (2016: 210) ga ocjenjuje „triježno uređivanim i vrlo umjerenim zastupnikom katoličkih stajališta u ovom nemirnom vremenu“⁴⁶, posebice u kontekstu antisemitizma. Treba reći da se taj opis ne može primijeniti na cjelokupnu katoličku periodiku za vrijeme režima. U tom je smislu bilo iznimaka, ponajprije u slučaju tjednika *Hrvatske straže*.⁴⁷ Macut (2016: 201) je analizirajući sadržaj tjednika zaključio kako je u prvoj godini režima (od travnja do prosinca 1941., op. a.) *Hrvatska straža* objavila 79 članaka koji su okarakterizirani kao antisemitski. Sljedeće godine broj takvih članaka se upola smanjio (34), dok su 1943. objavljena dva (2) članka. Isti autor (2016: 319) naglašava kako je *Hrvatska straža* jedino katoličko glasilo koje je na svojim stranicama imalo stalnu rubriku o ustaškom pokretu, što ga, vjeruje Macut (2016:

⁴⁵ O toj temi opsežno piše Petar Macut. Prvo u svojoj doktorskoj disertaciji, koju zatim prerađuje u knjigu te je 2016. objavljuje pod nazivom *U sjeni križa, samokresa i noža: katolički tisak u NDH*.

⁴⁶ *Katolički list* svoj je čvrsti stav u osudi fašizma i nacionalsocijalizma imao i prije osnutka NDH. Ista su stajališta zauzimali i hrvatski katolički intelektualci. U tom kontekstu, Krišto (2004: 202-203) donosi svjedočanstvo Ivana Oršanića (kasnije ravnatelj DIPU-a, op. a.) koji je osudio moderne ideologije i naglasio kako je „fašizam nacionalsocijalizam, ali ne manje agresivan od boljševizma“. Osim toga, Krišto prilaže i naslovnicu *Katoličkog lista* od 1928. koji prenosi osudu fašizma tadašnjeg pape Pija XI.

⁴⁷ Nerijetko dolazi do zabune oko terminologije kod spomenute tiskovine jer su pod istim imenom izlazila dva lista u relativno istom vremenskom razdoblju: katolički dnevnik *Hrvatska straža* izlazi od 1929. do siječnja 1941., a tjednik *Hrvatska straža* do 24. listopada 1943. godine.

317), čini „jedinim, neprikosnovenim, potpuno uvjerenim i dosljednim katoličkim proustaškim glasilom unutar cjelokupnoga katoličkog tiska u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske“.

Prvi broj *Katoličkog lista* u NDH izlazi 11. travnja 1941., ali o uspostavi nove države progovoreno je tek u broju od 21. travnja (Jareb, 2016: 548). U tom broju naći će se ključni govori i obraćanja izrečena o uspostavi NDH, uključujući i sadržaj Hitlerovog i Mussolinijevog brzojava, no Macut (2016: 68) zaključuje kako je „prenijevši vjerno sve njihove riječi, uredništvo mirno i odmjereno komentiralo događaj bez ikakvoga pretjerivanja u epitetima“. Do prvog razilaženja u odnosima između uredništva *Katoličkog lista* i novog režima dolazi u svibnju 1941. Zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac⁴⁸ uputio je 15. svibnja pismo Mili Budaku u kojem, između ostalog, stoji:

„Gospodine ministre,

Čast mi je poslati Vam na uvid uvodni članak *Katoličkog lista*, koji je čitav zaplijenila državna cenzura. Ja neću nikada zaboraviti da je najviše neprilika sa strane beogradske cenzure imao upravo *Katolički list* i [da] sam morao voditi žestoku borbu da ga spasim kad se od mene tražilo da skinem s njega riječi koje je papa Leon XIII. upravio na urednika *Katoličkog lista* – *curate strenue me castra Ecclesiae defensoribus careant in Regno Croatiae*. Odbio sam i rekao da ću list radije obustaviti nego to dozvoliti i da ću javno grmiti s propovjedaonice radi nepravde koja nam se nanosi. Sa žalošću moram konstatirati da beogradska cenzura nije bila ovako žučljiva prema nama kao Hrvatski Novinski Ured, u kojem bi izgleda neki htjeli da lično obračunavaju na ovaj način sa dr. Kolarekom urednikom *Katoličkog lista* koji bi za svaki svoj članak dobio placet Svete Stolice i što više pohvalu i kojem kao svećeniku urednog i čestitog života ne mogu ništa prigovoriti. (...) Ako pak Hrvatski Novinski Ured misli da će učiniti od nas puzavce onda se vrlo vara. (...)“ (Macut, 2016: 70; Jareb, 2016: 548).

Macut (2016: 71) smatra kako je povod za zapljenu broja bio uvodnik objavljen 7. svibnja pod nazivom „Nedjeljna misa po zagrebačkom obredu“, iako autor navodi i činjenicu kako je u vremenu između objavljenog članka i zapljene broja nadbiskup Stepinac Paveliću poslao prosvjed u kojem osuđuje strijeljanje Srba u Glini.⁴⁹ Uvidom u građu, primjetno je kako

⁴⁸ Alojzije Stepinac rođen je u Brezariću pokraj Krašića 1898. godine. Nakon smrti tadašnjeg nadbiskupa Antuna Bauera preuzima vodstvo teritorijalno i brojčano najveće biskupije u Hrvatskoj (Benigar, 1993: 199). Djelovao je u vrtlogu triju tipova političkog totalitarizma: fašizma, nacionalsocijalizma i komunizma, a 1946. godine na montiranom komunističkom procesu osuđen je na zatvorsku kaznu od šesnaest godina te daljnjih pet godina lišenja svih građanskih prava (Harris, 2016: 252). Kaznu je izdržavao u Lepoglavi od 1946. do 1951. te od 1951. do svoje smrti 1960. godine u župnoj kući rodne župe u Krašiću. Županijski sud u Zagrebu 2016. godine poništio je presudu komunističkog suda iz 1946.

⁴⁹ Nadbiskup Stepinac piše: „Poglavniče! Ovaj čas primio sam vijest, da su Ustaše u Glini postrijeljali bez suda i istrage 260 Srba. Ja znam da su Srbi počinili teških zločina u našoj domovini u ovih dvadeset godina vladanja. Ali smatram ipak svojom biskupskom dužnošću da podignem svoj glas i kažem da ovo po katoličkom moralu nije dozvoljeno, pa Vas molim, da poduzmete najhitnije mjere na cijelom teritoriju Nezavisne Države Hrvatske, da se ne ubije nijedan Srbin ako mu se ne dokaže krivnja radi koje je zaslužio smrt. Inače ne možemo računati na blagoslov neba, bez kojega moramo propasti. Nadam se da mi nećete zamjeriti ovu otvorenu riječ“ (Batelja, 2010a: 123-124).

sadržaj uvodnika ni po čemu ne bi trebao biti sporan cenzorima medijsko-promidžbenog sustava NDH.⁵⁰ Prilog kojeg potpisuje dr. Dragutin Kniewald govori o pregledu „starog zagrebačkog reda i čina mise po štampanom misalu 1511.“ (KL, 1941, 18: 209-211). Stoga je Macut (2016: 72) vjerojatno na dobrom tragu kada tvrdi da je prava meta bio glavnik urednik *Katoličkog lista* Nikola Kolarek jer je bio nepoćudan režimu te je vlast inzistirala da njegovo mjesto preuzme Janko Penić, što se ubrzo i dogodilo: prvi broj *Katoličkog lista* koji kao glavni urednik potpisuje Penić nalazimo 25. rujna 1941. Nadbiskup Stepinac isprva nije pristajao na smjenu Kolareka i ostalih njegovih suradnika, no ovaj je svojevrijedno dao ostavku na svoju dužnost glavnog urednika u zamjenu za pomilovanje zagrebačkog kanonika dr. Pavla Lončara.⁵¹ Nije poznato je li to bila jedina zapljena *Katoličkog lista*, ali u kontekstu ponašanja ustaških cenzora prema tom tjedniku vrijedno je spomenuti događaj iz 1943. Robin Harris (2016: 116) izdvaja postupanje cenzora koji su nakon propovijedi nadbiskupa Stepinca 6. lipnja 1943. provalili u redakciju *Katoličkog lista* i naredili izbacivanje sadržaja koji nije išao u prilog vladajućem režimu.⁵² O odnosu cenzora prema *Katoličkom listu* posvjedočio je i njegov glavni urednik Janko Penić, čiji se navodi spominju među dokaznim prijedlozima dr. Ive Politea za glavnu raspravu na suđenju nadbiskupu Stepincu 1946: „Da je *Katolički list* bio od ustaških vlasti posebno cenzuriran i progonjen te da se pod prijetnjom naređivalo uredništvu što da piše, da je cenzura bila vrlo stroga te se pojedine riječi brisale i pojedine umetale radi promjene smisla i da je list bio dva puta obustavljen“ (Batelja, 2010b: 392).

Katoličkom tjedniku kao žrtvi cenzora posvećeno je nekoliko redaka u prethodnom potpoglavlju, stoga se čini uputnijim u ovom dijelu rada ukazati na nekonzistentnost uređivačke politike tog sarajevskog lista. Važno je ponajprije naglasiti kako se ustaško vodstvo često znalo prikazivati odanim katoličkim idealima i borcima za katoličke interese. Krišto (2004: 238) navodi kako to nije samo ostalo na formalnoj, retoričkoj razini, već je Pavelić tijekom cijelog četverogodišnjeg postojanja NDH izdavao proglase kojima su se oštro osuđivali postupci protivni katoličkom moralu: psovka, pobačaj, pijanstva i slični javni poroci, dok su se pripadnici ustaške organizacije „drastično kažnjavali zbog povrjeda javnog morala“. Kao dokaz tvrdnji

⁵⁰ Postoji i mogućnost da je preventivna cenzura spornu naslovnicu zamijenila tekстом koji potpisuje dr. Dragutin Kniewald, no to uvidom u građu nije moguće tvrditi.

⁵¹ Pavao Lončar bio je urednik mjesečnika *Naša Gospa Lurdska* koji je izlazio u nakladi Hrvatskog književnog društva sv. Jeronima. Lončar je i prije Drugog svjetskog rata na konferencijama sa župnicima upozoravao na opasnost od nacizma, a nakon uspostave NDH bogoslovima je kritički govorio o pojedinim ustaškim postupcima te omalovažavao Pavelića. Zbog toga su vlasti i uhitile 1941. te osudile na smrt (Jareb, 2016: 552-553).

⁵² Riječ je o propovijedi prigodom pokorničke procesije grada Zagreba u kojoj je Stepinac osudio ubojstva nevinih ljudi, rasnu teoriju i razaranje obiteljske sreće: „Jedni hodaju naokolo s teškim teretom nečistih grijeha. (...) Četvrti s teretom ubojstva tolikih ljudi. (...) Badava se zove u pomoć egipatske sanjare ili današnje teosofe, rasne teorije, komunizam, adventiste i sličnu čeljad. (...)“ (Batelja, 2010a: 535-536).

donosimo ulomak iz *Katoličkog lista* od 22. listopada 1942. o osudama ustaškog stožernog stegovnog suda u Zagrebu. Tamo se, između ostalog, navodi: „Ustaša Vladimir Bračun, osuđen je na kaznu odstranjenja iz ustaških redova zato, što je napustio svoju zakonitu suprugu, te se ne brine za svoje tek rođeno diete, ne plaća alimentaciju, nadalje što se podao nemoralnom životu“; „(...) osuđen je na kaznu odstranjenja iz ustaških redova zato, što je u srpnju 1942. u Dubravi kraj Zagreba nepristojnim i prostačkim riečima napadao Dragicu Jurišić“; „(...) zato što se u prosincu 1941. obučen u ustaškoj odori opio u tolikoj mjeri, da se jedva držao na nogama i takav zalazio u gostionice (KL, 1942, 43: 503-504).

Određeni je dio svećenstva navodno Pavelićevo čudoređe interpretirao pozitivno, vjerujući da su ustaše „angažirani u procesu uspostavljanja 'katoličke' Hrvatske“. U tom smislu, nastavlja isti autor (2004: 238-239), najjasniji je bio uvodničar *Katoličkog tjednika* koji je na samom početku nove države, u svibnju 1941. zapisao: „Novi nacionalistički kurz u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj po čitavoj je svojoj tendenciji u vjersko-moralnom pogledu konzervativan i tradicionalistički; njegove su uže kulturne ideje pozitivno kršćanske i katoličke“. Krišto vjeruje kako je upravo sarajevski nadbiskup Ivan Šarić, na čijem je teritoriju izlazio *Katolički tjednik*, najduže živio u iluziji da su ustaše borci za javni i katolički moral.

Tako Jareb (2016: 546), pozivajući se na svjedočanstvo svećenika Augustina Juretića, ističe kako je Šarić bio pristaša ustaša, no „nije prešutio da on napiše u *Katoličkom tjedniku* po koju oštru na adresu ustaša“. Ipak, isti autor nastavlja kako bi donekle bilo razumljivo da se nadbiskup Šarić ograničio na javno idealiziranje i uzdizanje Pavelića i NDH u početnim mjesecima njezina djelovanja, no nadbiskupov laudatorski stil nalazimo i 1944.⁵³

Ambivalentnost cjelokupne uređivačke politike sarajevskog tjednika očitovala se u nekoliko segmenata. Krišto (2004: 239-240) primjećuje kako je u pisanju *Katoličkog tjednika* razvidna relativno mala osjetljivost na zakonske odredbe i propise protivne katoličkom moralu, dok je s druge strane uredništvo u potpunosti ignoriralo uredbe koje su se ticale rasne politike ili one koje su bile represivne naravi. Jednako tako, Macut (2015: 92-93) ističe uvodni članak od 11. svibnja 1941. pod nazivom „Znak na nebu. Nekoliko svibanjskih refleksija o hrvatskoj slobodi⁵⁴“ u kojem, između ostalog, stoji:

⁵³ Nadbiskup Šarić u prigodi slavlja svoje zlatne mise u zagrebačkom *Hrvatskom narodu* objavljuje prilog pod naslovom: „Hvala: Bogu i Poglavniku“. „(...) za obnovu hrvatske države najviše je poradio naš divni Poglavnik i u Domu Svome i kao pravi mučenik u inozemstvu. Nikad Mu ne možemo mi Hrvati zahvaliti na svemu onome, što je učinio za slobodu Svoga hrvatskog naroda“ (Jareb, 2016: 546).

⁵⁴ Na kritički sadržaj ovog teksta ukazuje i nadbiskup Stepinac u spomenutom pismu Mili Budaku u kojem protestira zbog zapljene *Katoličkog lista*. Stepinac piše: „(...) S toga mi je čast najuljudnije Vas zamoliti za

„Istina je, da je kršćanstvo oduvijek štovalo dostojanstvo ljudske osobe i ljudske slobode. Mogu, a često i moraju sistemi vladanja biti auktorativni, brzi, pokretni, odlučni. Ali nikad se nijedan ne smije izvrnuti u autokraciju ni sterilizirati ljudske mozgove i ljudske inicijative. (...) Bez kritike i autokritike, u ovoj ili onoj formi, ne može se među ljudima nikad stvoriti ništa veliko. Klikarstvo i laska samo obaraju režime i sisteme. A Istina je, da je pravda jedini temelj država. (...) Mi smo se uvijek ponosili, da smo pravni narod. Budimo to uvijek, svagdje i prema svima.“

Isti autor taj članak ocjenjuje kao jednu od „najsnažnijih kritika do tada upućenih režimu o aktualnim događanjima u nekom tiskanom mediju“. Posebice ako se uzme u obzir desetak dana prije proglašena *Zakonska odredba o zaštiti časti i krvi hrvatskog naroda*, koja propagira rasnu politiku i diskriminira poglavito Židove (Macut, 2015: 93). No kako onda objasniti sadržaj objavljen u rubrici *Podlistak* samo nekoliko dana nakon „najsnažnije kritike do tada upućene režimu“? Riječ je o tekstu koje je potpisalo uredništvo i koji je pod nazivom „Zašto gone Židove?“ objavljen 25. svibnja 1941. U njemu se zrcali antisemitski i protuevandeoski duh, odnosno sve „tadašnje predrasude i optužbe protiv Židova, od toga da mrze Katoličku crkvu i da su se urotili protiv svega svijeta do kvazi teološkoga opravdanja da su sami na sebe dozvali Božje prokletstvo kad su tražili Isusovu smrt“ (Krišto, 2004: 240). K tome, u zaključku članka uredništvo se ograđuje od progona Židova s pozivom na evanđelje, no završavaju s protuevandeoskom tvrdnjom da „Ljubav ima granica“.

Kako je vrijeme odmicalo, sarajevski *Katolički tjednik* postao je znatno kritičniji prema ustaškom režimu. Već je potkraj 1941. uredništvo otvoreno pisalo o moralnom procijepu koji ih je bio snašao, ali i o propustima i promašajima uređivačke politike: „Nismo jedanput stali i pitali se: 'Smijemo li šutke prijeći preko ove ili one pojave?' A nije na zemlji uvijek lako, baš lako zauzeti stanovište vječnih načela, stanovište Božje!“ (Krišto, 2004: 241).

Od ostalih katoličkih tiskovina vrijedno je spomenuti *Hrvatski glas*, svojevrsni nastavak dnevnika *Hrvatska straža*, koji je prestao s izlaženjem 1941. te tjednik *Nedjelja – Glasilo za katolički rad, prosvjetu i socijalni život*. Tjednik koji je izlazio pod okriljem Križara⁵⁵ u svom je prvom broju objavio programatski članak gdje je istaknuto da je riječ o nepolitičkom glasilu te novinama „onih, koji skromno hoće da sjedine sve religiozne, nacionalne, kulturne, humanitarne i socijalne snage hrvatskih katolika, dižući visoko zastavu Vjere i Naroda“ (Krišto,

saopćenje da li je ovo možda presija Njemačke vlasti. U tom slučaju razumijem. Ali ne razumijem kako je u Katoličkom Tjedniku u Sarajevu mogao izaći onakav uvodni članak, za koji bi dr. Kolarek da ga je donio u Katoličkom Listu bio sigurno stavljen pred ratni sud kad je ovakav članak mogla zaplijeniti“ (Macut, 2015: 88).

⁵⁵ Križari su zamišljeni, po uzoru na francuski istoimeni pokret, kao strogo crkvena organizacija. Ideju križarstva donio je iz Francuske i propagirao u Hrvatskoj dr. Ivan Merz, a Božidar Nagy navodi definiciju križarstva prema kojoj je ono „katolička organizacija s ciljem, da preko odgoja omladine po radikalno vjerskom duhu, te pravom kršćanskom prosvjetom i staleškom povezanošću stvori Boga i Crkvi vjeran katolički, prosvijetljen, socijalno kršćanski uređen i organiziran narod“ (Krišto, 2004: 192-194).

2004: 191). I on je za vrijeme NDH bio na udaru cenzure pa Jareb (2016: 58) spominje među ostalim slučaj iz 1943. kada je zabranjeno raspačavanje i prodaja tjednika na mjesec dana zbog govora predsjednice Velikog križarskog sestrinstva Marice Stanković, a Macut (2016: 280) ističe prekid u izlasku lista od dva i pol mjeseca 1942. godine.

Na kraju i u svjetlu kritika s početka ovog potpoglavlja da je katolički tisak bio u službi apologije režima, treba reći da je jedan od razloga takvom vjerovanju i činjenica kako su važne položaje u medijsko-promidžbenom sustavu NDH zauzeli kadrovi proizašli iz uredništava katoličkih dnevnika i tjednika. To je prema Jarebu (2016: 549) neutemeljena optužba, jer je očito kako su isti akteri više brinuli o političkom oportunizmu nego o dobrobiti katoličkog tiska, što je potvrdila i sustavna represija nad njim. Posljedično tomu, katolički tisak u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske nije bio u potpunosti slobodan, što implicira da on nije u potpunosti mogao ispunjavati svoje (evangelizacijsko) poslanje i svoju dvostruku ulogu: učiniti da je Crkva prisutna u društvu i da svjedoči evanđeoske vrijednosti (Valković, 2013: 32).

2.5. Odnos nadbiskupa Stepinca prema tisku

Za vrijeme četverogodišnjeg postojanja Nezavisne Države Hrvatske, najistaknutija crkvena ličnost bio je zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac. U posljednjih nekoliko desetljeća njegov lik i djelovanje u vrtlogu Drugog svjetskog rata predmet je pretežito historiografske obrade⁵⁶, donekle teološke, a ponajmanje ili gotovo nikakve - komunikološke. Među potonjom tek se djelomično može uvrstiti knjiga Celestina Tomića (2006) naslova *Moć pisane riječi: blaženi Alojzije Stepinac i katolički mediji*, u kojoj autor analizira sadržaj pisane i izgovorene riječi nadbiskupa Stepinca o medijima, napose katoličkim. Tako čitatelj može dobiti uvid u Stepinčeva razmišljanja o tome koju bi ulogu mediji (tisak) trebali imati u društvu, kolika je moć pisane riječi i kakav je utjecaj medija ne samo u informiranju, već i u formiranju pojedinca.

Da će nadbiskup Stepinac biti zagovornik katoličkog tiska s ciljem da on „vjerski preporodi hrvatski narod“ (Tomić, 2006: 55) moglo se naslutiti još početkom 30-ih godina kada je kao mlad svećenik „oduševljeno govorio o katoličkom dnevniku“ (Benigar, 1993: 248). Pritom je mislio na *Hrvatsku stražu*, čije je izlaženje materijalno i moralno podupirao i onda kada je imenovan nadbiskupom koadjutorom⁵⁷ 1934. godine. Jedan od prvih javnih istupa

⁵⁶ O povijesnoj ulozi nadbiskupa Stepinca, između ostalog, pišu: Batelja (2000, 2010, 2017, 2019), Harris (2016), Mužić (2003), Akmadža (2019), Gitman (2019), Gabelica (2007), Akrap (2016), Alexander (1990), Goldstein (2019) i dr.

⁵⁷ S pravom nasljedstva.

nadbiskupa koadjutora bio je upravo na svečanoj sjednici o 5. obljetnici *Hrvatske straže*, 1. srpnja 1934:

„(...) Ne uviđati danas potrebu katoličkog dnevnika znači biti na oba oka slijep. Već sama riječ kat. Dnevnik kaže nam sve. On ima prije svega biti iznad svih stranačkih političkih borbi. (...) Politika katoličkog dnevnika ima biti samo i jedino Krist. (...) Svećenik propovijeda jednom na tjedan, katolički dnevnik svaki dan, svećenik propovijeda relativno malenom broju ljudi, katolički dnevnik može u isti mah propovijedati pred stotinama tisuća“ (Batelja, 2000: 14-15).

Koristio je svaku prigodu kako bi potaknuo vjernike da kupuju katolički tisak. Tako će u božićnoj i novogodišnjoj čestitci 1934. istaknuti kako se

„neprijatelji katolicizma služe najmodernijim sredstvima, među kojima prvo mjesto zauzima štampa – i to u prvom redu dnevna štampa. Zar ćemo mi katolici gledati skrštenih ruku na to? Ja mislim, da je dužnost svakoga katolika, da svim silama podupire katoličku, napose dnevnu katoličku štampu, kao protusredstvo, i to jedno od najuspješnijih, da se u našem narodu sačuva vjera katolička i s njom trajno božićno veselje. Dužnost podupirati katoličku štampu danas je ne manja negoli i graditi crkve“ (Batelja, 2000: 38-39).

Jednako će tako u korizmenoj propovijedi 1935. nadbiskup pitati: „(...) da li vam je veći prijatelj katolička štampa, koja vam dnevno govori u duhu vjere naše, ili ona bezvjerska štampa koja se svemu tomu ruga. (...) Ne mislite na katoličku dnevnu štampu, koja vam svakom zgodom propovijeda istinu. Tko vam je bolji prijatelj? Mi ili oni koji vas truju otrovnom štampom! Ne ustrajajte dalje na tom putu!“ (Batelja, 2000: 63).

Vidljivo je kako je Stepinac budnim okom pratio katolički tisak te pomagao njegovo širenje, no nadbiskup se istovremeno nije libio ni otvoreno pokazati sve ono štetno, opasno i nemoralno u tisku toga doba. Kada on u svojim javnim istupima govori o djelovanju „bezbožnog, slobodarskog i pornografskog tiska“ misli ponajprije na tadašnja izdanja *Novosti*, *Pokreta*, *Obzora*, *Jutarnjeg lista* i *Večeri*, koje je „masa gutala“ (Tomić, 2006: 32, 66). U tom smislu Stepinac u propovijedi na Staru godinu 1935. upozorava:

„(...) Po gradovima našim moglo se vidjeti, kako se nesmetano šire po izlozima najbesramniji časopisi, brošure, novine, revije, koje svojom nemoralnom sadržinom ubijaju duše naše mladeži, rastvaraju unutarnju snagu našega ispaćenog naroda. (...) Bezbožna i indiferentna štampa nastojala je, što svjesno što nesvjesno, da ubije svaki smisao za obiteljski život, tu temeljnu stanicu naroda, države, čovječanstva“ (Batelja, 2000: 88).

Godinu dana kasnije, 1936. zajedno s nadbiskupom Bauerom Stepinac izdaje poslanicu o dobru i zlu tisku. U njoj, između ostalog, stoji:

„Sveta je dužnost i nama, predragi vjernici, da Vas ovoga puta upozorimo na jednu izvanrednu opasnost po Vaš vječni život. To je zla štampa, bilo to knjige, bilo časopisi, bilo novine.

Istodobno pak da Vas upozorimo na jedno izvanredno pomagalo do vječne Vaše sreće. To je dobra katolička štampa, bilo to knjige, bilo časopisi, bilo novine. (...) A što razumijevamo kad kažemo zla štampa? Kakvu štetu nanosi ona nevinim dušama? Smiju li katolici kupovati, čitati, prodavati i držati zlu štampu? To su pitanja o kojima nažalost mnogi katolici nemaju ni pojma, jer inače ne bi sigurno ovako bezbrižno plaćali i unosili u svoje kuće ono što je smrt ne samo za njihov zemaljski život, već za samu neumrlu dušu“ (Tomić, 2006: 38-39).

Iste godine u Vatikanu se priređuje izložba katoličkog tiska, na kojoj će prema želji pape Pija XI sudjelovati Hrvati sa svojim paviljonom. Imenovan je i odbor pod vodstvom dr. Josipa Andrića, glavnog tajnika Hrvatskog književnog društva sv. Jeronima, a za potrebe izgradnje paviljona skupljali su se i milodari u svim crkvama Zagrebačke nadbiskupije (Tomić, 2006: 43). Taj međunarodni događaj odraz je zrelijeg promišljanja Katoličke Crkve o sredstvima masovne komunikacije na univerzalnom planu. Nakon obrambeno-moralističkog razdoblja⁵⁸, enciklikom pape Pija XI *Vigilanti Cura* iz 1936. godine, koja je u potpunosti posvećena filmu i kinematografiji, Crkva započinje društveno-pastoralno razdoblje (Labaš, 1993: 81). Papa Pio XI, naglašava Jure Strujić (2015: 102), uočava opasnosti novih medija svoga vremena, ali također ističe i njihovu korisnost, posebice u evangelizaciji. Isti je papa tijekom svog pontifikata u biskupijama diljem svijeta, gdje je to bilo moguće, nastojao uvesti *Katoličku akciju*⁵⁹, koja je djelovala na trima područjima: „vjerska pouka samih članova, ali i ostalih vjernika, zatim karitas i katolička štampa“ (Kniewald, 1935: 204). Stepinac je svesrdno prihvatio papinu inicijativu te je ulagao velike napore da u katoličke organizacije koje su već postojale ugradi načela *Katoličke akcije*. U prilog tomu, Benigar (1993: 157) navodi dio članka iz *Katoličkog lista* u povodu 10. obljetnice Stepinčeva biskupskog posvećenja 1944.

„Tko da izbroji one silne rasprave, sastanke i vijećanja o onom tako važnom pitanju za duhovni preporod širokih narodnih slojeva vjernika katoličke Crkve! Vijećalo se i raspravljalo najvećom pažnjom i težnjom, da se što povoljnije riješe sva pitanja teoretske i praktične naravi savezno s katoličkom akcijom. (...) Međutim je nastupio rat, pa kako druge djelatnosti, tako je i ova oko ostvarenja lijepih osnova o uređenju katoličke akcije morala silom prilika biti odgođena za bolja vremena.“

Nadbiskup Stepinac često se obraćao članovima *Katoličke akcije*, podsjećajući ih na tri područja njihova djelovanja. Za „katoličku štampu“ kazao im je kako je „ona naš najbolji pomoćnik u radu oko religiozne izobrazbe našega puka. Gdje se bude više čitala katolička

⁵⁸ Pojavom masovnih medija Katolička je Crkva nastupila suzdržano, s jednom količinom skepse pa i do te mjere da ih se odbacivalo. Takvo razdoblje Marija Cristina Carnicella nazvala je „obrambeno-moralističko razdoblje“ (Poli, Cardinali, 2008: 44).

⁵⁹ „*Katolička akcija* nije ni politička ni društvena organizacija, već apostolat laika, koji ima za cilj poduprijeti apostolat crkvene hijerarhije, odnosno ima duhovno obilježje“ (Benigar, 1993: 149). Više o *Katoličkoj akciji* u Guberina (1935) i Nagy (2015).

štampa, bit će i puk religiozno više izobražen. No i obratno: gdje bude puk više religiozno izobražen više će čitati katoličku štampu. Nema dakle za nijednog člana Katoličke Akcije izlike da ne može raditi“, govorio je nadbiskup 1935. (Batelja, 2000: 79).

Podržao je nadbiskup i organizaciju *Prvog kongresa Hrvatskog katoličkog tiska* 1939. te je prigodom otvaranja kongresa u zagrebačkoj katedrali poručio kako se

„Crkva ima pravo služiti svim modernim izumima i sredstvima da postigne svoj cilj. Jedno od takvih sredstava je i tisak. (...) Crkvi dolazi u pomoć tisak, i mi smo pravi svjedoci rata, koji se vodi između dobra i zla tiska. (...) Crkva ne može biti indiferentna prema tome djelovanju. Ona ima mogućnosti, da preko katoličkog tiska brani duhovna i vjerska dobra čovječanstva“ (Tomić, 2006: 45-46).

Te je godine Stepinac kao predsjednik Biskupske konferencije dao svoj prijedlog o novom katoličkom dnevniku. Tvrdio je, naime, kako su pokretači *Hrvatske straže* „unatoč želji da stvore općeniti katolički dnevnik, bili spriječeni rascjepkanošću Hrvata katolika“ te da je taj list zbog prilika u kojima je djelovao „zapravo dijelio duhove“, dok bi novi dnevnik trebao „okupljati sve, sav hrvatski narod oko Crkve i njezina nauka“ (Tomić, 2006: 74-76). Novi dnevnik imao bi novo ime *Hrvatski narod*, dok bi se njegova svrha bila višestruka: „rekristijanizacija našega društva, naše inteligencije i građanstva, jačanje moralne svijesti, te polagano prodiranje u čisto neprijateljske redove i stvaranje svjesnih i praktičnih katolika umjesto mlakih i ravnodušnih (Tomić, 2006: 76-78).

Početkom 1941. prestaje s izlaženjem *Hrvatska straža*, a kao odgovor na potrebu novog katoličkog dnevnika počinje izlaziti *Hrvatski glas*. Premda je novi dnevnik prema Stepinčevu vjerovanju okupio „sve katolike bez obzira na razna strujanja među njima“ (Tomić, 2006: 81), zbog financijskih neprilika nije se dugo održao na životu. U kratkom odlomku u kojem se privremeno oprašta od svojih čitatelja, uredništvo *Hrvatskog glasa* piše:

„Nakon prestanka izlaženja katol. dnevnika *Hrvatske Straže* koncem mjeseca siječnja o.g. počeo je izlaziti novi katolički dnevnik *Hrvatski Glas*. Svi katolički krugovi dočekali su ga sa najvećim oduševljenjem uvjereni, da će taj novi katolički dnevnik okupiti oko sebe sve katolike Hrvate i da će u u hrvatskom narodu vršiti veliku misiju katoličkog preporoda. (...) Naš katolički dnevnik koji se je izdržavao jedino sa pretplatom, borio se je sa financijskim poteškoćama od svoga početka. Te poteškoće bivale su iz dana u dan sve veće. I zato konzorcij Hrvatskog Glasa odlučio se teška srca, da privremeno obustavi izlaženje lista do boljih vremena“ (Macut, 2016: 219).

Stepinac će i kasnije u svojim sjećanjima izraziti svojevrstan žal što se izlaženje katoličkog dnevnika koji bi okupljao hrvatsku inteligenciju i izgrađivao naraštaje zrelih i odgovornih katolika nije održalo. Za vrijeme svog sužanjstva u Krašiću posvjedočio je:

„Zapravo sam *Hrvatsku stražu* uz ono malo pretplatnika sâm uzdržavao. Taj jedini naš dnevnik imao je malu tiražu, ali je bio solidno uređivan. Kako su ga se protivnici bojali, osobito masoni!“ (Benigar, 1993: 252).

U prilog zauzimanju nadbiskupa Stepinca za podizanje svijesti o potrebi dobrog katoličkog tiska govori o okružnica svećenicima Zagrebačke nadbiskupije, objavljena u *Katoličkom listu* 11. svibnja 1944. U njoj nadbiskup potiče svećenstvo da svojim vjernicima protumači i podupre „Tjedan Križarskog tiska“, koji će se održati kao uvod i priprava za „Dan katoličkog tiska 29. lipnja (KL, 1944, 19: n. p.). U rujanskom broju *Katoličkog lista* doznaje se da je „Dan Katoličkog Tiska imao liep odjek u cijeloj hrvatskoj katoličkoj javnosti, koja živo osjeća, koliki je nedostatak, što je naše katol. novinstvo posljednjih godina tako osjetljivo nazadovalo. Iz današnjih poteškoća može se hrvatsko katoličko novinstvo dići k novom napredku samo složnom i svestranom podporom sviju Hrvata katolika“ (KL, 1944, 38: n. p.).

3. ISTRAŽIVANJE

3.1. Ciljevi i svrhe rada i istraživanja, hipoteze i istraživačka pitanja

Opći cilj rada je, koristeći metodu analize sadržaja, istražiti oblike i načine cenzure u totalitarnom sustavu Nezavisne Države Hrvatske koji nisu obuhvaćeni dosadašnjim istraživanjima. Specifični je cilj rada istražiti jesu li i koje teme i javni istupi, koji su odražavali crkveni stav i stav zagrebačkoga nadbiskupa Alojzija Stepinca prema tadašnjim društvenim okolnostima, u svjetovnom tisku Nezavisne Države Hrvatske bili podvrgnuti manipulaciji i/ili cenzurirani i na koji način (npr. izmjenom sadržaja, izravnom manipulacijom uredničke opreme, propagandom u odgovorima i slično). Također, specifični je cilj u tom kontekstu također analizirati je li manipulaciji i cenzuri tadašnjih vlasti bio sustavno izložen i vjerski (katolički) ili samo svjetovni tisak.

U kvantitativnom dijelu istraživanja željele su se provjeriti sljedeće hipoteze:

H1: Nadbiskup Stepinac u svojim se javnim istupima od 1941. do 1945. često referirao na tadašnje društvene okolnosti, besmislenost rata i njegove pogubne posljedice, uzaludnost pokušaja uspostave novih društvenih poredaka koji ne poštuju Božje zakone te rasističku ideologiju.

H2: Primjetan je nesrazmjer između broja javnih istupa nadbiskupa Stepinca i njihovih odjeka u svjetovnom i vjerskom (katoličkom) tisku u doba NDH.

H3: Postoje slučajevi u kojima je vidljivo da se u dnevnom svjetovnom tisku spominje najava javnog istupa nadbiskupa Stepinca, no odjek nakon istupa u istom tisku izostaje.

U svom kvalitativnom dijelu istraživanje daje odgovore na sljedeća istraživačka pitanja: je li nadbiskup Stepinac kao crkveni poglavar koristio događaje na kojima je javno istupao da bi progovorio o društvenoj zbilji toga doba; jesu li i koji javni istupi od 1941. do 1945., koji su odražavali crkveni stav i stav zagrebačkoga nadbiskupa Alojzija Stepinca prema tadašnjim ratnim prilikama te vladajućem totalitarnom režimu, u svjetovnom tisku Nezavisne Države Hrvatske bili podvrgnuti manipulaciji i/ili cenzurirani i na koji način; je li manipulaciji i cenzuri tadašnjih vlasti bio sustavno izložen i vjerski (katolički) ili samo svjetovni tisak; jesu li u svjetovnom tisku NDH korišteni sofisticirani i višestruki oblici i načini cenzure; kako je ustaški režim želio da čitatelji kontroliranog tiska shvate njihovu poruku, kako je impliciran primatelj poruke, kako se kreator sadržaja uopće obraća primatelju poruke te kojim specifičnim

kombinacijama teksta i slike, to jest cijelom uredničkom opremom, kreator sadržaja manipulativno i/ili cenzorski nastoji usmjeriti primateljevo „čitanje“ poruke.

3.2. Metodologija istraživanja

3.2.1. Kvantitativni i kvalitativni pristup istraživanju – teorijski okvir

Kako je već i spomenuto, istraživanje ima svoj kvantitativni i kvalitativni dio. Pritom odmah treba napomenuti kako nije riječ o dvama dijametralno suprotnim pristupima, već o komplementarnim metodama koje nastoje „opisati, objasniti, razumjeti i interpretirati kompleksnu socijalnu stvarnost“ (Halmi, Crnoja, 2003: 196). Kako ističe Fred Kerlinger (1979, citirano u: Creswell, 2009: 78) kvantitativna istraživanja podrazumijevaju skup međusobno povezanih varijabli, definicija i prijedloga koji predstavljaju sustavni prikaz nekog fenomena, situacije ili pojave tako što definiraju odnose među tim varijablama. Ana Tkalac Verčić, Dubravka Sinčić Čorić i Nina Pološki Vokić (2014: 16-17) kao osnovu kvantitativnog pristupa izdvajaju oslanjanje na teoriju ili hipotezu, dok među dominantnim istraživačkim vrijednostima takvog pristupa naglašavaju pouzdanost i objektivnost. Osim toga, takvim se pristupom, smatraju autorice (2014: 17) „objašnjava prisutnost i frekvencije nekih pojava, priroda problema, stavovi i mišljenja te se otkrivaju pravilnosti i oblikuju teorije“. Među prednosti kvantitativnog pristupa ubrajaju se, između ostalog, veći stupanj objektivnosti i točnosti rezultata, mogućnost poopćavanja o fenomenu koji se proučava, no on svakako ima i svoje manjkavosti – prije svega u kontekstu ograničenosti rezultata, budući da nudi isključivo numerički opis (Tkalac Verčić et al., 2014: 18).

Iz tog razloga istraživačkom dijelu ove disertacije pristupamo i kvalitativno. Takav pristup istraživanju omogućava da se rezultati izraze riječima, bez kodiranja i kvantificiranja (Stiles, 1993: 594). Kvalitativna metodologija je, kako navode Tkalac Verčić i suradnici (2014: 18) po svojoj logici i prirodi otvorena i svrha joj je dublji uvid te razumijevanje istraživanog problema. Halmi i Crnoja (2003: 195) reći će kako kvalitativna istraživanja „uvijek proučavaju subjekte u svojem povijesnom i socijalnom kontekstu nastojeći razumjeti i interpretirati smisao ili značenje njihovih radnji, doživljaja i svakodnevnog iskustva“. John W. Creswell (2009: 213-215) navodi tipična obilježja kvalitativnog istraživanja od kojih treba izdvojiti da se ona provode u stvarnom okruženju (na terenu), da se koriste raznovrsni izvori podataka, da je u

njezinu središtu holistički pristup, ali i da je glavni instrument u procesu sâm istraživač. Dok je u kvantitativnom pristupu uloga istraživača da njegovi pogledi i stajališta budu što više izuzeti pri polaznim pretpostavkama i odabiru problema, u kvalitativnom je poželjna istraživačeva uključenost i empatija, koje vode dubljem i boljem razumijevanju osobnih iskustava (Tkalac Verčić et al., 2014: 23). Dakle, kao što ističe i Creswell (2009: 213), kvalitativni istraživač sâm prikuplja podatke kroz analizu dokumenata ili promatranje pa se samim time rijetko oslanja na instrumente drugih istraživača. K tome, treba napomenuti kako se nalazi istraživanja dobiveni kvalitativnim pristupom „smještaju u društveni, povijesni i vremenski kontekst“, ali i da poopćavanje izvan konteksta istraživanja nije preporučljivo, dok se uzorci i obrasci mogu pažljivom usporednom analizom slučajeva primijeniti u novim uvjetima (Tkalac Verčić et al., 2014: 20).

Sličnosti i razlike kvantitativnih i kvalitativnih metoda istraživanja predmet su rasprava mnogih stručnjaka u području društvenih i humanističkih znanosti. Aleksandar Halmi (1996: 26) navodi nekoliko točaka diferencijacije između tih dviju metoda. Napominje kako su „kvantitativne tehnike prikupljanja empirijskog materijala tako pripremljene da vode valjanim, pouzdanim, objektivnim i numeričkim činjenicama o operacionalnim definicijama socijalne stvarnosti“, dok kvalitativne metode ne podrazumijevaju unaprijed rigorozno određeni utvrđeni nacrt, već se „plan istraživanja kreira prema realnoj situaciji i potrebama sudionika“, a do izražaja dolazi istraživačev subjektivni i intimni odnos prema onome što proučava.

3.3. Faze istraživanja

Istraživački dio ove disertacije sastoji se od dviju istraživačkih faza. U objema fazama koristi se metoda analize sadržaja kao metoda koja uspješno objedinjuje i kvantitativni i kvalitativni pristup. Ona je, prema Halmiju (1996: 275) „primarno komunikacijsko-znanstvena tehnika koja se razvila kao način sređivanja kvalitativnih podataka o najrazličitijim vrstama simboličkog društvenog komuniciranja“, a ponajprije služi za „prikupljanje podataka iz informacijskog materijala: iz knjiga, časopisa, novina, s radija, televizije i interneta“ (Vujević, 2006: 153), što je u kontekstu ovog istraživanja čini najrelevantnijom istraživačkom metodom. Tkalac Verčić i suradnice (2014: 91-92) navode kako je analiza sadržaja osobito razvijena u

području analize masovne komunikacije, pri čemu se, kako tvrdi Vesna Lamza Posavec (1995: 49), nastoji otkriti kognitivni ili afektivni okvir oblikovanja javnog mnijenja:

„U tome posebno mjesto zauzimaju studije o persuazivnoj ulozi masovnih medija i drugih vidova društvene komunikacije kao i istraživanja kojima se medijski i drugi relevantan politički sadržaj promatra kao mogući okvir širega društvenog diskursa u procesu oblikovanja i promjene javnog mnijenja“.

Halmi (1996: 282) podsjeća da i ona, kao i svaka druga metoda i analiza, mora poštovati neke osnovne epistemološke kriterije da bi bila znanstvena: mora biti objektivna, prikladna za mjerenje i kvantifikaciju, imati mogućnost generiranja teorije te mogućnost generaliziranja rezultata. Tkalcic Verčič i suradnice (2014: 92) ističu komparativne prednosti analize sadržaja u odnosu na druge metode, napose radi već navedene činjenice kako ona može istovremeno biti kvantitativna i kvalitativna. To je prema Halmiju (1996: 282) prva i najvažnija karakteristika suvremene analize sadržaja, a kao njezinu drugu karakteristiku isti autor izdvaja šarolikost sadržaja koji se njome nastoje analizirati. Dakle, namjene analize sadržaja vrlo su raznovrsne, no njezina je uporaba, kako napominje Holsti (citirano u: Milas, 2005: 502) upravljena prema tri osnovna cilja: „opisivanje obilježja komunikacije; zaključivanje o događajima koji su prethodili komunikaciji; te zaključivanje o učincima komunikacije“. I dok se u kvantitativnom (frekvencijskom) dijelu utvrđuju nazočnosti i obilježja nekog sadržaja te obujam izrečenog sadržaja („što?“, „kako?“, „koliko?“), kvalitativni (nefrekvencijski) dio otkriva i bilježi određeni sadržaj te se analiziraju njegova obilježja. Kada je riječ o prednostima i nedostacima analize sadržaja, Miroslav Vujević (2006: 153) podsjeća kako se ovom metodom i danas veoma uspješno dolazi do podataka o sadržaju različitih poruka, o obilježjima pošiljatelja poruka, o obilježjima primatelja poruka te o efektima poduzetih akcija. Ipak, ona ima svoje manjkavosti, posebice u kontekstu subjektivnosti. Milas (2005: 518-519) ističe kako se jedan od najvažnijih zahtjeva kojem analiza sadržaja mora udovoljiti odnosi na objektivnost. Dobiveni rezultati analize sadržaja, trebali bi prije svega biti „ponovljivi“, odnosno ne bi smjeli biti takvi da ih drugi istraživači nikako ne mogu ponoviti. Pritom je, navodi Milas, neophodno osigurati objektivnost sudaca i objektivnost kategorija, što se, smatra Vujević (2006: 159) može postići preciznim definiranjem kategorija, uvježbavanjem analizatora, kao i upotrebljavanjem više analizatora koji će analizirati isti sadržaj.

H. Russell Bernard (2006: 507) smatra kako analiza sadržaja ne mora biti kompleksna da bi bila učinkovita, no ono što je ključno jest priprema za njezinu primjenu. Vujević (2006:

154) pod tim podrazumijeva određivanje uzorka analize sadržaja, jedinice analize sadržaja i kategorije analize sadržaja.

U drugom poglavlju ovog rada bavili smo se dvjema ključnim temama: uolikoj je mjeri zauzimanje za slobodno djelovanje i redovito izlaženje katoličkog tiska bilo jedno od središnjih točaka nadbiskupske službe Alojzija Stepinca te koliko je on kao crkveni poglavar koristio pisanu i izgovorenu riječ kako bi dopro do javnosti. U svrhu potvrđivanja ili opovrgavanja prve hipoteze u prvoj smo se istraživačkoj fazi usredotočili na analizu javnih istupa nadbiskupa Stepinca u vremenu totalitarnog režima Nezavisne Države Hrvatske. Je li on kao crkveni poglavar koristio potencijal javne pisane i izgovorene riječi kako bi progovorio i o drugim društvenim okolnostima, pojavama ili događajima toga doba, središnje je istraživačko pitanje u prvoj istraživačkoj fazi.

U izboru materijala prva istraživačka faza se ograničava na objavljene govore, nagovore, okružnice⁶⁰, poslanice i propovijedi nadbiskupa Stepinca. Pritom je glavni naglasak stavljen na kvantitativnu i kvalitativnu analizu sadržaja sistematiziranog u knjigama *Propovijedi, govori, poruke 1941. - 1946.* u izdanju Postulature blaženog Alojzija Stepinca⁶¹ (2012), te *Blaženi Alojzije Stepinac – svjedok Evanđelja ljubavi* (2010 a i b)⁶², također u izdanju Postulature. Ta su djela plod višedesetljetnih istraživanja, sveobuhvatne su, pisane su sustavno i donose cjelovitu građu potrebnu za ovu fazu istraživanja. Uzorkovanje je svrhovito, odnosno iz objavljene građe nadbiskupa Stepinca u vremenu od 10. travnja 1941. i zaključno do dolaska novih vlasti 8. svibnja 1945. godine izdvojeni su javni istupi iz kojih se iščitava njegov odnos prema tadašnjim društvenim okolnostima, besmislenosti rata i njegovim pogubnim posljedicama, uzaludnosti pokušaja uspostave novih društvenih poredaka koji ne poštuju Božje zakone te rasističkoj ideologiji. Ako bi se kvantificirao opseg pregledane građe za potrebe ove istraživačke faze, približno bismo došli do brojke od 1000 proučenih i analiziranih stranica teksta.

U središtu druge istraživačke faze je također analiza sadržaja, odnosno analiza najava i odjeka javnih istupa nadbiskupa Stepinca u odabranom svjetovnom i vjerskom tisku u doba

⁶⁰ U dostupnoj su građi objavljene tri vrste okružnica: okružnice koje su direktno upućene vjernicima, okružnice koje su istovremeno bile upućene svećenicima i vjernicima te okružnice koje su internim kanalima upućivane samo svećenicima ili redovnicama Zagrebačke nadbiskupije. U analiziranom uzorku izostavljene su ove posljednje jer se ne mogu smatrati javnim istupima, budući da su namijenjene isključivo internoj eklezijalnoj javnosti.

⁶¹ Postulatura podrazumijeva crkvenu ustanovu koja vodi administrativne poslove potrebne da bi jedan vjernik katolik, koji se odlikovao herojskim stupnjem kršćanskih vrlina, bio proglašen svecem Katoličke Crkve.

⁶² Dio građe objavljen u ovim knjigama u izvornom je obliku, odnosno napisan tada važećim korijenskim pravopisom. U radu smo tekst uskladili s aktualnim hrvatskim pravopisom.

Nezavisne Države Hrvatske. U svom kvantitativnom dijelu analiza sadržaja potvrđuje ili opovrgava H2 i H3, dok su svom kvalitativnom dijelu istražuje na koje je načine svjetovni i vjerski (katolički) tisak u doba NDH pridavao pažnju onome što su Katolička Crkva u Hrvatskoj i nadbiskup Stepinac prenosili svojim vjernicima, primarnoj javnosti, ali posljedično i cijelom društvu. Budući da analizu sadržaja nije gotovo nikad moguće provesti na cjelokupnoj dostupnoj građi, pristupa se uzorkovanju dokumenata (Milas, 2005: 507), pa uzorak analize sadržaja u drugoj istraživačkoj fazi čine odabrane dnevne i tjedne svjetovne i vjerske tiskovine u doba Nezavisne Države Hrvatske. On je određen prema kriteriju relevantnosti listova u to doba (Novak, 2005: 283-291), ali i kriterijem konstantnosti u izlaženju jer nisu sve tiskovine izlazile tijekom cijele četverogodišnje vladavine NDH.

Uzorak analize sadržaja čine sljedeće tiskovine:

1. *Hrvatski narod*
2. *Novi list/Nova Hrvatska*
3. *Hrvatski list*
4. *Spremnost*
5. *Nedjeljne vijesti/Novine*
6. *Katolički list.*

O dnevniku *Hrvatski narod*, kao i o ostalim gore navedenim tiskovinama, spomenuto je već nekoliko osnovnih obilježja, pri čemu nismo ulazili u detaljniju raščlambu. Stoga će sljedeći redci biti posvećeni sadržajnom izgledu i specifičnostima novina koje čine uzorak u istraživanju. *Hrvatski narod* bio je političko-informativni dnevnik, čiji je broj stranica varirao tijekom četverogodišnjeg izlaženja. List je imao svoja dva dnevna izdanja⁶³, a večernje bi, za razliku od dnevnog, na zadnjoj stranici donosilo najnovije vijesti. Prve stranice dnevnika redovito su bile rezervirane za udarne vijesti s bojišnice, dok bi na ostalim stranicama bile zastupljene teme koje su pokrivale različite aspekte političkog, javnog, kulturnog (rubrika „Kulturni vidici“) i gospodarskog života u NDH. Kao specifičnost izdvaja se njegov kulturni prilog koji bi u dane vjerskih i državnih blagdana bio tiskan i na dvadesetak stranica. Osim političke, imao je i svoje literarne rubrike, lokalnu zagrebačku rubriku, sportsku rubriku i zabavni sadržaj, a početkom ljeta 1941. uvedena je „ustaška“ rubrika pod nazivom „Hrvatski

⁶³ Kao uzorak u istraživanju analizirano je samo prvo dnevno izdanje *Hrvatskog naroda*.

ustaški pokret“, koja se mogla pronaći i u drugim dnevnim listovima. O utjecaju *Hrvatskog naroda* i drugih tiskovina u NDH na čitateljsku publiku može se samo suditi na temelju njegove raširenosti, odnosno naklade. Čelni ljudi medijsko-promidžbenog sustava poput Ive Bogdana često su pretjerivali u procjeni naklade, očito s ciljem da u narodu zaživi percepcija o *Hrvatskom narodu* kao relevantnom dnevniku. Njihova je procjena iznosila oko 100 tisuća primjeraka dnevno, dok je stvarna bila bliža brojci od oko 50 tisuća (Novak, 2005: 283-284; Jareb, 2016: 567-576).

Novi list svoje je izlaženje započeo 29. travnja 1941., a u studenom mijenja ime u *Nova Hrvatska*. Dnevnik čije je izlaženje označavalo početak informativnog tiska u NDH isticao se brzinom u izvještavanju i usmjerenošću na širu čitateljsku publiku, što ga je prema nekima činilo „manje ustaški orijentiranim od *Hrvatskog naroda*“. Kao i *Hrvatski narod* izlazio je dvaput dnevno⁶⁴ (do listopada 1944.), a među istaknute rubrike ubrajaju se: „Gospodarstvo“, „Diljem Hrvatske“, „Suvremena kultura“ (kasnije „Kulturni život“), „Život Zagreba“ (poslije „Zagrebački događaji“), „Političke iskrice“ itd. Kao i u slučaju *Hrvatskog naroda* i naklada *Nove Hrvatske* je bila precijenjena. Hrvatski državni tiskarski zavod isticao je da je taj list „najčitaniji i najrašireniji hrvatski informativni dnevnik“ s navodnom nakladom od 80 tisuća primjeraka dnevno. Ipak, realnija brojka je ona od 40 do 50 tisuća primjeraka (Novak, 2005: 285; Jareb, 2016: 584-589).

Specifičnost *Hrvatskog lista* u odnosu na ostatak tiskovina u uzorku ogleda se u trima njegovim obilježjima. On je jedini dnevni list u uzorku koji izlazi u privatnom vlasništvu, ne izlazi u Zagrebu, već u Osijeku te se izdvaja grafičkom opremom, tj. brojnim fotografijama i ilustracijama koje nisu zastupljene u drugim dnevnim tiskovinama toga doba. *Hrvatski list* izlazio je jednom dnevno – ispočetka na dvadeset stranica, da bi se na kraju taj broj smanjio na četiri. Među rubrikama su se izdvajale „Širom Slavonije“, „Gradske vijesti“, „Hrvatski ustaški pokret“, „Šport“, ali i rubrika „Diljem domovine“ koja je odskakala od pretežito pokrajinske i lokalne agende tiskovine. Naklada je bila od 19 do 25 tisuća primjeraka dnevno (Novak, 2005: 287-288; Jareb, 2016: 600-605).

O tjedniku *Spremnost* i njegovu glavnom uredniku Tijasu Mortigiji bilo je već riječi, posebno u kontekstu odnosa cenzora prema novinarima u NDH. Pokrenut početkom ožujka 1942. okupljao je intelektualnu elitu novinara, publicista, književnika i umjetnika, svojim je

⁶⁴ Kao i kod *Hrvatskog naroda*, uzorak u istraživanju činilo je samo prvo dnevno izdanje. Iznimka je veljača 1942. godine kada je zbog nepostojanja građe na mikrofilmu u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici analizirano drugo izdanje *Nove Hrvatske*.

sadržajem manifestirao otklon od službene politike i vladajuće ideologije, što ga zasigurno čini jedinstvenom pojavom u medijskom sustavu toga doba. To ne znači da taj list nije promicao ustaške ideje i poglede, no za razliku od ostalih tiskovina, Mortigijja je nastojao da suradnici tjednika slobodno i ne nužno u skladu sa svjetonazorom ustaške ideologije izraze svoje mišljenje o pojavama u društvu. Naklada *Spremnosti* iznosila je oko 20 tisuća primjeraka – nevelika brojka kojoj je „pridonijela“ činjenica da je list bio specijaliziran i namijenjen uskom krugu čitatelja (Novak, 2005: 288-290; Jareb, 2016: 578-584).

Posljednja u nizu svjetovnih tiskovina u uzorku je tjednik *Nedjeljne vijesti*. Bio je glasilo Hrvatskog novinarskog društva, koji je 13. lipnja 1943. promijenio naslov u *Novine*. Od prosinca 1941. pa sve do 1945. redovito je izlazio ponedjeljkom umjesto dotadašnjih izdanja *Hrvatskog naroda*, *Nove Hrvatske* i *Hrvatskog lista*. Razlog tomu bio je isključivo financijske naravi, tj. da se uštedi papir koji je u to vrijeme poskupio, ali i radi toga što su izdanja ponedjeljkom bila skupa zbog radne snage koja je morala biti adekvatno plaćena za nedjeljni rad. *Nedjeljne vijesti/Novine* bile su informativno-političko glasilo namijenjeno širokim slojevima stanovništva (Novak, 2005: 290-291; Jareb, 2016: 651-652). I naposljetku, uzorak čini i jedna katolička tiskovina – poluslužbeno glasilo Zagrebačke nadbiskupije *Katolički list*.

Nakon identifikacije uzorka određeno je da jedinica analize sadržaja bude novinski prilog objavljen u gore navedenim svjetovnim i vjerskim tiskovinama. Pritom su podrazumijevani svi novinarski sadržaji u tiskovinama: vijesti, izvještaji, fotovijesti, reportaže, kolumne, osvrti itd. Novinski će prilog biti namjerno uzorkovan, jer da bi se mogao dobiti uvid u odjeke javnih istupa nadbiskupa Stepinca u odabranom tisku, pristup analizi sadržaja mora biti vremenski istovjetan javnom istupu. Iz analize javnih istupa nadbiskupa Stepinca u prethodnom poglavlju vidljiv je njihov točan vremenski okvir, pa će se stoga odjeci u dnevnom tisku promatrati u razdoblju od 2 dana prije i 4 uzastopna dana nakon istupa, dok će se u tjednom tisku promatrati isključivo odjeci, i to u prva dva uzastopno objavljena broja nakon javnog istupa. Razlog zašto smo odlučili isključiti analiziranje najave događaja u tjednom tisku leži u činjenici da preliminarnim istraživanjem uzorka nije ustanovljen reprezentativan broj tog tipa priloga. Osim toga, za razliku od dnevnih tiskovina, tjednici u svom sadržaju nisu imali jasno naznačenu rubriku koja bi se odnosila na najave događaja. Takav svrhoviti ili prosudbeni uzorak odabran je jer odgovara svrsi istraživanja.

Osim toga, izravan praktični doprinos ovog istraživanja je samostalno izrađena analitička matrica od 50 kategorija pomoću kojih će se analizirati sadržaj u odabranom svjetovnom i vjerskom tisku te potvrditi ili opovrgnuti postavljene hipoteze (H2 i H3). Vujević

(2006: 154) navodi kako su „kategorije analize sadržaja obilježja (varijable) sadržaja kojeg zastupljenost želimo odrediti u nekom informacijskom materijalu“, a Halmi (1996: 288) razlikuje kvantitativne i kvalitativne kriterije za određivanje kategorija, pri čemu se kod prvih u obzir obično uzima učestalost pojavljivanja određenog napisa, dok se kod kvalitativnih u obzir uzima dimenzija povoljnosti, nepovoljnosti ili neutralnosti.

Prema Haroldu Laswellu razlikujemo dvije skupine kategorija analize sadržaja: sadržajne i formalne. Sadržajne su one koje govore o vrsti sadržaja, o načinu kako se on tretira (favorizira, ne favorizira ili je neutralan), odakle i od koga je informacija potekla, kome je namijenjena i sl., dok su formalna obilježja komunikacije usmjerena prema vrsti medija, formi rečenica, retoričkim i propagandnim oblicima (Vujević, 2006: 155).

U matrici za analizu priloga (v. **Prilog D**) sastavljenoj za potrebe ovog istraživanja nalaze se i formalne i sadržajne kategorije. Formalne su one s početka matrice, poput naziva analizirane tiskovine, naslova teksta, datuma objave, stranice na kojoj je tekst objavljen itd. S druge su strane sadržajne kategorije: tipizacija priloga; način prikaza nadbiskupa Stepinca; stav novinara prema nadbiskupu Stepincu; navodi li tekst citate iz javnih istupa nadbiskupa Stepinca i ako da je li on istovjetan s onime što je nadbiskup Stepinac izgovorio; postoje li u tekstu metafore i ako da jesu li metafore one koje favoriziraju, ne favoriziraju ili su neutralne; postoji li grafička oprema i kakva je povezanost teksta i dominantne fotografije/ilustracije; je li na fotografiji/ilustraciji prikazana osoba nadbiskupa Stepinca; kakve su karakteristike dominantne fotografije (favorizirajuće, nefavorizirajuće, neutralne); tip naslova i precjenjuje li ili potcjenjuje naslov sadržajem teksta; jesu li i u kojoj mjeri mediji izvještavali o javnim istupima nadbiskupa Stepinca u kojima se on referirao na tadašnje društvene okolnosti, besmislenost rata i njegove pogubne posljedice, rasističku ideologiju ili uzaludnost pokušaja uspostave novih društvenih poredaka koji ne poštuju Božje zakone i ako jesu je li nadbiskupova izjava prenesena u izvornom obliku; kritiziraju li se u prilogu Stepinčevi stavovi izneseni u javnom istupu i ako da, tko to čini itd.

Nakon definiranja uzorka istraživanja, određivanja jedinice analize i sadržaja kategorija, pristupa se kodiranju te statističkoj analizi. Kodiranje je, kako naglašava Milas (2005: 510), „postupak kojim se sirovi podaci sustavno prevode u unaprijed određene kategorije, dopuštajući time precizan opis sadržajnih obilježja značajnih za istraživački problem“. Pritom su korišteni sljedeći načini prevođenja podataka u brojčani oblik: binarno određivanje sukladno načelu: pojavilo se – nije se pojavilo; učestalost pojavljivanja kategorije u dokumentu, te količina

prostora posvećena kategoriji u dokumentu. Pri statističkoj analizi podataka korišten je statistički softver *SPSS*.

4. REZULTATI PRVE ISTRAŽIVAČKE FAZE

4.1. Ratne (ne)prilike u Europi i svijetu

Početkom 1941. Drugi svjetski rat je u svom punom zamahu⁶⁵, no još uvijek nema konkretne reperkusije na hrvatskom tlu. U razdoblju do uspostave Nezavisne Države Hrvatske 10. travnja iz javnih se istupa nadbiskupa Alojzija Stepinca može iščitati svjesnost da pogibelj rata neminovno prijeti cijelom svijetu te da usporedno s njim vrebava opasnost i od rasističke ideologije. Ovome valjda dodati da je nadbiskup Stepinac i u svojim ranijim javnim istupima jasno osuđivao rasističku ideologiju. Primjerice, 27. ožujka 1938. u govoru katoličkim akademičarkama i akademičarima ističe: „Ali zar je narodnost najviše dobro čovječje? Nije, jer bi inače moralo biti u stanju, da ispuni sve težnje čovjekove i učiniti ga blaženim na zemlji. A da to ne može, jasno je. A na koncu konca sa smrću prestaju i sve rasne razlike. Zato se čovjek na sudu Božjem neće opravdati pripadnošću ovoj ili onoj rasi, nego poštenim životom i dobrim djelima. Ako dakle ljubav prema narodnosti pređe granice zdravog razuma, onda nije ljubav, nego je strast, a strast niti je od koristi niti je od trajnog opstanka“ (Batelja, 2000: 234).

Tri dana nakon uspostave nove države nadbiskup Stepinac održao je 13. travnja uskršnju propovijed u zagrebačkoj katedrali, pri čemu je osudio besmisao rata, ali i iskazao svoju zabrinutost i pastirsku blizinu svima koji su potlačeni:

„Jedan od najljepših darova što ih je Isus Krist donio svojim apostolima nakon slavnog uskrsnuća, bio je bez sumnje dar mira. Ako smo ikada osjećali vrijednost ovoga dara, to ga osjećamo danas, kad je čitav svijet nalik strahovitom uzburkanom oceanu, na kojem pojedinačni ljudski životi, a i čitavi narodi, postadoše igračka razbješnjelih valova strasti. (...) I dok promatramo nečuveni kaos u svijetu; dok slušamo uzdahe potlačenih; dok gledamo suze ispaćenih i unesrećenih; dok pratimo bijesnu propagandu razornih elemenata i čitamo o naporima državnika da uspostave mir: nehotice nam odzvanjaju u ušima riječi starozavjetnog proroka: 'Disce ubi sit prudentia, ubi sit virtus, ubi sit intellectus, ut scias simul ubi sit longiturnitas vitae et victus, ubi sit lumen oculorum et pax! – Uči se, gdje je razboritost, gdje je snaga, gdje je razum, da znaš ujedno, gdje je duljina života i opstanka, gdje je svjetlo očiju i mir' (Bar 3,14)“ (Batelja, 2012: 78-79).

⁶⁵ Početak Drugog svjetskog rata označila je invazija Njemačke na Poljsku 1. rujna 1939.

Iz Stepinčevih se javnih istupa odmah po uspostavi NDH može, između ostalog, iščitati stanovita dvojakost u njegovu odnosu prema novom vodstvu: stav Katoličke Crkve koja priznaje svaku vlast (kako one Kraljevine Jugoslavije, tako i one Nezavisne Države Hrvatske i poslijeratne socijalističke Jugoslavije), ali i oprez te jasna poruka da kao crkveni poglavari imaju dužnost i odgovornost prokazivati pogreške i propuste zemaljskih vlasti. Tako će Stepinac 22. lipnja 1941. u nagovoru predstavnicima Katoličke akcije poručiti sljedeće: „Hoću vam ovom zgodom naglasiti, neka nitko ne misli, da je ostvarenjem države Hrvatske sve svršeno. Sada dolazi vrijeme najvećeg rada. Kroz decenije, a osobito ova dva zadnja, pretrpio je hrvatski narod mnogo u moralnom pogledu. Radi toga treba preporoditi javni i privatni život“ (Batelja, 2012: 85). Četiri dana kasnije, 26. lipnja 1941., Stepinac će prigodom audijencije hrvatskih biskupa kod dr. Ante Pavelića u ime cijelog episkopata pozdraviti državnog poglavara „s obećanjem iskrene i lojalne suradnje za bolju budućnost naše domovine. (...) Ako bismo kada, dakle, i morali po pastirskoj dužnosti reći otvorenu riječ, budite uvjereni, da nitko više od katoličkog biskupa ne nosi na umu opomenu sv. apostola: 'Sve poštujte, braću ljubite, Boga se bojte, kralja štujte!' (1 Pt 2,17)“ (Batelja, 2012: 86-87).

I u nastavku 1941. nadbiskup Stepinac je s propovjedaonica crkava diljem Zagreba i Hrvatske progovarao o ratnom vrtlogu u kojem se našao čitavi svijet. Osim toga, posebnu je pozornost posvetio osudi „bezbožnih ideologija“ poput one rasističke. U propovijedi na Petrovo 29. lipnja u crkvi sv. Blaža u Zagrebu prigodom blagoslova temeljnog kamena Stepinac govori kako „i danas, na blagdan svetih apostola Petra i Pavla, blagdan papinstva, na dan, kad tako teška oluja huji nad čitavim svijetom, pred našim očima ljepše nego ikada sja nepomična pećina Petrova, da preživi i nadživi sve što je ljudsko, dok ne dođe Onaj, koji će suditi svima živima i mrtvima, Isus Krist!“ (Batelja, 2012: 90).

U Ludbregu 3. srpnja 1941. Stepinac upozorava:

„I kad se razne ljudske veličine diče koji puta plemenitom krvlju, ja bih se usudio ustvrditi, da ima samo jedno pravo plemstvo krvi, a to je plemstvo krvi Sina Božjega Isusa Krista, kojega dionicima mogu postati svi ljudi dobre volje. I tomu plemstvu, krvi Sina Božjega odajemo danas priznanje, našu hvalu! (...) Mi smo danas svjedoci borbe, kakve nikada nije vidio svijet. Ali znajte jedno! Sva ta prolivena krv, bila prolivena u štrajkovima, koje su godinama potpirivali zlokožni, besavjesni komunistički agitatori, bila prolivena u oružanom sukobu na moru, kopnu ili zraku, bila prolivena pojedinačno ili u masama, širom krajeva kugle zemaljske, bila bi beskorisna, ako se u temelje ljudskog društva ne bi opet uzidao ugaoni kamen svijeta Isus Krist, i Njegovo Evanđelje ne bi priznalo kao jedino mjerodavna norma za uređenje ljudskog društva, a Njegova Presveta Krv kao jedina otkupna cijena pred Bogom“ (Batelja, 2012: 93-94).

Stepinac će u srpnju 1941. vjernike grada Zagreba povesti na zavjetno hodočašće u Mariju Bistricu, gdje će 13. srpnja u svojoj propovijedi na misnom slavlju upozoriti: „Neka ovogodišnje naše hodočašće bude pod geslom: 'Koji ljubite Gospu, mrzite na zlo!' Izgleda kao da je današnje čovječanstvo izvrnulo ovaj smisao i kao da mu je geslo: Koji ljubite zlo, mrzite na čovjeka! Koji ljubite zlo, mrzite na Boga i na Gospu! Ali mi ne možemo tako. Jer u čovjeku, kakav god on bio, gledamo sliku Božju“ (Batelja, 2012: 95-98).

U propovijedi u zagrebačkoj katedrali prigodom proslave Velike Gospe 15. kolovoza 1941. nadbiskup Stepinac osuđuje pokušaje uspostave novih društvenih poredaka koji se ne oslanjaju na „propise naravnog zakona i Evanđelja“, tj. na Božje zakone:

„Propisi naravnog zakona i Evanđelja tako su sigurni temelj ljudskom napretku i sreći, da nitko nije u stanju izumiti nešto bolje i nešto savršenije. A ipak se evo čovječanstvo već nekoliko desetljeća svim silama bori, da ih strese sa sebe, premda se ljudi mogu prilagoditi svakoj formi društvenog života, ako priznaju živog i pravog Boga. I jer se čovječanstvo nije obaziralo na te propise, zato se širom svijeta ponizilo opaćinama i zločinima, umjesto da se proslavilo dobrim djelima“ (Batelja, 2012: 103).

Nadbiskup Stepinac je, kako ćemo i vidjeti, bio izrazito kritičan prema pripadnicima unutar vlastitih redova: kršćanima i katolicima koji su radi svjetovnih razloga otpali od vjere i Katoličke Crkve, ali i klericima koji su iznevjerili svoj duhovni poziv. Tako će u propovijedi u zagrebačkoj katedrali na blagdan Krista Kralja 26. listopada 1941.⁶⁶ reći:

„Na jednu bih vas stvar želio danas napose upozoriti, ako želite biti pravi podanici Krista Kralja, a to je ljubav prema bližnjemu, ljubav prema čovjeku bez razlike kako se zvao. U ovo zadnjih nekoliko decenija uspjele su razne bezbožne teorije i ideologije tako zatrovati svijet, da je mržnja postala reč bi glavnim pokretalom sviju ljudskih čina. Pogibelj je da i oni, koji se diče katoličkim imenom, da ne rečem čak i duhovnim pozivom, postanu žrtvom strasti mržnje i zaborave na zakon, koji je najljepša karakteristika kršćanstva, zakon ljubavi. (...) Kad dakle slavimo danas Krista kao kralja duša naših, nastojmo nasljedovati najljepšu njegovu kraljevsku krjepost, upravo u ovim vremenima, krjepost velikodušnosti i ljubavi prema bližnjemu (a to je svaki čovjek), da ne potonemo svi skupa u pravom potopu mržnje, koja je zahvatila svijet“ (Batelja, 2012: 106).

Jednako će tako i pitomcima vojne akademije 31. listopada 1941. poručiti:

„I nemojte se ni malo čuditi kad kažem, da ste prema svima dužni nastupiti sa strahopoštovanjem. Jer tko bi se usudio da se prezirom ili omalovažavanjem gleda onoga, koji je živa slika živoga Boga, a to je svaki čovjek, to su svi ljudi bez razlike, a za koje stoji pisano:

⁶⁶ Odlomak iz te propovijedi koji osuđuje rasističku ideologiju odbačen je kao dokazni materijal na suđenju nadbiskupu Stepincu 1946. To je, naime, vidljivo prema znaku i riječi *ne*, kojim su obilježeni dokumenti koje je Nadbiskupski duhovni stol u Zagrebu ovjerio i predao odvjetniku dr. Ivi Politeu u prilog Stepinčevoj obrani (Batelja, 2010a: 214).

'Qui tetigerit vos, tangit pupillam oculi mei! – Tko bude dirnuo vas, dira zjenicu oka moga!' (Zah 2,12)“ (Batelja, 2012: 109).

Na svetkovinu Svih Svetih 1. studenog 1941. nadbiskup Stepinac aktualizira osam blaženstava o kojima je Isus u Novom zavjetu govorio na gori pa navodi:

„Ako su u kojem razdoblju ljudske povijesti imali ljudi razloga da razmišljaju o tom, imaju sigurno razloga zamisliti se u to u ovo naše doba. Blaženi krotki, jer će oni baštiniti zemlju! (...) Nema nikakve sumnje o tome, da nikada do sada nije svijet vidio toliko napretka u svim granama ljudske znanosti, kako je to slučaj u ovo naše doba. Ali nema nikakve sumnje ni u tome, da je rijetko kada bilo toliko razaranja u povijesti svijeta i uništavanja vrednota, koliko u ovo naše doba. (...) Kažu da su u staro doba mornari lijevali ulje u uzburkano more da spase lađu od propasti. Kud god se ogledamo danas, čini nam se čovječanstvo nalik ne na uzburkano more nego na razbješnjeli ocean, kojim se bacaju valovi ljudskih strasti, mržnje i bijesa (Batelja, 2012: 113, 115).

Stepinac je i inače u svojim propovijedima vrlo često i vješto povezivao i ujedinjavao starozavjetnu i novozavjetnu povijest spasenja (Batelja, 2013: 324) te ih aktualizirao i stavljao u kontekst vremena u kojem je djelovao. Tako će u propovijedi akademičarkama 25. studenog 1941. u Zagrebu kazati:

„A danas? Gledamo istu sliku kao i kod Židova u pustinji. (...) Zaboravili su na bičeve u Egiptu i na ubijanje prvorodenaca. Ista je slika i danas kod mnogih kršćana. Kršćanstvo je za njih postalo nešto što je preživjelo. Što će nam, misle, kršćanstvo, kad imamo izbor mnogih zanimljivih teorija? Što će nam kršćansko milosrđe, kad imamo čvrstu pesnicu? (...) I došli smo dotle, da je danas veća vrijednost rasa, nego Isus Krist“ (Batelja, 2012: 122-123).

Nadbiskupovi javni istupi na izmaku 1941. obilježeni su govorom o ratnim zbivanjima, no u njima se jednako tako zrcale i njegova stajališta o tome što je istinsko domoljublje, nasuprot tadašnjim agresivnim nacionalističkim idejama. „Kako god tko sudio i govorio, za mene je sigurno da nema većeg patriotizma, nema veće ljubavi prema domovini, nego svuda i svagdje živjeti neokaljanim poštenim i čestitim životom. (...) Cijenite dakle svoju hrvatsku domovinu i u tuđini, ali ne prezirite ni druge narode“ (Batelja, 2012: 127), stoji u božićnoj poruci nadbiskupa Stepinca hrvatskim radnicima i radnicama u Njemačkoj od 27. studenog 1941.⁶⁷

U posljednjem mjesecu 1941. godine nadbiskup se još četiri puta u svojim javnim istupima osvrnuo na žalosna i teška vremena koja su snašla čovječanstvo. U nagovoru prigodom plenarnog sastanka zagrebačkih kateheta 7. prosinca 1941. naglasio je da

⁶⁷ I ova je božićna poruka odbačena kao dokazni materijal na suđenju nadbiskupu Stepincu 1946. (Batelja, 2010a: 239-241).

„naše doba ima mnogo sličnosti s onim, što je Isus Krist nazvao 'mrsko opustošenje, o kojem govori Daniel prorok, gdje stoji na svetom mjestu' (Mt 24,15). (...) Tamo gdje su ljudi nekad s najvećim poštovanjem u zakonitoj građanskoj vlasti gledali Božji autoritet, preuzela je maha anarhija. Tamo gdje se nekad privatno vlasništvo smatralo nepovredivim, preuzelo je maha nasilje i pljačka. Tamo gdje je nekad vladala toplina srdaca i prava bratska ljubav, preuzela je maha mržnja, jer su se ljudska srca sledila i okamenila“ (Batelja, 2012: 136).

Blagoslovio je Stepinac 21. prosinca 1941. novu župnu crkvu bl. Marka Križevčanina u Zagrebu, pri čemu je s propovjedaonice, teološki bi se moglo reći - pomalo i proročki, iskazao svoju spremnost da za Crkvu, ako bude potrebno, podnese i mučeničku smrt: „Stoga podižemo danas svoje ruke k njemu: Blaženi Marko Križevčanine, isprosi nam milost od Boga, da upravo u ovim žalosnim i teškim vremenima što ih proživljava čovječanstvo, Svetu Crkvu Katoličku, koju je Isus Krist osnovao, iskreno ljubimo, za nju, ako ustreba, i trpimo, za nju, ako bi kada ustrebalo, i umremo“ (Batelja, 2012: 140). U svojoj božićnoj propovijedi u zagrebačkoj katedrali 25. prosinca 1941. kazao je kako su ljudi današnjeg doba „svjedoci najvećih zbivanja na zemlji“. „Svjedoci, kad su se uhvatile u koštac milijunske vojske kao nikada do sada. Svjedoci, kad svijetu prijeti pogibelj, da nestane svakog traga kršćanskoj civilizaciji. Svjedoci, kad se malo njih raduje, ali mnogo njih plače i uzdiše. Svjedoci, kad su milijuni posumnjali, postoji li još uopće neko biće, koje vodi brigu o ovome svijetu i njegovim bijednim stanovnicima“ (Batelja, 2012: 145-146). I konačno, posljednjeg dana 1941. godine, 31. prosinca u zagrebačkoj katedrali nadbiskup iznova detektira posljedice ratnih razaranja i pogubne ideologije vladara pojedinih naroda:

„I nastavio je Bog da govori kroz čitavu povijest čovječanstva. (...) Progovara nam svima i danas, na koncu ove godine tisuću devetsto četrdeset i prve. Progovara ovaj puta, ne kao tihi lahor, nego kao oluja uz prasak strijela i gromova, od kojih se ruše sela i gradovi, pretvaraju u prah i pepeo remek-djela slikarstva i kiparstva, razaraju crkve i hramovi, pale kuće i domovi, ubijaju starci i starice, žene i djevojke, muževi i mladići, djeca i dojenčad, nište sve moralne i materijalne vrijednosti, stvara se užas širom kugle zemaljske. (...) Progovara danas onima, koji vladaju narodima, a koji bi htjeli da skinu sa sebe jaram zakona Božjega i vladati kao da nema Boga (...)“ (Batelja, 2012: 150-152).

4.2. Posredne i neposredne kritike ustaške vlasti

U prvim javnim istupima u novoj, 1942. godini nadbiskup Stepinac apelira da se vjernici ne uznose olako proglašenom slobodom u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj: „Vremena su zbilja teška i sudbonosna. Bila bi velika iluzija misliti da su uspostavom Nezavisne Države Hrvatske

potpuno riješena sva pitanja. Vi znate, da na dnu svega još mnogo radi ona crvena neman svim snagama, da nas uništi. (...) Nisu najveći patrioti oni, koji najviše viču, već oni koji najsavjesnije vrše zakon Božji. O tom ćemo se jednom uvjeriti na sudu Božjem“ (Batelja, 2012: 171), rekao je nadbiskup 25. siječnja 1942. članovima Akademskog križarskog društva „Mahnić“ u Zagrebu.

Mjesec dana kasnije, 23. veljače 1942. s ulaza u crkvu sv. Marka i prigodom otvaranja Hrvatskog sabora, nadbiskup će iznova naglasiti koje poslanje Crkva ima u društvu, ali i jasno naznačiti da se ovozemaljski zakoni ne smiju kositi sa zakonom Božjim:

„Ona (Crkva, op. a.) progovara evo i danas, možda u najtežim vremenima ljudske povijesti. Ne zato, da daje savjete u čisto političkim stvarima, za koje nema poslanja od svoga božanskog osnivača, te ne može stoga preuzimati za njih nikakve odgovornosti, nego zato, da pogled zakonodavnog tijela, kao što je Sabor, upravi k Bogu, tome temelju i izvoru svakog zakonodavstva iz kojeg izvire i naravni i svi pozitivni zakoni. (...) Neka donosi zakone poštene, koji se neće kositi sa zakonom Božjim, da se osigura blagoslov Boga Stvoritelja. Jer je pisano: 'Jedan je zakonodavac i sudac, koji može spasiti i upropastiti.' (Jak 4,12). Neka donosi zakone pravedne: gdje su jednaki tereti, neka su jednaka i prava! Neka donosi zakone moguće, da se narodu ne navaljuju tereti, kojih ne može podnositi“ (Batelja, 2012: 172-173).

Isto će poručiti i sveučilištarcima u propovijedi na svršetku duhovnih konferencija u Zagrebu 19. ožujka 1942.:

„Da dakle i u vašim žilama življe teče krv, da i vaše mlado srce veselije kuca, da i vaše oči radosnije gledaju u svijet, neće nikoga začuditi, koji shvaća što znači sloboda jednoga naroda. (...) Zar ne bi bio karikatura slobode i rodoljublja onaj, kojemu su usta puna hvale domovini i njezinoj slobodi, a krade, pljačka i ubija do čega dođe, protiv svih Božjih i ljudskih zakona. (...) Sloboda, dakle, bez poštivanja Božjega zakona i njegova vršenja u potpunosti, bila bi pusta fikcija“ (Batelja, 2012: 174-176).

U proljeće 1942. na tlu Nezavisne Države Hrvatske nastupila su brojna uhićenja i deportacije Židova u kampove (Harris, 2016: 147), a u propovijedi na Petu korizmenu nedjelju u zagrebačkoj katedrali 22. ožujka 1942.⁶⁸ nadbiskup Stepinac ponovno je ustao u obranu potlačenih i progonjenih od strane vladajućeg režima te pritom istaknuo:

„O kako se gorko varaju oni koji drže kormilo naroda i država u rukama, a gaze pravdu na svakom koraku. Zar će možda izbjeći Tebi, za koga stoji pisano: 'Vladat ćeš nad njima gvozdenom šibom i razbit ćeš ih kao sud lončarov.' Gospode, daj da nitko ne smetne s uma, da Tvome sudu ne može izbjeći. Neka se toga sjete moćni i jaki i nose u duši svijest odgovornosti Tebi, Sucu svega svijeta. Neka se sjete oholi i neka se ponize pred Tobom dok je vremena, da ih ne poniziš Ti, za kojega stoji pisano 'da ponizuje grješnike do zemlje'. Neka se sjete

⁶⁸ Odlomak koji se navodi sačuvan je i predložen kao prilog obrani nadbiskupa Stepinca 1946., no sud ga je odbacio kao dokazni materijal (Batelja, 2010a: 297-298).

nepravедno poniženi i progonjeni i budu strpljivi, jer će doći dani kad ćeš ti dati 'svakome prema putovima njegovim i prema plodu djela njegovih'“ (Batelja, 2012: 179).

Uskršnju je pak propovijed u zagrebačkoj katedrali u nedjelju 5. travnja 1942. godine⁶⁹ posvetio osudi vladajuće ideologije, kao i njihovih prolaznih vođa, koje je okarakterizirao kao tvorce ratova i ljudskih nesreća.

„Bog kao da je sakrio lice svoje i kao da ne mari više za ovu zemlju i čovječanstvo, koje je u ovih nekoliko zadnjih decenija izvršilo tolike zločine pred Bogom. Izgleda naoko kao da je sve propalo. Ta crkve su u mnogim krajevima svijeta razorene, redovnici i svećenici izgnani, crkvena imovina većim dijelom uništena, mladež podivljala, obiteljski život rastrovan, javni moral jednak skoro nuli, bogohulstva na dnevnom redu, sigurnost života nikakva. (...) A koliko god se oni upirali da unište i spomen na Tebe, Gospodine Isuse Kriste, na zemlji, konačna pobjeda mora i bit će Tvoja! Jer zemaljski vladari i zemaljske veličine, kad umiru gube ne samo život nego i svaku vlast i svaku moć. (...) Ta nije najveći pobjednik onaj koji satire u prah i pepeo gradove i sela. Niti onaj, koji razgoni kao pljevu silne zemaljske vojske. Niti onaj pred kojim dršću pojedinci u brizi za zemaljski život. Nego Onaj, koji je gospodar života i smrti, i vremenite i vječne, i dobra i zla, a to je Isus Krist, koji je na današnji dan slavno uskrsnuo iz groba“ (Batelja, 2012: 180-183).

Na završetku svibanjske procesije u svetištu Naše Gospe Lurdske u Zagrebu 31. svibnja 1942. nadbiskup Stepinac je progovorio o ispravnom tumačenju odnosa prema bližnjemu, koji i u trenutnom „novom poretku u svijetu“ mora imati „svoja neotuđiva prava“:

„Potop razbješnelih strasti, mržnje i osvete približuje se vrhuncu. (...) I nije potrebno dugo pitati, kada će im biti kraj. (...) Onda, kad se Boga bude priznalo onim što jest i dala mu se dužna počast, onda, kad oholice ne budu smatrali da mogu činiti što ih je volja, kao da nisu nikome odgovorni, već kad se budu lupali šakom u prsa i vapili: 'Bože, milostiv budi meni grješniku!' Onda, i samo onda može se računati s pravim mirom u obiteljima, narodima i državama, mirom u čitavom svijetu. Ako se to možda kome čini čudno ili čak smiješno, jer smatraju da će mir stvoriti samo oružje, onda ćemo tomu reći sa sv. Augustinom, u čemu je trajan mir. Mir, veli veliki umnik sv. Augustin, nije ništa drugo nego stalnost poretka. (...) Stalnost poretka, dakle pravi mir, zahtijeva i pravi odnos prema bližnjemu. (...) Pravi odnos prema bližnjemu zahtijeva, da u njemu ne gledamo zvijer, nego čovjeka, dijete Božje, kao što smo i mi sami; braću, koju smo dužni ljubiti, jer svi zajedno moramo govoriti: 'Oče naš, koji jesi na nebesima.' (Mt 6,9). Bilo bi neozbiljno govoriti o nekom novom poretku u svijetu, dolazio ma s koje strane, ako se u tom poretku ne bude poštivala ljudska ličnost, neumrla duša, koja ide iznad svih sistema, koja se ničim ne može izmijeniti, koja imade svoja neotuđiva prava, koja joj nijedna ljudska vlast ne može i ne smije ograničiti. I bilo bi krivo misliti, da bi možda Katolička Crkva u obrani elementarnih prava ljudske ličnosti i slobode savjesti poznavala straha pred ikojom ljudskom silom“ (Batelja, 2012: 184-187).

⁶⁹ Premda Batelja ne navodi točan datum kada je propovijed izrečena, iz uvida u novinsku građu može se zaključiti da je riječ o 5. travnju 1942.

Iz dosadašnje je analize razvidno kako nadbiskup Stepinac u svojim javnim istupima vrlo jasno prepoznaje i proziva problem ili određenu društvenu pojavu, čime eksplicitno pokazuje neprihvatljive politike tadašnjeg režima, no jednako je tako primjetno kako nadbiskup rijetko ili gotovo nikada ne izdvaja pojedince iz redova vlasti s kojima bi se direktno obračunavao. Iznimka je njegova propovijed prigodom 5. obljetnice osnutka župe sv. Josipa u Zagrebu 21. lipnja 1942., kada Stepinac odgovara na sadržaj novele *Buntovna krv* dr. Mile Budaka, koji je u to vrijeme bio poslanik NDH u Berlinu (Harris, 2016: 112):

„Nije tome dugo, što mi je upala u oči jedna bilješka u novinama pod naslovom: 'Buntovna krv'. Pročitao sam i začudio sam se nad riječima: 'Mirotvorstvo... treba uništiti i poći novim putem od prošlosti.' Članak završava riječima: 'Mi jesmo i ostajemo porod vuka i arslana!' Vjerujem prije svega, da dotični pisci nisu puno mislili što pišu. Ako su htjeli naglasiti, da smo dužni svoju domovinu braniti od nepravednog napadaja, pa i krvlju ju braniti, može se razumjeti, jer je i ljubav prema domovini zapovijed Božja. Ali ako se tu misli, da svaki može raditi što ga je volja, i da nema nikakvih granica, što se smije, a što se ne smije nasuprot bližnjega, onda je to jedna teška zabluda, koja ne može uroditi ničim dobrim. Nasuprot riječima 'mirotvorstvo treba uništiti' postavio je Isus Krist načelo: 'Blago mirotvorcima, jer će se sinovi Božji nazvati!' (Mt 5,9). A nasuprot riječima 'mi smo porod vuka i arslana', stoji objavljena istina Božja, koju je tako duboko naglasio sv. Ivan apostol: 'Vidite kakvu nam je ljubav dao Otac (nebeski), da se djeca Božja zovemo i jesmo.' (1 Iv 3,1). Pa ako sad pitamo, tko ima pravo, Isus Krist, vječna i neprevrtljiva Istina ili bijedni čovjek, koji nije u stanju da istraži narav jedne muhe, onda mislim, da se mora dati prednost Kristu“ (Batelja, 2012: 190).

Jedno od pitanja oko kojeg su se vodili intenzivni sukobi Nezavisne Države Hrvatske i Crkve bilo je pitanje vjerskih prijelaza⁷⁰. Stepinac je o toj temi uglavnom progovarao u internim okružnicama i uredbama upućenim kleru Zagrebačke nadbiskupije (Batelja, 2019: 57), no činio je to i s propovjedaonica, kao što je to bio slučaj 29. lipnja 1942. u zagrebačkoj katedrali:

„Na mjestu je da se ovom prilikom sjetimo one naše braće, koja su stoljećima bila rastavljena od Petra, vidljive Glave Crkve Kristove, koja je samo jedna, koja ima samo jednu Glavu – Petra i njegove nasljednike, pape, a koja su se braća vratila u svoju djedovsku vjeru. Bog nam je svjedok, da smo bili protivni svakom prisilnom stupanju u Katoličku Crkvu. Ako su iskreno prešli, nisi ništa izgubili, nego su se vratili vjeri svojih djedova i danas su potpuno ravnopravni članovi Crkve Katoličke, koja ih sve bez razlike jednako ljubi. Neka bude ovdje javno rečeno, da je Crkva učinila sve što je u njezinoj moći, da tu svoju djecu zaštiti, jer je ne vode nikakvi politički motivi nego briga za spasenje duša. (...) Crkva će i ubuduće činiti sve što može za svu svoju djecu bez ikakve razlike, a i bez straha bilo s lijeva bilo s desna, jer zna da čini ono, što Bog i zakon njegov traži i nalaže“ (Batelja, 2012: 195-196).

⁷⁰ Detaljnom analizom sukoba NDH i Katoličke Crkve po pitanju vjerskih prijelaza bave se Krišto (2001), Macut (2016) i Batelja (2019).

U istoj se propovijedi osvrnuo i na neprihvatljivost rasističke ideologije, ali i na uzaludne pokušaje vladajućeg režima i njegova propagandnog aparata da ovlada ljudima:

„Tko konačno tako ustrajno i tako neustrašivo kao papinstvo baš u ovo naše okrutno doba ističe činjenicu, da su svi ljudi djeca Božja, da su braća u Kristu, otkupljeni njegovom dragocjenom krvlju, da su svi pozvani, da u milosti Duha Svetoga sačinjavaju jednu veliku Božju obitelj, koju narodne i državne granice ne moraju i ne smiju razdirati? (...) Ako je dakle papinstvo, kao što jest, Božja, a ne ljudska institucija, zar nije najveća luda onaj, koji bi o tu od Krista postavljenu pećinu udario glavom u nadi, da će srušiti pećinu? (...) Na to neka misle svi oni, koji se bez mnogo razmišljanja igraju s Božjim autoritetom. Mogu imati sve vojske svijeta na raspolaganju, mogu imati sva materijalna sredstva, mogu imati svu štampu, sve krugove i slikokaze! Jedno ne mogu imati. A to je gospodstvo nad srcima, nad dušama, jer je ono pridržano Bogu“ (Batelja, 2012: 196-197).

Poslao je nadbiskup Stepinac u rujnu 1942. okružnicu u kojoj vjernike Zagrebačke nadbiskupije upozorava na strašne posljedice rata te ih poziva na kršćansku blizinu onima koji su u potrebi:

Rat pustoši svijetom i svaki se dan množe njegove žrtve ne samo na bojnim poljima, u zraku, na moru, po ravnicama i brdima nego i po onim gradovima i selima, koja su daleko od bojišta. Glad, bolesti, patnje, neimaštine svake vrste redoviti su pratioci svakog rata, pa i ovoga koji je bez sličnog primjera u povijesti čovječanstva. Nama koji proživljavamo ovaj rat, jasno je sada, zašto je Crkva uvijek tako gorljivo molila Gospoda: od kuge, gladi i rata, oslobodi nas, Gospodine! Ni naša domovina nije ostala pošteđena od strašnih posljedica rata. Mnoga su naša sela od bezdušnika popaljena, mnogo je onih, koji su morali ostaviti svoje kuće i kućišta pa se sklonuti, da spase goli život. Mnogo imade udovica sa siročadi, mnogo djece bez roditelja. Gladne nahraniti, beskućnike na stan primiti, gole zaodjenuti, bilo je i jest jedno od prvih, najvećih i Bogu najugodnijih djela milosrđa“ (Batelja, 2010a: 367-368).

O pogubnosti rasističke ideologije nadbiskup je govorio i u propovijedi prigodom posvete temeljnog kamena župne crkve Marije Pomoćnice u Zagrebu 11. listopada 1942., kada je istaknuo kako

„ovo naše žalosno doba nerado sluša, ako se u propovijedima stalno naglašava, bez razlike kako se zvao i kojoj rasi pripadao ili narodu, dužnost ljubavi prema bližnjemu. (...) Preko groba ne ulaze u nebo niti narodnosti kao takove, niti zemaljski doktorski naslovi i časti, pa čak niti vjera, ni ufanje, ali ulazi ljubav. (...) Tek ona daje vjeri i ufanju i svemu ostalome istinsku vrijednost i ostaje kroz sve vjekove, htio to izopačeni današnji svijet razumijeti ili ne“ (Batelja, 2012: 206).

U listopadu 1942. nadbiskup Stepinac iznova apelira na svećenike i vjernike Zagrebačke nadbiskupije da pomognu u prikupljanju hrane uslijed „ratnih strahota i velike suše“. Tako 19. listopada 1942. u svojoj okružnici piše: „Da se ta bijeda barem donekle ublaži, potrebno je, da se u svim krajevima naše domovine provede što življa i što hitnija akcija sabiranja hrane za te patnike u vezi sa mojom okružnicom. Da se uzmogne provesti što življa akcija u tom pogledu,

treba da se svećenstvo međusobno dogovori o načinu, kako bi se ta akcija što uspješnije provela“ (Batelja, 2010a: 385).

Vjerojatno i najjasniju javnu osudu rasističke ideologije nalazimo u propovijedi u zagrebačkoj katedrali na svetkovinu Krista Kralja 25. listopada 1942.:

„Prva stvar koju tvrdimo jest, da su svi narodi bez iznimke pred Bogom ništica. (...) Drugo što tvrdimo jest, da svi narodi i rase potječu od Boga. Stvarno postoji jedna rasa, a to je Božja rasa. (...) Pripadnici te rase mogu biti više ili niže kulture, mogu biti bijele ili crne boje, mogu biti odijeljeni oceanima, mogu živjeti na sjevernom ili južnom polu, ali bitno ostaju rasa koja od Boga proizlazi i Bogu ima da služi prema normama naravnog i pozitivnog zakona Božjeg, zapisanog u srcima i dušama ljudi i objavljenom po Sinu Božjem Isusu Kristu, vladaru svih naroda. (...) Svi oni bez razlike, bili pripadnici ciganske rase ili koje druge, bili Crnci ili uglađeni Europejci, bili omraženi Židovi ili ponosni Arijevi imaju jednako pravo da govore: 'Oče naš koji jesi na nebesima!' (Mt 6,9). (...) Zato je Katolička Crkva uvijek osuđivala, a i danas osuđuje svaku nepravdu i nasilje, koje se počinja u ime klasnih, rasnih ili narodnosnih teorija. (...) Ako se budu na laku ruku primjenjivali principi rasnih teorija, koje nemaju temelja, da li uopće postoji za bilo koji narod još kakva sigurnost na zemlji?“ (Batelja, 2012: 209-211).

U studenom 1942., baš kao što je i protekle 1941. godine prigodom svetkovine Svih svetih u zagrebačkoj katedrali svoju propovijed posvetio Isusovom govoru na gori, na istom mjestu godinu dana kasnije (1. studenog 1942.) nadbiskup ističe:

„Pogledajte tužna lica one tisuće djece, što lutaju naokolo ne znajući ni za oca ni za majku. Sjetite se onih mnogih zaplakanih majka, koje tragaju za izgubljenom djecom. Sjetite se suza silom rastavljene braće i sestara, silom rastavljenih bračnih drugova, popaljenih sela i gradova, toliko uništenih i razorenih dobara. (...) Oplakujmo neposlušnost ljudi zakonitim vlastima i zakonitim odredbama. Oplakujmo nepravdu nasilja koja se nanose mirnim i dobrim ljudima. Mnogo, mnogo toga imamo da oplakujemo. Ali stoput blaženi, koji se tako žaloste i plaču, jer će se utješiti“ (Batelja, 2012: 213-216).

Konačno, Stepinac će na izmaku građanske godine uoči Božića 1942. ukazati na pogubnost rata što ga cijeli svijet proživljava, pri čemu najviše stradavaju djeca. „Tragediju čovječanstva naših dana, nije kadro opisati dovoljno nijedno ljudsko pero. Nju proživljava staro i mlado, ali najteže su pogođeni oni, koji su najmanje krivi, a to su djeca. Našlo se ipak mnogo dobrih srdaca, koja su učinila, što su mogla, da se ovima najmanjima ublaži bol i nadomjesti, u koliko je to uopće moguće, topla roditeljska ljubav“ (Batelja, 2010a: 417), piše Stepinac u uvodniku za godišnjak *Karitas*.

4.3. Stepinčevo ustrajavanje na zaštiti ljudskog dostojanstva

Jednu od znamenitijih propovijedi, barem ako je suditi po reakcijama dijela domaće i strane javnosti⁷¹, nadbiskup Stepinac izgovorio je 14. ožujka 1943. u zagrebačkoj katedrali prigodom obljetnice krunidbe pape Pija XII. kada je kazao:

„K toj pećini čvrstih načela (Petrovoj stolici, op. a.) usred ovog uzburkanog mora labavih ljudskih nazora; k tom svjetioniku istine usred tmine i laži krivih nauka; k tom žarištu ljubavi i sloge među ljudima, narodima i državama, usred ovog pakla mržnje, u koji je upalo čovječanstvo, upiremo i mi danas svoje oči, dragi moji vjernici. (...) Da! Bez sumnje je jedna od najtežih zabluda našega vremena, da je vrijednost ljudske osobe spala na ništa. (...) Svaki dalje čovjek, bez obzira kojoj rasi ili naciji pripadao, bez obzira, da li je svršio sveučilište u kojem kulturnom središtu Europe ili ide u lov za hranom u prašumama Afrike, svaki od njih jednako nosi u sebi pečat Boga Stvoritelja i imade svoja neotuđiva prava, kojih mu ne smije oteti ili ograničiti samovoljno nijedna ljudska vlast. (...) Mi smo prošli tjedan imali više puta prilike da gledamo te suze i da slušamo uzdahe i ozbiljnih muževa i vapaje bespomoćnih žena, kojima prijeti slična pogibelj samo zato, jer se njihovo obiteljsko svetište ne poklapa s teorijama rasizma. Mi kao predstavnici Crkve nismo mogli ni smjeli šutjeti, a da ne zatajimo svoje službe, već smo morali ponoviti riječi samoga Isusa Krista: 'Što je Bog sastavio čovjek neka ne rastavlja!' (Mt 19,6). A danas to kažemo i javno. (...) Bilo bi svakako promašeno misliti, da će Katolička Crkva ikada odobriti mjere, koje diraju u osnovna prava čovjeka“ (Batelja, 2012: 234-236).

Na istom je tragu osude režima te pokušaja uspostave novog društvenog poretka i Stepinčev govor akademskoj mladeži na završetku uskrasnih konferencija dva tjedna kasnije, 28. ožujka 1943.:

„Ako smo iskreni, moramo reći da je staro poganstvo u poredbi s poganstvom našega doba još uvijek bilo bolje. Jer staro je priznavalo potrebu kakvih takvih bogova i oltara. Novo obožava samo sebe, sam smrad u kojem se valja. Staro je imalo bar neko poštivanje prema obitelji, novo pozna samo 'druga i drugaricu', koje slučaj privodi i razvodi kao i pseta. Staro je poštivalo zakone kako tako, moderno hoće da svaki sebi bude zakon. Staro je poznavalo kakvo takvo pravo, moderno pozna samo silu kao izvor svega prava. (...) Puno se govori danas, kako vidite, o obnovi čovjeka, o obnovi ljudskoga društva. I mnogo se rasprava piše i knjiga izdaje o tome. Ali Sveto Pismo dalo je jedinstveni i sigurni recept, kojeg ništa drugo ne može nadoknaditi: 'Deum time et mandata eius observa, hoc est enim omnis homo! – Boga se boj i zapovijedi njegove vrši, to je naime potpun čovjek!'“ (Batelja, 2012: 241-242).

U svojoj tradicionalnoj uskršnjoj propovijedi u zagrebačkoj katedrali 25. travnja 1943. nadbiskup Stepinac je naglasio neprolaznost i stalnost Katoličke Crkve nasuprot svim ideologijama i društvenim poredcima. „Da je Krist uskrsnuo, svjedoči Katolička Crkva, koja danas u ovom ratnom vrtlogu čitavoga svijeta stoji jedina mirna i nepokolebiva u potpunoj vjeri

⁷¹ Radijske postaje u Londonu i New Yorku u svojim su emisijama navodile dijelove iz propovijedi u kojima nadbiskup Stepinac osuđuje ustaški režim (Batelja, 2010a: 552).

u pobjedu istine, jer zna, da iza nje stoji onaj isti Isus Krist, koji je prije dvije tisuće godina na Golgoti umro, a na današnji dan prije isto toliko godina slavno iz groba uskrsnuo“ (Batelja, 2012: 245), kazao je Stepinac.

Premda među njegovim javnim istupima rijetko nalazimo zapisane riječi upućene djeci, sudeći prema propovijedi prigodom mise za mir u svijetu 13. svibnja 1943., nadbiskup Stepinac nije propustio i onim najmlađima ukazati na posljedice teških vremena koje čovječanstvo proživljava:

„Draga djeco! Takvo strašno nevrijeme nadvilo se danas ne samo nad jedno mjesto nego nad cijeli široki svijet, pa i nad našu hrvatsku domovinu. A to nevrijeme zove se rat, koji evo bjesni već četiri godine širom svijeta i nikako mu ne možemo vidjeti kraja. Taj rat prouzrokovao je već strašnih nesreća i nevolja u svijetu, kakvih svijet nije vidio od kada postoji. Srušena je ne samo jedna kuća, nego su porušeni već čitavi veliki gradovi, a da i ne govorimo o nebrojenim selima, koja leže popaljena i uništena. Ubijenih je već na milijune ljudi, a među njima je postradalo i na tisuće male i nevine djece, koja su zapravo tek počela živjeti. (...) I danas rađa mržnja na svijetu strašnim plodovima“ (Batelja, 2012: 252-254).

Nakon ovih prenesenih riječi nadbiskupa Stepinca, moramo se podsjetiti da smo u drugom poglavlju rada iscrpno opisali i objasnili ustrojstvo i obilježja cenzorskog aparata Nezavisne Države Hrvatske. Iz njega je, podsjetimo, vidljivo kako su ustanove medijsko-promižbenog sustava uglavnom provodile predcenzuru, tj. preventivnu cenzuru, kao i to da od cenzorske „crvene olovke“ nije bio pošteđen ni vjerski tisak. Tako je propovijed nadbiskupa Stepinca prigodom pokorničke procesije grada Zagreba 6. lipnja 1943., koju je prenio *Katolički list*, rezultirala intervencijom državne cenzure i zapravo je bila proskribirana. Stepinac je tada, naime, osudio ubojstva nevinih ljudi i rasističku ideologiju te razaranje obiteljske sreće. Citat koji slijedi dio je propovijedi koju je državna cenzura proskribirala.

„Ovaj teret, što ga nosi na duši čovječanstvo naših dana, nisu u stanju skinuti nikakova kazališta ili slikokazi, nikakvi plesovi niti zabave, nikakovi romani niti pripovijesti. (...) Badava se zove u pomoć egipatske sanjare ili današnje teosofe, rasne teorije, komunizam, adventiste i sličnu čeljad. Svi ti bijedni pokušaji pokazuju doduše istinitost riječi sv. Pavla apostola: 'Doći će vrijeme, kad zdrave nauke ne će slušati, nego će si po svojim požudama nakupiti učitelje, jer ih uši svrbe. I odvratit će uši od istine, a okrenut će se bajkama' (2 Tim 4,4). (...) Strašnije suše nije nikada vidjelo čovječanstvo, nego što ju mi gledamo u ovim našim danima. Ne mislim sušu, koja bi ubijala polja i livade, nego sušu koja ubija duše i srca. Ljudi su podivljali. Možemo tražiti tome lijeka gdje god hoćemo i dokle god hoćemo“ (Batelja, 2010a: 536-538).

Da je svaki čovjek jednak pred Bogom bez obzira na boju kože i podrijetlo ponovio je nadbiskup Stepinac i četrnaest dana nakon propovijedi prigodom pokorničke procesije.

„Svi bez razlike, kojemu drago jeziku ili narodu pripadali, vuku svoje podrijetlo od Boga Trojedinoga, koji je progovorio stvarajući čovjeka: 'Načinimo čovjeka na sliku i priliku svoju!' (Post 1,26). Svi bez razlike, stanovali na sjevernom ili južnom polu, bili oni bijele ili crne kože, bili oni arijske ili nearijske, bili visoke naobrazbe ili nepismeni, imadu jednu te istu ljudsku narav, koja je složena od tijela i besmrtno duše. Svi imadu zajedničko obitavalište. Svi imadu jedan te isti nadnaravni cilj, a to je Bog, vječna sreća svakog ljudskog srca“ (Batelja, 2012: 256), govorio je nadbiskup Stepinac s propovjedaonice zagrebačke katedrale na blagdan Presvetog Trojstva 20. lipnja 1943.

Do kraja 1943. Stepinac se još u najmanje dva navrata u svojim javnim istupima osvrnuo na aktualna društvena zbivanja i upozorio na pogubnost politika tadašnjeg režima. U nagovoru zagrebačkim katehetama prigodom početka školske godine 26. rujna 1943. iskazao je svoju spremnost na žrtvu, pa čak i po cijenu života, govoreći da „kako god su vremena danas teška i rastrovana, nema nikakve sumnje, da i danas imade još tisuće i tisuće pojedinaca, pa i među mladeži, koji, da se poslužim riječima Svetog Pisma, nisu sagnuli koljena pred Bogom. (...) Jer, moglo bi doći vrijeme, a možda čak nije ni daleko, kad će se od svih nas tražiti možda i krvava žrtva za priznanje naše vjere. Za taj slučaj valja biti spreman“ (Batelja, 2012: 272-273).

I najzad, tu je propovijed na svetkovinu Krista Kralja u zagrebačkoj katedrali 31. listopada 1943.⁷² u kojoj nadbiskup iznova govori o stajalištima i učenju Crkve o idejama rasizma:

„Jedni nas optužuju, da nismo pravodobno i da nismo kako bi trebalo ustali protiv zločina, koji su se zbivali po pojedinim krajevima naše domovine. Njima odgovaramo prije svega, da mi nismo niti želimo biti bilo čija politička trublja, koja prilagođuje svoj glas časovitim željama i potrebama pojedinih stranaka ili pojedinaca. Mi smo uvijek naglašavali u javnome životu principe vječnoga zakona Božjega bez obzira radi li se o Hrvatima, Srbima, Židovima, ciganima, katolicima, muslimanima, pravoslavnima ili kome drugome. (...) Odgovorit ćemo konačno i onima, koji nas optužuju, da smo pristaše rasizma, jer kako vidite, Katolička Crkva je u nečijim glavama za sve kriva. Mi smo svoje stanovište prema rasizmu definirali otkad rasizam postoji, a ne možda danas. A to stanovište je kratko i jasno. Katolička Crkva ne pozna rasa koje gospoduju, i rasa koje robuju. Katolička Crkva pozna samo rase i narode kao tvorevine Božje, a ako koga više cijeni, to je onaj, koji ima plemenitije srce, a ne jaču pesnicu. Za nju je čovjek

⁷² Ova je propovijed izazvala reakciju tadašnjeg ministra prosvjete dr. Julija Mankanca, koji je 7. studenog 1943. u *Novoj Hrvatskoj*, između ostalog, zapisao: „Ako je čovjek slika i prilika Božja, onda je to evropski čovjek u osobitom stupnju, on je to svakako više nego Crnac iz centralne Afrike. Gotska katedrala svakako na intenzivniji i uzvišeniji način odražuje vječnost nego prljava crnačka koliba ili ciganska čeraga, a deveta sinfonijska svakako je bliža Bogu, nego urlanje australskog ljudožderskog plemena. (...) Bog je svakom staležu odredio njegov krug zadataka; i zato je najbolje, da svaki ostane kod onoga zašto je zvan i pozvan. To važi u potpunoj mjeri i za onog visokog crkvenog dostojanstvenika, koji je nedavno u svome govoru prešao granice svoga poziva i počeo se uplitati u stvari za koje nije pozvan. Onaj, koji smisao političke borbe ne razumije, onaj koji nema shvaćanja za političke vrijednosti niti ih znade ocijeniti i vagnuti, uvijek će najbolje učiniti ako se od političke afere drži daleko; te stvari neka prepusti pozvanijima, onima, kojima je Bog odredio da u ovoj borbi stoje na čelu naroda kao njegovi politički i vojnički vođe i na svojim leđima nose odgovornost za narodnu sudbinu (Batelja, 2010a: 604-607).

jednako Crnac iz centralne Afrike kao i Europejac. Za nju je kralj kao čovjek u kraljevskoj palači upravo tako čovjek kao i zadnji siromah i ciganin pod šatorom (Batelja, 2012: 276-279).

U nastavku propovijedi osudio je progone, nasilje i ubojstva nevinih ljudi napominjući kako

„Katolička Crkva ne može priznati, da koja rasa ili narod, zato što je brojčano jači i bolje oboružan, smije počinjati nasilja nad brojčano slabijim i manjim narodom. Mi ne možemo odobriti, da se ubijaju nevini zato što je možda tkogod iz zasjede ubio jednog vojnika, pa bio on i najplemenitije rase. Sistem strijeljanja stotina talaca radi zločina, kojem se ne može otkriti krivca poganski je sistem, koji nije nikada urodio dobrim plodom niti može uroditi. (...) Mi, osuđujući sve nepravde, sva ubijanja nevinih, sve paleže mirnih sela, sva zastiranja sirotinjskih žuljeva, mi, žaleći nevolje i boli svijetu, koji danas nepravедno pate, odgovaramo ovako: Crkva je za onaj poredak, koji je toliko star, koliko i deset zapovijedi Božjih. Mi smo za poredak, koji je napisan ne na raspadljivom papiru nego u savjesti ljudskoj prstom Boga živoga. Temelj je toga poretka Gospodin Bog, koji se ne gubi u paragrafima kao zemaljski zakonodavci, već je čitav poredak sažeo u deset riječi, deset zapovijedi Božjih“ (Batelja, 2012: 279-280).

4.4. Stepinac i duhovna stvarnost društva

Na početku šeste godine otkako traje Drugi svjetski rat, nadbiskup Stepinac u uvodniku za godišnjak *Karitas* u siječnju 1944. podsjeća na poslanje Katoličke Crkve da karitativno djeluje i tako svjedoči djelotvornu ljubav prema bližnjemu u potrebi. Stepinac piše da

„kao nužna posljedica toga rata bijeda i nevolja raste na sve strane. Kad smo dakle nastojali u ovoj godini pojačati djelovanje našega Karitasa, koliko je to samo moguće, izvršili smo strogu kršćansku dužnost. A treba li spominjati, da je u ovo doba općenitog razdora upravo karitativni rad najpodesniji, da smiruje razbuktjele strasti, da gasi plamen mržnje, da otire suze bijednima, da tješi rastužene, da liječi ranjena srca te konačno, koliko je samo moguće, podupre nastojanja hrvatskih državnih oblasti oko umanjivanja sveopće bijede“ (Batelja, 2010b: 5).

Idućih pet Stepinčevih javnih istupa odnose se na njegove okružnice svećenicima i vjernicima Zagrebačke nadbiskupije, koje su prvenstveno u znaku reakcije na saveznička bombardiranja Zagreba i Dalmacije. Naime, savezničko zrakoplovstvo je tijekom 1943. i 1944. samo Split i okolicu napalo 72 puta, a u napadima je smrtno stradalo 636 civila i 105 vojnika, dok je ranjeno 223 civila i 18 vojnika (Karakaš Obradov, 2008: 136-137). Zagreb je prvi napad pretrpio 22. veljače 1944., pri čemu je poginulo 67 ljudi, ranjena je 101 osoba, a srušeno je i južno krilo dominikanskog samostana u Kontakovoj ulici u kojem su poginuli redovnici, te je

znatna oštećenja doživio i franjevački samostan s crkvom na Kaptolu (Karakaš Obradov, 2008: 192-193).

Tako će 28. veljače 1944. u okružnici napisati kako je

„velika tragedija zadesila 22. veljače o. g. naš dragi glavni grad Zagreb. (...) Ta tko se ne bi ražalio i proplakao nad stotinama nevinih žrtava, među kojima je toliko slabih žena i sitne djece? Tko se ne bi rastužio gledajući razrušene tolike sirotinjske domove! (...) Predragi vjernici! Gledajući sve ovo, ja ponajprije u ovaj čas najtužnije povijesti hrvatskog naroda dižem glas najgorčnijeg protesta i najpravednije osude onih, koji, ne žacajući se ni pred kojim sredstvom, bez ikakva obzira i osjećaja, uništavaju životni organizam hrvatskog naroda. Taj glas, koji smo već više puta digli, ovaj čas je još snažniji, jer narodna bol i iskušenje postaje sve veće“ (Batelja, 2010b: 23-24).

Sljedećeg dana, 29. veljače 1944. Stepinac poziva vjernike da pomognu nastradalim dominikancima, iskazujući svoju vjeru „da će iz temelja samostana, u kojem su ostali toliki dragocjeni životi, niknuti nov život i blagoslovljeni rad za vjersku obnovu. Mučeništvo je u Katoličkoj Crkvi uvijek bilo sjeme novih pregnuća, novih osvajanja i većih uspjeha“ (Batelja, 2010b: 25). Početkom ožujka, 7. u mjesecu, nadbiskup Stepinac šalje okružnicu za skupljanje hrane za opustošene krajeve u Dalmaciji, Hrvatskom Primorju te Bosni i Hercegovini te ističe kako je „u tim krajevima bijeda veoma velika. Svakim danom stizavaju upravo očajna pisma od tamošnje preuzv. gospode biskupa, župnika i vjernika. Kršćanska ljubav traži od nas, da učinimo sve, što je moguće da pomognemo našoj braći, koja se nalaze u nevolji“ (Batelja, 2010b: 27).

U dvjema uzastopnim okružnicama datiranim 21. ožujka 1944. nadbiskup Stepinac ponovno apelira na vjernike da pomognu zagrebačkim redovnicima, dominikancima i franjevcima, koji su „mnogo i uspješno radili na vjerskom preporodu ne samo grada Zagreba, nego i čitave Zagrebačke nadbiskupije. Radi toga je sveta dužnost svih vjernika nadbiskupije zagrebačke, da svojim darovima u hrani, odjeći i novcu pomognu postradale naše redovnike“ (Batelja, 2010b: 28), te također potiče na sudjelovanje u Velikoj narodnoj dobrotvornoj lutriji namijenjenoj za karitativne svrhe: „Budući da je čisti dobitak ove dobrotvorne lutrije namijenjen samo karitativnim svrhama, a među inim i Karitasu nadbiskupije zagrebačke, koja je u ovim ratnim vremenima mnogo dobra učinila za izbjeglice i njihovu djecu te za prehranu siromašnih i opustošenih krajeva, preporučujem svemu dušobrižnom svećenstvu i katoličkim društvima, da nastoje svaki u svom kraju rasprodati čim više srećaka“ (Batelja, 2010b: 30).

U svibnju nadbiskup Stepinac sudjeluje na proslavi svjetskog kongreganističkog dana u bazilici Srca Isusova u zagrebačkoj Palmotićevoj ulici i koristi prigodu da upozori vjernike na

posljedice otuđenja od Boga i Katoličke Crkve, koje između ostalog rezultira trenutnom ratnom anarhijom:

„A što ćemo mi reći za ovo naše doba, u kojemu živimo? Ne opetuje li i ono s Faureom nama katolicima: 'Mi fućkamo na vaše pobožnosti, na vaše dogme, na vaše vječno blaženstvo. Mi hoćemo udobno živjeti na zemlji, biti slobodni i prosti oko okova vaših dogmi.' I doista, tko ne vidi, kolike su tisuće ljudi pošle za ovom krilaticom? A posljedak? Anarhija na sve strane, koje je, po Crkvi smireno i zadovoljno, ljudsko društvo pretvorila u pakao. (...) Nikada do sada nije valjda Božja čast bila toliko popljuvana, tako gažena i izrugivana, kao u naše dane. Gažena s lijeva i gažena s desna. Gažena na sveučilišnim katedrama i u zaprašenim tvornicama. Gažena u obiteljima, gažena u javnom životu. A pravilo je, da se Bog ne da trajno ismijevati“ (Batelja, 2012: 321, 324), kazao je Stepinac 14. svibnja 1944. u svojoj propovijedi.

Kako je i vidljivo, nadbiskup Stepinac je u svojim istupima često iskazivao svoju osjetljivost prema progonjenim katolicima i svećenicima koji se nisu htjeli odreći svoje vjere pa i pod cijenu života. Tako će vojnicima u Zagrebu 21. svibnja 1944. prigodom dijeljenja sakramenta potvrde podsjetiti kako je još

„za vrijeme francuske revolucije, prije stotinu i četrdeset godina, palo na tisuće i tisuće katolika radi svoga vjerovanja. A mi smo svi još živi svjedoci, koliko je tisuća katolika izginulo isto tako u Španiji, gdje su komunisti počinili nad njima grozote, kakvih malo pamti povijest. A znade se dobro, koliko je već katoličkih svećenika poubijano iz istih razloga i u našoj domovini u ovih par godina našega samostalnog državnog života. (...) Uzalud nam je oružje, ako uz njega ne bude i snaga Boga našega“ (Batelja, 2012: 327-328).

Jednako je tako nastavio i s osudom stvaranja tobožnjeg novog poretka u društvu, kada u nagovoru redovnicama milosrdnicama u Zagrebu 8. lipnja 1944. napominje: „A pogledajmo Prvi i Drugi svjetski rat. Tvrdi se, da se bore za novi poredak, ali uglavnom se ide za tim, tko će posjedovati bogate zemlje i tko će uživati od njih koristi“ (Batelja, 2012: 330).

U lipnju 1944. Stepinac ponovno svećenicima i vjernicima svoje nadbiskupije upućuje okružnicu u kojoj poziva na sućut i bratsku ljubav prema stradalim izbjeglicama iz Dalmacije, napose djeci, koji su ostali bez krova nad glavom:

„Radi ratnih neprilika u Dalmaciji moralo je ovih dana više desetaka tisuća ljudi napustiti svoje domove i skloniti se u sigurnije krajeve. Mnogi od tih nesretnika ostali su preko noći bez kuće i kućišta, izgubili su svu svoju imovinu. Spasili su samo goli život. Među tim izbjeglicama imade muževa, žena, djece, a i čitavih obitelji. Potrebno je, da toj našoj braći, koja su ostala bez svega, pružimo pomoć i da ih privremeno prime pod svoje krovove oni, koji su do sada bili pošteđeni od takve nesreće. Imajmo pred očima, da ratne strahote mogu svakoga od nas zahvatiti. Ako smo mi drugima u nevolji pomogli, možemo računati, da će i nama dobri ljudi pomoći, ako bi nas zadesila slična nevolja, od koje neka nas Gospodin sačuva. (...) Ratne neprilike traže od nas sve veće žrtve. Pokažimo i sada, da razumijemo zapovijed Kristovu o ljubavi prema bližnjemu, te primimo ove izbjeglice pod svoje krovove i svojom bratskom ljubavi ublažimo njihove muke i boli“ (Batelja, 2010b: 44-45), navodi Stepinac 23. lipnja.

Nadbiskup Stepinac bio je prvi zagrebački nadbiskup koji je svakog srpnja pješice predvodio zavjetno hodočašće vjernika grada Zagreba u Mariju Bistricu (Benigar, 1993: 282). Tom je prigodom 9. srpnja 1944. održao propovijed u svetištu te se još jednom osvrnuo na saveznička bombardiranja koja su iza sebe ostavila suze i bol:

„Ne znam, da li je u povijesti bistričkih hodočašća ikoje vršeno u ovakvim prilikama, u kakvim se vrši ovogodišnje zavjetno hodočašće grada Zagreba Majci Božjoj Bistričkoj. Svaki čas mogla je hodočasničku pobožnost pomutiti ratna buka: šum stranih zrakoplova, štektanje strojnica i paljba topova, budući da bjesnilo rata biva iz dana u dan sve veće. (...) Srce nam krvari i plače nad svim strahotama, koje su stigle našu domovinu i naš ispaćeni hrvatski narod. Srce nam krvari nad porušenim gradovima, spaljenim selima naše drage domovine, koja je uzeta za poprište krvave borbe. Srce nam plače nad porušenim crkvama i kapelama, nad poubijanim nevinim svjetovnjacima i svećenicima. Srce nam plače napose nad tisućama nevine poubijane naše sirotnje u Dalmaciji. Srce nam plače nad tolikom nevinim žrtvama pokošenim strojnicama iz zrakoplova. Znamo doduše, da rat nije pjesma, da rat nužno izaziva suze i prouzrokuje bol. Ali znamo i to, da otkada svijet postoji, čovječanstvo osjeća da se i u ratu moraju poštivati osnovni zakoni čovječnosti. Smatra li možda ratujuća stranka, dok ovakvim strahotama pogađa našu zemlju, zločinom, što hrvatski narod svom snagom svojega bića stoljećima teži za slobodom i brani danas svoju državnu samostalnost uz nečuvane žrtve?“ (Batelja, 2012: 343, 345).

Na ovu je propovijed reagirao nepoznati autor u srpnju 1944. On je, naime, želio pojasniti sadržaj propovijedi koji je iskrivljeno prenio *Katolički list* i Njemačka telegrafska agencija. Navodi kako

„slušači govora preuzv. g. Nadbiskupa na Mariji Bistrici mogu posvjedočiti pravu istinu o tome i dati ovu izjavu: (...) Zagrebački je nadbiskup govorio na Mariji Bistrici u množini t. j. o ratujućim strankama a ne o ratujućoj stranci (t. j. saveznicima) pa je osudio ubijanje nevinih ljudi i rušenje gradova i sela, dolazilo to s bilo koje strane. Poimence osudio je masovno ubijanje nevinih ljudi u nekim mjestima Dalmacije. (...) Zagrebački je Nadbiskup naglasio općenito stajalište Katoličke Crkve u pogledu ljubavi prema domovini, vlastitom narodu te njegovoj čežnji i pravu na vlastiti neovisni i samostalni državni život, a da se kod toga nije priklonio ni poistovjetovao s ničijim stranačkim političkim mišljenjem i radom“ (Batelja, 2010b: 49-51).

Posebna Stepinčeva zauzetost očitovala se u borbi protiv kletve i i psovke, koje su, kako je vjerovao, uzrok narodne propasti (Benigar, 1993: 242). Stoga je i sâm u nekoliko navrata tijekom svoje nadbiskupske službe organizirao kampanje protiv bogohuljenja te predvodio pokorničke procesije u svrhu zadovoljštine za grijeh. Jedna takva održana je 20. rujna u Zagrebu, pri čemu je Stepinac s propovjedaonice jasno poručio zemaljskim vladarima kako ne može biti blagoslova za narod ako se ne poštuju Božji zakoni:

„Bijes rata nije još jenjao, suze milijuna unesrećenih nisu još prestale teći, garišta spaljenih domova puše se još na sve strane, a tisuće i tisuće izbjeglica čekaju željno čas, kada će se moći

vratiti makar i u opustošeni dragi rodni kraj. (...) I nehotice se pitamo, ne tereti li možda i naš narod koje djelo, koje sprječava brzo smirenje ove strašne oluje, koja se survala na sav svijet i na našu domovinu? Da! To moramo iskreno priznati i priznali smo javno već toliko puta. (...) Ali ako se oni možda sažalno smješkuju nad našim trudom, mi se možemo sažalno nasmijati nad njima i veličinama, za koje se oni oduševljavaju, u koju polažu svoju nadu, i koje po njihovom mišljenju, upravljaju sudbinom svijeta. (...) Svaka zemaljska veličina i snaga vrijedi samo toliko, koliko se upire na Boga. A u koliko ne računa s Bogom, nego se upire na vlastitu mudrost i snagu, doći će čas, kad će ruka Božja, jednim zamahom pomesti, ako treba i čitavu šahovsku ploču svijeta, da uspostavi onakav poredak na zemlji, kakav odgovara zakonima Božjim“ (Batelja, 2012: 355, 357).

Na istom tragu nadbiskup Stepinac 1. listopada 1944. u Maksimiru osuđuje idolatriju 20. stoljeća koja se zrcali u političkim vođama ovoga svijeta kao samoproglašenim lažnim bogovima. Reći će da je

„i u naše doba, u 'prosvijetljenom dvadesetom vijeku' postavljeno mnogo zlatnih kipova po svijetu. I traži se od ljudi, često puta uz cijenu života, da padnu ničice pred kumirima ljudskoga razuma, i stvarno zaniječuju Boga, Stvoritelja svijeta. I mnogi su pali. Jer kipovi tih lažnih bogova našega vremena izgledaju tako visoko i široko, tako moćni, da se čini, da je Stvoritelj svijeta izgubio stvarno svaku vlast nad svijetom, nad ljudima. Hoćemo li i mi pasti u prah pred kumirima vremena i zatajiti Boga? Ili ćemo se vratiti našim kršćanskim tradicijama?“ (Batelja, 2012, 364).

Među javnim istupima nadbiskupa Stepinca primjetan je određeni kontinuitet da od 1941. svake godine održi propovijed na svetkovinu Krista Kralja. U zagrebačkoj katedrali, 29. listopada 1944. Stepinac ističe kako se je Europa

„zahvaljujući blagotvornom utjecaju Kristovog evanđelja, podigla, kao nijedan drugi kontinent, do najvišeg stupnja kulture i materijalnog blagostanja. Ali, onamo od francuske revolucije, a napose zadnja četiri desetljeća, usprkos svim opomenama koje Gospodin upravlja preko Svete Crkve, čuvarice božanskih istina, Europa je, a s njom i sav ostali svijet, gazila i ruglu izvirgavala Evanđelje Kristovo. Europa je nastojala riješiti se svih obveza Evanđelja i zamijeniti ga izumima bijednoga ljudskoga razuma. Sada žanje plodove svojih nastojanja. Anđeo pomora obilazi već šestu godinu Europom i čitavim svijetom i kosi kosom smrti dalje, usprkos svemu plaču i jauku, koji se razliježe zemljom. I naša draga Hrvatska plače. Plače za mnogim svojim sinovima i kćerima, koji u naponu snage ostaviše život“ (Batelja, 2012: 369-370).

Ista redovitost (izuzetak je 1943.) može se prepoznati i na svetkovinu Svih svetih 1. studenog. Godine 1944. Stepinac je tom prigodom s propovjedaonice zagrebačke katedrale pozvao na milosrđe prema svakom čovjeku, stvorenom „na sliku i priliku Božju“, ali i osudio gaženje ljudskog dostojanstva i zatiranje temeljnih prava:

„Ali kad gledamo danas po svijetu tisuće i tisuće popaljenih domova, kad slušamo o tragedijama nebrojenih obitelji, kad gledamo tisuće nesretne djece, koja su ostala bez hranitelja, onda moramo reći, da su premnoga ljudska srca i danas tvrda i okrutna. Čovjek se poživinčio dotle,

da se na njegu mogu primijeniti riječi staroga poganina: 'Homo homini lupus – čovjek je čovjeku vuk!' (...) Milosrđe je postalo danas na zemlji simbolom slabosti, kukavičluka. Ali štogod sudio svijet o njemu, činjenica je da je milosrđe jedan od najljepših uresa čovjekovih na zemlji i vrijednije od srebra i zlata i dragoga kamena. (...) Jedna je dakle od bitnih oznaka Boga Stvoritelja: beskrajno milosrđe prema svim stvorenjima, a u prvom redu prema čovjeku, kojega je stvorio na sliku i priliku svoju. (...) Što da kažemo onda o ljudima, koji su gazili ili nogama gaze po živoj slici Boga Boga Stvoritelja, koji vrijeđaju životna prava bližnjega svoga bez grižnje savjesti, kao da se radi o psu ili drugoj kojoj životinji? Kažemo im, da je milosrđe znamen predodređenja ili zabačenja, znamen da li pripadaju Bogu ili đavlu, nebu ili paklu“ (Batelja, 2012: 375-376).

Opetovanu brigu za ljude pogođene ratnim strahotama nadbiskup iskazuje u svojoj okružnici o sakupljanju hrane za nežitorodne krajeve, upućenoj svećenicima i vjernicima Zagrebačke nadbiskupije 15. studenog 1944. U njoj stoji kako je

„Karitas nadbiskupije zagrebačke za vrijeme ovog strašnog rata razvila zamjeran rad u pomaganju ratnih stradalnika. Taj rad odnosio se je na smještanje izbjeglica, a napose djece, po raznim dječjim domovima i obiteljima u sigurnijim i bogatijim krajevima i u sakupljanju hrane u žitorodnim krajevima te otpremanju u nežitorodne i ratom opustošene krajeve. (...) Što dulje rat traje, to je bijeda sve veća, pa je i karitativni rad tim potrebitiji. Radi toga i Karitas nastavlja podvostručenim silama svoj karitativni rad, ukoliko je najviše moguće. (...) Iako su sada još teže prometne prilike, treba provesti sabirnu akciju hrane po svim župama“ (Batelja, 2010b: 85-86).

Stepinac je bio sin seljačkih roditelja, koji je već kao mladić iskusio sve žalosti i radosti seljačkog života. Njegov će biograf Benigar (1993: 53) kasnije zapisati kako su ga seljački život i prirodne ljepote krašićkog kraja upućivale na „Boga, Stvoritelja, Uzdržavatelja i Upravljača svega stvorenoga“. Proživljeno iskustvo iz mladosti zrcali se u njegovim riječima prigodom blagoslova pčelinjaka na sjemenišnom dobru u Zagrebu 25. studenog 1944., kada govoreći o pčeli metaforički ukazuje na današnjeg čovjeka koji je preuzeo ulogu suca:

„Ne mora li se čovječanstvo zastidjeti danas pred ovom sitnom životinjom i od nje se naučiti jednoj velikoj istini, da kad košnica pčela ne može egzistirati bez jedne glave, bez matice, još manje može ljudsko društvo bez autoriteta. Jer ako si svaki pojedinac na svijetu bude prisvajao i sudsku i izvršnu vlast, onda narodi i države neće biti ništa drugo nego velika legla razbojnika. Za današnjega čovjeka pristaju dobro riječi mudroga Salomona: 'Idi k mravu, lijenčino, promatraj što on čini, i postani mudar!' (Izr 6,6). A ja bih nadodao: Idi k pčelici, razuzdani, razvratni moderni čovječe, promatraj što ona čini, i postani već jednom mudar! Vрати se redu od Boga ustanovljenomu, ako nećeš udaviti se u vlastitim opaćinama! (Batelja, 2012: 384).

U već tradicionalnoj propovijedi na Staru godinu u zagrebačkoj katedrali 1944. Stepinac ohrabruje vjernike da u svim ovim zbivanjima koja su snašla svijet gledaju „ruku Božju, koja se služi ovom bolnom operacijom, da čovječanstvo spasi od potpune propasti“, ali jednako tako da isključivo o ljudima ovisi „hoće li ova nova godina, u koju ulazimo biti sretna ili nesretna.

Bit će sretna, ako poslušamo glas Božji. Bit će nesretna, ako prezremo glas Božji. A glas nas Božji opominje: 'Obratite se, kako ste duboko pali!' (Iz 31,6)“ (Batelja, 2012: 389-390).

Na koncu, u uvodnom članku za godišnjak *Karitas* u godini 1945. Stepinac izražava određenu zabrinutost što ratne prilike ne jenjavaju, ali s druge strane ohrabruje vjernike da s pouzdanjem gledaju u budućnost:

„Nadali smo se, da će minula godina biti zadnja ratna godina, a s njome, da će nevolje čovječanstva početi bivati manje. Nažalost rat se nastavlja dalje, a s ratom suze, boli i nevolje svake vrste. (...) Žarka ljubav prema bližnjemu kadra je stvoriti čudesu. Ona je jača od razornih bombi zrakoplova i bojnih brodova, jača od vatre, koja pretvara u ruševine gradove i sela. Jača i od same mržnje, koja je survala čovječanstvo u ovu nevolju. Vjerujemo, čvrsto vjerujemo, da će mržnja morati konačno ustupiti mjesto ljubavi među ljudima“ (Batelja, 2010b: 88-89).

4.5. Početak Stepinčeva obračuna s komunističkom propagandom

Godinu 1945. nadbiskup Stepinac započinje okružnicom „o pouzdanju u Boga u strašnim vremenima koja proživljavamo“ od 7. siječnja te godine. Na njezinu početku nadbiskup podsjeća vjernike kako je započela sedma kalendarska godina „strašnoga drugoga svjetskog rata, koji po svojem opsegu, po svojim grozotama i po svojim ciljevima nadilazi sve ratove poznate u povijesti čovječanstva“ (Batelja, 2012: 394). U istoj će okružnici (2012: 396), kao i u nekoliko navrata tijekom 1944., uzroke ratne anarhije koja vlada potražiti u čovjekovu otuđenju od Boga i njegovu grijehu:

„Kad gledamo, kako se danas veliki gradovi ruše u prah i pepeo, kako ih sažije strašni oganj, tko da se ne sjeti sudbine Sodome i Gomore, koje je istrijebio oganj s neba radi njihovih protuprirodnih opaćina. I kad gledamo toliku zbrku pojmova u današnjem svijetu, tko da se ne sjeti onoga čovječanstva, koje je gradilo babilonski toranj, zaboravivši, da se odredbe Gospodnje ne mogu nikada nekažnjeno prestatati.“

No jednako će tako nadbiskup Stepinac nastojati ohrabriti vjernike, budeći u njima optimizam i nadu da će sve ove ratne strahote na kraju rezultirati dobrom (2012: 397):

„Znam, da će se mnogi začuditi, kada čuju te riječi. Zar je dobročinstvo Božje tisuće popaljenih kuća, porušenih mostova, uništenih javnih zgrada, osiromašenih obitelji, ostavljene djece, poubijanih ljudi? Za onoga, koji sve stvari gleda samo tjelesnim očima, to svakako nije nikakvo dobročinstvo nego strašna nesreća. Ali za čovjeka, koji sve stvari gleda očima vjere, sadašnja zla su doista veliko dobročinstvo Božje.“

U sličnom će se tonu nadbiskup obratiti i Križarima 15. siječnja 1945. o proslavi 15. godišnjice njihova postojanja: „Neka nikoga ne pokolebaju patnje, koje danas mora snositi

vjerni katolik ili koje bi mogao snositi u budućnosti. Jer sve te strašne kušnje bit će konačno na našu korist prema riječima apostolovima: 'Onima koji Boga ljube, Bog sve obraća na dobro.' Kad se svrši ovaj grozni rat, imat će svaka katolička organizacija, pa razumljivo i križarska, ogromno polje rada“ (Batelja, 2012: 410).

Istog je mjeseca Stepinac 17. siječnja 1945. uoči početka korizme uputio okružnicu svećenicima i vjernicima u kojoj poziva na obavljanje pobožnosti križnog puta da bi „nam se nebo smilovalo i učinilo kraj ovomu strašnom ratu. (...) Uvjereni smo, da će dobri Bog pogledati na našu dobru volju te skratiti dane ove velike kušnje i podati konačno mir čovječanstvu“ (Batelja, 2012: 411).

Na Svijećnicu 1945. članicama seljačke katoličke omladine Katoličke akcije naglašava njihovu dužnost da u ovom vremenu ratnih strahota pomažu onima koji trpe i pate, bez razlike bili oni dobri ili zli. Stepinac ističe:

„Pomažite svima koji trpe i pate, koliko samo možete. Naša Nadbiskupija podvostručila je u ovom ratu svoje djelovanje oko pomaganja bijednih i nevoljnih, onih, koji su najviše pogođeni ovim strašnim ratom. (...) Ljubav je Božja sišla od Boga na zemlju k ljudima. Ta ljubav mora da od nas prelazi na druge ljude, koji trpe i pate, jer su braća naša i djeca Božja. Pomagati im i izlaziti ususret Boga radi, veća je stvar nego graditi palače, željeznice, veća je stvar nego premještati bregove. Bolje da ugasne sunce na svodu nebeskom, negoli da ponestane milosrđa i dobrote među ljudima“ (Batelja, 2012: 414-415).

Stepinac će prigodom Papina dana 11. ožujka 1945. u zagrebačkoj katedrali još jednom potvrditi svoju odanost poglavaru Katoličke Crkve kao najvećem moralnom ovozemaljskom autoritetu, ali jednako tako apelirati na poštivanje svake ljudske osobe i njezina dostojanstva, te osuditi silu kao sredstvo uspostave novog društvenog poretka:

„A za današnjeg Papu Pia XII. možemo reći, da je sjajna zvijezda na tamnom obzorju čovječanstva, koja u tmini razbuktalih strasti ne prestaje svijetliti, te riječju i djelom pokazivati, da je svaki ljudski individuum, bez obzira kojoj rasi, narodu, staležu, dobi ili spolu pripada, neumrla slika jednog te istog modela, Boga Stvoritelja, i prema tome svaki ljudski individuum imade svoja neotuđiva prava, kojih mu nijedna ljudska vlast ne smije oduzeti. A koliko vrijedi ljudska ličnost u sustavima, koji se blatom nabacuju na Crkvu i njezinog predstavnika Svetog Oca, koliko vrijedi čovjek u poretku, koji ne računa s Bogom, to prepuštam vama, dragi slušatelji, da prosudite sami. Ne sumnjam nimalo, da će taj sud biti sto posto pozitivan za Crkvu i njezine vrhovne glavare, a porazan za one, kojima je sloboda ljudske ličnosti na jeziku, a u praksi je gaze nogama. (...) Ne trpe danas međutim samo pojedinci. Trpe i čitavi narodi. A mali i slabi narodi upravo strahuju za svoju budućnost, jer je jedino mjerilo međunarodnog i međustaleškog poretka postala pesnica. (...) Danas vlada svijetom mržnja, kao što i sami imate prilike vidjeti u dnevnom životu naroda i države. Ne preza se ni pred najkrvavijim zločinima prema ljudima, koji drukčije misle nego njihovi protivnici. I najveći zločini pokrivaju se plaštem

pravde prema načelu – *summum jus summa injuria!*⁷³ Ne preza se ni pred najvećim klevetama crkvenih poglavara, da se poluči stanoviti cilj. Zar da mi uzvratimo istom mjerom? Ne! Nego slijedeći pouku vrhovnog tumača Kristove nauke, odgovaramo svima onima, koji ih mrze i kleveću: 'Oče, oprosti im, jer ne znaju što čine!' (Lk 23,34)" (Batelja, 2012: 423-426).

Trojaki preduvjeti za trajni mir, početak sustavne komunističke propagande o nadbiskupu Stepincu kao „ratnom zločincu“ i osuda progona ljudi bitne su odrednice propovijedi koju je izgovorio prigodom svršetka uskrasnih konferencija za sveučilištarce i sveučilištarke u bazilici Srca Isusova u Zagrebu, 18. ožujka 1945.:

„Ako je dakle mir tako veliko dobro, a da jest, to znaju najbolje oni, koji su ostali bez krova, kruha i ruha, koga onda ne bi zanimalo pitanje, koji su izgledi za mir? (...) Ako želimo imati trajni mir, onda mora vladati trostruki red, ponajprije red u odnosu prema Bogu, red nadalje u odnosu prema samome sebi, red konačno u odnosu prema bližnjemu, bilo kao pojedincu, bilo kao organiziranoj skupini, kakve se očituju u narodima i državama, koje nisu drugo, nego organizirani skup mnogih pojedinaca“ (Batelja, 2012: 428).

U nastavku svoje propovijedi (2012: 429-430) Stepinac prepoznaje jasne namjere komunističke propagande i očigledno anticipira događaj koji će uslijediti 1946., kada će zagrebački nadbiskup Stepinac biti izveden pred montirani sudski postupak:

„Doći će vrijeme kad će sve doći na vidjelo, i kad će se sve kletve i laži raskrinkati, i kad će i objektivna povijest pokazati, da predstavnici Katoličke Crkve u Hrvatskoj nisu ni za čas izdali svoga zvanja, a da su eventualne pogriješke kojega svećenika sitnica prema onome što se zbilo na drugoj strani, kojoj možda neupućena svjetska javnost plješće. I zato nas malo dira grožnja, kojom se i zagrebački nadbiskup uvrštava među 'ratne zločince'. I ako si možda dotični utvaraju, da strahujemo pred njima, neka znaju, da vedra čela i mirne savjesti stojimo na svome mjestu, došlo što mu drago.“

I konačno, nadbiskup Stepinac podsjeća na riječi pape Pija XII. koji je

„uoči groznog svjetskog pokolja god. 1939. postavio ovo načelo: 'Temeljni zahtjev pravednog i časnog mira jest osiguranje prava na život i nezavisnost svih naroda, velikih i malih, jakih i slabih. Volja za životom jednoga ne smije biti smrtna osuda drugoga naroda.' (...) Isto tako ne bojimo se reći, da će hrvatski narod *a limine* odbiti svaki režim, bio on na krajnjoj ljevici ili desnici, koji ne bi računao i do krajnosti poštivao njegovu više nego tisućgodišnju katoličku tradiciju. (...) U zdravom poretku pravo ide pred silom, a ne sila pred pravdom“ (Batelja, 2012: 431).

⁷³ Najveće pravo – najveća nepravda!

5. REZULTATI DRUGE ISTRAŽIVAČKE FAZE

Nakon što smo prethodno teorijski prikazali i kritički analizirali cenzuru te istaknuli da je moguće da su joj bili izvrgnuti i javni istupi nadbiskupa Stepinca, u prvoj smo istraživačkoj fazi proučili, prikazali i analizirali odabrane Stepinčeve javne istupe, te objasnili kontekst i vrijeme u kojemu su nastali. U drugoj istraživačkoj fazi pristupilo se kvantitativnoj i kvalitativnoj analizi sadržaja odabranih tiskovina. Promatrajući najave i odjeke u dnevnom tisku u razdoblju dva dana prije i četiri uzastopna dana nakon istupa, te isključivo odjeke u tjednom tisku u prva dva uzastopno objavljena broja nakon javnog istupa, pronađeno je 172 priloga. Pritom je pregledan izvornik cijele građe odabranih tiskovina, koja se nalazi na mikrofilmu i ukoričenim svescima u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici te u Arhivu Zagrebačke nadbiskupije. Ako bi se kvantificirao opseg pregledane građe dnevnih i tjednih tiskovina za potrebe druge istraživačke faze, približno bismo došli do brojke od gotovo 23 tisuće stranica.⁷⁴

⁷⁴ Ako se uzme u obzir da je prosjek stranica u dnevnim i tjednim tiskovinama bio 15 i da je na temelju jednog javnog istupa nadbiskupa Stepinca pregledano 6 brojeva dnevnika, odnosno 2 broja tjednika dolazimo do brojke 90 tj. 30. Budući da je riječ o trima analiziranim dnevnicima i trima analiziranim tjednicima u uzorku, dolazimo do brojke od 270 stranica po jednom istupu u dnevnicima, odnosno 90 stranica po jednom istupu u tjednicima. Prema tome bi 360 stranica po istupu pomnoženo sa 63 javna istupa dalo brojku od 22 680 stranica.

5.1. Zastupljenost i tipovi priloga u svjetovnom i vjerskom tisku NDH

Tablica 1

Zastupljenost najava i odjeka javnih istupa nadbiskupa Stepinca u svjetovnom i vjerskom tisku (N=172)*

Tiskovina	n	%
Hrvatski narod	50	29,1
Novi list/Nova Hrvatska	42	24,4
Hrvatski list	10	5,8
Spremnost*	1	0,6
Nedjeljne vijesti/Novine*	13	7,6
Katolički list*	56	32,6
Total	172	100 %

**Bilješka.* Pod odjecima podrazumijevamo u svjetovnom i vjerskom tisku objavljene događaje na kojima je Stepinac javno istupio.

**Bilješka.* Pri analiziranju tjednih tiskovina: *Spremnost*, *Nedjeljne vijesti/Novine* te *Katolički list* nisu promatrane najave javnih istupa, stoga brojke koje se odnose na tjednike predstavljaju isključivo broj odjeka javnih istupa nadbiskupa Stepinca.

Unatoč tomu što pri analizi tjednika nisu promatrane najave, već isključivo odjeci javnih istupa iz Tablice 1 vidljivo je da *Katolički list* donosi najveći broj priloga, njih 56. Slijede ga dnevници *Hrvatski narod* i *Novi list/Nova Hrvatska* s 50, odnosno 42 priloga. Znakovito je da tjednik *Spremnost* donosi samo jedan (1) odjek analiziranih javnih istupa nadbiskupa Stepinca i to 25. ožujka 1945. pod naslovom „Hrvatski metropolita o hrvatskom narodnom pravu na samoodredjenje i nezavisnost“ (*Spremnost*, 1945, 162: 1). Riječ je, naime, o odjeku Stepinčeve propovijedi prigodom svršetka uskrasnih konferencija za sveučilištarce i sveučilištarke u bazilici Srca Isusova u Zagrebu 18. ožujka 1945., u kojoj prokazuje komunističku propagandu kojom se njega i Katoličku Crkvu u Hrvatskoj nastoji prikazati kao ratne zločince i kolaboracioniste ustaških vlasti. Tjednik *Spremnost*, dakle, na naslovnici donosi prilog reportažno-komentatorske vrste koji potpisuje „dr. F. Nevistić“ (Franjo Nevistić⁷⁵, op. a.). Autor na početku priloga osuđuje boljševizam i njegov materijalizam, pišući kako

⁷⁵ Franjo Nevistić bio je hrvatski nacionalist, istaknuti pripadnik ustaške organizacije (Jareb, 2007: 481).

„ideali slobode, samoodređenja naroda, demokratičnosti, slobode vjerspovijedanja, što drugo znače u rukama boljševika, ako ne pseudoideal. (...) Hrvatski narod ujedinjuje sve svoje snage, da se od tog divljeg nastupa primitivnih srbsko-boljševičkih horda zaštititi na svom narodnom i povijesnom državnom prostoru. Taj stav obrane hrvatskog naroda zagovara i opravdava i njegov vrhovni duhovni pastir preuzvišeni gospodin dr. Alojzije Stepinac, nadbiskup zagrebački, metropolita Hrvatske (Nevistić, 1945: 1).

Autor u nastavku donosi citat iz propovijedi nadbiskupa Stepinca koji govori o pravu na samoodređenje svakog naroda, no ispušta sljedeći dio izrečenog: „Isto tako ne bojimo se reći, da će hrvatski narod *a limine* odbiti svaki režim, bio on na krajnjoj ljevici ili desnici, koji ne bi računao i do krajnosti poštivao njegovu više nego tisućgodišnju katoličku tradiciju. (...) U zdravom poretku pravo ide pred silom, a ne sila pred pravdom“ (Batelja, 2012: 428-431).

Razvidno je kako ispušteni dio ne ide u prilog nijednom režimu, pa tako ni tadašnjem vladajućem, stoga je za zaključiti kako je ovaj prilog ili bio podvrgnut preventivnoj cenzuri državnog cenzorskog i propagandnog aparata ili je posrijedi autocenzura autora Nevistića. Ovo, dakako, nije jedini slučaj kada su se riječi iz javnih istupa nadbiskupa Stepinca u tadašnjem tisku donosile parcijalno, o čemu će u nastavku ovog poglavlja biti više riječi. Čudi, međutim i to da se tjednik *Spremnost*, koji je najavljivan i okarakteriziran kao list koji odražava svojevrstni otklon od službene politike i ideologije te koji je namijenjen uskom, pretežito intelektualnom krugu čitatelja, za vrijeme svog trogodišnjeg izlaženja samo jednom izravno osvrnuo na ono što je govorio zagrebački nadbiskup i hrvatski metropolit Alojzije Stepinac.

Hrvatski list donosi sveukupno tek 10 priloga, što je donekle i razumljivo jer je riječ o pokrajinskom listu koji je u većini slučajeva donosio samo odjeke Stepinčevih javnih istupa s velikih događaja koji su bili od nacionalne važnosti. Tako će *Hrvatski list*, primjerice, 24. veljače 1942. izvijestiti o uspostavljanju Hrvatskog Državnog Sabora, donoseći govor nadbiskupa Stepinca u cijelosti (HL, 1942, 47: 4), ili će izvijestiti o zagrebačkoj procesiji 31. svibnja 1942. na kojoj će se naći „tisuće zagrebačkih vjernika“ (HL, 1942, 126: 3), ili pak o blagoslovu temeljnog kamena crkve Marije Pomoćnice na Knežiji 13. listopada 1942., kada su „svi hrvatski biskupi zaključili, da se ove godine vjernici (Zagrebačke nadbiskupije, op. a.) posebnim načinom posvete Majci Božjoj“ (HL, 1942, 242: 10).

Spomenimo ovdje i *Nedjeljne vijesti*, kasnije *Novine*, informativni tjednik u izdanju Hrvatskog novinarskog društva, koji je počeo izlaziti 8. prosinca 1941. On je, kako i stoji u prvom broju (v. **Prilog E**) izlazio umjesto „ponedjeljnih izdanja 'Hrvatskoga Naroda', 'Nove Hrvatske' i 'Hrvatskog Lista' (Osijek)“ (NV/N, 1941, 1: 3). *Nedjeljne vijesti*, odnosno *Novine*

donose 13 priloga koji se odnose na odjeke javnih istupa nadbiskupa Stepinca, među kojima su i oni koje nijedna druga svjetovna tiskovina nije prenijela. To se poglavito odnosi na neka nedjeljna događanja, a razloge za to treba potražiti u gore navedenoj činjenici da je taj tjednik bio nadomjestak „ponedjeljnih izdanja“, pa su stoga odgovorni ljudi iz medijsko-promidžbenog sustava NDH, budući da im je bila takva praksa, očito zaključili kako nema potrebe za podvostručavanjem sadržaja u ostalim svjetovnim tiskovinama. Osim toga, Novak (2005: 291) navodi kako je izlaženje *Nedjeljnih vijesti* vjerojatno bilo uvjetovano „štednjom papira i slobodnim danom za novinare (u nedjelju)“.

Kao prilog toj tvrdnji navodimo izvještaj o blagoslovu crkve blaženog Marka Križevčanina na zagrebačkoj Trešnjevci od 22. prosinca 1941. (NV/N, 1941, 3: 5) ili izvještaj o proslavi blagdana Svetog Trojstva od 21. lipnja 1943., naslova „Misa društva podvornika javnih oblasti“ (NV/N, 1943, 83: 9), ili odjek događaja od 22. svibnja 1944. kada je „Hrvatski metropolita podielio [je] domobranima Svetu potvrdu“ (NV/N, 1944, 132: 4). Sve su to, dakle, prilozi koje ne nalazimo ni u jednoj drugoj svjetovnoj tiskovini osim u *Nedjeljnim vijestima* tj. *Novinama*.

Tablica 2

Vrsta analiziranih priloga (N=172)

Vrsta priloga	n	%
Vijest i kratka vijest (do 10 redaka)	35	20,3
Najava događaja	47	27,3
Kratki prilog – izvještaj (iznad 10 redaka, do pola stranice)	29	16,9
Prilog – analiza (pola stranice do 1/1)	11	6,4
Reportaža	1	0,6
Fotovijest	1	0,6
Veliki prilog – analiza (1/1 do 3 stranice)	6	3,5
Propovijedi/Govori/Okružnice/Poslanice/Poruke*	42	24,4
Total	172	100 %

**Bilješka*. Iako među novinarskim vrstama ne postoji oblik *Propovijedi/Govori/Okružnice/Poslanice/Poruke*, on se u ovom kontekstu isključivo odnosi na objavljenu integralnu inačicu Stepinčeva javnog istupa.

Svaka tiskovina u većoj ili manjoj mjeri sadrži raznolike novinarske vrste i oblike novinarskog izražavanja. Shodno tomu, urednici i novinari svakog dnevnog lista svakodnevno se susreću s agencijskim vijestima, najavama događaja, priopćenjima te dakako i onim sadržajem koji se proizvode unutar vlastite redakcije: vijesti, članci, osvrti, komentari ili reportaže (Malović, 2003: 69). Stoga se čini uputnim u idućim redcima ukratko prikazati karakteristike temeljnih novinarskih vrsta, koje su prepoznate i pri analizi sadržaja tiskovina obuhvaćenih ovim istraživanjem.

Kako navodi Stjepan Malović (2005: 185) „vijest je temeljni oblik novinarskog izražavanja“, a ujedno i pojam koji ima mnoge definicije, no nijednu cjelovitu. William Metz (citirano u: Malović, 2005: 186) reći će da je vijest, između ostalog, „izvještaj o sadašnjem događaju, predložen pošteno, pravodobno, točno, istinito, sažeto, uravnoteženo i objektivno“. Alfred Lawrence Lorenz i John Vivian (citirano u: Malović, 2005: 186-187) vijesti dijele na „tvrde“ i „meke“, pri čemu Sherry Ricchiardi i Malović (1996: 7) prve definiraju kao one vijesti koje se bave događajem koji se zbije unutar 24 sata od kada su novine tiskane, dok u kategoriju „mekih“ vijesti pripadaju tematski prikazi. Richard Rudin i Trevor Ibbotson (2008: 52-57) pišu o podjeli vijesti na „ozbiljne“ i „lagane“. Pritom su „ozbiljne“ dnevni događaji, kao i nesreće, kriminal i hitni slučajevi, dok su „lagane“ vijesti vezane uz ljudske priče.

Drago Bobić (1987: 38) ističe da je uz vijest, izvještaj najučestaliji oblik novinarskog izražavanja. On je često ništa drugo nego proširena vijest, tipičan opisni tekst, tj. „autentično svjedočenje autentičnog svjedoka“ (Bobić, 1987: 38). Novinarska vrsta srodna izvještaju je reportaža, koja osim što tematizira realan, autentičan i aktualan događaj, podrazumijeva i „lijep opis događaja koji je uvijek oznaka osobnog stvaralaštva“ (Bobić, 1987: 51). Malović (2005: 329) naglašava da se u reportaži „novinarstvo približava književnosti“ te da joj osnovna misija kod čitatelja pobuditi estetski doživljaj.

Analiza je pokazala kako je najzastupljenija vrsta priloga u tisku najava događaja (27,3%). Najave događaja kao novinarska vrsta definiraju se kao „jednostavna priopćenja“ koja se objavljuju samo ako događaj ima šire značenje za čitatelje (Malović, 2005: 126). Ta je varijabla, kako je već spomenuto, promatrana isključivo pri analizi sadržaja dnevnih tiskovina. Slijede Propovijedi/Govori/Okružnice/Poslanice/Poruke (24,4 %), vijest i kratka vijest (20,3%) i kratki prilog – izvještaj (16,9 %) koji sadrži više od 10 redaka do pola stranice teksta.

Treba istaknuti kako je dnevni tisak nekim događajima na kojima je nadbiskup Šepinac sudjelovao i javno istupao pridavao veću pažnju. Vidljivo je to, primjerice, pri obilježavanju

zavjetnog hodočašća vjernika grada Zagreba u Mariju Bistricu. Tako će *Hrvatski narod* 1941. uoči hodočašća objaviti ukupno četiri najave u razmaku od dva dana, 9. i 10. srpnja 1941. U najavi od 9. srpnja 1941. nepoznati autor piše kako „prva skupina prisustvuje u tri sata u jutro sv. misi u prvostolnoj crkvi na Kaptolu, iza koje polazi pod vodstvom hrvatskog metropolite i zagrebačkog nadbiskupa preuzv. g. dra A. Stepinca preko Gračana do kapelice Majke Božje Sljemenske i dalje na kaptolsku lugarnicu (...)“ te da će se u 11 sati kad procesija stigne na trg održati propovijed i svečana zavjetna misa (HN, 1941, 145: 6). U *Hrvatskom narodu* od 10. srpnja 1941. prisutne su tri najave na istoj stranici u vezi s događajem u Mariji Bistrici. Prva je obavijest o posebnim hodočasničkim vlakovima; druga je obavijest hodočasnicima koji hodočaste na Mariju Bistricu „pješke, vlakom ili drugim kojim prometalom“ da tih dana ne moraju imati redarstvenu dozvolu za putovanje, dok se treća najava odnosi na poziv zanatlijskog i pomoćničkog društva svojim članovima da se odazovu na hodočašće (HN, 1941, 146: 7).

Događaj kojem je u svjetovnom dnevnom tisku također posvećena posebna pažnja bila je i proslava Papinog dana, koji se svake godine obilježavao 14. ožujka. Tako *Hrvatski narod* 12. i 14. ožujka 1943. najavljuje da će na godišnjicu krunidbe „sv. Oca Pape“ nadbiskup Stepinac „u nedjelju dne 14. ožujka u 10 sati prije podne odslužiti pontifikalnu misu u Prvostolnoj crkvi i održati prigodnu propovijed“ (HN, 1943, 679: 4). Slična dinamika primjetna je i 1945., kada *Novi list/Nova Hrvatska* 9. ožujka donosi najavu događaja, u čijem je sadržaju uočljiv i laudatorski ili pohvalni stil: „Čitav katolički svijet će manifestirati svoju ljubav i odanost zajedničkom Otcu, pa će i Hrvati-katolici grada Zagreba svečano proslaviti Papin Dan u nedjelju 11. ožujka u 8 sati u Prvostolnici“ (NL/NH, 1945, 57: 4). Dan poslije, 10. ožujka 1945., *Hrvatski narod* donosi najavu proslave Papinog dana na naslovnici, što nije čest slučaj kada je riječ o crkvenim događajima (v. **Prilog F**). U najavi stoji da će svečanu misu predvoditi „Papinski Legat Preuzv. g. Opat Josip Ramiro Marcone“ te da će pod misom propovijedati nadbiskup Stepinac (HN, 1945, 1281: 1). Osim najave događaja, dnevni je tisak te 1945. uoči proslave donio i prigodne priloge. Tako *Hrvatski narod* 11. ožujka 1945. donosi dva opširnija priloga: „Značenje papinstva za Hrvate“ te prilog o izaslaniku Svete Stolice u Hrvatskoj Josipu Ramiru Marconeu (HN, 1945, 1282: n. p.). Slične priloge donosi i *Novi list/Nova Hrvatska* 11. ožujka 1945. (NL/NH, 1945, 59: 7).

Pokornička procesija održana 6. lipnja 1943. jednako tako zauzima mjesto u dvama uzastopnim brojevima *Hrvatskog naroda* i *Novog lista/Nove Hrvatske*. „Pokornička procesija“, naslov je najave koju *Hrvatski narod* donosi 5. lipnja 1943. U njoj stoji kako je „u svrhu što

bolje pripreme zagrebačkih vjernika za pokorničku procesiju, koja će se održati u nedjelju dne 6. lipnja na večer, odredio [je] preuzvišeni nadbiskup zagrebački, da se u svim zagrebačkim crkvama održi devetnica, a u Svetišu Majke Božje Lurdske svaki dan po dva sata klečanja pred izloženim Svetootajstvom“ (HN, 1943, 750: 4). Idući dan *Hrvatski narod* za razliku od prethodnog dana najavljuje i Stepinčev govor: „Procesija će završiti pred katedralom, gdje će biti oltar i propovjedaonica, s koje će preuzvišeni zagrebački nadbiskup održati zaključni govor“ (HN, 1943, 751: 6). *Novi list/Nova Hrvatska* prvu najavu donosi 4. lipnja 1943., no za razliku od najava iz *Hrvatskog naroda*, ove su informativnijeg karaktera, aktualnije naravi i kontekstualno bogatije, što samo opravdava ranije spomenutu činjenicu kako je s početkom izlaženja *Nove Hrvatske* započela i era informativnog tiska u NDH, dok su brza izvještajna služba i usmjerenost na širu čitateljsku publiku bile primjetne u njezinu sadržaju tijekom svih godina izlaženja. Tako čitatelj iz prve najave može saznati da su „pripreme za veliku pokorničku procesiju vjernika glavnoga grada Zagreba [nalaze] u punom toku“, kao i to da se veliki broj Zagrepčana odazvao pripravi: „Vjernici se svake večeri sakupljaju u zagrebačkim crkvama na pripravnoj devetnici, a Svetište je Majke Božje Lurdske po dva puta dnevno puno vjernika raznih staleža i skupina, koji obavljaju pobožnost klečanja“ (NL/NH, 1943, 131: 5). Sličan sadržaj nalazimo i u najavi *Novog lista/Nove Hrvatske* od 5. lipnja 1943., koja završava tvrdnjom kako „devetnica pokazuje, da se svi zagrebački slojevi ozbiljno pripravljaju za nedjeljnu procesiju“ (NL/NH, 1943, 132: 6).

Propovijedi/Govori/Okružnice/Poslanice/Poruke druga je najzastupljenija vrsta priloga u analiziranom tisku. On se isključivo odnosi na javne istupe nadbiskupa Stepinca koji su objavljeni u cijelosti, stoga ne čudi podatak da je od 42 takva priloga, 41 objavljen u *Katoličkom listu*, jedinoj vjerskoj tiskovini među analiziranim uzorkom (v. **Prilog G**).

5.1.1. Odnos *Katoličkog lista* prema javnim istupima nadbiskupa Stepinca i nekim aktualnim zbivanjima u društvu

Tablica 3

Vrsta analiziranih priloga u Katoličkom listu (N=56)

Vrsta priloga	n	%
Vijest i kratka vijest	5	8,9
Kratki prilog - izvještaj	6	10,7
Prilog - analiza	2	3,6
Veliki prilog - analiza	2	3,6
Propovijedi/Govori/Okružnice/Poslanice/Poruke	41	73,2
Total	56	100 %

Ako se pak promatraju ostale vrste priloga, odnosno odjeka, objavljenih u *Katoličkom listu*, uz propovijedi/govore/okružnice/poslanice/poruke (73,2 %), pojavljuje se i kratki prilog - izvještaj (10,7 %), vijest i kratka vijest (8,9 %) te prilog i veliki prilog po 3,6 %. Dakle, osim što je donosio integralne inačice, uređivačka politika *Katoličkog lista* u odnosu prema javnim istupima nadbiskupa Stepinca očitovala se i u sporadičnoj praksi da se u istom ili sljedećem broju tjednika objavi i poseban prilog o istom događaju. Tako je, primjerice, u broju od 17. srpnja 1941. *Katolički list* na naslovnici donio integralnu propovijed nadbiskupa Stepinca u Mariji Bistrici, a nekoliko stranica dalje i prilog naslovljen „Zagrebačko zavjetno hodočašće na Mariju Bistricu“. Riječ je o redakcijskom tekstu čiji je naglasak na duhovnoj koristi hodočašća: „I ove se godine moglo opaziti, da zagrebačko hodočašće dobiva sve duhovniji karakter. Otpadaju nezgodne pojave prijašnjih godina, kad su mnogi smatrali hodočašće više planinarskim izletom nego pobožnošću, pa su se prema tome i vladali. Takovih 'hodočasnika' imade sve manje, a ostaju samo oni, kojima je iskreno stalo do prave pobožnosti i štovanja Majke Božje“ (KL, 1941, 28: 330). Valja istaknuti da u ovom slučaju prilog *Katoličkog lista* ne sadrži nikakve političke konotacije, tragove nacionalizma, trijumfalizma, niti spominje ustaške simbole, kao što je to nakon istog događaja bilo vidljivo u priložima u svjetovnom tisku, točnije *Novom listu/Novoj Hrvatskoj*.

Već sama urednička oprema, tj. podnaslov spomenutog priloga *Nove Hrvatske* od 15. srpnja 1941. naslovljen „Značajni ustaški govori povodom zagrebačkog zavjetnog hodočašća – Prva hrvatska zastava za vrijeme srpske tiranije vijala se na crkvi u Mariji Bistrici“, dovoljno govori o snažnom nacionalističkom naboju kojim je prožeta cijela reportaža. Novinar/i (inicijali: P-o i r) detaljno opisuju povijest zagrebačkog hodočašća, stavljajući ga u kontekst političkih gibanja i položaja Hrvata još od vremena Osmanskog carstva:

„Procesije su polazile još onda, kad je Zagreb još bio tužno središte tužnih ostataka Hrvatske, koju se moglo gotovo svu pregledati s tornja sv. Marka. (...) I u tim teškim danima bistričko hodočašće postalo je duhovna potreba Zagrebčana i tisuće su odlazile na to proštenje uvijek smirene vjerom, koja je strujala iz tog prošteništa. (...) Poslije napornog puta i poslije strahovitog, nacionalnog očajanja dolazile su tisuće da jedino tu spominju hrvatsko ime: 'Rajska djevo, Kraljice Hrvata'“ (NL/NH, 1941, 77: 10).

Novinar/i se u nastavku spominju i recentnije povijesti, kada je Hrvatska bila dijelom Kraljevine Jugoslavije:

„Najznačajnije je bilo ono hodočašće iz godine 1935. kad su hodočasnici prvi puta donijeli u Zagreb hrvatsku zastavu. Šest godina nije se smjela hrvatska zastava nigdje pojavljivati. Šest godina išlo se je za nju na robiju i stratište i nakon šest godina ona je ponovno zalepršala u Zagrebu, kao navještaj novih dana, nekoliko mjeseci nakon ustaške budnice u Marseillesu. (...) Marija Bistrica je tako izvršila značajnu ulogu u najtežim danima tiranije, ona je bila rasadište vjere u spas Hrvatske kroz stoljeća, a osobito u posljednja dva desetljeća. Generacije su tu molile za spas Hrvatske, a danas dolazi nova generacija u Mariju Bistricu ali 'ne da moli', kako je to rekao gradonačelnik Zagreba, g. Werner, već da zahvali za spas Hrvatske“ (NL/NH, 1941, 77: 10).

Reportaža slikovito opisuje cjelokupni ambijent i atmosferu koja je pratila zavjetno hodočašće. Osim toga, iz nje se može zaključiti kako je/su i sam/i novinar/i zajedno s narodom hodočastio/li u Mariju Bistricu:

„Ulice grada Zagreba bile su vrlo žive oko 3 sata u jutro. Sve se žurilo na svoja sabirališta, odakle će krenuti procesije na Bistricu. U katedrali odslužena je sveta misa. Nadbiskup je podijelio svima blagoslov, a onda je krenula procesija. (...) Još je mrak zastirao Zagreb, a veliko zvono sv. Kralja svojim prodornim tonovima davalo je svečani značaj tom putu, kad su hodočasnici u radosnom uzbuđenju pošli na put, predvođeni hrvatskom zastavom. (...) Uz oduševljenje prolaze hodočasnici sviju staleža i svake dobi, žene, djeca i starci. Sve to ide u Bistricu, ne mareći za umor, i za godine. Jedna starica teško već ide, ali češće ponavlja: 'Svake godine idem na Bistricu i ići ću dok god budem mogla hodati.' Idu i djeca, koja nemaju još niti osam godina. I sve to kao rijeka ide prema vrhu Sljemena. Nakon četverosatnog pješaćenja hodočasnici dolaze na Sljeme i u kapelici Majke Božje Kraljice Hrvata prisustvuju misi, koju je odslužio nadbiskup. (...) Hodočasnici prolaze preko njiva, gdje žito čeka na žetvu i gdje seljaci marljivo rade. Pjesma se ori među njivama, a seljaci promatraju hodočasnike, koji idu na Bistricu, i to je pravi kontakt grada i sela. (...) Drugi dan, u nedjelju u jutro, došlo je novo mnoštvo hodočasnika posebnim vlakovima iz Zagreba. Bistrica je oživjela kao pčelinjak,

mnoštvo se natiskivalo oko crkve i u crkvi, klečeći pred starim kipom vjere i utjehe i na koljenima obilazeći oltar i staru crkvu. (...) Čitavo to proštenje imalo je značaj zahvale nad stečenom slobodom, za koju su pokoljenja molila iz godine u godinu“ (NL/NH, 1941, 77: 10).

Uz sve navedeno, u reportaži je primjetan i jedan obrazac koji će postati prepoznatljivi dio uređivačke politike svjetovnih tiskovina u NDH, barem kada je riječ o vjerskim događajima i značajnim katoličkim blagdanima i temama. Bit će to neprimjereno ustrajavanje na narativu prožetom povezivanju katoličkih simbola, simbola katoličke vjere s ustaškim simbolima:

„Nad oltarom se vijala ustaška zastava, a u procesiji je nošen hrvatski grb s velikim slovom 'U'. Ustaški simbol na Bistrici. Ustaški simbol kao epilog vjekovne borbe, kao epilog žrtvovanja generacija, koje su kroz stoljeća molile i žrtvovala za ono, što smo mi danas doživjeli. (...) Tisuće su prolazile u procesiji pred starim Gospinim kipom, da zahvale za stečenu slobodu, hiljade su proživljavale trijumf slobode u znaku crnog Gospinog kipa i ustaškog grba“ (NL/NH, 1941, 77: 10).

U prilog ranijoj tvrdnji da je *Katolički list* osim donošenja cjelovitog Stepinčeva javnog istupa ponekad o istom događaju pisao i u formi kratke vijesti ili izvještaja, svjedoče i primjeri od 22. listopada 1942. te 18. ožujka 1943. (v. **Prilog H**). U prvom slučaju, integralnu propovijed nadbiskupa Stepinca prigodom posvete temeljnog kamena župne crkve Marije Pomoćnice i posvete Zagrebačke nadbiskupije Majci Božjoj od 11. listopada, *Katolički list* donosi u prvom sljedećem broju 15. listopada (KL, 1942, 42: 493-494). No isti tjednik u broju od 22. listopada donosi kratki redakcijski prilog naslovljen „Posvećen je temeljni kamen nove crkve“, koji ponajviše hvali izgled i arhitekturu novoizgrađene crkve:

„Crkva je građena u modernim linijama. Arhitektu je uspjelo, da ideju rimske bazilike vješto prilagodi svim onim građevnim činiteljima vremena i mjesta, koje je imao pred očma (sic!), kad je sastavljao nacрте. (...) Ona se vrlo zgodno prilagođuje duhu modernoga graditeljstva, sredini, u kojoj je smještena, te nema na njoj nikakvih tehničkih komplikacija, koje bi iziskivale prevelike materijalne izdatke, što je u današnja vremena vrlo važno naglasiti. (...) Doimlje se u isto vrijeme i čedno i dostojanstveno“ (KL, 1942, 43: 500).

Katolički list od 18. ožujka 1943. donosi cjelovitu propovijed nadbiskupa Stepinca od 14. ožujka te u istom broju donosi prilog naslova „Proslava Papina dana u Zagrebu“, u kojem, između ostalog, stoji:

„U nedjelju, 14. III. u 10 sati služio je preuzv. g. nadbiskup dr. Alojzije Stepinac svečani pontifikal uz asistenciju kanonika i nadarbenika prvostolne crkve. Pontifikalu je prisustvovao sav gradski kler, koji je u to vrijeme bio slobodan od službe, sa preuzv. gosp. delegatom Josipom Ramirom Marcone, a obćinstvo je bilo nazočno u tolikom broju, da nije moglo ni stati u inače ogromnu zagrebačku katedralu. Građanstvo je spontano davalo vidne znakove neobičnoga veselja i radosti nad slavom u počast velikoga događaja obljetnice krunice Sv. Oca Pape Pija XII. Preuzv. je g. Ordinarij izrekao pod sv. Misom vrlo značajnu i od obćinstva nadasve pozorno saslušanu propovijed o velikom značenju papinstva za čitavo čovječanstvo“ (KL, 1943, 11: 129).

U oba slučaja prilozi ne navode gotovo ništa od sadržaja Stepinčeve propovijedi, no ta se uređivačka praksa može objasniti spomenutom činjenicom da je *Katolički list* u svom istom ili prethodnom broju već objavio integralnu inačicu istupa, pa u ovom slučaju ne možemo govoriti o manipulaciji.

Ako bi se *Katolički list* i njegova uređivačka politika za vrijeme NDH morali svesti na nekoliko generalnih obilježja, to bi nedvojbeno bila ova: sloboda misli te njegovanje zdrave i aktualne polemike. To je, uostalom, i bila vizija biskupa Haulika koji ga je 1849. osnovao s ciljem da postane forum na kojem će se pretresati aktualna pitanja među svećenstvom. Premda svećenstvo Zagrebačke nadbiskupije nije u željenoj mjeri sudjelovalo u stvaranju sadržaja *Katoličkog lista*, što se može iščitati iz priloga prof. Josipa Krakara od 26. ožujka 1942. u kojem navodi kako „u 'Katol. Listu' aktivno surađuje najviše 5% svećenstva čitave nadbiskupije“ (KL, 1942, 13: 153), žive rasprave i relevantnih tema za pastoralni život Crkve nije nedostajalo. U prilog tomu donosimo tek nekoliko primjera. U broju od 4. lipnja 1942. započinje polemika između duhovnika Bogoslovnog sjemeništa u Zagrebu dr. Dragutina Nežića i dr. Jurja Cenkića. Povod polemike, koja je potrajala u idućih nekoliko brojeva, bio je Cenkićev članak pod naslovom „Djeveruše kod mlade mise.“ Nežić se protivio takvom običaju, govoreći „da nijedan duhovan i teološki izobražen mladomisnik ne će želiti, da pred njim u mladomisničkoj povorci ili u crkvi ili kraj njega kod stola bude odrasla djevojka – djeveruša“ (KL, 1942, 23: 267), dok je Cenkić zastupao stajalište da običaj djeveruše „imade ukrasno i alegorijsko značenje“ te mu na spomenute navode odgovara: „Te su Nežićeve tvrdnje prestroge. Kad bude Dr. Nežić 45 i više godina u duhovnoj pastvi, kao ja na pr., bit će mekši“ (KL, 1942, 25: 295). Cenkić zaključuje da „toj polemici može naš Ordinarij (nadbiskup Stepinac, op. a.) učiniti kraj tako, da dade Dru Nežiću ili meni pravo. Mene ne će neugodno tangirati, ako Dr. Nežić dobije pravo, jer tvrdim, bolje je, da odrasla djevojka nije djeveruša. Mogu biti dakle djevojčice“ (KL, 1942, 25: 296).

Od aktualnih tema koje je *Katolički list* donosio vrijedi istaknuti i prilog od 4. rujna 1941., koji raspravlja o tome smije li župnik vjenčati zaručnicu i zaručnika bez njihove „predhodne ispoviedi i sv. pričesti“ (KL, 1941, 35: 411), kao i prilog od 25. lipnja 1942., koji na naslovnici govori o crkvenoj umjetnosti i umjetnicima, naglašavajući da crkvena umjetnost, osim umjetničke vrijednosti, mora biti „u skladu s naukom Crkve, liturgijom, te da posjeduje iskreni religiozni duh“ (KL, 1942, 26: n. p.), a tu je, primjerice, i prilog o opasnosti od modernog plesa za srednjoškolsku mladež, koji može „donijeti opasnosti ne samo zaljublivanja, nego i požude“ (KL, 1942, 43: n. p.).

Bilo je i slučajeva kada je *Katolički list* uputio i otvorenu kritiku vladajućem režimu. Jedan takav odnosi se na prigovor glavnog urednika Janka Penića na sadržaj brošure „Židovi“, koja je izdana prigodom protužidovske izložbe u Zagrebu 1942. Kako je već bilo spomenuto, ta je izložba bila vrhunac antisemitskog djelovanja medijsko-promidžbenog sustava NDH. U brošuri, naime, stoji kako je „prvi povjesno zabilježeni primjer [je] već spomenuti Josip Misirski. On je u ime faraona – nametnika, Hiksa Apopija sabrao goleme zalihe žita i kad je nastupio glad, to žito je skupo narodu prodavao. (...) Strašnijeg primjera ucjenjivanja gladu i bezdušnijeg gospodarskog izrabljivanja čitavog naroda po jednom jedinom čovjeku, ne nalazimo u čitavoj povijesti svijeta“ (Židovi, 13-14, prema KL, 1942, 23: 271). Glavni urednik Penić prokazuje pogrešnu interpretaciju povijesnog događaja i neodgovarajući kontekst u koji je stavljen taj biblijski lik, pišući da „u koliko je dakle postojalo izrabljivanje i ucjenjivanje naroda gladu, za to pada krivnja na Faraona, a ne na Josipa“ (KL, 1942, 23: 271) pa nastavlja:

„Da postupak s narodom nije bio tako tragičan kako naoko izgleda i kako ga se hoće prikazati, vidi se najbolje po tome, što je Josip, dakako u ime Faraonovo, vratio narodu zemlju, a od plodova je tražio petinu – 20% za Faraona. (...) Taj pak postotak nije prevelik kad se uzme s jedne strane u obzir velika plodnost egipatske zemlje, a s druge strane ogromni troškovi oko sredidbe Nila, o kome ovisi sve blagostanje zemlje. Kad se u suvremenim državama sračuna sve, što država traži od imovine podanika, zar postotak nije i veći od petine – 20%? A zar nije i privatno vlasništvo prema nazorima suvremenih državnika jednako u opasnosti kao i nekada? I danas se države postavljaju na stanovište, da je država iznad svega, pa joj se mora dati na raspolaganje sve – i imovina i životi ljudski – kad to traže njezini probitci“ (KL, 1942, 23: 271).

Na kraju Penić zaključuje: „Kad se, dakle, hoće jednu povijesnu ličnost stvarno i pravedno prosuditi, onda treba uvažiti sve okolnosti, a naročito povijesne i društvene, u kojima je ta ličnost živjela“ (KL, 1942, 23: 271).

Kritika *Katoličkog lista* režimu može se iščitati i u prilogu koji tjednik donosi 9. ožujka 1944. Nepotpisani autor priloga naslovljenog „Šovinizam i Crkva“ na početku tumači zablude narodnjačke misli, koja je, kako piše, „koristna i pravedna, plemenita i zdrava, dok se osniva na načelu: Tuđe poštuj, a svojim se diči! Kad se narodnjačka misao, izrodi u prezir i omalovažavanje drugih naroda, u odnarođivanje i tlačenje slabijih, onda to nije više pravo narodnjačstvo, već šovinizam“ (KL, 1944, 10: 118). Dalje se prilog u svom najvećem dijelu obrađuje na svećenike šovinate „koji se toliko zaboravljaju, da tuđi jezik zovu lajanjem, i da preko Crkve i propovjedaonice žele narodu narinuti jezik, koji on ne poznaje“ (KL, 1944, 10: 118). Takve nazive „žalostnim službenicima Božjega oltara“ i „službenicima stranačke politike“, aludirajući vjerojatno na one svećenike koji su otvoreno i javno podržavali ustaški režim. Oni su, nastavlja autor, „digli glavu i zato, što se usljed težkih ratnih prilika teže može

čuti pravedni glas Svete Stolice. Mi smo najdublje uvjereni, da ona najodlučnije osuđuje šovinističke svećenike i njihovu službu u politici odnarođivanja. Krivo čine, koji smatraju odgovornom Katol. Crkvu i Sv. Otca Papu za sve ono, što čine pojedini svećenici šovinisti“ (KL, 1944, 10: 118).

Taj će prilog u većem dijelu prenijeti *Nedjeljne vijesti/Novine* u broju od 20. ožujka 1944., nazivajući ga „značajnim“ i „zanimljivim člankom“ (NV/N, 1944, 123: 3), ispuštajući pritom prvi dio integralne inačice u kojem je autor osudio prezir, omalovažavanje drugih naroda i pogrešno poimanje narodnjačke misli. Zašto je novinar (inicijali: n) tjednika *Nedjeljne vijesti/Novine* prilog *Katoličkog lista* ocijenio afirmativnim epitetima kada njegov sadržaj odražava i kritiku režima može se tek pretpostaviti: ili je preventivna cenzura propustila pregledati sadržaj broja ili novinar u prilogu *Katoličkog lista* nije primijetio ništa sporno što bi se moglo iščitati kao kritika ustaškom režimu i politikama koje je provodio. U svakom slučaju, navedene kritike režimu potvrđuju tezu i drugih, već spomenutih istraživača u teorijskom dijelu rada (Krišto, 2004; Macut, 2016; Jareb, 2016), da je *Katolički list* bio vrlo umjereni zastupnik katoličkih stajališta, pretežito trijezne i odmjerene uredničke politike.

Urednici i novinari *Katoličkog lista* aktivno su pratili sadržaj svjetovnog tiska. I ne samo to, jer ako je suditi po reakcijama i otvorenoj kritici tadašnjem *Viencu* i *Novom listu/Novoj Hrvatskoj*, očigledno je kako nisu dopuštali da se ugled Crkve i njezinih svećenika omalovažava na bilo koji način. Tako će se nepotpisani autor u prilogu *Katoličkog lista* od 16. studenog 1944. naslovljenom „Prijateljsko upozorenje na tendenciozno pisanje obnovljenoga 'Vienca'“ (KL, 1944, 46: 558), žaliti na pisanje Milana Begovića, koji u ulomku iz romana „Sablasti u dvorcu“ prikazuje ljubav između bogoslova Štiefa i gorofove kćeri Regine. Autor „upozorenja“ spornim smatra ovaj dio: „U jesen vodi grof kćerku u Zagreb u školu. (...) Tetka izjavljuje, da Reginu ne će smjeti posjećivati nikakve prijateljice, pa ni Štief. Na to će grof, otac o Štiefu: 'Pa on je čedan i stidljiv kao kakva djevojčica.' Na grofovju izjavu o čednosti i stidljivosti odgovara tetka Beti: 'Rđava svjedočba za jednog klerika, da je kao djevojčica. Zacielo je onanist ili pederast'“ (*Vienac*, 1944, 36, prema KL, 1944, 46: 558). U nastavku će autor osuditi takvu karakterizaciju mladog bogoslova te se „uzteže i od svoga suda“ pa zaključuje s pitanjem: „Može li se 'Vienac' s ovakvim i sličnim sadržajem preporučiti hrvatskoj mladeži? Ako da, kakovim će posljedicama uroditi čitanje ovakvoga štiva?“ (KL, 1944, 46: 558).

Reagiranje na napise svjetovnog tiska u *Katoličkom listu* nalazimo i dva tjedna kasnije, 30. studenog 1944. Ovaj put riječ je o pisanju *Novog lista/Nove Hrvatske*, koja u broju od 19.

studenog 1944. donosi prilog o „zagrebačkom kanoniku i uglednom hrvatskom povjestničaru Jurju pl. Rattkay-u pod bombastičkim naslovom: 'Javi se, oglasi se, o premila golubice!' – 'BUČNA LJUBAVNA AFERA U ZAGREBU 1662.'“ (KL, 1944, 48: 581). Nepotpisani autor kritike obrušava se na pisca koji se „nije potpisao pod članak“ jer se „i sam zastidio svoga čina u kome je tako ružno zaprljao svietlu uspomenu, zaslužnoga hrvatskoga rodoljuba Jurja Rattkaya, koji je bar toliko zadužio hrvatski narod da ga njegove novine u grobu puste na miru“ (KL, 1944, 48: 581). Otvorenu kritiku zaključuje kako je „članak neznatoga delije pisan stvarno i na način, kako su nekada pisale slobodnozidarske 'Novosti' i židovski 'Jutarnji List'. To su bili neozbiljni dnevници, koji su se natjecali, koji će donesti više prljavih ljubavnih afera“ (KL, 1944, 48: 581).

5.1.2. Zastupljenost priloga po rubrikama i njihovo autorstvo

Tablica 4

Zastupljenost priloga po rubrikama u svjetovnom i vjerskom tisku (N=172)

Rubrika	n	%
Nema naziva	93	54,1
„Crkvene vesti“	15	8,7
„Zagrebačke vesti“/„Zagreb“/„Glavni grad“	38	22,1
„Dnevna kronika“	1	0,6
„Listak“	4	2,3
„Život Zagreba“/„Zagrebački događaji“/„Zagreb“	21	12,2
Total	172	100 %

Tablica 5*Zastupljenost nenaslovljene rubrike po pojedinim tiskovinama (N=93)*

Tiskovina	n	%
Hrvatski narod	14	15,1
Novi list/Nova Hrvatska	21	22,6
Hrvatski list	9	9,7
Spremnost	1	1,1
Nedjeljne vijesti/Novine	11	11,8
Katolički list	37	39,8
Total	93	100 %

Iz Tablice 4 vidljivo je kako je najveći broj priloga u svjetovnom i vjerskom tisku objavljen u rubrikama bez naziva. Tablica 5 prikazuje da u tome prednjači *Katolički list*, čijih 37 priloga nalazimo u nenaslovljenoj rubrici. Budući da naslovnica formalno nije zasebna rubrika, ubrojani su i oni prilozi koji se nalaze na naslovnoj stranici *Katoličkog lista*, točnije njih 24 (v. str. 128). Slijede ga *Novi list/Nova Hrvatska* s 21 te *Hrvatski narod* s 14 priloga u nenaslovljenoj rubrici. Iako su ti prilozi ponekad proizvoljno i bez ikakve logike uklopljeni u sadržaj broja, kao što je primjerice prilog u *Novom listu/Novoj Hrvatskoj* o zagrebačkom hodočašću na Mariju Bistricu 1941. smješten uz prilog naslova „ZAŠTO SMO NACIONALISTI, A NE MARKSISTI“ ili pak reklamni oglas koji promovira proizvod za njegu zubi (NL/NH, 1941, 75: 11), oni ipak u većini slučajeva ne odudaraju od konteksta ostalih vijesti na stranici. Tako će prilog u *Hrvatskom narodu* o zadnjem danu svibanjske pobožnosti 1942., premda u nenaslovljenoj rubrici, biti smješten uz ostale vijesti i događaje na području grada Zagreba, poput izvještaja o „Ustaškoj svečanosti u Trnju“, vijesti o održanoj „skupštini evangeličke crkvene obćine“ ili o „sastanku urarskih pomoćnika“ (HN, 1942, 439: 9). Potvrda tomu je i najava *Novog lista/Nove Hrvatske* od 9. listopada 1942., da „Zagreb dobiva novu crkvu“ (NL/NH, 1942, 237: 5), čiji će kamen temeljac blagosloviti nadbiskup Stepinac. Najava je smještena, kao i u prethodno spomenutom slučaju iz *Hrvatskog naroda*, uz ostale zagrebačke vijesti, kao što su „OGRANIČENJE POTROŠKA STRUJE U ZAGREBU“, „Brojni radnici i

namještenici dobivaju ovih tjedana po prvi put obiteljski doplati za svoje neobskrbljene članove“, „KAŽNJENI RADI PREKORAČENJA REDARSTVENOG SATA“ i sl.

Već je ranije navedeno da od 172 analizirana priloga, njih tek 10 nalazimo u *Hrvatskom listu*. Od tih 10, njih 9 je u nenaslovljenoj rubrici, no ono po čemu osječki dnevnik primjetno odskaka od gore spomenutih dvaju dnevnika je praksa urednika da se prilozi o događajima na kojima će ili na kojima je već javno istupio nadbiskup Stepinac često smještaju uz priloge u vezi s unutarnjom ili vanjskom politikom. Među primjerima valja istaknuti onaj od 31. svibnja 1942. kada *Hrvatski list* najavu procesije „u čast Marije kraljice Hrvata“ smješta na istu stranicu kao i vanjskopolitički prilog o susretu „indijskog borca za slobodu“ Chandre Bosea s „Führerom“ i „Duceom“ (HL, 1942, 126: 3). Osim toga, na istoj stranici nalazi se i vijest koja govori o „ratifikaciji hrvatsko-njemačkog ugovora“, uz popratnu fotografiju rukovanja ministra vanjskih poslova NDH Lorkovića i poslanika „Velikog Njemačkog Reicha“ Siegfrieda Kaschea. Da je riječ o zaista nedefiniranoj uredničkoj politici koja bez jasnih kriterija odlučuje o smještaju priloga govori i činjenica da se na istoj stranici pojavljuju i prilozi koji nisu od velikog nacionalnog ili političkog značenja (kao što je to zasigurno spomenuta ratifikacija hrvatsko-njemačkog ugovora). Tako će *Hrvatski list* na istom mjestu izvijestiti o izložbi dječje književnosti, o kumovanju „dječici rođenoj u tjednu 'Majka i dijete'“ ili pak šturo opisati sastanak predstavnika vlasti u Zemunu na kojem su „doneseni zaključci upravne i organizatorne naravi“ (HL, 1942, 126: 3).

Ovaj slučaj nije iznimka jer će se sličan obrazac ponoviti i u listopadu 1942. Naime, *Hrvatski list* tada donosi kratki prilog o proslavi blagdana Katoličke akcije, smještajući na istu stranicu dva izvještaja sa svjetskih ratišta te jedan vanjskopolitički osvrt. Točnije, riječ je o prilogima sljedećih naslova: „Skršena britanska navala u Egiptu“ i „Bitka se u Egiptu nastavlja“, te „Prodiranje američkog imperijalizma u Afriku“ (HL, 1942, 254: 3). Na istoj stranici pojavljuje se i fotovijest iz Zagreba naslovljena „Sa velike ustaške skupštine u Zagrebu“, ali i sasvim marginalna i za širu javnost irelevantna vijest o završenom tečaju za usavršavanje liječnika na kojem je „prisustvovalo mnogo liječnika iz pokrajine“.

Još jedan takav primjer nalazimo i u broju *Hrvatskog lista* od 3. veljače 1944. Uz okružno pismo nadbiskupa Stepinca „protiv anglosaskog zračnog terora nad hrvatskim narodom“ nalazi se vijest iz Berlina, odnosno prenosi se sadržaj „dnevne zapoviedi maršala Reicha Göringa“ (HL, 1944, 53: 2). Tu je i vijest o „uništavanju partizanskih skupina“, prilog o prosvjedu libanonske vlade „protiv židovskog presizanja na Palestinu“, kao i najava „sahrane ustaškog poručnika Slavka Mohnackog“ u Vinkovcima (HL, 1944, 53: 2).

Navedeni slučajevi nesumnjivo upućuju i na manjak kvalitetnog, obrazovanog i stručnog uredničkog te novinarskog kadra u pokrajinama, tj. izvan središnjice medijsko-promidžbenog sustava u NDH. To, dakako, samo potvrđuje ranije spomenutu izjavu upravo glavnog urednika *Hrvatskog lista* Matije Kovačića o stalnom manjku stručne radne snage, a pogotovo – kako kaže – osoba od povjerenja za poslove unutar državne izvještajne i promidžbene službe. S druge pak strane, da je takav kadar postojao i aktivno sudjelovao u radu novinskih redakcija, dirigirana agenda propagandnog aparata maksimalno bi ograničila uredničku i novinarsku slobodu pri selekciji vijesti. Kako ističe Malović (2005: 386), velike dnevne redakcije obično su podijeljene na rubrike (unutarnju politiku, vanjsku politiku, kulturu, sport, gradsku rubriku itd.), čiji bi urednici trebali biti samostalni i slobodni u odabiru priča, događaja i okvira kako će se pristupiti nekoj vijesti. Jednako tako, zadaća urednika je i „aktivno stvarati uređivačku politiku svoje rubrike“, što u medijsko-promidžbenom sustavu jednog totalitarnog režima nije realno očekivati.

Rubrika „Zagrebačke vesti“/„Zagreb“/„Glavni grad“ prepoznatljiva je rubrika *Hrvatskog naroda* u kojoj su se nalazile i najave događaja, kao i izvještaji o njima, no treba spomenuti da i *Nedjeljne vijesti/Novine* jedno vrijeme donose isti naziv rubrike. Prvenstveno se misli na 1942. (v. **Prilog I**), dok već sljedeće 1943. godine primjetno je kako se vijesti o događajima na području grada Zagreba nalaze u nenaslovljenoj rubrici. Dokaz je to nekonzistentnosti uređivačke politike koja bi sporadično, proizvoljno i bez jasne logike imenovala rubrike. Sličan je problem vidljiv i kod *Hrvatskog naroda* koji je spomenutoj rubrici u nekoliko navrata mijenjao ime. Tako primjerice, sredinom 1944. rubrika „Zagreb“ postaje „Glavni grad“, da bi u srpnju iste godine opet bila pod imenom „Zagreb“, te naposljetku, opet „Glavni grad“, što je vidljivo u veljačkom broju 1945. (v. **Prilog J**).

Rubrika „Život Zagreba“/„Zagrebački događaji“/„Zagreb“ karakteristična je za *Novi list/Novu Hrvatsku*. U njoj je objavljen 21 prilog, isto koliko i u nenaslovljenoj rubrici *Novog lista/Nove Hrvatske*, te je također riječ o sličnoj dinamici kao i kod *Hrvatskog naroda* – u istoj rubrici nalazimo i najave događaja, ali i izvještaje o njima. Osim toga, već navedena nekonzistentnost pri imenovanju zagrebačke rubrike primjetna je i kod ove tiskovine. Tako će prvotno ime „Život Zagreba“ u dogledno vrijeme zamijeniti rubrika „Zagrebački događaji“, da bi početkom 1945. rubrika nosila jednostavno ime „Zagreb“.

Rubrike „Crkvene vesti“ i „Listak“ nalazimo isključivo u *Katoličkom listu*. Obje rubrike zadržale su se do obustave tjednika 1945. Rubrika „Crkvene vesti“ većinom je donosila službene dokumente i odredbe Zagrebačke nadbiskupije, ali i integralne inačice javnih istupa

nadbiskupa Stepinca te izvješća s događaja na kojima je nadbiskup sudjelovao. „Listak“ je također donosio izvješća s događaja (v. **Prilog K**), kao i povremene kritičke osvrte, poput spomenutog „Šovinizam i Crkva“ ili također već navedene reakcije na pisanje *Novog lista/Nove Hrvatske* o Jurju pl. Rattkayju.

Tablica 6

Autorstvo priloga u svjetovnom i vjerskom tisku (N=172)

Autor priloga	n	%
Autorski rad (novinar)	19	11
HDNU/HIS/DIPU/GRP/Velebit/HDU Croatia (ili osoba iz medijsko-promidžbenog sustava NDH)	8	4,7
Redakcijski tekst (bez potpisa ili potpis redakcije)	144	83,7
Ostalo	1	0,6
Total	172	100 %

Tablica 7

Nepotpisani prilozi po pojedinim tiskovinama (N=144)

Tiskovina	n	%
Hrvatski narod	46	31,9
Novi list/Nova Hrvatska	26	18,1
Hrvatski list	4	2,8
Spremnost	0	0,0
Nedjeljne vijesti/Novine	13	9,0
Katolički list	55	38,2
Total	144	100 %

Većina priloga u svjetovnom i vjerskom tisku je nepotpisana, odnosno riječ je o redakcijskim tekstovima. Tablica 7 prikazuje kako od njih 144, 55 nepotpisana priloga nalazimo u *Katoličkom listu*, 46 u *Hrvatskom narodu* te 26 u *Novom listu/Novoj Hrvatskoj*. Analizom tiskovina vidljivo je, međutim, da svjetovni dnevници u nekim slučajevima donose identične, nepotpisane najave i izvješća s događaja. Jedan takav primjetan je u najavi blagoslova kamena temeljca nove crkve na zagrebačkoj Knežiji. I *Novi list/Nova Hrvatska* i *Hrvatski narod* donose identičnu, nepotpisanu najavu sadržaja:

„Na blagdan Materinstva bl. Djevice Marije, t. j. u nedjelju dne 11. o. mjeseca, posvetit će se vjernici zagrebačke nadbiskupije Majci Božjoj, prema želji nadbiskupa dra A. Stepinca. (...) Posvetu će obaviti sam nadbiskup dr. Alojzije Stepinac. On će u 10 sati u jutro blagosloviti kamen temeljac nove crkve, a zatim će pod vedrim nebom odslužiti pontifikalnu sv. misu i izreći prigodnu propovied. (...) Umoljavaju se vjernici grada Zagreba, a osobito sva katolička društva, da se pridruže ovoj proslavi. Napose se umoljavaju društva, da prisustvuju i dočeku Preuzvišenoga u tri četvrt 10“ (NL/NH, 1942, 237: 5; HN, 1942, 551: 4).

Kada je riječ o izvještajima s istog događaja u tim dvjema tiskovinama, *Novi list/Nova Hrvatska* donosi duži i detaljniji prilog, iz čijeg se sadržaja može pretpostaviti da je novinar osobno prisustvovao događaju, no ipak, prilog je ostao nepotpisan:

„Na zemljište, gdje će stajati nova crkva, došao je nadbiskup točno u tri četvrt 10 sati. (...) Primivši pozdrave, preuzvišeni je prošao kroz guste redove naroda i popeo se na povišeno mjesto, gdje je bio smješten pod vedrim nebom privremeni oltar. (...) Kad se procesija povratila na dvorište, preuzvišeni je pred svima pristunim svečano čitao rečenicu za rečenicom posvetnu molitvu u čast Majci Božjoj, a sav je narod ponavljao rieči za njim“ (NL/NH, 1942, 240: 6).

Identičan sadržaj u dvama dnevnicima nalazimo i u siječnju 1942. kada *Hrvatski narod* (HN, 1942, 337: 6) i *Novi list/Nova Hrvatska* (NL/NH, 1942, 23: 10) izvještavaju o svečanosti primanja članova u akademsko križarsko bratstvo. Razlika je tek u naslovu, no kontekst je nepromijenjen, dok će *Novi list/Nova Hrvatska* Stepinčevu propovijed okarakterizirati kao „lijepu“, premda ni u jednom dnevniku o njezinu sadržaju čitatelj ne doznaje ništa. Unificirani, redakcijski i/ili nepotpisani prilozi upućuju na dirigirani ili strogo kontrolirani sadržaj čije autorstvo u sjeni potpisuje medijsko-promidžbeni aparat NDH. To potvrđuje i sljedeći primjer. Naime, 1. ožujka *Hrvatski narod* (HN, 1944, 973: 1) i *Novi list/Nova Hrvatska* (NL/NH, 1944, 51: 1) te 3. ožujka 1944. *Hrvatski list* (HL, 1944, 53: 2) donose identične priloge (razlikuju se u naslovima, a HN i NL/NH donose i različite fotografije nadbiskupa Stepinca) u kojima u cijelosti prenose okružno pismo nadbiskupa Stepinca od 28. veljače u kojem prosvjeduje radi bombardiranja Zagreba. Premda identični, prilozi u *Hrvatskom narodu* i *Novom listu/Novoj Hrvatskoj* nisu potpisani, ali zato *Hrvatski list* kao izvor potpisuje Hrvatski dojavni ured (H DU),

koji je, podsjetimo, uz središnju ustanovu medijsko-promidžbenog sustava NDH bio ključan element državne cenzure.

Činjenica da su mediji prema sovjetsko-komunističkoj teoriji percipirani kao produžena ruka vladajućeg režima, u ovom slučaju totalitarnog režima Nezavisne Države Hrvatske, izravno negira njihovu ulogu kao *gatekeepera*. U tom je slučaju *gatekeeper* istoznačnica za državnu cenzuru i propagandni aparat u službi ideja vladajućeg režima. Dakle, riječ je o anomaliji koja guši slobodu novinara i urednika. Inače, pojam *gatekeepinga* u sferu društvenih znanosti unio je socijalni psiholog Kurt Lewin, a nastavio njegov učenik David Manning White, koji je opisujući proces selekcije i distribucije prehrambenih namirnica 40-ih godina prošlog stoljeća u Sjedinjenim Američkim Državama zaključio da isti obrazac može biti primjenjiv i u promatranju procesa masovne komunikacije posredstvom medija. Prema svojoj najjednostavnijoj definiciji, *gatekeeping* u kontekstu informacijskih i komunikacijskih znanosti, kao i novinarstva općenito podrazumijeva procjenu i odluku o tome koje će informacije biti prikupljene, evaluirane i na kraju objavljene u nekom mediju (Kunczik, Zipfel, 2006: 129; Erzikova, 2018: 1; Welbers, Opgenhaffen, 2018: 4730). Malović (2005: 365) u *gatekeepere* ubraja „niz osoba, od vlasnika do urednika vijesti, koji odlučuju što i kako će se objaviti“. Kako ističe Gordana Lesinger (2016: 132-133) *gatekeeperi* „imaju vlastite kulturne vrijednosti, čime svjesno ili nesvjesno utječu na stavove“. To znači da ni oni kao „čuvari vrata“ koji bi *per se* trebali odvajati „žito od kukolja“ u informacijskom smislu te filtrirati i plasirati samo onaj sadržaj koji je od javnog interesa nisu i ne mogu uvijek biti lišeni osobne subjektivnosti ili pak ideologiziranosti. To potvrđuje i istraživanje Wienfrieda Schulza (Kunczik, Zipfel, 2006: 131) prema kojem „selekcija vijesti dijelom ovisi o subjektivnim iskustvima, stavovima i očekivanjima novinara“. Osim toga, Schulz smatra da selekciju vijesti određuju „organizacijske i tehničke prisile redakcije i izdavačke kuće“ te da je važan kriterij selekcije „redakcijska politika“. Zaključno, isti autor naglašava da „na izvješćivanje velikim dijelom utječe agencijski materijal, a novinari i urednici se prema njemu ponašaju pasivno“.

U suvremenim demokracijama *gatekeeping* je društveno poželjan koncept koji urednike i novinare stavlja u ulogu „četvrte vlasti“ ili „pasa čuvara“ (eng. *watchdogs*⁷⁶). Pritom je očito kako je riječ o dvostrukim kriterijima. Jer ako je *gatekeeping* „istoznačnica s ograničavanjem količine informacije odnosno izborom tema koje se smatraju dostojnima komunikacije“

⁷⁶ Pojam tiska/medija kao četvrte vlasti usko je povezan s konceptom slobodnog tiska. Prvi ga je predložio povjesničar Thomas Babington Macaulay (1800 - 1859), naglašavajući nadzornu i istraživačku ulogu medija u prokazivanju zlouporaba vlasti, korupcije i skandala (Schulz, citirano u: Coleman, Moss i Parry, 2015: 58; Keeble, 2009: 9).

(Kunczik, Zipfel, 2006: 129-130) on bez sumnje gotovo da korespondira s definicijom preventivne cenzure i zbog toga mu se u kontekstu slobode medija i slobode protoka informacija može prigovoriti. Jedino što u demokratskom poretku *gatekeeper* nije državni cenzor (barem ne bi trebao biti), već tu ulogu i dalje zadržava urednik ili novinar, ali ne bez utjecaja političkih vlasti, interesnih skupina i velikih korporacija.

Ipak, shvaćanje novinara i urednika kao *gatekeepera* u suvremenom medijskom kontekstu zastarjeli je koncept. Kako ističe Tim Vos (citirano u: Bruns, 2018: 26) razlog tomu je činjenica da novinari i urednici vijesti možda još uvijek vode računa o „vratima“ svojih organizacija (medijskih kuća, redakcija), no danas postoji toliko „vrata“ da jedna ili dvije ili čak stotinu zatvorenih vrata neće spriječiti objavljivanje informacija. Jer, neka vrata će uvijek negdje biti otvorena. Stoga Axel Bruns (2018: 27) alternativu vidi u *gatewatcherima*, čija je uloga filtrirati sadržaje koji su već objavljeni. Kako navodi Mato Brautović (2008: 171-174) ideja koja stoji iza cijelog koncepta je veća uloga samih korisnika i čitatelja medija koji su „najbolji urednici“. Time, nastavlja isti autor, korisnici novinarskog sadržaja postaju i njegovi stvaratelji, što otvara široku temu građanskog ili participativnog novinarstva koje postaje obilježje sve većeg broja današnjih novinskih redakcija (Labaš, Vizler, 2005: 288-290).

Ako govorimo o autorskim tekstovima koje su potpisali novinari, treba spomenuti *Novi list/Novu Hrvatsku* koja od ukupno 19 takvih priloga u svim analiziranim tiskovinama donosi njih 14. Doduše, riječ je o potpisanim inicijalima novinara pa se ne može sa sigurnošću tvrditi tko uistinu stoji iza priloga. Kao primjere navodimo inicijale „rf“ koji se pojavljuju u četirima slučajevima: u izvještaju o proslavi blagdana sv. Katarine 26. studenog 1941. (NL/NH, 1941, 210: 8), o skupnom sastanku zagrebačkih vjeroučitelja 10. prosinca 1941. (NL/NH, 1941, 223: 8), u najavi o blagoslovu crkve bl. Marka Križevčanina 20. prosinca 1941. (NL/NH, 1941, 232: 9) te u najavi proslave prvog Božića u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NL/NH, 1941, 235: 9).

U dvama slučajevima navode se i inicijali „tm“: u izvještaju o održanoj teoforičkoj procesiji u svetištu Majke Božje Lurdske 2. lipnja 1942. (NL/NH, 1942, 126: 6) te u najavi proslave 5. godišnjice otvorenja župe sv. Josipa na Trešnjevci 21. lipnja 1942. (NL/NH, 1942, 143: 8). Iako se ne može sa sigurnošću tvrditi, moguće je da iza tih inicijala stoji Tijas Mortigijja, jedan od istaknutijih novinara u medijsko-promidžbenom sustavu NDH. Mortigijja nije formalno pisao za *Novi list/Novu Hrvatsku*, već samo za *Hrvatski narod* i kasnije *Spremnost*, što je vidljivo u potpoglavlju ove disertacije naslovljenom *Položaj novinara u NDH i provođenje cenzure u praksi*, no s obzirom na centraliziranost medijsko-promidžbenog sustava i dirigiranom novinstvu osnova za navedenu tvrdnju postoji.

Tablica 8*Broj izvora u prilogima u svjetovnom i vjerskom tisku (N=172)*

Broj izvora	n	%
Jedan	35	20,3
Dva	14	8,1
Tri i više	15	8,7
Nijedan	108	62,8
Total	172	100 %

Tablica 9*Nijedan izvor po pojedinim svjetovnim i vjerskim tiskovinama (N=108)*

Tiskovina	n	%
Hrvatski narod	32	29,6
Novi list/Nova Hrvatska	21	19,4
Hrvatski list	3	2,8
Spremnost	0	0,0
Nedjeljne vijesti/Novine	5	4,6
Katolički list	47	43,5
Total	108	100 %

Malović (2005: 365) ističe da izvori vijesti „znatno utječu na masovnu komunikaciju već od samog početka prikupljanja vijesti“. Oni su prema definiciji „sve one osobe i sva ona mjesta od kojih se, odnosno na kojima se mogu dobiti podaci o činjenicama koje nas zanimaju“ (Bobić, 1987: 67). Izvori prema Maloviću (2005: 366-367) mogu biti različiti: drugi ljudi, državna tijela, druge novinske organizacije, nevladine udruge. A raznovrsni su i kanali putem kojih se do njih može doći: intervjui, razgovori, priopćenja, govori, dokumenti, službeni podaci i sl. Malović na drugom mjestu (2007: 49) naglašava da je

„suvremena teorija znanosti o medijima (je) jasna: svi moraju proći test vrijednosti vijesti. Sve što se objavljuje ima vrijednost vijesti. Ako nešto nema vrijednost vijesti, tada se ne objavljuje. Novinari prikupljaju podatke, skupljaju činjenice, provjeravaju ih iz najmanje dva izvora te donose odluku o vrijednosti te vijesti. Urednici bi trebali biti neumoljivi i ne objaviti ono što nema adekvatnu vrijednost vijesti.“

Rezultati istraživanja pokazali su da velika većina analiziranih priloga ne navodi nijedan izvor te da u tome prednjači *Katolički list* s 47 priloga (43,5 %). Pritom treba napomenuti da u velikoj većini slučajeva (točnije 41, v. Tablicu 3) nije riječ o klasičnim vrstama novinarskog izvještavanja poput vijesti, najave događaja ili reportaže, već o u cijelosti objavljenim Stepinčevim javnim istupima, bez ikakvog uvoda ili popratnog komentara. Redakcija *Katoličkog lista* bi tek odredila naslov i za to bi obično poslužila misao iz napisanog ili izrečenog sadržaja. Po broju priloga u kojima nije naveden nijedan izvor slijedi *Hrvatski narod* s 32 (29,6 %) te *Novi list/Nova Hrvatska* s 21 prilogom (19,4 %).

Tablica 10

Udio izvora u prilogima dnevnih svjetovnih tiskovina: Hrvatskom narodu i Novom listu/Novoj Hrvatskoj (N= 92)

Izvor	Hrvatski narod		Novi list/Nova Hrvatska	
	n	%	n	%
Jedan	11	22,0	11	26,2
Dva	3	6,0	5	11,9
Tri ili više	4	8,0	5	11,9
Nijedan	32	64,0	21	50,0
Total	50	100 %	42	100 %

Vidljivo je da u najrelevantnijim dnevnim svjetovnim tiskovinama tog doba – *Hrvatskom narodu* i *Novom listu/Novoj Hrvatskoj* – čak 64 %, odnosno 50 % svih analiziranih priloga koji se u tim dnevnicima pojavljuju ne navodi nijedan izvor. To dakako upućuje na novinarsku neslobodu te još jednom potvrđuje tezu da je u totalitarnim sustavima vlast kao držatelj informacija procjenjivala pravovjernost i pouzdanost izvora. Čak i onda kada bi novinar

posegnuo za službenim izvorom – u ovom slučaju za izrečenim ili napisanim sadržajem nadbiskupa Stepinca, ili pak nekim službenim crkvenim, institucionalnim izvorom – i tada bi odvagao i naposljetku izostavio ono što ne ide u prilog režimskoj politici, kao što ćemo uostalom na temelju analize i istraživanja i objasniti u nastavku rada.

5.2. Smještaj priloga u tiskovinama

Tablica 11

Položaj priloga u svjetovnom i vjerskom tisku (N=172)

Strana novine	n	%
Lijeva strana	92	53,5
Desna strana	80	46,5
Total	172	100 %

Tablica 12*Položaj priloga na stranici u svjetovnom i vjerskom tisku (N=172)*

Položaj priloga	n	%
Gornji dio stranice	26	15,1
Gornji lijevi dio	27	15,7
Gornji desni dio	13	7,6
Sredina stranice	25	14,5
Donji lijevi dio	16	9,3
Donji desno dio	9	5,2
Donji dio stranice	10	5,8
Cijela stranica	1	0,6
Više od jedne stranice	45	26,2
Total	172	100 %

Prilozi u svjetovnom i vjerskom tisku u većini su slučajeva (53,5%) objavljeni na lijevoj, parnoj stranici tiskovina, dok se najveći dio priloga nalazi na više od jedne stranice. Pritom treba naglasiti da se glavnina takvih priloga odnosi na *Katolički list*, njih čak 39 od 45, što je i za očekivati jer, kako je već spomenuto, *Katolički list* je u većini slučajeva donosio integralne javne istupe nadbiskupa Stepinca, koji po svojoj duljini odudaraju od ostalih tipova priloga.

Vidljivo je iz Tablice 12 kako poveći broj priloga nalazimo u gornjem lijevom dijelu stranice (27), gornjem dijelu općenito (26) te u sredini stranice (25). Navedeni kvantitativni podaci mogu se, između ostalog, interpretirati oslanjajući se na teoriju kompozicijskog značenja. Jer, kako ističu Gunther Kress i Theo van Leeuwen (citirano u: Elbardawil, 2020: 181), kompozicija se odnosi na „reprezentativna i interaktivna značenja slike (ili teksta, op. a.) kroz međusobno povezane sustave: vrijednost informacije, kadriranje i istaknutost“. Iz toga proizlazi da i pozicija teksta i/ili fotografije utječe na recepciju i percepciju sadržaja. Kress i Leeuwen navode općenito pravilo koje govori da se „važan sadržaj uvijek smješta na vrh ili u gornji dio“ cijele kompozicije, dok se ono „manje važno smješta pri dnu“ (citirano u: Svirou, Vamvakidou, Golia, 2014: 305). Osim toga, isti autori (citirano u: Elbardawil, 2020: 182) tvrde

da je ta dinamika i kulturološki uvjetovana jer, primjerice, europske kulture čitaju s lijeva na desno, pri čemu su elementi na lijevoj strani već poznati čitatelju ili gledaocu te služe kao polazišna točka za razumijevanje poruke. Sadržaj smješten na vrh je „idealiziran“ sadržaj, koji je često predstavljen kao „idealiziran ili generaliziran“ te s obzirom na samu poziciju – i „najistaknutiji“ (citirano u: Elbardawil, 2020: 182). Prema tome, može se zaključiti kako su priloge koji se odnose na najave događaja na kojima će nadbiskup Stepinac javno istupiti ili pak na odjeke s tih istih događaja, pozicionirani tako da budu vidljivi i ljudskom oku, tj. prosječnom čitatelju lako uočljivi.

Tablica 13

Zastupljenost priloga na naslovnici u svjetovnom i vjerskom tisku (N=172)

Prilog na naslovnoj stranici	n	%
Da	34	19,8
Ne	138	80,2
Total	172	100 %

Tablica 14

Zastupljenost priloga na naslovnici po pojedinim tiskovinama (N=34)

Tiskovina	n	%
Hrvatski narod	4	11,8
Novi list/Nova Hrvatska	3	8,8
Hrvatski list	1	2,9
Spremnost	1	2,9
Nedjeljne vijesti/Novine	1	2,9
Katolički list	24	70,6
Total	34	100 %

Prilozi koji se odnose na najavu događaja na kojem će nadbiskup Stepinac javno istupiti ili na odjek s istog događaja pojavljuju se na naslovnoj stranici u svega 34 slučaja (19,8 %). Najviše priloga na naslovnoj stranici donosi *Katolički list*, njih 24, dok *Hrvatski narod* donosi njih 4, *Novi list/Nova Hrvatska* 3 te *Hrvatski list*, *Spremnost* i *Nedjeljne vijesti/Novine* po jedan (1) prilog. Uzmemo li u obzir činjenicu da je naslovnica svojevrsni izlog novina u kojem bi u teoriji trebalo biti izloženo ono najbolje i najvažnije (Ivanuš, 2020: 113) te da je cilj naslova kao posebne vrste teksta privući pozornost i ostati upamćen (Ivas, 2004: 29), u ovom se kontekstu može zaključiti da Stepinčevim javnim istupima nije pridavana velika pozornost u svjetovnom tisku. Iako to nije bila uvriježena praksa ipak su postojali slučajevi kada je javni istup dobio svoj medijski odjek i na naslovnici svjetovnog tiska. Riječ je o onim situacijama kada je Stepinčev istup bio dijelom događaja od velike nacionalne važnosti ili kada je njegov sadržaj poslužio nositeljima ustaških vlasti kao oružje s kojim će se obračunati s neprijateljem.

Prvi primijećen slučaj kada je prilog o događaju na kojem je nadbiskup Stepinac javno istupio objavljen na naslovnoj stranici nalazimo u veljači 1942. Tada je, naime, otvoren Hrvatski Državni Sabor. Razvidno je kako sâm Stepinčev javni istup nije razlog zašto se prilog nalazi na naslovnici, već ga treba potražiti u činjenici da je ovo bio uistinu važan događaj za Nezavisnu Državu Hrvatsku, što se odmah može vidjeti iz naslova u „svečanom broju“ *Hrvatskog naroda* 24. veljače: „VELIKI DAN OBNOVITELJA HRVATSKE NARODNE DRŽAVE I HRVATSKOGA NARODA“ (HN, 1942, 369: 1). Prilog se proteže na sljedećih nekoliko stranica te se spominje kako je „u desnoj loži zauzeo mjesto hrvatski metropolita, zagrebački nadbiskup preuzv. g. dr. Alojzije Stepinac, vjerski muslimanski poglavar u Zagrebu preuzvišeni g. Muftija Muftić, evangelički nadbiskup preuzv. g. dr. Popp, gradski načelnik g. Ivan Werner, državni tajnik u ministarstvu hrvatskog domobranstva general Vilko Begić s članovima hrvatskog generaliteta“ (HN, 1942, 369: 3).

U sklopu istog priloga *Hrvatski narod* donosi i podnaslov „Svečani zaziv Duha Svetoga“ ispod kojeg se navodi sljedeće: „Na ulazu u crkvu dočekali su Poglavnika Hrvatski Metropolita zagrebački nadbiskup preuzv. g. Alojzije Stepinac, zamjenik vikara hrvatskih domobranaca ustaša prečasni Vilim Cecelja, gradski načelnik Ivan Werner s donačelnicima i ostalim odličnicima. (...) Kad se Poglavnik zaustavio na ulazu u crkvu sv. Marka, pozdravio ga je hrvatski Metropolita dr. Alojzije Stepinac ovim riječima...“⁷⁷ (HN, 1942, 369: 4). Cijeli prilog donosi pet (5) fotografija s događaja, od kojih je jedna ispred crkve sv. Marka, za vrijeme

⁷⁷ Slijedi tekst govora nadbiskupa Stepinca u cijelosti.

nadbiskupova govora. Na fotografiji su nadbiskup Stepinac, zajedno s nekoliko pripadnika klera, a ispred njih stoji dr. Ante Pavelić. O grafičkoj opremi analiziranih priloga bit će više riječi u nastavku rada.

Odjek s istog događaja nalazimo i na naslovnici *Novog lista/Nove Hrvatske* 24. veljače. Prilog naslovljen „Poglavnik uspostavio Hrvatski Državni Sabor nakon prekida od 24 godine“, te podnaslovom „Zanosna svečanost na povjesnom trgu Stjepana Radića“ (NL/NH, 1942, 47: 1) također na više stranica izvještava o otvaranju Hrvatskog Državnog sabora. Za razliku od *Hrvatskog naroda*, izvještaj *Novog lista/Nove Hrvatske* donosi više informacija, kontekstualno je bogatiji i stilski dotjeraniji:

„Na južnom ulazu u crkvu očekivali su Poglavnika i hrvatske narodne zastupnike predstavnici visokog hrvatskog katoličkog svećenstva, koje je predvodio zagrebački nadbiskup i hrvatski metropolita dr. Alojzije Stepinac. Oko njega bili su sakupljeni zagrebački župnici i prebendari, predstavnici redova i samostana, a uz samog nadbiskupa biskup dr. Salis Seewis te apostolski administrator grkokatoličke biskupije u Križevcu dr. Janko Šimrak, dok je biskup dr. Lach bolestan“ (NL/NH, 1942, 47: 4).

Nepotpisani autor nastavlja:

„Točno nakon jednog sata, koliko je Poglavnik boravio u sabornici, dok je na tornju crkve sv. Marka odbijalo 12 sati, Poglavnik je silazio niz stepenice sabornice odlučnim i čvrstim korakom po crvenom sagu, koji je bio prostrt preko cijeloga trga. (...) Kad je poglavnik stao pred nadbiskupom svećenstvo Ga je burno pozdravilo, a na to je Njegova Preuzvišenost hrvatski metropolita i nadbiskup zagrebački dr. Alojzije Stepinac upravio Poglavniku ove riječi...“⁷⁸ (NL/NH, 1942, 47: 4).

Osnivanje Hrvatskog Državnog Sabora bio je povod da i *Hrvatski list* na naslovnoj stranici objavi jedini prilog o događaju na kojem je Stepinac javno istupio. „Povijesni dan hrvatskog naroda“ (HL, 1942, 47: 1) naslov je priloga u broju od 24. veljače, u kojem se, između ostalog, na stranici 4 donosi nadbiskupov govor u cijelosti.

I konačno, tu je *Katolički list* koji 26. veljače na naslovnici donosi poslanicu poglavnika dr. Ante Pavelića kod otvorenja Hrvatskog Državnog Sabora, dok se na sljedećoj stranici nalazi izvještaj koji se odnosi isključivo na zaziv Duha Svetoga te nadbiskupov govor u cijelosti. Na kraju priloga, nepotpisani autor donosi sljedeći zaključak:

„Otvorenjem je Hrvatskog državnog sabora stavio Poglavnik krunu na veličanstveno djelo izgradnje vrhovništva drage nam domovine Nezavosne Države Hrvatske. Neka dobri Bog, neograničeni gospodar vremena i vječnosti, čiji smo svemožni blagoslov zazvali na Hrvatski državni sabor i rad njegov, blagoslovi uzvišenu osobu Poglavnika, vladu i sabor, da uzmognu

⁷⁸ Slijedi tekst govora nadbiskupa Stepinca u cijelosti.

duhom mudrosti i pravednosti voditi Nezavisnu Državu Hrvatsku do najvišega mogućega blagostanja duhovnoga i gospodarskoga“ (KL, 1942, 9: 99-100).

Za razliku od prethodno navedenog, slučaj kada je Stepinčev javni istup bio povod za objavu na naslovnici svjetovnog tiska nalazimo u ožujku 1944., kada je zagrebački nadbiskup u okružnici vjernicima od 28. veljače prosvjedovao radi savezničkog bombardiranja Zagreba. Tako će *Hrvatski narod* 1. ožujka na naslovnici donijeti prilog naslova „Glas prosvjeda i osude“, u čijem uvodu stoji: „Sutrašnji 'Katolički list', službeno glasilo Zagrebačke nadbiskupije donosi okružno pismo zagrebačkog nadbiskupa i hrvatskog metropolite preuzvišenog dra Alojzija Stepinca, koje je on izdao u povodu bezmislenoga napadaja na glavni grad Hrvatske, te uobće na nezaštićene i za rat nevažne naše gradove“ (HN, 1944, 973: 1). U nastavku dnevnik donosi cjeloviti tekst okružnice, a nakon toga slijedi ovaj dodatak:

„Naš je urednik posjetio preuzvišenog zagrebačkog nadbiskupa, koji ga je tom prilikom zamolio da se objavi ova njegova izjava: 'Istini za volju, izjavljujem i energično tvrdim da na području zagrebačkog Kaptola, protivno svim tvrdnjama i glasinama stanovite promičbe, ne postoje nikakva skladišta ni strjeljiva ni inoga ratnog tvoriva ili pogonskog materiala, bilo hrvatskih bilo stranih oružanih snaga“ (HN, 1944, 973: 1).

Za pretpostaviti je da je riječ o komunističkoj propagandi koja je već započela s aktivnostima kako bi naštetila ugledu nadbiskupa i Katoličke Crkve. Prilog je opremljen fotografijom nadbiskupa Stepinca za radnim stolom. Identičan prilog na naslovnici, 1. ožujka 1944. donosi i *Novi list/Nova Hrvatska* (NL/NH, 1944, 51: 1).

5.3. Vizualne karakteristike priloga i način izvještavanja o nadbiskupu Stepincu

Tablica 15

Grafička oprema priloga u svjetovnom i vjerskom tisku (N=172)

Zastupljenost grafičke opreme	n	%
Fotografija	15	8,7
Ilustracija (crteži, karikatura)	8	4,7
Nema grafičke opreme	149	86,6
Total	172	100 %

Tablica 16

Nadbiskup Stepinac na fotografiji/ilustraciji (N=23)

Prikazuje li se Stepinac na fotografiji/ilustraciji	n	%
Da	9	39,1
Ne	14	60,9
Total	23	100 %

Fotografija „ima iznimno veliko značenje u masovnim medijima, čija je osnovna zadaća istinito, točno, pošteno, nepristrano i uravnoteženo obavještavati javnost o zbivanjima (Malović, 2005: 340). Bobić (1987: 75) navodi neke njezine značajke, od kojih svakako treba izdvojiti veliku reproduktivnu vrijednost, neposrednu čitljivost, informativnost i aktualnost. Isti autor (1987: 75) naglašava da fotografija „govori izravno, bez posrednika, svi je čitaju (i razumiju) istim jezikom“ te da se ona nipošto ne smije okarakterizirati kao kakav ukras novine, već je ona informacija sama za sebe. U prilog tomu ide i tvrdnja Marshalla McLuhana (2008: 51) koji će reći da su mediji produžeci naših osjetila. Tako će dijeleći medije na „vruće“ i „hladne“ fotografiju svrstati u „vruće“, „visokodefinirane“ i zasićene podacima. Takvi, „vrući“

mediji dobili su ime po tome što ne „ostavljaju publici toliko toga za dopunjavanje ili dovršavanje“ pa prema tome ne traže angažiranost publike (McLuhan, 2008: 25).

Grafička oprema u vezi s događajima na kojima je nadbiskup Stepinac javno istupio pojavljuje se u tek 23 priloga (13,4 %). Među 23 priloga, Stepinčevu fotografiju/ilustraciju nalazimo u 9 slučajeva. Fotografije na kojima je nadbiskup Stepinac u većini su slučajeva neutralnog karaktera, što znači da je riječ o njegovu portretu izvan ili unutar crkvenog ambijenta, primjerice za propovjedaonicom ili oltarom (v. **Prilog L**). Fotografija koje mu ne idu u prilog, a koje bi Stepinca prikazivale kao ljutitu ili agresivnu osobu, ili ga izvirgavale poruzi i ismijavanju nema, dok je kao favorizirajuća (pozitivna) fotografija na kojoj je izražena afirmativna i motivacijska gestika i mimika poput rukovanja, smijeha ili opuštenog okruženja okarakterizirana jedna (1) fotografija (v. **Prilog M**).

Fotografije koje ne prikazuju nadbiskupa Stepinca u većini slučajeva donose druge sudionike događaja, primjerice veću skupinu vjernika na misnom slavlju ili ilustraciju crkve ili crkvenog objekta koji tek trebaju biti izgrađeni (v. **Prilog N**). U ovom kontekstu valja spomenuti i karikaturu kao oblik novinarskog izražavanja. Taj „hibridan oblik“ izražavanja, kako ga naziva Malović (2005: 256), ima svoje specifične zahtjeve: mora biti aktualna i jasna, mora govoriti otvorenim i „jakim“ jezikom, mora sadržavati elemente ironije, sarkazma, groteske i hiperbole (Bobić, 1987: 84-85). Isti autor (1987: 85) smatra je istovremeno sredstvom komunikacije, ali i oruđem društvene kritike.

Karikaturu je na naslovnici sporadično donosio *Novi list/Nova Hrvatska*. Nije primijećeno da bi one bile usmjerene protiv Katoličke Crkve ili osobe nadbiskupa Stepinca, već su uglavnom ismijavale Saveznike u Drugom svjetskom ratu, poglavito Winstona Churchilla (v. **Prilog O**). A bilo je tu i antisemitskih karikatura, i to odmah u prvom broju *Nedjeljnih vijesti/Novina* od 8. prosinca 1941., no ipak ne u tolikoj mjeri da bi uzorak bio značajan (v. **Prilog P**). *Hrvatski list* od 23 grafički opremljena priloga donosi tek jedan (1). S jedne strane taj podatak ne čudi, budući da je od svih analiziranih dnevnika upravo on objavio najmanje priloga u vezi s događajima na kojima je Stepinac javno istupio. No treba podsjetiti da *Hrvatski list* slovi kao dnevnik koji se po grafičkoj opremi isticao od ostalih tiskovina toga doba. Razloge za to treba potražiti u činjenici da je *Hrvatski list* imao vlastitu fotocinkografiju⁷⁹ pa je, iako tek jednom, objavio fotografiju koju ne nalazimo u ostalim dnevnim tiskovinama (v. **Prilog Q**).

⁷⁹ Cinkografija označava tehniku umnožavanja s pomoću jetkanja u cinčanu ploču (Anić, 1991: 65).

Tablica 17*Prikaz nadbiskupa Stepinca u svjetovnom i vjerskom tisku (N=172)*

Način prikaza nadbiskupa Stepinca	n	%
Glavni akter	74	43,1
Sporedni akter	50	29,1
Spominje se samo usput	33	19,1
Ne spominje se uopće	15	8,7
Total	172	100 %

Tablica 18*Način izvještavanja o nadbiskupu Stepincu u svjetovnom i vjerskom tisku (N=172)*

Stav novinara i urednika prema nadbiskupu Stepincu	n	%
Ide u prilog	56	33,0
Neutralan je	101	58,7
Nije moguće odrediti	15	8,7
Total	172	100 %

Nadbiskup Stepinac bio je glavni akter u 74 analizirana priloga (43,1 %), što znači da se u većini slučajeva spominjao kroz više od pola analiziranog priloga. U sporednoj ulozi bio je u 50 analiziranih priloga (29,1%), usput se spominjao u 33 priloga (19,1 %), dok se uopće nije spominjao u 15 priloga (8,7 %). Potonje se poglavito odnosi na najave događaja, poput one u *Hrvatskom narodu* od 25. studenog 1941. kada se najavljuje misno slavlje prigodom proslave blagdana sv. Katarine, no ne navodi se tko će je predvoditi (HN, 1941, 283: 6). Isto se može primijetiti i u najavi svibanjske procesije od 29. svibnja 1942. (HN, 1942, 436: 7).

Kada je riječ o stavu novinara i urednika prema nadbiskupu Stepincu, on je u većini slučajeva (58,7 %) ocijenjen neutralnim. U 56 priloga (33 %) vidljiv je afirmativan način

izvještavanja i oprema teksta koji idu u prilog nadbiskupu. Obično se takav stav mogao iščitati iz pojedinih epiteta u sadržaju priloga, poput onog iz *Hrvatskog naroda* od 1. srpnja 1941. u kojem se navodi kako je „poslije tog snažnog govora (misli na propovijed, op. a.) i mnogih iskrenih molitava vjernika za što bržu i uspješniju gradnju ove za župljane sv. Blaža neophodno potrebne ustanove, završila [je] ova lijepa svečanost“ (HN, 1941, 137: 12). Slično se može primijetiti u prilogu *Novog lista/Nove Hrvatske* od 27. siječnja 1942. u kojem se navodi kako je „dr. Stepinac tom prilikom održao lijepu propovijed“ (NL/NH, 1942, 23: 10), u prilogu *Nedjeljnih vijesti/Novina* od 22. svibnja 1944., u kojem se spominje kako je „pod misom preuzv. g. nadbiskup održao snažnu propovied“ (NV/N, 1944, 132: 4) ili u prilogu *Hrvatskog naroda* od 31. listopada 1944. gdje stoji da je „Preuzvišeni dr. Alojzije Stepinac (...) održao i značajnu propovied“ (HN, 1944, 1175: 4).

U nekim se slučajevima afirmativni stav novinara i/ili urednika očitovao u odabiru samog naslova ili podnaslova priloga. Tako će *Hrvatski narod* 20. listopada 1942. podnaslov nasloviti „Poziv hrvatskog metropolite na djela milosrdja“ (HN, 1942, 559: 4), a *Novi list/Nova Hrvatska* 8. lipnja 1943. u podnaslovu naglasiti: „26.000 vjernika u pokorničkoj procesiji – 60.000 Zagrebčana sluša nadbiskupovu propovied – Nadbiskup posvećuje vjernike Bezgrješnom Srdcu Marijinu“ (NL/NH, 1943, 134: 6), ili će jednostavno ime nadbiskupa Stepinca biti dio naslova ili podnaslova, što govori o namjeri novinara i/ili urednika da istakne osobu zagrebačkog nadbiskupa i tako mu prida važnost. Primjere za to, između ostalih, nalazimo u *Hrvatskom narodu* 11. listopada 1942. i podnaslovu „Hrvatski metropolita nadbiskup zagrebački dr. Alojzije Stepinac blagoslovit će kamen temeljac“ (HN, 1942, 552: 5); podnaslovu *Nedjeljnih vijesti/Novina* 29. ožujka 1943. „Sv. misu u crkvi Srdca Isusova čitao je nadbiskup Stepinac“ (NV/N, 1943, 70: 2) ili, primjerice, također u *Nedjeljnim vijestima/Novinama* koji 22. svibnja 1944. donosi naslov „Hrvatski metropolita podielio je domobranima Svetu potvrdu“, s podnaslovom „Značajna vjerska katolička svečanost u doknadnoj samovoznoj bojni“ (NV/N, 1944, 132: 4).

Još nešto valja istaknuti glede načina prikaza nadbiskupa Stepinca, poglavito u svjetovnom tisku. Razvidno je kako se velika pozornost pridavala ispravnom i potpunom tituliranju nadbiskupa Stepinca. Tako će gotovo uvijek pri spominjanju osobe zagrebačkog nadbiskupa stajati ili sintagma „hrvatski metropolita“ ili epitet „Preuzvišeni“, te će mu uz ime biti navedena doktorska titula (dr.). Vidi se to, primjerice, u prilogu *Hrvatskog lista* 13. listopada 1942.: „Za zagrebačku nadbiskupiju odredio je Hrvatski Metropolita Njegova Preuzvišenost dr. Alojzije Stepinac, zagrebački nadbiskup ...“ (HL, 1942, 242: 10); u pisanju

Nedjeljnih vijesti/Novina od 26. listopada 1942. gdje se spominje kako je „u 9 sati prije podne održana [je] u nedjelju pontifikalna sveta misa, koju je služio Preuzv. g. nadbiskup, hrvatski metropolita dr. Alojzije Stepinac“ (NV/N, 1942, 47: 4) ili u najavi misnog slavlja u povodu Svjetske molitvene akcije za mir u kojoj *Novi list/Nova Hrvatska* 12. svibnja 1943. spominje kako će misu predvoditi „Preuzvišeni zagrebački Nadbiskup dr. Alojzije Stepinac“ (NL/NH, 1943, 111: 6).

Pretežito neutralan i u nekim slučajevima afirmativan prikaz nadbiskupa Stepinca u svjetovnom tisku, a samim time i katolicizma i Katoličke Crkve, može se objasniti već navedenom tezom kako je postojala prividna težnja vladajuće ideologije da izgradi „katoličku Hrvatsku“, iza koje je zapravo stajao oportunistički motiv da na svojoj strani ima kler i službenu crkvenu hijerarhiju kao saveznike.

Stoga će, primjerice, 1944. osim *Katoličkog lista*, koji na 15 stranica donosi prigodne priloge u povodu obilježavanja 10. obljetnice Stepinčeva biskupskog posvećenja (KL, 1944, 25: 290-305), o tome afirmativno i izdašno pisati i *Novi list/Nova Hrvatska* u dvama uzastopnim brojevima, 24. i 25. lipnja. U nepotpisanom prilogu naslovljenom „Prije 10 godina posvećen je za Nadbiskupa Koadjutora današnji zagrebački nadbiskup i hrvatski metropolita preuzv. g. dr. Alojzije Stepinac“, između ostalog, stoji:

„Već u prvim godinama svog nadbiskupovanja, obišao je nadbiskupiju i upoznao sve potrebe svojeg svećenstva. Stoga je velikim marom počeo otvarati nove župe diljem ciele nadbiskupije, a posebno se mnogo zauzeo za otvaranje novih župa u Zagrebu. U ono doba, kad je započeo raditi Preuzv. g. dr. Alojzije Stepinac, dakle prije 10 godina, Zagreb je imao svega 6 župa, a danas ih ima 17“ (NL/NH, 1944, 144: 4).

Osim toga, u nastavku se priloga ističu još neke Stepinčeve vrline i zasluge, poput posebne pozornosti prema štovanju Majke Božje; organizacija euharistijskih kongresa, dobrotvorne djelatnosti, Katoličke akcije, otvaranja Dijecezanskog muzeja i sl., a kaže se i sljedeće: „Propovied Preuzv. g. dr. Alojzije Stepinca zauzela su brojem jedno značajno mjesto, jer je riedko koji biskup u poviesti Crkve izrekao toliko propoviedi u razdoblju od 10 godina kao on“ (NL/NH, 1944, 144: 4).

Idući broj 25. lipnja *Novi list/Nova Hrvatska* donosi još jedan prilog nadnaslova „Od seljačkog sina do hrvatskog metropolite“, te naslova „Životni put zagrebačkog nadbiskupa preuzv. g. dra Alojzija Stepinca“ (NL/NH, 1944, 145: 6). Navode se ključne stavke iz nadbiskupova životopisa, a opremu teksta čini i jedna njegova fotografija „u svojoj radnoj

sobi“. Nešto kraće priloge o istoj prigodi donosi i *Hrvatski narod* (HN, 1944, 1067: 5) te *Nedjeljne vijesti/Novine* (NV/N, 1944, 139: 3).

Osim toga, režim je znao manipulirati religioznim osjećajima, naglašavajući kako ne može biti dobrim katolikom onaj koji nije dobar Hrvat i obrnuto (Ognyanova, 2009: 164). Vidljivo je to u govoru dr. Mile Budaka na „velebnoj ustaškoj manifestaciji u Karlovcu“, čije dijelove 14. srpnja 1941. donosi *Hrvatski list*. U podnaslovu naslovljenom „Ustaški pokret temelji se na vjeri“ dnevnik prenosi sljedeće Budakove riječi: „Na našoj odanosti Crkvi i katoličkoj vjeri temelji se cijeli naš rad, jer nas je povijest naučila, da kad ovdje ne bismo bili katolici, da bi nas davno nestalo. (...) Ustaški pokret i propovijeda osjećaj za tu vjeru, jer je ona bitna sastojina naše duše i temelj ustaškog pokreta“ (HL, 1941, 193: 3). U istom govoru, nekoliko redaka dalje, Budak nastavlja u protukršćanskom duhu, pozivajući na nasilje i ističući kako su „Srbi i Židovi jaki, dok ne dobiju po glavi“ (HL, 1941, 193: 3). Osobita je pak pozornost u svjetovnom tisku pridavana velikim katoličkim blagdanima poput Božića ili Uskrsa. Primjerice 1941. u svim analiziranim tiskovinama nalazimo prigodni božićni sadržaj: *Hrvatski narod* donosi posebno ukrašene naslovnice (v. **Prilog R**), dok se na prvim stranicama citira čestitka dr. Ante Pavelića hrvatskom narodu te navodi poruka koju potpisuje dr. Mile Budak (HN, 1941, 309: 2).

Božićni broj *Hrvatskog lista* 1941. sadrži 68 stranica, što je primjetna razlika u usporedbi s uobičajenih 20-ak. U prigodnom uvodniku stoji:

„Danas, dragi hrvatski narode, slavimo radostan dan, najljepši i najsvjetliji, prvi hrvatski Božić, vjerom u Krista, koji se rodi radi puka svog. Milijuni hrvatskih srdaca hvale Mu, da nam je darovao zlatnu slobodu, najuzvišenije dobro, krunu za neizmjerne žrtve i goleme patnje. U tim pobožnim molitvama padamo na koljena zahvaljujući Mu, što nam je darovao velikog muža, našeg uzvišenog i dragog Poglavnika, koji će nas složne i jake povesti u sretnije i ljepše dane, dostojne hekatomba žrtava. (...) Danas, kao i prije, 1941. godinu čujemo simbolično u pobožnim mislima anđeoske trublje, koje nam najavljuju rođenje Kristovo. Trublje, koje su po sv. Pismu prvi čuli pastiri i priprosti puk: Radujte se narodi... a uz to čujemo divan glas POGLAVNIKOV: Hrvatska je slobodna!“ (HL, 1941, 353: 1).

Isti broj *Hrvatskog lista* donosi „Božićnu meditaciju“ nadbiskupa Šarića, pisanu u evanđeoskom duhu i bez političkih konotacija, premda se sljedeći redci mogu protumačiti kao antisemitski: „Nije sunce ni jelo ni pilo. Nije sunce ni zabava ni igra. Nije sunce ni židovstvo ni poganstvo. To je sve jedan mrak. A današnji je svijet prepun toga mraka. Odatle taj sukob i rat“ (HL, 1941, 353: 11).

Blagdan Svih svetih također je zauzimao zapaženo mjesto u svjetovnim dnevnim tiskovinama. *Hrvatski narod* 3. studenog 1941. cijelu stranicu posvećuje blagdanu, donoseći izvještaje naslovljene „GRAD VJEČNOG MIRA PRIMA SVOJE POKLONIKE“; „MIROGOJ – ZAJEDNICA MRTVIH MUČENIKA I OSLOBODJENOG HRVATSKO NARODA“ te „Prije podnevne svečanosti na dan Svih Svetih na Mirogoju“ (HN, 1941, 261: 7). *Novi list/Nova Hrvatska* će 30. listopada donijeti prilog naslovljen „Grobovi ustaških boraca, leže uz grobove njemačkih vojnika“ (NL/NH, 1941, 184: 8), dok će broj od 3. studenog blagdanu posvetiti gotovo tri uzastopne stranice (NL/NH, 1941, 187: 4-6). O važnosti obilježavanja blagdana govori i kampanja „Središnjeg odbora za postradale“, koji je tom prigodom prodavao „promičbeni plakat“ pod nazivom „Živi za žive u čast mrtvima“. Plakat bi se stavljao na grobove „ustaških mučenika“ i „pokoynih članova svojih obitelji, da im oda počast, a uz to da pomogne ovu plemenitu djelatnost“ (HN, 1941, 256: 9).

I konačno, još jedan crkveni blagdan koji je u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj imao obilježje velikog državnog blagdana bila je proslava sv. Antuna Padovanskog. Pritom se naglašavala snažna identifikacija poglavnika dr. Ante Pavelića sa svojim imenjekom, svecem Katoličke Crkve sv. Antunom. Tako će *Hrvatski list* 29. svibnja 1942. najavljujući gradnju crkve sv. Antuna Padovanskog u Zagrebu donijeti sljedeće retke: „U svojim srcima imali smo dapače i još jednu zavjetnu misao, da taj velebni hram, sav od našeg hrvatskog kamena bude simbol hrvatskog naroda i njegovog velikog sina u tuđini dra Ante Pavelića, našeg sadašnjeg dičnog i velikog Poglavnika“ (HL, 1942, 124: 9), a isti će dnevnik godinu dana kasnije donijeti opsežnu fotoreportažu s proslave Antunova u Zagrebu, prigodom koje je „razdragano mnogobrojno građanstvo priredilo svome Poglavniku srdačne manifestacije“ (HL, 1943, 140: 15-16) (v. **Prilog S**).

Tablica 19*Povezanost naslova i teksta u svjetovnim i vjerskim tiskovinama (N=172)*

Povezanost naslova i teksta	n	%
Naslov proizlazi iz teksta	171	99,4
Naslov ne proizlazi iz teksta	0	0,0
Nema naslova	1	0,6
Total	172	100 %

Tablica 20*Tip naslova u svjetovnim i vjerskim tiskovinama (N=171)*

Tip naslova	n	%
Informativan	166	97,1
Senzacionalistički	1	0,6
Teško je odrediti	4	2,3
Total	171	100 %

Bobić (1987: 52) ističe da dobar naslov mora biti specifičan, jasan i točan, istinit te pomoći u vrednovanju poruka. Rezultati su pokazali da u gotovo 99,4 % slučajeva naslov priloga proizlazi iz teksta te da su naslovi u 97,1 % informativnog tipa. Riječ je o tzv. pasivnim naslovima, za koje će Bobić (1987: 56) reći kako oni tek naznačuju teme i nisu kadri „odgovoriti na neko drugo pitanje koje bi se odnosilo na jezgru teme“, kao i to da ih karakteriziraju imenice i pokoji pridjev. Senzacionalističkih naslova gotovo da i nema. Deontologija novinarske profesije i nalaže da se vijestima ne daje važnost koju ne zasluđuje (Bertrand, 2007: 56), a kada je riječ o naslovima oni ne bi trebali svojim sadržajem ili grafičkim oblikom precijeniti ili potcijeniti tekst (Bobić, 1987: 59), što nije bio vidljiv obrazac uređivačke politike analiziranih tiskovina.

5.4. Usporedba učestalosti javnih istupa nadbiskupa Stepinca i odjeka o događajima u svjetovnom i vjerskom tisku

Tablica 21

Usporedba broja odabranih javnih istupa nadbiskupa Stepinca i odjeka o događajima na kojima je Stepinac javno istupio u svjetovnom i vjerskom tisku

Omjer odabranih istupa i odjeka o događajima	n
Javni istupi nadbiskupa Stepinca	63
Odjeci o događajima na kojima je Stepinac javno istupio u svjetovnom i vjerskom tisku	125

Tablica 22

Zastupljenost odjeka o događajima na kojima je Stepinac javno istupio po pojedinim tiskovinama (N=125)

Tiskovina	n
Hrvatski narod	24
Novi list/Nova Hrvatska	23
Hrvatski list	8
Spremnost	1
Nedjeljne vijesti/Novine	13
Katolički list	56
Total	125

Podsjetimo da su u prvoj istraživačkoj fazi odabrana i analizirana 63 javna istupa nadbiskupa Stepinca u razdoblju od 1941. do 1945. Uzorkovanje je bilo svrhovito, odnosno iz objavljene građe nadbiskupa Stepinca u vremenu od 10. travnja 1941. i zaključno do dolaska novih vlasti 8. svibnja 1945. godine izdvojeni su oni javni istupi iz kojih se iščitava njegov

odnos prema tadašnjim društvenim okolnostima, besmislenosti rata i njegovim pogubnim posljedicama, uzaludnosti pokušaja uspostave novih društvenih poredaka koji ne poštuju Božje zakone te rasističkoj ideologiji. Iz Tablice 21 vidljivo je kako broj odjeka o događajima na kojima je Stepinac javno istupio u svjetovnom i vjerskom tisku gotovo dvostruko premašuje broj odabranih javnih istupa, no Tablica 22 prikazuje taj omjer po pojedinoj tiskovini. Tako je očigledno da su najnakladnije svjetovne dnevne tiskovine *Hrvatski narod* (24) i *Novi list/Nova Hrvatska* (23) prenijele tek trećinu događaja na kojima je zagrebački nadbiskup javno istupio.

Među događajima koji su prošli potpuno nezamijećeno u svjetovnom tisku, što znači da se ne navodi ni najava niti odjek, treba istaknuti njih nekoliko: misno slavlje i propovijed u zagrebačkoj katedrali na Uskrs 13. travnja 1941. kada se nadbiskup Stepinac osvrnuo na „nečuveni kaos u svijetu (...) uzdahe potlačenih (...) suze ispaćenih i unesrećenih“ (Batelja, 2012: 78-79); misno slavlje i propovijed na blagdan Presvete Krvi Kristove u Ludbregu 3. srpnja 1941. kada je Stepinac osudio rasističku ideologiju, govoreći da „i kad se razne ljudske veličine diče koji puta plemenitom krvlju, ja bih se usudio ustvrditi, da ima samo jedno pravo plemstvo krvi, a to je plemstvo krvi Sina Božjega Isusa Krista, kojega dionicima mogu postati svi ljudi dobre volje“ (Batelja, 2012: 93-94) ili misno slavlje i propovijed nadbiskupa Stepinca na 5. korizmenu nedjelju 22. ožujka 1942. kada je u zagrebačkoj katedrali ustao u obranu potlačenih i progonjenih od strane vladajućeg režima.

Tu je i proslava blagdana Krista Kralja 26. listopada 1941. kada je Stepinac s propovjedaonice zagrebačke katedrale pozvao vjernike da „upravo u ovim vremenima“ nastoje „nasljedovati najljepšu njegovu (Kristovu, op. a.) kraljevsku krjepost, (...) krjepost velikodušnosti i ljubavi prema bližnjemu (a to je svaki čovjek), da ne potonemo svi skupa u pravom potopu mržnje, koja je zahvatila svijet“ (Batelja, 2012: 106). Odjek ovog događaja nalazimo u *Katoličkom listu* u broju od 30. listopada (KL, 1941, 43: 501-502), ali i mjesec dana nakon istupa, 27. studenog 1941. Na početku priloga autor (potpis: Ustaša) se osvrće na „značajnu propovijed pod mottom: 'Isuse, Kralju srdaca naših, smiluj nam se!'", ističući kako je „propovijed [je] bila po običaju kratka, ali sočna i što je glavno: Od srca k srcu. Za današnja vremena upravo *ad rem*“ (KL, 1941, 47: 550). Autor *Ustaša* u nastavku prenosi doslovne citate iz Stepinčeve propovijedi, no u dijelu gdje nadbiskup osuđuje rasnu ideologiju parafrazira, no poruci se ne mijenja smisao: „Zatim je nadpastir upro prstom na 'kraljevsku krepost', po kojoj Isus postaje kraljem srdaca naših, a to je Njegova neizmjerljiva ljubav prema čovjeku, prema bližnjemu, bez razlike, tko je i kako se zove, a tu je ljubav On sam nama za izgled u najvećoj

mjeri izvršio, a hoće, da je i Njegovi vjerni uvijek i svagdje izvršuju osobito danas, kada tolika mržnja vlada svijetom“ (KL, 1941, 47: 550).

Autor priloga naglašava i kako je „nadpastirova [je] ova propovijed učinila dubok dojam na sve prisutne, pa su ostavili hram Božji sa tvrdom odlukom u duši, da će ono što su čuli, svaki prema svojim silama i sposobnostima u praksi provesti“, ali isto tako i da „je ova propovijed odjeknula i daleko izvan zidina katedrale, pa se o njoj mnogo govorilo, a i javna se štampa na nju osvrnula, što više, neki su je listovi donijeli (ne samo Katol. List!) i u cijelosti“ (KL, 1940, 47: 550-551). Ne zna se na koju „javnu štampu“ još autor misli jer odjeka u najpoznatijim i najtiražnijim tiskovinama NDH nije bilo.

Osim toga, u ovom kontekstu valja spomenuti i slučaj koji se dogodio 7. studenog 1943. Tada je, naime, *Novi list/Nova Hrvatska* donijela odjek o događaju od 31. listopada 1943. na kojem je nadbiskup Stepinac javno istupio te naglasio kako „Katolička Crkva ne pozna rasa koje gospoduju, i rasa koje robuju“ i da je „za nju [je] čovjek jednako Crnac iz centralne Afrike kao i Europejac“ (Batelja, 2012: 276-280), no nije to učinila u formi izvještaja, kako je to bilo uobičajeno, već u formi kritičkog komentara ministra prosvjete dr. Julija Makanca naslovljenom „Pozvani i nepozvani“ (v. **Prilog T**). To je bio jedini primijećen slučaj kada je neka svjetovna tiskovina otvoreno kritizirala sadržaj javnog istupa nadbiskupa Stepinca.⁸⁰

Katolički list sadrži najviše odjeka događaja (56), no treba uzeti u obzir i spomenutu praksu da uz integralnu inačicu javnog istupa, tjednik u istom ili sljedećem broju objavi poseban prilog o istom događaju, što je detaljnije objašnjeno ispod Tablice 3.

⁸⁰ Zanimljiva je crtica koju u svom dnevniku *Preživjeti u Zagrebu 1943. – 1945.* donosi Josip Horvat, novinar i publicist, svjedok vremena. On je, naime, 7. studenog 1943. u svom dnevniku među ostalim zapisao: „Danas je u Hrvatskom narodu (sic!) ministar Makanec lupio po Stepincu posve otvoreno. Tako je kad kapelančić hoće praviti veliku politiku, i to tuđu“ (Horvat, 1989: 12).

5.5. Najave događaja i njihovi odjeci u svjetovnom dnevnom tisku

Tablica 23

Usporedba broja najava i odjeka događaja na kojima je Stepinac javno istupio u svjetovnom dnevnom tisku

Omjer najava i odjeka događaja u dnevnom tisku	n
Najave	47
Odjeci o događajima u dnevnom tisku	55

Tablica 24

Usporedba najava i odjeka događaja na kojima je Stepinac javno istupio po pojedinim dnevnim tiskovinama

Tiskovina	Najava		Odjek	
	n	%	n	%
Hrvatski narod	26	55,3	24	43,6
Novi list/Nova Hrvatska	19	40,4	23	41,8
Hrvatski list	2	4,3	8	14,5
Total	47	100 %	55	100 %

Omjer najava i odjeka događaja na kojima je nadbiskup Stepinac javno istupio u ovom smo radu promatrali isključivo u dnevnim svjetovnim tiskovinama. I to iz već spomenutih razloga: preliminarnim istraživanjem uzorka nije ustanovljen reprezentativan broj tog tipa priloga u tjednicima, ali i zato što tjednici u svom sadržaju nisu imali jasno naznačenu rubriku koja bi se odnosila na najave događaja. Gledajući sveukupno, u dnevnom svjetovnom tisku pojavljuje se 47 najava događaja na kojima je nadbiskup Stepinac javno istupio te 55 odjeka događaja. No ako se analizira omjer po pojedinim dnevnim tiskovinama, razvidno je da *Hrvatski narod* donosi i najviše najava (26) i najviše odjeka (24); da *Novi list/Nova Hrvatska*

donosi nešto manje najava (19), no gotovo jednak broj odjeka (23) kao i *Hrvatski narod* te da *Hrvatski list* donosi daleko najmanje najava i odjeka – njih dvije (2), odnosno osam (8).

U ovom je kontekstu najava i odjeka događaja na kojima je nadbiskup Stepinac javno istupio važno primijetiti sljedeću pojavu: postojali su slučajevi kada je dnevni tisak najavio događaj, ali odjek tog istog događaja u istom dnevniku izostaje. Jedan takav odnosi se na najavu proslave Uskrsa 1942. kada *Hrvatski narod* 4. travnja najavljuje da će se „na Uskrs, u 9 sati prije podne“ održati „svečana pontifikalna misa, koju služi preuzv. nadbiskup dr. Alojzije Stepinac koji će održati i propovijed“ (HN, 1942, 394: 8). Odjeka s ovog događaja nema ni u *Hrvatskom narodu* koji je taj događaj najavio, kao ni u jednoj drugoj svjetovnoj tiskovini. Valja napomenuti kako je nadbiskup Stepinac u najavljenoj uskršnjoj propovijedi osudio sve ideologije i njihove vođe koji žele uspostaviti novi društveni poredak ne poštujući Božje zakone:

„A koliko god se oni upirali da unište i spomen na Tebe, Gospodine Isuse Kriste, na zemlji, konačna pobjeda mora i bit će Tvoja! Jer zemaljski vladari i zemaljske veličine, kad umiru gube ne samo život nego i svaku vlast i svaku moć. (...) Ta nije najveći pobjednik onaj koji satire u prah i pepeo gradove i sela. Niti onaj, koji razgoni kao pljevu silne zemaljske vojske. Niti onaj pred kojim dršću pojedinci u brizi za zemaljski život. Nego Onaj, koji je gospodar života i smrti, i vremenite i vječne, i dobra i zla, a to je Isus Krist, koji je na današnji dan slavno uskrsnuo iz groba“ (Batelja, 2012: 180-183).

Zatim je tu i proslava pete godišnjice otvorenja župe sv. Josipa na zagrebačkoj Trešnjevci 21. lipnja 1942. Tog dana *Nova Hrvatska* donosi najavu naslovljenu „Svečana proslava 5-godišnjice otvorenja župe Sv. Josipa na Trešnjevki“, koju potpisuje autor (inicijali: tm) i koja najavljuje propovijed nadbiskupa Stepinca: „U 7 sati na večer održat će svečanu propovijed i odslužiti blagoslov hrvatski metropolita i nadbiskup zagrebački Preuzvišeni g. dr. Alojzije Stepinac“ (NL/NH, 1942, 143: 8). Osim toga, autor priloga nudi i kontekst ove najave, navodeći činjenicu kako je nagli porast broja stanovnika u Zagrebu „nenadano zaskočio i građanske i crkvene vlasti. Stoga čim je sadašnji metropolita hrvatski i nadbiskup zagrebački dr. Alojzije Stepinac, bio imenovan koadjutorom, on je odmah počeo ozbiljno i brzo raditi na osnivanju novih župa“ (NL/NH, 1942, 143: 8). Autor također podsjeća na dosadašnji, petogodišnji pastoralni rad na području trešnjevačke župe koji je „pokazao lijepe uspjehe“, te zaključuje: „Župa Sv. Josipa s velikim je uspjehom radila u ovih 5 godina svojeg obstanka, a tako će proslijediti i u buduće na dobrobit cijelog hrvatskog radništva s Trešnjevke“ (NL/NH, 1942, 143: 8).

Na tom će događaju nadbiskup Stepinac uputiti otvorenu kritiku dr. Mili Budaku, visokopozicioniranom članu vlade NDH, a u to vrijeme poslaniku NDH u Berlinu. Podsjetimo da je Stepinac u svojoj propovijedi kritizirao Budakovu novelu „Buntovna krv“, te je poručio da

„ako se tu misli, da svaki može raditi što ga je volja, i da nema nikakvih granica, što se smije, a što se ne smije nasuprot bližnjega, onda je to jedna teška zabluda, koja ne može uroditi ničim dobrim. Nasuprot riječima 'mirotvorstvo treba uništiti' postavio je Isus Krist načelo: 'Blago mirotvorcima, jer će se sinovi Božji nazvati!' (Mt 5,9). A nasuprot riječima 'mi smo porod vuka i arslana', stoji objavljena istina Božja, koju je tako duboko naglasio sv. Ivan apostol: 'Vidite kakvu nam je ljubav dao Otac (nebeski), da se djeca Božja zovemo i jesmo.' (1 Iv 3,1). Pa ako sad pitamo, tko ima pravo, Isus Krist, vječna i neprevrtljiva Istina ili bijedni čovjek, koji nije u stanju da istraži narav jedne muhe, onda mislim, da se mora dati prednost Kristu“ (Batelja, 2012: 190).

Činjenica da ovaj događaj kao ni javni istup nadbiskupa Stepinca nemaju odjeka ne samo u *Novom listu/Novoj Hrvatskoj* koja je događaj najavila, već on izostaje i u ostalim dnevnim i tjednim tiskovinama, uključujući *Katolički list*, navodi na zaključak kako je u ovom slučaju možebitno riječ o dirigiranom preventivnom cenzorskom postupku medijsko-promidžbenog sustava tadašnjih vlasti.

Slično se može primijetiti i u *Hrvatskom narodu* 1943. kada uoči proslave Papina dana 14. ožujka dnevnik donosi dvije najave. Prvu 12. ožujka, u kojoj stoji da će „prigodom godišnjice krunidbe sv. Oca Pape odslužit [će] nadbiskup preuzv. dr. Alojzije Stepinac u nedjelju dne 14. ožujka u 10 sati prije podne pontifikalnu misu u Prvostolnoj crkvi i održati prigodnu propovied“ (HN, 1943, 679: 4), te druga najava 14. ožujka, slična onoj otprije dva dana, no dodaje se kako će nadbiskup Stepinac održati prigodnu propovijed „o značenju Papinstva za hrvatski narod“ te da će misu „prenositi i Državna krugovalna postaja Zagreb“ (HN, 1943, 681: 6). Dakle, odjeka ovog događaja u *Hrvatskom narodu* nema, premda dnevnik prethodno donosi dvije najave.

5.6. Odnos svjetovnog i vjerskog tiska prema sadržaju Stepinčevih javnih istupa s obzirom na tematiku

Podsjetimo da su u prvoj istraživačkoj fazi, tj. u četvrtom poglavlju, odabrani oni javni istupi nadbiskupa Stepinca iz kojih se iščitava njegov odnos prema trima temama: tadašnjim društvenim okolnostima, besmislenosti rata i njegovim pogubnim posljedicama, uzaludnosti pokušaja uspostave novih društvenih poredaka koji ne poštuju Božje zakone te rasističkoj ideologiji. Iz tih javnih istupa izdvojeni su ključni dijelovi i rečenične cjeline iz kojih se iščitavaju gore navedene teme.

Kako je i vidljivo u Tablici 21, analizirano je ukupno 125 odjeka o događajima na kojima je nadbiskup Stepinac javno istupio. Promatra li se tematski, analizirana su 72 odjeka o događajima na kojima se nadbiskup Stepinac u javnom istupu osvrnuo na tadašnje društvene okolnosti, besmislenost rata i njegove pogubne posljedice, njih 41 o događajima na kojima se Stepinac osvrnuo na uzaludnost pokušaja uspostave novih društvenih poredaka koji ne poštuju Božje zakone, te 46 odjeka o događajima na kojima se u javnom istupu osvrnuo na rasističku ideologiju. Pritom treba napomenuti da je u nekim slučajevima javni istup sadržavao više od jedne navedene teme. Kao što će biti vidljivo u nastavku potpoglavlja, postoje određeni obrasci izvještavanja o javnim istupima nadbiskupa Stepinca kojima je obilježen analizirani tisak, napose dnevni svjetovni.

Shodno tomu treba napomenuti sljedeće: ako se navodi da su „ključni dijelovi javnog istupa preneseni u izvornom obliku“, to znači da su u analiziranom prilogu prisutni oni dijelovi tj. rečenične cjeline istovjetne onima koje su izdvojene u prvoj istraživačkoj fazi. S druge pak strane, ako se navodi da „ključni dijelovi javnog istupa nisu preneseni u izvornom obliku ili se sadržaj istupa uopće ne spominje“, to znači da se autor priloga ili uopće nije osvrnuo na ono što je nadbiskup Stepinac izgovorio ili je djelomično naveden sadržaj istupa, pri čemu izostaje ključan dio iz kojeg se iščitava tema istupa, odnosno onaj dio istovjetan rečeničnoj cjelini izdvojenoj u prvoj istraživačkoj fazi. U nastavku rada prikazat će se odnos svjetovnog i vjerskog tiska prema sadržaju Stepinčevih javnih istupa s obzirom na tematiku, pri čemu je Hi kvadrat testom potvrđena statistički značajna razlika u svim trima varijablama.

5.6.1. Stepinčevi javni istupi o društvenim okolnostima, besmislenosti rata i njegovim pogubnim posljedicama

Tablica 25

Odnos svjetovnog i vjerskog tiska prema sadržaju Stepinčevih javnih istupa s obzirom na tematiku: tadašnje društvene okolnosti, besmislenost rata i njegove pogubne posljedice (N=72)

Jesu li ključni dijelovi Stepinčeva istupa preneseni u izvornom obliku?	n	%
Preneseni su u izvornom obliku	47	65,3
Nisu preneseni u izvornom obliku ili se sadržaj istupa uopće ne spominje	25	34,7
Total	72	100 %

$(\chi^2 (1, N = 125) = 55,444, p < 0,05, V = 0,666).$

Od ukupno 72 medijska odjeka o događajima na kojima se nadbiskup Stepinac osvrnuo na tadašnje društvene okolnosti, besmislenost rata i njegove pogubne posljedice, svjetovni i vjerski tisak je u većini slučajeva (65,3 %) prenio ključne dijelove javnog istupa u izvornom obliku. U 34,7 % slučajeva u odjeku se uopće ne spominje sadržaj javnog istupa nadbiskupa Stepinca ili se ne donosi izvorni oblik ključnog dijela istupa iz kojeg se iščitava njegova tema.

U nastavku navodimo nekoliko primjera koji će potkrijepiti kvantitativne podatke iz Tablice 25. Prvi se odnosi na okružnicu nadbiskupa Stepinca vjernicima Zagrebačke nadbiskupije o suradnji Caritasa s Ministarstvom Udružbe – „Pomoć“ u sakupljanju hrane, odjeće i obuće po župama i raspodjeli najpotrebnijima od 3. rujna 1942. U njoj, podsjetimo, nadbiskup Stepinac ističe kako „rat pustoši svijetom i svaki se dan množe njegove žrtve ne samo na bojnim poljima, u zraku, na moru, po ravnicama i brdima nego i po onim gradovima i selima, koja su daleko od bojišta“, kao i to da „ni naša domovina nije ostala pošteđena od strašnih posljedica rata. Mnoga su naša sela od bezdušnika popaljena, mnogo je onih, koji su morali ostaviti svoje kuće i kućišta pa se sklonuti, da spase goli život. Mnogo imade udovica sa siročadi, mnogo djece bez roditelja“ (Batelja, 2010a: 367-368).

O Stepinčevoj okružnici izvještava 4. rujna *Novi list/Nova Hrvatska* te donosi prilog naslovljen „Okružnica Hrvatskog metropolite za pomoć oskudnim krajevima“, s podnaslovom „Sakupljanje hrane i odjeće po svim hrvatskim župama“ (NL/NH, 1942, 207: 4). Dnevnik pritom donosi poveći dio okružnice, uključujući i citirane ključne dijelove iz kojih se iščitava

tematika koja se odnosi na tadašnje društvene okolnosti, besmislenost rata i njegove pogubne posljedice. Slično nalazimo u *Hrvatskom listu* koji istog dana, 4. rujna, također donosi prilog s ključnim dijelovima njegovog javnog istupa (HL, 1942, 209: 3), dok *Katolički list* donosi integralnu inačicu okružnice (KL, 1942, 36: 421-422).

Tu je i odjek nakon okružnice vjernicima radi bombardiranja Zagreba u veljači 1944., koja je ovdje već spomenuta, no u drugom kontekstu (v. str. 95). Tako će *Hrvatski narod* od 1. ožujka donijeti tekst okružnice u integralnom obliku (HN, 1944, 973: 1), a istog će dana to učiniti *Novi list/Nova Hrvatska* u prilogu naslovljenom „Hrvatski je narod svoje pravo na narodni i državni život stekao svojom težkom i krvavom borbom“ (NL/NH, 1944, 51: 1) te *Hrvatski list* u prilogu naslovljenom „Prosvjed i osuda hrvatskog metropolite protiv anglosaskog zračnog terora nad hrvatskim narodom“ (HL, 1944, 53: 2) od 3. ožujka 1944. Razvidno je kako je sadržaj nadbiskupove okružnice išao u prilog vlastima NDH jer je osuđivao postupke neprijateljske strane, u ovom slučaju Saveznika.

5.6.2. Stepinčevi javni istupi o uspostavi novih društvenih poredaka koji ne poštuju Božje zakone

Tablica 26

Odnos svjetovnog i vjerskog tiska prema sadržaju Stepinčevih javnih istupa s obzirom na tematiku: uspostava novih društvenih poredaka koji ne poštuju Božje zakone (N=41)

Jesu li ključni dijelovi Stepinčeva istupa preneseni u izvornom obliku?	n	%
Preneseni su u izvornom obliku	17	41,5
Nisu preneseni u izvornom obliku ili se sadržaj istupa uopće ne spominje	24	58,5
Total	41	100 %

(χ^2 (2, N = 125) = 40,312, p < 0,05, V = 0,568).

Od ukupno 41-og medijskog odjeka o događajima na kojima se nadbiskup Stepinac osvrnuo na uspostavu novih društvenih poredaka koji ne poštuju Božje zakone, svjetovni i

vjerski tisak u većini slučajeva (58,5 %) nije prenio ključne dijelove javnog istupa u izvornom obliku.

Tako će nadbiskup Stepinac 25. siječnja 1942. članovima Akademskog križarskog društva „Mahnić“ kazati kako su „vremena [su] zbilja teška i sudbonosna“ te da bi bila „velika iluzija misliti da su uspostavom Nezavisne Države Hrvatske potpuno riješena sva pitanja. (...) Nisu najveći patrioti oni, koji najviše viču, već oni koji najsavjesnije vrše zakon Božji. O tom ćemo se jednom uvjeriti na sudu Božjem“ (Batelja, 2012: 171). *Novi list/Nova Hrvatska* će 27. siječnja 1942. izvješćujući o svečanosti akademskog križarskog bratstva napisati kako su „u jutro članovi prisustvovali sv. Pričesti preko sv. Mise, koju je služio preuzvišeni nadbiskup dr. Alojzije Stepinac“. U nastavku će se tek spomenuti da je „Dr. Stepinac održao [je] tom prilikom lijepu propovijed“ (NL/NH, 1942, 23: 10).

Sličan, šturi prilog, bez navođenja ikakvog sadržaja istupa nadbiskupa Stepinca, a kamoli njegova ključnog dijela, donijet će i *Hrvatski narod* dan kasnije, 28. siječnja, pišući da je „Dr. Stepinac [je] tom prilikom održao propovijed“ (HN, 1942, 337: 6).

U ožujku iste godine Stepinac će održati propovijed na svršetku duhovnih konferencija sveučilištaraca u Zagrebu (v. str. 86). Idućeg dana, 20. ožujka, *Novi list/Nova Hrvatska* donosi odjek tog događaja, naslovljen „800 akademičara na Uskrsnom zasijedanju u bazilici oo. Isusovaca“. Prilog navodi sljedeće:

„Danas, na blagdan sv. Josipa, zaključena su zasijedanja svečanom svetom misom i zajedničkom svetom pričesti svih akademičara i akademičarki. Svetu misu je služio sam preuzvišeni nadbiskup dr. Alojzije Stepinac, dok su mu ministrirali akademičari pripadnici ustaške bojnice i Poglavnikove tjelesne bojne. Nadbiskup je održao i prigodnu zaključnu propovjed, u kojoj je naglasio, da ove godine govori po prvi puta u slobodnoj i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj – divnom snu tolikih pokoljenja za koji su dali i daju svoje živote milijuni hrvatskih sinova. Govoreći dalje o pojmu i biti slobode istakao je činjenicu, da Hrvatska treba svoju slobodu temeljiti na Kristovom evanđelju, tom prvom uvjetu prave osobne i nacionalne slobode i nezavisnosti“ (NL/NH, 1942, 68: 4).

Osim što se sadržaj Stepinčeve propovijedi parafrizira, dakle ne navode se doslovni citati, izostavljen je dio gdje nadbiskup osuđuje svaki poredak koji ne mari za Božje i ljudske zakone. Prilog završava ovim riječima: „Takav odaziv hrvatskih akademičara prigodom ovogodišnjih uskrsnih zasijedanja ujedno dokazuje, da je hrvatska mladež zbilja spremna pristupiti izgradnji nove – Božje Hrvatske“ (NL/NH, 1942, 68: 4).

U svom javnom istupu pred akademskom mladeži na završetku uskrsnih konferencija 28. ožujka 1943. Stepinac će ponovno uputiti sličnu osudu (v. str. 92). Idućeg dana, 29. ožujka,

jedini odjek u svjetovnom tisku nalazimo u *Nedjeljnim vijestima/Novinama*. Prilog naslova „Završene uzkršne konferencije“ te podnaslova „Sv. misu u crkvi Srdca Isusova čitao je nadbiskup Stepinac“ u uvodu spominje da je nadbiskup predvodio misu „kojom su završene uzkršne konferencije“, kao i to da „im je tijekom tri dana stalno prisustvovalo preko 500 sveučilištaraca“. O sadržaju javnog istupa nema zapisa: „Kod današnje sv. mise u bazilici Srdca Isusova držao je nadbiskup preuzv. dr. Alojzije Stepinac propovied polaznicima uzkršnih konferencija, a zatim je podielio zajedničku sv. pričest“ (NV/N, 1943, 70: 2).

Nadalje, Stepinac će se u propovijedi u crkvi Gospine Krunice u Maksimiru, 1. listopada 1944. (v. str. 98) osvrnuti na činjenicu da je „i u naše doba, u 'prosvijetljenom dvadesetom vijeku' postavljeno [je] mnogo zlatnih kipova po svijetu“ (Batelja, 2012: 364). Jedini odjek tog događaja donosi *Hrvatski narod* 3. listopada 1944. Prilog već svojim naslovom „Vjerska svečanost kod ruševina dominikanskog samostana“ aludira na osudu savezničkog bombardiranja Zagreba u veljači 1944. kada je, između ostalog, srušeno južno krilo samostana. To se može zaključiti i prema uvodu ove kratke redakcijske vijesti u kojem se podsjeća da su „neprijateljski zrakoplovci, dne 28. veljače ove godine svojim napadajem na grad Zagreb, razorili samostan dominikanaca, u kojem je stradalo sedam svećenika“ (HN, 1944, 1151: 4). U nastavku priloga ne spominje se sadržaj izrečene propovijedi, već samo da je „Sv. misi, koju je služio zagrebački nadbiskup dr. Alojzije Stepinac, prisustvovalo [je] vrlo mnogo vjernika, koji su u tihoj molitvi pomolili se Gospi za njezin zagovor pred Bogom. Preuzv. nadbiskup dr. Alojzije Stepinac održao je propovied, a uz mnogobrojno građanstvo ovog diela grada prisustvovala je i školska mladež sa svojim nastavnicima“ (HN, 1944, 1151: 4).

Nekoliko tjedana kasnije, 29. listopada 1944. nadbiskup Stepinac u svojoj propovijedi na blagdan Krista Kralja u zagrebačkoj katedrali progovara o istoj temi (v. str. 98). Većina analiziranih tiskovina donosi odjek ovog događaja. Tako će 30. listopada 1944. *Nedjeljne vijesti/Novine* prilog nasloviti „Polaganje zavjeta zagrebačke nadbiskupije“ s podnaslovom „Pontifikalna misa u katedrali. – Propovied zagrebačkog nadbiskupa preuzv. g. Dra Alojzija Stepinca“. U nastavku se u prilogu parafrizira Stepinčeva propovied:

„Pod misom održao je zagrebački nadbiskup propovied. Tom je prigodom uzporedio današnje klanje u svijetu s onim događajem iz Sv. Pisma u kome nam se opisuje angjela smrti, kako je prolazio egipatskom zemljom i ubijao prvice onih obitelji, vrata kojih nisu bila pošćropljena krvlju jagnjeta ųrtvenog, znak, da pripadaju izabranom narodu. U Egiptu je tada nastao plać i jauk. Danas, medjutim, ne plaće samo Egipat već i ćitav svijet. To su posljedice, što je svijet imao pravog novozavjetnog Jagnjeta, kojeg su ljudi prezreli i odbacili“ (NV/N, 1944, 158: 6).

Dakle, nepotpisani autor teksta donosi parafrazu Stepinčeva javnog istupa, no izostavlja spomenuti dio u kojem nadbiskup ističe kako je „Europa, a s njom i sav ostali svijet, gazila i ruglu izvirgavala Evanđelje Kristovo“, kao i to da se je „nastojala riješiti svih obveza Evanđelja i zamijeniti ga izumima bijednoga ljudskoga razuma“ te da „sada žanje plodove svojih nastojanja“.

Kao što je i prethodno navedeno i *Hrvatski narod* te *Novi list/Nova Hrvatska* donose odjeke ovog događaja. Međutim, u njihovim izvještajima nema spomena o sadržaju Stepinčeva istupa, već je snažniji naglasak na svečanom zavjetu Zagrebačke nadbiskupije, koji je uslijedio nakon propovijedi. Stoga će *Hrvatski narod* 31. listopada na početku priloga naslovljenog „Vjerski zavjet hrvatskog naroda“ napisati da su vjerskoj svečanosti prisustvovala „tisuće zagrebačkog građanstva“ te da je „svečanost imala posebno značenje jer je tom prilikom izvršeno i polaganje zavjeta zagrebačke nadbiskupije, da Gospodin Bog u ovim teškim prilikama svjetskog zbivanja zaštititi hrvatski narod“ (HN, 1944, 1175: 4).

Dalje se navodi da je svetu misu služio nadbiskup Stepinac

„koji je tom prigodom održao i značajnu propovied. Nakon propoviedi čitao je hrvatski metropolita tekst zavjeta, koji su svi vjernici ponavljali. U ovom se zavjetu posebno naglašuje, kako će se svom dušom i svim sredstvima poraditi na ostvarenju do sada neizpunjenog zaključka Hrvatskog sabora u Varaždinu iz godine 1739., da će se sagrađiti kapelica predragocjene krvi Isusove u Ludbregu na spomen i promicanje štovanja predragocjene krvi Isusove, prolivene na križu za naše spasenje. (...) Objavljeni se zavjet sastoji od tri točke, u kojima se zagrebačka nadbiskupija zavjetuje Svevišnjem Bogu za milost, da hrvatski narod poštedi od daljnjih strahota ratnog vihora“

Na sličan će način o događaju izvijestiti i *Novi list/Nova Hrvatska* 31. listopada 1944., navodeći da je nadbiskup Stepinac služio misu „uz brojnu asistenciju“ te da je „nakon propoviedi, koju je održao pod sv. Misom hrvatski metropolit, izvršen [je] svečani čin polaganja zavjeta“ (NH/NL, 1944, 253: 4). Spomenimo da *Katolički list* u broju od 2. studenog 1944. na naslovnici donosi integralnu inačicu Stepinčeve propovijedi (KL, 1944, 44: 525-526).

Slična dinamika primjetna je i u odjecima u slučaju Stepinčeva nagovora prigodom blagoslova uzornog pčelinjaka na sjemenišnom dobru u Zagrebu 25. studenog 1944. (v. str. 99)

Hrvatski narod će idućeg dana, 26. studenog, donijeti prilog naslovljen „Otvoren uzorni pčelinjak Središnje pčelarske zadruge“, u kojem nepotpisani autor spominje da je Stepinac „uputio prisutnim nekoliko rieči, spomenivši kako katolička crkva i sv. Pismo uvijek stavlja ljudima na primjer marljive pčele. On je pčelarima zaželio dobar uspjeh u ovom koristnom, a danas u ratu posebno potrebnom radu oko uzgoja suvremenog pčelarstva“ (HN, 1944, 1197: 5).

I *Novi list/Nova Hrvatska* istog će dana kao i *Hrvatski narod* donijeti nešto opširniji izvještaj naslova „Nadbiskup svečano blagoslovio prvi uzorni pčelinjak u prisutnosti ministara dra ing. Josipa Balena i dra Stjepana Hefera“. Na početku priloga autor navodi općenite podatke o Središnjoj pčelarskoj zadruzi, ističući kako je „učlanjeno 1.550 zadrugara, koji aktivno sudjeluju u radu Zadruga“ (NL/NH, 1944, 275: 7). Osim toga, čitatelj može saznati i da je inicijativa za ostvarenje uzornog pčelinjaka potekla od dr. Hefera, ali da su je podržali i ministar Balen, nadbiskup Stepinac i mnogi prijatelji pčelarstva.

U nastavku priloga autor piše:

„Poslije pozdravnog govora predsjednika Slavka Modrijana obavio je nadbiskup preuzv. dr. Alojzije Stepinac uz asistenciju svog tajnika dra Stjepana Lackovića, sam čin svečane posvete zgrade, a zatim je nadbiskup u kratkom govoru prikazao, kako Sveto Pismo stavlja pčelu kao uzor ljudima, jer nigdje u prirodi ne vlada toliki red i poštivanje auktoriteta kao u pčelinjacima. Nadbiskup je u svom govoru prikazao i značenje ovog rada Središnje pčelarske zadruge oko promicanja pčelarstva i naglasio je, da je ovaj rad na oko sitan ali neobično koristan. Svoj govor završio je nadbiskup riečima nade, da će pčelarstvo postati jedna od najvažnijih grana našeg narodnog gospodarstva, koje će doneti hrvatskom gospodarstvu velikih koristi“ (NL/NH, 1944, 275: 7).

Vidljivo je ne samo da *Hrvatski narod* i *Novi list/Nova Hrvatska* donose parafraze Stepinčeva javnog istupa, već i da ispuštaju ključan dio iz kojeg se iščitava kritika vlasti, koja bez reda od Boga ustanovljenog pretvara narode u legla razbojnika. Isto se može primijetiti i u prilogu *Katoličkog lista* 7. prosinca 1944. naslovljenom „Blagoslov uzornog pčelinjaka“. Redakcijski tekst u rubrici „Listak“ na početku navodi tko je sve prisustvovao svečanosti, a zatim i da je prigodni govor održao predsjednik Središnje pčelarske zadruge Slavko Modrijan, te da je „iza toga [je] slijedio blagoslov zgrade, što ga je obavio preuzv. gosp. Nadbiskup uz prigodni govor o pčelama kao uzoru marljivosti, reda i poštivanja auktoriteta“ (KL, 1944, 49: 594).

Posljednji primjer u nizu javnih istupa koji se tematski odnose na uspostavu novih društvenih poredaka koji ne poštuju Božje zakone je propovijed nadbiskupa Stepinca prigodom svršetka uskrasnih konferencija za sveučilištarce i sveučilištarke u bazilici Srca Isusova u Zagrebu 18. ožujka 1945. (v. str. 102) Sljedećeg dana, 19. ožujka 1945. *Nedjeljne vijesti/Novine* donose kratki izvještaj u kojem se tek navodi da je „sv. misu služio hrvatski metropolita i zagrebački nadbiskup preuzv. g. dr. Alojzije Stepinac, koji je tom prigodom održao značajnu propovijed“ (NV/N, 1945, 179: 4), no bilo kakav sadržaj propovijedi izostaje. *Hrvatski list* 28. ožujka 1945. također donosi kratki izvještaj, navodeći da je nadbiskup Stepinac održao propovijed „u kojoj je izrekao i ove riječi: 'Mi se dakle ne bojimo reći, pa i uz pogibelj, da

budemo po drugi puta proglašeni 'ratnim zločincem' ovo: Ako svi narodi imadu pravo na osiguranje života i nezavisnosti, onda se ne može narivavati rješenje, koje on svojom slobodnom voljom ne će, ni hrvatskom narodu, koji ipak sam bolje znade, što mu je na propast, a što mu je na korist“ (HL, 1945, 66: 2).

Kako je već i spomenuto na početku ovog potpoglavlja, jedini odjek analiziranih Stepinčevih javnih istupa u tjedniku *Spremnost* nalazimo nakon ovog događaja. Autor Franjo Nevistić donosi citat iz Stepinčeve propovijedi koji govori o pravu na samoodređenje svakog naroda, no kao i prethodno navedeni *Hrvatski list* ispušta ključan dio.

Zanimljivo je da o ovom događaju *Hrvatski narod* izvještava na naslovnici broja od 20. ožujka 1945. Prilog naslovljen „Hrvatskom narodu ne može se nametati rješenje, koje on svojom slobodnom voljom ne će“ nakon uvoda u kojem se navodi da je „svetu misu odslužio sam preuzvišeni gospodin dr. Alojzije Stepinac“, donosi Stepinčevu propovijed u cijelosti, i to kako piše, „zbog njezine osobite značajnosti (...) u cijelosti prema 'Katoličkom listu'“ (HN, 1945, 1289: 1-2). Na kraju spomenimo i to da *Katolički list* donosi integralnu inačicu propovijedi u broju od 29. ožujka 1945. (KL, 1945, 12-13: 95-97).

5.6.3. Stepinčevi javni istupi o rasističkoj ideologiji

Tablica 27

Odnos svjetovnog i vjerskog tiska prema sadržaju Stepinčevih javnih istupa s obzirom na tematiku: rasistička ideologija (N=46)

Jesu li ključni dijelovi Stepinčeva istupa preneseni u izvornom obliku?	n	%
Preneseni su u izvornom obliku	11	23,9
Nisu preneseni u izvornom obliku ili se sadržaj istupa uopće ne spominje	34	73,9
Ostalo	1	2,2
Total	46	100 %

(χ^2 (4, N = 125) = 24,869, $p < 0,05$, V = 0,315).

Od ukupno 46 medijskih odjeka o događajima na kojima se je nadbiskup Stepinac osvrnuo na rasističku ideologiju, njih je 11 (23,9 %) preneseno u izvornom obliku, dok velika većina, njih 34 (73,9 %) nije prenesena u izvornom obliku ili se sadržaj istupa uopće ne spominje. Osim već navedenih primjera iz kojih je razvidno kako većina tiskovina, napose dnevnih svjetovnih, uopće nije izvijestila o događaju na kojem se je Stepinac osvrnuo na rasističku ideologiju, poput misnog slavlja u Ludbregu 3. srpnja 1941., proslave blagdana Krista Kralja 26. listopada 1941. ili proslave pete godišnjice otvorenja Župe sv. Josipa na zagrebačkoj Trešnjevci 21. lipnja 1942. na kojoj se nadbiskup obračunao s Milom Budakom, u nastavku donosimo nekoliko istaknutijih primjera kada je tisak donio odjeke događaja, no bez odgovarajućeg osvrta na nadbiskupov javni istup.

Stepinac će 13. srpnja 1941. predvoditi misno slavlje i propovijedati prigodom zavjetnog hodočašća na Mariju Bistricu (v. str. 83). Sljedećeg dana, 14. srpnja, odjeke događaja donose i *Hrvatski narod* i *Novi list/Nova Hrvatska*. U prilogu *Hrvatskog naroda* naslovljenom „Prvo hodočašće Majci Božjoj Bistričkoj U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ“ navodi se tek da je „za vrijeme sv. mise održao [je] hrvatski metropolit lijepu i značajnu propovijed o Majci Božjoj Bistričkoj, istakavši značenje ovoga prošteništa za hrvatski narod“ (HN, 1941, 150: 5). Istu formulaciju istog dana, premda je riječ o puno opširnijem prilogu nego u *Hrvatskom narodu*, donosi i *Novi list/Nova Hrvatska*. Taj je dnevnik, doduše, i u svom podnaslovu naveo „Govor gradskog načelnika hodočasnicima i propovijed nadbiskupa dra Stepinca. U Mariji Bistrici posvećena je nova kapelica i reljef“, međutim o sadržaju propovijedi nema ni retka. Gradonačelnikovom je govoru pak posvećeno više redaka te ga autor priloga doslovno citira: „Mi smo sretna generacija jer smo doživjeli Nezavisnu Državu Hrvatsku, za koju smo i ovdje pred svetim likom Majke Božje Bistričke uvijek usrdno molili“ (NL/NH, 1941, 76: 8). Dan poslije, 15. srpnja, *Novi list/Nova Hrvatska* opet donosi opsežan prilog (v. str. 111), no kao i dan ranije ne spominje Stepinčevu propovijed, već kaže sljedeće: „Na hodočašću Majci Božjoj Bistričkoj uvijek su važni govori, koji se drže poslije svete mise a za vrijeme ručka“ (NL/NH, 1941, 77: 10). Nakon toga donose se dijelovi govora župnika Josipa Lončarića, gradonačelnika Ivana Wernera i na kraju nadbiskupa Stepinca.

Nadbiskupova jasna osuda rasističke ideologije stigla je i s propovjedaonice crkve sv. Katarine u Zagrebu 25. studenog 1941. (v. str. 84) Dan poslije javnog istupa *Hrvatski narod* donosi prilog naslovljen „PROSLAVA BLAGDANA SV. KATARINE U ZAGREBU“, u kojem se ni riječju ne spominje misa koju je predvodio i na kojoj je propovijedao Stepinac (HN, 1941, 234: 6). *Novi list/Nova Hrvatska* također u broju od 26. studenog donosi nešto opsežniji

prilog naslovljen „BLAGDAN SV. KATARINE U ZAGREBU“. Navodi se, između ostalog, sljedeće: „Današnji dan sv. Katarine proslavljen je u Zagrebu kao školski blagdan. Na fakultetima Hrvatskog sveučilišta, kao i na Hrvatskoj Ekonomsko-komercijalnoj Visokoj školi nijesu održana predavanja“ (NL/NH, 1941, 210: 8). I dok se u prilogu spominju održane mise u predvečerje blagdana i kroz dan, nigdje se ne spominje misa koju je predvodio i na kojoj je propovijedao Stepinac. Jedino na kraju priloga stoji: „Danas u 6 sati poslije podne bila je večernjica i propovijed“ (NL/NH, 1941, 210: 8). Moguće je da je riječ o misnom slavlju koje je predvodio Stepinac, no to nije moguće zaključiti temeljem uvida u građu koju smo analizirali.

U svojoj propovijedi na završetku svibanjske procesije u svetištu Naše Gospe Lurdske u Zagrebu 31. svibnja 1942. Stepinac će naglasiti kako „pravi odnos prema bližnjemu zahtijeva, da u njemu ne gledamo zvijer, nego čovjeka, dijete Božje, kao što smo i mi sami; braću, koju smo dužni ljubiti, jer svi zajedno moramo govoriti: 'Oče naš, koji jesi na nebesima'“ (Mt 6,9) (Batelja, 2012: 184-187). Pritom će ustati i protiv uspostave novih poredaka koji ne poštuju Božje zakone (v. str. 87) Odjek ovog događaja donose *Hrvatski narod, Novi list/Nova Hrvatska* te *Nedjeljne vijesti/Novine*. Prilog od 2. lipnja 1942. u *Hrvatskom narodu* naslovljen „Zadnji dan svibanjske pobožnosti“ donosi tri rečenice o održanom događaju. Spominje se tek da je nadbiskup Stepinac predvodio „zadnje svibanjske pobožnosti“, kao i to da je „s vjernicima održao tihu molitvu i propovijed u kojoj je naglasio štovanje hrvatskog naroda prema Kraljici Hrvata“ (HN, 1942, 439: 9). *Novi list/Nova Hrvatska* istog dana donosi kratki prilog naslovljen „Velika teoforička procesija sa svijećama u svetištu Majke Božje Lurdske“. Iz njega čitatelj može saznati da je u procesiji „sudjelovalo preko 20.000 vjernika“ te da je „na uglu Heinzelove ulice i Zvonimirove grad Zagreb podigao (je) privremeni oltar, odakle je Preuzvišeni g. dr. Alojzije Stepinac održao zaključnu propovijed, izmolio Papinu molitvu za mir, i dao blagoslov vjernicima s Presvetim Oltarskim Sakramentom“ (NL/NH, 1942, 153: 6). Osim toga, doznaje se i nešto o samom ugođaju koji je vladao: „Za vrijeme procesije vjernici [su] pjevali euharistijske i marijanske pjesme, te litanije sa zazivima za mir. Kroz ulice, kojima je prolazila procesija, kuće su bile iskićene zastavama, a prozori i balkoni cvijećem, sagovima, zelenilom i zapaljenim svijećama“ (NL/NH, 1942, 153: 6), no očito je kako sadržaju izrečene propovijedi autor priloga nije posvetio ni retka.

Tjednik *Nedjeljne vijesti/Novine* u broju od 1. lipnja donosi kratki redakcijski prilog naslova „SVIBANJSKA PROCESIJA U ISTOČNOM DIJELU GRADA“ te podnaslova „SUDJELOVALE SU TISUĆE GRADJANA. – PROCESIJU JE VODIO ZAGREBAČKI NADBISKUP“. U njemu se navodi da je procesiju „vodio hrvatski metropolita, zagrebački

nadbiskup dr. Alojzije Stepinac. Veliko mnoštvo građana, koji su sudjelovali na ovoj svečanosti slušali su sa zanimanjem i pozornošću propovijed Preuz. Nadbiskupa zagrebačkog dra Alojzija Stepinca“ (NV/N, 1942, 26: 4). Spomenimo i to da *Katolički list* ne donosi integralnu inačicu nadbiskupove propovijedi niti izvještaj o ovom događaju.

Mjesec dana kasnije 29. lipnja 1942., nadbiskup Stepinac će na proslavi svetkovine sv. Petra apostola u zagrebačkoj katedrali (v. str. 88) kazati kako će Crkva „i ubuduće činiti sve što može za svu svoju djecu bez ikakve razlike, a i bez straha bilo s lijeva bilo s desna, jer zna da čini ono, što Bog i zakon njegov traži i nalaže“ (Batelja, 2012: 195-197). I *Hrvatski narod* i *Novi list/Nova Hrvatska* 30. lipnja 1942. pišu o proslavi svetkovine, ali onoj koja se održala u crkvi sv. Petra u Vlaškoj ulici. Tom događaju svjetovni dnevници posvećuju tri priloga, u čijem je središtu otkrivanje spomen ploče „koju je postavilo Društvo hrvatskih katoličkih muževa župe Sv. Petra. Ta spomen-ploča sjeća nas na tri važna događaj i to na 1300-godišnjicu veza Hrvata sa Sv. Stolicom, na svetu godinu, koju je odobrio sv. Otac Papa Pio XII. Hrvatima, i na uskrснуće Nezavisne Države Hrvatske, koju je uspostavio prošle godine Poglavlник“ (NL/NH, 1942, 150: 7). Izvještaj o događaju izostaje u *Katoličkom listu*.

Sljedeći događaj u kontekstu javnih istupa koji se odnose na rasističku ideologiju je onaj od 11. listopada 1942. Tada, naime, Stepinac posvećuje temeljni kamen župne crkve Marije Pomoćnice na zagrebačkoj Knežiji i u svojoj propovijedi ističe da „ovo naše žalosno doba nerado sluša, ako se u propovijedima stalno naglašava, bez razlike kako se zvao i kojoj rasi pripadao ili narodu, dužnost ljubavi prema bližnjemu“ (Batelja, 2012: 206). *Hrvatski narod* 13. listopada 1942. donosi naslov „Vjerska svečanost na Knežiji“ te podnaslov „Blagoslov temelja i zemljišta za gradnju nove crkve na Knežiji“, pri čemu piše da je na Knežiji „održana riedka vjerska svečanost“, ali i to da je „u svojoj [je] propovijedi naglasio nadbiskup dva razloga, koji su potakli prisutne, da se u tolikom broju sakupe: prvi je blagoslov temeljnog kamena nove crkve, a drugi je njegova želja, da vjernike svoje nadbiskupije svečano posveti Majci Božjoj“ (HN, 1942, 553: 4). Prilog završava ovim riječima: „Kad je nadbiskup dr. Stepinac osnovao u tom dielu grada novu župu i povjerio njeno vodstvo salezijancima, pokazala se neobhodno potrebnom gradnja crkve. Gradnjom nove velike crkve, kojoj je jučer položen temeljni kamen, bit će tim potrebama udovoljeno, što će mnogo značiti za vjerske potrebe čitavog južnog diela grada Zagreba“ (HN, 1942, 553: 4), iz čega je vidljivo kako je sâm prilog pozitivno intoniran i odražava afirmativan stav prema Katoličkoj Crkvi i nadbiskupu, no ne ulazi u sadržaj propovijedi koji osuđuje rasne politike tadašnjih vlasti.

Identičnu formulaciju u vezi sa Stepinčevom propovijedi nalazimo i u prilogu *Novog lista/Nove Hrvatske* naslovljenom „Zagrebačko naselje Knežija dobiva velebni hram božji“, koji osim toga navodi i ovo: „Za vrijeme propovjedi i uopće za vrijeme čitave svečanosti preuzvišeni je ostao u neposrednom dodiru s narodom, zahvaljujući zvučniku, koji je vrlo dobro radio“ (NL/NH, 1942, 240: 6).

Osječki *Hrvatski list* također 13. listopada 1942. donosi kratki prilog „Posveta Majci Božjoj“. U njemu, između ostalog, stoji da je „u nedjelju u 10 sati prije podne izvršena [je] posveta Majci Božjoj u Zagrebu na Knežiji prilikom blagoslova temeljnoga kamena crkve Marije Pomoćnice“ (HL, 1942, 242: 10).

Katolički list 15. listopada 1942. na naslovnici donosi integralnu inačicu propovijedi (KL, 1942, 42: 493-494), dok se u sljedećem broju 22. listopada 1942. nalazi kratki izvještaj o proslavi na Knežiji. U njegovu se uvodu spominje da je Stepinac posvetio temeljni kamen nove župne crkve te se ne navodi sadržaj propovijedi, što se može objasniti činjenicom da je u prethodnom broju ona objavljena u cijelosti. Prilog je ponajviše usredotočen na arhitekturu nove crkve:

„Crkva je građena u modernim linijama. Arhitektu je uspjelo, da ideju rimske bazilike vješto prilagodi svim onim građevnim činiteljima vremena i mjesta, koje je imao pred očma (sic!), kad je sastavljao nacрте. (...) Ona se vrlo zgodno prilagođuje duhu modernoga graditeljstva, sredini, u kojoj je smještena, te nema na njoj nikakvih tehničkih komplikacija, koje bi iziskivale prevelike materijalne izdatke, što je u današnja vremena vrlo važno naglasiti. (...) Doimlje se u isto vrijeme i čedno i dostojanstveno“ (KL, 1942, 43: 500).

Osim toga, pri kraju teksta autor se osvrće na Salezijance u Hrvatskoj:

„Sve u svemu sudeći, možemo se iskreno veseliti sa sinovima sv. Ivana Boska, što će naš Zagreb i naša hrvatska domovina dobiti jedno novo i lijepo svetište. Imat ćemo na tlu svete Hrvatske jedno marijansko svetište više! (...) Poznato je, da su salezijanci vrlo siromašni redovnici, pa je razumljivo, da oni ne grade crkvu svojim vlastitim sredstvima. Gradeći svoju crkvu uzdaju se u pomoć Božju, naklonost Majke Božje Pomoćnice i u sudjelovanje svojih suradnika, štovatelja Bl. Djevice, jednom riječi: u cijeli hrvatski narod“ (KL, 1942, 43: 500).

Na svetkovinu Krista Kralja 25. listopada 1942. nadbiskup Stepinac će u zagrebačkoj katedrali izreći kako „stvarno postoji jedna rasa, a to je Božja rasa“ (Batelja, 2012: 209-211). Idućeg dana, 26. listopada 1942., *Nedjeljne vijesti/Novine* donose prilog „Proslava blagdana Krista Kralja“, u kojem, između ostalog, stoji:

„U 9 sati prije podne održana je u nedjelju pontifikalna sveta misa, koju je služio Preuzv. g. nadbiskup, hrvatski metropolita dr. Alojzije Stepinac uz asistenciju prečasne gg. Dra Bakšića Borića, dra Penića i Kapića. Presbiter asistens bio je kanonik dr. Lovro Radičević, ceremonijar

dr. Hren, ad mitram dr Jesih, ad pastorem Somek. Za vrijeme pontifikalne svete mise održao je nadbiskup dr. Alojzije Stepinac propovijed o značenju današnjeg blagdana Krista Kralja“ (NV/N, 1942, 47: 4).

Odjek tog događaja donose i *Novi list/Nova Hrvatska*, *Hrvatski list* te *Katolički list*. *Novi list/Nova Hrvatska* 27. listopada 1942. donosi kratki redakcijski tekst „Proslava blagdana Krista Kralja u Zagrebu“ u kojem se navodi: „Proslava glavnog blagdana Katoličke Akcije blagdana Krista Kralja izvršena je u Zagrebu jučer na svečan način. (...) U nedjelju u jutro bile su zajedničke sv. pričesti po svim zagrebačkim crkvama. U 9 sati bili su svi izaslanici iz pokrajine i zagrebačka društva na pontifikalnoj misi u Katedrali. Propovijed je održao hrvatski Metropolit preuzv. nadbiskup gosp. dr. Alojzije Stepinac“ (NL/NH, 1942, 252: 6).

Istog dana i *Hrvatski list* šturo izvještava o događaju, ne spominjući Stepinca i pišući tek da su „sva društva prisustvovala sv. Misi, sv. Pričesti i obnovi zavjeta Katoličke akcije“ (HL, 1942, 254: 3).

Katolički list od 5. studenog 1942. u rubrici „Crkvene vijesti“ donosi kratki prilog „Priredbe Katoličke akcije k blagdanu Krista Kralja“. U njemu se navodi kako je

„tečajevima i glavnim skupštinama biskupijskih središnjica [je] ove godine prisustvovalo oko tri stotine izaslanika (nešto preko dvije stotine iz pokrajine), koji su zastupali 122 društva (85 društava iz pokrajine). (...) Izaslanici su bili kod zajedničke sv. pričesti u nedjelju, a iza toga sa zagrebačkim društvima na pontifikalu u katedrali, iza kojega su obavili svečanu obnovu zavjeta Katoličke Akcije. Iza glavnih skupština su njihove delegacije posjetile preuzv. g. nadbiskupa, da mu se poklone i zamole blagoslov. Preuzvišeni ih je nagovorio lijepim prigodnim govorom“ (KL, 1942, 45: 539).

Osim što gore spomenuti izvještaj ne donosi ni slova o sadržaju propovijedi, primjetno je da u analiziranim brojevima *Katoličkog lista* nema ni integralne inačice javnog istupa, što je donekle neuobičajeno za taj tjednik.

Nadbiskup Stepinac u svojoj je propovijedi u zagrebačkoj katedrali prigodom obljetnice krunidbe pape Pija XII, 14. ožujka 1943. još jednom osudio rasističku ideologiju (v. str. 91) Odjeke ovog događaja donose *Nedjeljne vijesti/Novine* i *Katolički list*. Tako će *Nedjeljne vijesti/Novine* u broju od 15. ožujka na početku kratkog priloga „Zagrebački katolici svečano su proslavili godišnjicu krunidbe Sv. Oca pape Pija XII.“ navesti da je svečanu pontifikalnu svetu misu predvodio Stepinac uz asistenciju kanonika, kojima se navode imena. Nepotpisani će autor u nastavku napisati kako je „za vrijeme mise održao [je] nadbiskup dr Stepinac vrlo značajnu prigodnu propovijed o ulozi, koju je papinstvo kroz vjekove imalo u povijesti čovječanstva, osobito naglasivši zasluge ovog najvišeg katoličkog crkvenog predstavništva za

Hrvatsku i druge male narode“ (NV/N, 1943, 68: 3). Zatim su uslijedile dodatne informacije o tome da su

„svečanoj službi prisustvovala brojna zagrebačka vjerska, prosvjetna, humanitarna i druga društva pod svojim zastavama, zatim sve organizacije Katoličke Akcije, od kojih su osobito brojno bile zastupane postrojbe Križara, koji su u Hrvatsku zapravo i uveli kult papinstva, veteranske ustrojbe u svojim slikovitim odorama, te brojno ostalo građanstvo, tako da je velika prvostolna crkva bila dubkom puna vjernika“ (NV/N, 1943, 68: 3).

Katolički list na naslovnici 18. ožujka donosi fotografiju Pape Pija XII, a na idućoj stranici integralnu inačicu propovijedi nadbiskupa Stepinac od 14. ožujka 1943. U istom broju u rubrici „Crkvene viesti“ donosi se prilog „PROSLAVA PAPINA DANA U ZAGREBU“. U njemu, između ostalog, stoji:

„U nedjelju, 14. III. u 10 sati služio je preuzv. g. nadbiskup dr. Alojzije Stepinac svečani pontifikal uz asistenciju kanonika i nadarbenika prvostolne crkve. Pontifikal je prisustvovao sav gradski kler, koji je u to vrijeme bio slobodan od službe, sa preuzv. gosp. delegatom Josipom Ramirom Marcone, a občinstvo je bilo nazočno u tolikom broju, da nije moglo ni stati u inače ogromnu zagrebačku katedralu. Građanstvo je spontano davalo vidne znakove neobičnoga veselja i radosti nad slavom u počast velikoga događaja obljetnice krunice Sv. Oca Pape Pija XII. Preuzv. je g. Ordinarij izrekao pod sv. Misom vrlo značajnu i od občinstva nadasve pozorno saslušanu propovied o velikom značenju papinstva za čitavo čovječanstvo“ (KL, 1943, 11: 129).

U kontekstu ovog događaja valja naglasiti tri zanimljive dinamike. Prva je već spomenuta činjenica kako odjeka ovog događaja nema u *Hrvatskom narodu*, premda on prethodno donosi dvije najave (v. str. 108). Može se pretpostaviti da razlog tomu leži u sadržaju nadbiskupove propovijedi. Ona je, prema Batelji (2010a: 469, 480), bila odgovor vlastima NDH koja je najavila popisivanje svih nearijevaca. Treba istaknuti da je Stepinac nekoliko dana prije ovog javnog istupa, 6. ožujka 1943. poslao prosvjedno pismo poglavniku u kojem piše da „ako su u pitanju brakovi valjano sklopljeni u katoličkoj Crkvi, to ovime kao predstavnik katoličke Crkve po svojoj najsvetijoj dužnosti dižem glas i odlučno otklanjam miešanje državne vlasti u pitanje takovih brakova, koji su nerazrješivi, bez obzira na rasnu pripadnost bračnih drugova“ (Batelja, 2010a: 469).

Nadalje, najava od 14. ožujka 1943. spominje prijenos mise na Državnom krugovalu (v. str. 145), što nije bilo uobičajeno. Znakovito je, stoga, da je Stepinac jednu od najotvorenijih kritika provođenju rasnih zakona tadašnjih vlasti uputio u javnom istupu koji je, kako doznajemo iz gore navedenih priloga bio jako dobro posjećen, ali i koji se je posredstvom masovnog medija emitirao uživo. Očito je bio svjestan komunikacijskog potencijala auditivnog medija te zajamčenog publiciteta, znajući da cenzori ne mogu manipulirati izrečenim sadržajem

u realnom vremenu, a sudeći prema reakcijama željeni učinak je postignut. Naime, Georges Gueyraud, generalni konzul u Francuskom konzulatu u Zagrebu u svojem je izvješću predsjedniku Vlade Pierreu Lavalu i ministru tajniku u Ministarstvu vanjskih poslova zapisao sljedeće: „Ta propovijed, koju je msgr. Stepinac izgovorio sutradan nakon što je poduzeo korake kod poglavnika za spašavanje Židova ili Židovki koje su se udale za 'arijevce', duboko je potresla sve, ali ne izgleda da je izazvala ikakvu reakciju civilnih vlasti“ (Batelja, 2010a: 469, 480). Osim toga, i radijske postaje u Londonu i New Yorku u svojim su emisijama navodile dijelove iz propovijedi u kojima nadbiskup osuđuje ustaški režim (Batelja, 2010a: 552).

I treće, vrijedi spomenuti kako *Novi list/Nova Hrvatska* tri dana nakon propovijedi donosi antisemitski prilog „ŽIDOVI SU KRIVI!“, podnaslova „Sve djelatnosti protiv naroda, u kojem su našli utočište, pokrenuli su židovi“ (v. **Prilog U**).

„U srednjem vijeku i kasnije pokušali su se narodi radikalnim istjerivanjem židova osloboditi svoje ovistnosti od istih, te su kod toga bili često primali podstreke najboljih umova svojeg vremena koji su ih ujedno i podpomagali“, piše nepotpisani autor pa nastavlja s primjerima tih „najboljih umova“: opat Peter de Cluny, utemeljitelj cistercita, Erazmo Rotterdamski, carica Marija Terezija, Voltaire (...)“. Ističe kako je „antisemitizam svuda i uvijek opravdan, a napose u Njemačkom Reichu, koji danas imade vodeću ulogu u borbi protiv židovstva“ te navodi imena Židova koji su se „ugnjezdili u vodećim slojevima naroda“ u Njemačkoj te onih Židova koji su godinama predvodili njemačku političku scenu. Na kraju zaključuje porukom „neupućenima“ među kojima je možebitno i nadbiskup Stepinac: „Ovo je samo mali izbor, samo čedan prikaz iz velike zalihe, ali on ipak dostaje da neupućenom objasni zašto u Njemačkoj toliko mrze židove i zašto vodeći ljudi u Njemačkoj nikada ne prestaju dokazivati svojemu narodu, predočujući mu židovske zločine i pozivajući ga neumorno, da se brani svakodnevno od židovske drzovitosti“ (NL/NH, 1943, 65: 2).

O odjecima propovijedi nadbiskupa Stepinca prigodom pokorničke procesije grada Zagreba 6. lipnja 1943. bilo je već govora, i to u kontekstu *Katoličkog lista* koji je zbog donošenja njezina sadržaja postao žrtvom suspenzivne cenzure (v. str. 92). U svjetovnom tisku događaj nije prošao neopaženo pa će tako *Hrvatski narod* 8. lipnja izvijestiti da je „u nedjelju (...) održana velika pokornička procesija, koju je vodio hrvatski metropolita i zagrebački nadbiskup preuzv. dr Alojzije Stepinac. Ova je procesija bila svakako najveća u Zagrebu poslije velikog euharističkog kongresa“ (HN, 1943, 752: 4). Nepotpisani autor nastavlja kako je „procesija [je] stigla do prvostolnice oko 9 sati. Tu je podignut oltar, na kojem je zagrebački

nadbiskup dr Alojzije Stepinac služio blagoslov i tom pripogodom (sic!) održao propovied“ (HN, 1943, 752: 4).

Novi list/Nova Hrvatska donijet će 8. lipnja 1943. prilog naslova „Velika vjerska manifestacija Zagreba“, te podnaslova „26.000 vjernika u pokorničkoj procesiji – 60.000 Zagrebčana sluša nadbiskupovu propovied – Nadbiskup posvećuje vjernike Bezgrješnom Srdcu Marijinu“. Nepotpisani će autor, kao i *Hrvatskom narodu*, naglasiti kako je riječ o jednoj od „najvećih vjerskih manifestacija u posljednje vrijeme“ te da je „brojenjem na tri mjesta ustanovljeno [je], da je u redovima procesije bilo 26.000 vjernika, dok ih je uzduž ulica u špaliru bilo dva do tri puta više. Do 100.000 tisuća (sic!) Zagrebčana prisustvovalo je procesiji. Računa se, da je na svršetku procesije pred katedralom bilo preko 60.000 građana, naime koliko ih je moglo stati na trgu pred katedralom, te u bližnjim ulicama“ (NL/NH, 1943, 134: 6). Iz toga se može iščitati kako je nadbiskup Stepinac opet, kao što je vidljivo i u prethodno navedenom primjeru proslave Papina dana u ožujku 1943., prepoznao trenutak i zajamčeni publicitet za osudu pogubne politike tadašnjeg režima.

Prepoznatljiv obrazac izvještavanja o sadržaju Stepinčevih propovijedi koje se odnose na rasističku ideologiju vidimo i u ovom slučaju. U prilogu se tek spominje kako je „preuzvišeni zagrebački nadbiskup održao preko zvučnika zaključnu propovied, u kojoj je vjernicima prikazao potrebu i spasonosnost pokore“ (NL/NH, 1943, 134: 6).

Prvi broj *Katoličkog lista* nakon ove Stepinčeve propovijedi datiran je 10. lipnja 1943. te donosi prilog identičan onom iz *Novog lista/Nove Hrvatske* (KL, 1943, 23: 251). Nema integralne inačice propovijedi (što je bila uobičajena praksa), dok se na naslovnici nalazi tekst glavnog urednika Penića „Poglavnik i obitelj“, u kojem se osvrće na održani „Tjedan majke i djeteta“. U njemu se zrcali laudatorski stil prema dr. Anti Paveliću, koji

„ostaje vjeran svojim nazorima i u praksi. Izdao je zakon protiv pobačaja i providio ga oštrim sankcijama. Sasvim opravdano. (...) Radnicima gradi Poglavnik stanove tako da niču čitava naselja radnička, a sve sa svrhom, da se radnicima omogući topli obiteljski život. Državnim je činovnicima poviesio obiteljske doplatke, da što manje osjećaju ratne udarce, koji dakako – uza svu pažnju – pogađaju i obiteljski život“ (KL, 1943, 23: 245-246).

Idući broj, broj 24 *Katoličkog lista* od 17. lipnja 1943., koji je prema Batelji (2010a: 535) i Harrisu (2016: 116) bio zaplijenjen zbog ove Stepinčeve propovijedi nalazi se u građi Nacionalne i sveučilišne knjižnice te se u njemu ne donosi nikakav odjek događaja od 6. lipnja 1943.

Dva tjedna nakon propovijedi prigodom pokorničke procesije, nadbiskup će s propovjedaonice zagrebačke katedrale prigodom proslave blagdana Presvetog Trojstva 20. lipnja 1943. istaknuti da „svi bez razlike, stanovali na sjevernom ili južnom polu, bili oni bijele ili crne kože, bili oni arijske ili nearijske, bili visoke naobrazbe ili nepismeni, imadu jednu te istu ljudsku narav, koja je složena od tijela i besmrtnu dušu“ (Batelja, 2012: 256). Jedini odjek ovog događaja u svjetovnom i vjerskom tisku donijet će *Nedjeljne vijesti/Novine* 21. lipnja 1943. U uvodu priloga naslovljenom „Misa društva podvornika javnih oblasti“ nepotpisani će autor napisati da „svake godine na blagdan Sv. Trojstva Prvo hrvatsko društvo podvornika javnih oblasti i zavoda u Zagrebu održava sv. misu zahvalnicu. Ovo društvo postoji već 52 godine, a broji 444 člana. Pokrovitelj društva je zagrebački nadbiskup i hrvatski metropolita preuzvišeni g. dr. Alojzije Stepinac“ (NV/N, 1943, 83: 3).

O tome da je nadbiskup Stepinac održao propovijed, kao i o njezinu sadržaju čitatelj ne doznaje ništa jer se tek spominje da je „svečanu sv. misu uz veliku asistenciju služio [je] pokrovitelj društva hrvatski metropolita i zagrebački nadbiskup preuzvišeni g. dr. Alojzije Stepinac. Svečanoj sv. misi uz veliki broj građana prisustvovali su članovi društva u velikom broju na čelu sa svojim povjerenikom Novakom i članovima uprave“ (NV/N, 1943, 83: 3).

Kao i u prethodnim dvjema godinama, nadbiskup Stepinac će o blagdanu Krista Kralja 31. listopada 1943. u zagrebačkoj katedrali ponovno uputiti kritiku rasističke ideologije (v. str. 93). Među svjetovnim tiskom, odjeke ovog događaja, uz već spomenuti *Novi list/Novu Hrvatsku* (v. str. 142) donosi jedino *Hrvatski narod* od 3. studenog 1943. Prilog naslova „Vjerska procesija u Zagrebu“ daje šturi opis proslave blagdana, stavljajući naglasak na procesiju koja je prethodila misnom slavlju, navodeći: „U nedjelju dne 31. listopada, održana je zagrebačkim ulicama u 3 sata poslije podne velika pokornička procesija, koju je vodio hrvatski metropolita i zagrebački nadbiskup preuzv. dr. Alojzije Stepinac u pratnji kanonika i svećenstva“ (HN, 1943, 875: 4). Usto, iz njega se može iščitati da je u procesiji „sudjelovao velik broj vjernika“ i da joj je „na pločnicima prisustvovalo i mnogo građana“ (HN, 1943, 875: 4). Sadržaj propovijedi se ne spominje, a prilog završava ovim riječima: „Pokornička procesija zaključena je u prvostolnici oko 5.30 sati poslije podne s propovijedi nadbiskupa dra Stepinca i blagoslovom“ (HN, 1943, 875: 4).

Katolički list odjek ovog događaja ne donosi u prvom sljedećem broju nakon proslave blagdana, 4. studenog, već 11. studenog 1943. Riječ je o kratkom redakcijskom prilogu naslovljenom „Pokornički obhod u Zagrebu“, koji donosi tek da je „prisustvovalo brojno

građanstvo“ i da je „kad se je obhod vratio k stolnoj crkvi, održao [je] Ordinarij sveukupnom svietu propovied i podielio blagoslov s Presvetim Otajstvom“ (KL, 1943, 45: 519).

Posljednji u nizu odabranih događaja na kojima je Stepinac javno istupio govoreći o rasističkoj ideologiji je misno slavlje u zagrebačkoj katedrali na blagdan Svih svetih 1. studenog 1944. (v. str. 98)

Nedjeljne vijesti/Novine sutradan, 2. studenog 1944. donose na naslovnici prilog „Sv. misa u prvostolnoj crkvi“, koji je zapravo dio/podnaslov velikog izvještaja „Zagreb svojim mrtvima i svim borcima za slobodu i nezavisnost Hrvatske“. Iz kratkog priloga saznaje se tek da je „na Sesvete u jutro služio [je] svečanu pontifikalnu misu sam nadbiskup preuzvišeni g. dr. Alojzije Stepinac uz veliku asistenciju i pjevanje na koru“, te da su misnom slavlju „osim brojnog građanstva“ prisustvovala i „vojničke postrojbe, a napose nekoliko satova mladih ustaša“ (NV/N, 1944, 159: 1). *Hrvatski narod* od 3. studenog 1944. donosi identičan prilog naslovljen „Sveta misa u prvostolnoj crkvi“, koji je također samo dio velikog izvještaja „Glavni grad Zagreb odao počast svojim pokojnicima“ (HN, 1944, 1177: 2), dok *Katolički list* 16. studenog objavljuje integralnu inačicu Stepinčeve propovijedi (KL, 1944, 46: 552-553).

6. RASPRAVA

U prvoj istraživačkoj fazi ove disertacije prvi je put sustavno, kvantitativno i kvalitativno analiziran sadržaj devedeset osam (98) objavljenih govora, nagovora, okružnica, poslanica i propovijedi nadbiskupa Stepinca u jednom vremenskom razdoblju te su sukladno unaprijed određenoj tematici, izdvojena šezdeset tri (63) istupa iz kojih se iščitava njegov odnos prema tadašnjim društvenim okolnostima, besmislenosti rata i njegovim pogubnim posljedicama; uzaludnosti pokušaja uspostave novih društvenih poredaka koji ne poštuju Božje zakone te rasističkoj ideologiji. Radom na ovoj opsežnoj dokumentaciji i detaljno provedenom analizom u tom se smislu potvrđenom može smatrati prva hipoteza (H1) - da se nadbiskup Stepinac u svojim javnim istupima od 1941. do 1945. često referirao na gore navedene teme i da ih nije izbjegavao.

Treba napomenuti da se taj dio rada ograničio samo na ono što je nadbiskup Stepinac javno izgovorio ili napisao od 10. travnja 1941. do 8. svibnja 1945., ne uzimajući u obzir njegovu privatnu korespondenciju s vlastima NDH, a iz koje se također može uočiti stanovita angažiranost oko spomenutih tema. Dakako, nije sva građa sačuvana niti u cijelosti objavljena. U četiri (4) slučaja navodi se samo odlomak - izdvojeni dio propovijedi ili govora, a u dvadeset jednom (21) slučaju tek fragment (obično samo naslov) koji je sačuvan u rukopisu u *Rokovniku zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca* te stoga sadržaj nije poznat javnosti pa građa ne ulazi u odabrani uzorak.

Nadbiskup Stepinac je kao crkveni poglavar koristio potencijal javne pisane i izgovorene riječi. Odlike analiziranih javnih istupa su: direktan govor, jednostavan i svima razumljiv jezik, korištenje stilskih figura koje poboljšavaju djelotvornost verbalne komunikacije, emocija i empatija. Budući da su mu dominantne teme, napose od 1941. do 1943., tadašnje društvene okolnosti, besmislenost rata i njegove pogubne posljedice; uzaludnost pokušaja uspostave novih društvenih poredaka koji ne poštuju Božje zakone te rasistička ideologija, može se zaključiti da je nadbiskup Stepinac prozreo paradoksalnost ustaškog režima koji je u teoriji zagovarao izgradnju Hrvatske prema principima katoličke vjere, dok je u praksi provodio politiku zatiranja osnovnih ljudskih prava, posebno prema manjinama. Zanimljivo je primijetiti da su nositelji ustaških vlasti, koji nisu bili demokratski izabrani od naroda često inzistirali na tvrdnji da su oni „od Boga odabrani i poslani“. Tako će ministar prosvjete Julije Makanec u prethodno navedenoj reakciji na Stepinčevu propovijed od 31. listopada 1943.

nositelje ustaških vlasti opisati kao one „kojima je Bog odredio da u ovoj borbi stoje na čelu naroda kao njegovi politički i vojnički vođe i na svojim leđima nose odgovornost za narodnu sudbinu“ (Batelja, 2010a: 607).

Najjasnije osude rasističke ideologije dolazile su s propovjedaonice zagrebačke katedrale, i to redovito o blagdanu Krista Kralja u kontinuitetu od 1941. do 1943. Naime, vlada Nezavisne Države Hrvatske već je 22. svibnja 1941. donijela odredbu da svi Židovi moraju nositi žutu vrpцу oko ruke (Batelja, 2019: 81), a situacija je kulminirala u svibnju 1943. kada je vođa SS-a⁸¹ Heinrich Himmler posjetio Pavelića i inzistirao da svi Židovi u Hrvatskoj moraju biti predani SS-u, a zauzvrat je Njemačka obećala financijsku i ekonomsku podršku (Harris, 2016: 139). Stepinac nije ustuknuo ni kad su plijenili katoličke tiskovine zbog prenošenja njegovih javnih istupa. Primjerice, *Katolički list* je 6. lipnja 1943. izvijestio o propovijedi u kojoj je Stepinac osudio rasističku ideologiju i nakon toga tako postao žrtvom suspenzivne cenzure, a nadbiskup je već u sljedećem javnom istupu 20. lipnja ponovno naglasio da „svi bez razlike, kojemu drago jeziku ili narodu pripadali, vuku svoje podrijetlo od Boga Trojedinoga“. Upravo su rečenični dijelovi poput „svi bez razlike“; „svi su ljudi djeca Božja“; „bez razlike kako se zvao“; „Crkva pozna samo rase i narode kao tvorevine Božje“; „bez obzira kojoj rasi, narodu, staležu, dobi ili spolu pripada“ česti i prepoznatljivi u Stepinčevu javnom govoru o rasističkoj ideologiji.

Stanoviti uzmak od kritika vlasti primjetan je u javnim istupima tijekom 1944., kada se Stepinčeva retorika intenzivnije počinje temeljiti na porukama ohrabrenja, optimizma i pouzdanja u Boga. „Više nade u bolje dane! (...) Nebo i zemlja će proći, ali riječi Kristove neće proći“, poručio je na početku godine članovima i članicama seljačke omladine Katoličke akcije, koji su kao i sav hrvatski narod, već pet godina svjedočili materijalnoj i duhovnoj pustoši koju je ostavljao Drugi svjetski rat. Kada Stepinac u svojim javnim istupima govori o ratu on ga beskompromisno i nedvosmisleno osuđuje kao nepoželjnu i besmislenu pojavu s dalekosežnim negativnim i moralno neprihvatljivim posljedicama. Premda semantička i sintaktička analiza nisu tema ove disertacije (iako bi i taj pristup Stepinčevim javnim istupima bio zanimljiv za znanstvenu i stručnu obradu), za širi se komunikološki kontekst čini uputnim promotriti korištenje tek nekih stilskih figura s pomoću kojih je nadbiskup Stepinac nastojao pojačati i poboljšati učinkovitost svojih poruka.

⁸¹ *Schulzstaffel*, u prijevodu „Obrambeni korpus“ - nacionalsocijalistička organizacija koja je imala paravojnu ulogu (Sabljo, 2015: 93).

Tako će s ciljem da ukaže na ozbiljnost situacije te pojača dojam kod čitatelja ili slušatelja često u kontekstu ratnih zbivanja koristiti figure hiperbole, odnosno preuveličavanja, ali i snažne opisne pridjeve i sintagme. Primjerice: „U najtežim vremenima ljudske povijesti“; „Mi smo danas svjedoci borbe, kakve nikada nije vidio svijet“; „Mi smo danas svjedoci najvećih zbivanja na zemlji“; „Takvo strašno nevrijeme“; „Bijes rata nije još jenjao“; „Anđeo pomora obilazi već šestu godinu Europom i čitavim svijetom“; „Kada se svrši ovaj grozni rat“ i druge.

Nerijetko se Stepinac koristi i nabrojanjem kako bi iznošenjem pojedinosti utjecao na emociju publike: „Tisuće popaljenih kuća, porušenih mostova, uništenih javnih zgrada, osiromašenih obitelji, ostavljene djece, poubijanih ljudi“; „Ta crkve su u mnogim krajevima svijeta razorene, redovnici i svećenici izgnani, crkvena imovina većim dijelom uništena, mladež podivljala, obiteljski život rastrovan, javni moral jednak skoro nuli, bogohulstva na dnevnom redu, sigurnost života nikakva“ i slične. K tome, kao komunikator koji svjesno želi pojačati intenzitet jezičnog izražaja Stepinac upotrebljava i anaforu, stilsku figuru u kojoj se ista riječ ili skupina riječi ponavlja na početku niza rečenica, rečeničnih dijelova, strofa ili stihova. Primjerice:

„Srce nam krvari i plače nad svim strahotama, koje su stigle našu domovinu i naš ispaćeni hrvatski narod. Srce nam krvari nad porušanim gradovima, spaljenim selima naše drage domovine, koja je uzeta za poprište krvave borbe. Srce nam plače nad porušanim crkvama i kapelama, nad poubijanim nevinim svjetovnjacima i svećenicima. Srce nam plače napose nad tisućama nevine poubijane naše sirotinje u Dalmaciji. Srce nam plače nad tolikom nevinim žrtvama pokošenim strojnica iz zrakoplova“ (Batelja, 2012: 343, 345).

U usporedbi s ostalim godinama, 1944. posebna je po komunikacijskoj formi koju nadbiskup Stepinac koristi da bi došao do svoje interne javnosti (klera) te vjernika Zagrebačke nadbiskupije kao primarne eksterne javnosti. Riječ je o sedam (7) pisanih okružnica, koje su dominantno tematski vezane uz osvrte na saveznička bombardiranja Zagreba, Splita i okolice, ali i apel na vjernike da iskažu suosjećanje prema onima u potrebi – materijalnoj i duhovnoj. Osim toga, godina 1944. može se protumačiti i kao godina u kojoj nadbiskup Stepinac snažnije naglašava duhovnu stvarnost u svojim javnim istupima. Potiče hrvatski narod na povratak naravnim zakonima, ponovno pokreće kampanju protiv kletve i psovke, često govori pred zagrebačkim bogoslovima i redovnicama (15 propovijedi i nagovora), zatvara klauzuru novoizgrađenog Karmela bosonogih karmelićanki u Brezovici kojeg je smatrao svojim životnim djelom, a uzroke tadašnje ratne anarhije tumači otpadom od vjere i Katoličke Crkve.

U posljednjoj godini Nezavisne Države Hrvatske u Stepinčevim je javnim istupima primjetan početak obračuna s komunističkom propagandom. U tom je smislu znakovito

primijetiti podudarnost Stepinčevih riječi u propovijedi prigodom svršetka uskrasnih konferencija za sveučilištarce i sveučilištarke od 18. ožujka 1945. s onima koje će izgovoriti na komunističkom montiranom sudu 3. listopada 1946. I tamo će, kao i u bazilici Srca Isusova u zagrebačkoj Palmotićevoj ulici, ponovno odbaciti optužbe koje su protiv njega iznesene te izjaviti da je njegova „savjest mirna, makar se publika tome smijala“ (Batelja, 2012: 504). K tome, u istom će govoru na sudu Stepinac posvjedočiti da se „već 17 mjeseci protiv njega vodi borba u štampi i u javnosti“, što vremenski korelira s navedenom činjenicom da komunisti već početkom 1945. započinju sa sustavnim propagandnim aktivnostima koje zagrebačkog nadbiskupa i Katoličku Crkvu u Hrvatskoj nastoje prikazati kao ratne zločince i kolaboracioniste ustaških vlasti.

U središtu druge istraživačke faze je analiza sadržaja odabranih, u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske najrelevantnijih svjetovnih i vjerskih tiskovina, i to na temelju šezdeset triju (63) javnih istupa nadbiskupa Stepinca izdvojenih u prvoj istraživačkoj fazi. Pritom i ponajprije treba istaknuti da je primjetan nerazmjernost broja Stepinčevih javnih istupa i njihovih odjeka u analiziranom tisku u doba NDH, čime se druga hipoteza (H2) može smatrati potvrđenom. Premda ukupno gledajući broj odjeka o događajima na kojima je Stepinac javno istupio u svjetovnom i vjerskom tisku (125) gotovo dvostruko premašuje broj odabranih javnih istupa (63), omjer po pojedinoj tiskovini ipak pokazuje da su najnakladnije svjetovne dnevne tiskovine *Hrvatski narod* (24) i *Novi list/Nova Hrvatska* (23) donijele tek trećinu događaja na kojima je Stepinac javno istupio. Istraživanje je također pokazalo da *Katolički list*, jedina vjerska tiskovina u uzorku, donosi najveći broj odjeka o događajima na kojima je Stepinac javno istupio (56), a segmentacijom po vrsti priloga ispostavilo da su najzastupljenija forma (73,2 %) integralne inačice Stepinčevih propovijedi, govora, okružnica, poslanica ili poruka.

Stepinčevo nastojanje oko uspostave i izlaženja dobrog katoličkog tiska bilo je jedno od središnjih točaka njegove nadbiskupske službe. Vjerujući da takav tisak zaista može preporučiti hrvatski narod, materijalno i moralno je podupirao izlaženje katoličkih dnevnika i tjednika, napose dnevnika *Hrvatske straže* koji je prestao izlaziti 1941. te *Hrvatskog glasa* čije je tiskanje uslijed financijskih poteškoća brzo obustavljeno. Nije preuzetno ustvrditi da je Stepinac svojim poimanjem uloge katoličkog tiska u vjerskoj naobrazbi i navještanju Kristova evanđelja zapravo bio preteča koncilskih⁸² dokumenata i promišljanja o medijima. Ono što će koncilski dekret, inače prvi dokument crkvenog učiteljstva u potpunosti posvećen komunikaciji, *Inter*

⁸² Misli se na Drugi vatikanski koncil (1962.-1965.). Jerko Valković (2013: 10) tvrdi da „upravo u postkoncilskom razdoblju Crkva na drugačiji način doživljava medije, prepoznaje njihovu važnost u djelu evangelizacije“.

mirifica 1963. istaknuti kako je dužnost Crkve upotrebljavati medije jer je to njezino „urođeno pravo“, a sve u cilju spasenja duša (Inter *mirifica* 4,1, citirano u Kušar, 2008: 63), Stepinac naglašava još 1939. kada prigodom Prvog kongresa Hrvatskog katoličkog tiska govori da se „Crkva ima pravo služiti svim modernim izumima i sredstvima da postigne svoj cilj“ (Tomić, 2006: 45-46). Osim toga, isti dekret naglašava važnost promicanja dobrog katoličkog tiska. Trebalo bi ga pokretati s namjerom da „oblikuje, učvršćuje i promiče javno mnijenje koje je suglasno s naravnim pravom i s katoličkim naukom i načelima; neka širi i ispravno tumači događaje koji se tiču crkvenog života“ (Inter *mirifica* 14,1, citirano u Kušar: 2008: 70). O tome je Stepinac javno govorio još 1934., navodeći da je katolički tisak sredstvo za očuvanje katoličke vjere te da je „dužnost svakoga katolika, da svim silama podupire katoličku, napose dnevnu katoličku štampu“ (Batelja, 2000: 38-39).

Iz sadržaja tiskovina tog doba, napose svjetovnih, čitatelj bi mogao zaključiti da je katolicizam bio nezaobilazna odrednica identiteta Nezavisne Države Hrvatske. I to poglavito stoga što se u medijima zrcali ovih nekoliko zajedničkih nazivnika: ustrajavanje u povezivanju simbola katoličke vjere s ustaškim simbolima, uzdizanje nekih crkvenih blagdana na razinu državnih, snažna identifikacija ustaških vođa s prorocima, Božjim poslanicima i svecima Katoličke Crkve ili pak izdavanje posebnih, lijepo urešenih brojeva u povodu velikih crkvenih događaja i katoličkih blagdana. Do sličnog se zaključka može doći i na temelju analize pojedinih rezultata ovog istraživanja iz kojih se iščitavaju opći trendovi izvještavanja o nadbiskupu Stepincu, a posljedično i o Katoličkoj Crkvi. Ako promotrimo varijable koje se odnose na vizualne karakteristike priloga i način izvještavanja, treba reći da je taj prikaz pretežito neutralan, a u nekim slučajevima i izrazito afirmativan (Tablice 15, 16, 17 i 18). Zaustavimo li se samo na banalnoj razini i pritom analiziramo smještaj priloga o nadbiskupu Stepincu u svjetovnom i vjerskom tisku, vidjet ćemo da su oni uglavnom smješteni na istaknutim mjestima (a opet marginalizirani na naslovnim stranicama svjetovnih tiskovina) gdje se prema teoriji kompozicijskog značenja obično i nalazi važan sadržaj – na lijevoj strani novine te u gornjem dijelu ili u sredini stranice. Jednako tako, nadbiskup Stepinac je u 43,1 % priloga glavni akter, stav novinara i urednika prema njemu je neutralan (58,7 %) ili mu ide u prilog (33 %), a kada je riječ o grafičkoj opremi treba istaknuti da nema fotografija koje ne idu u prilog Stepincu (koje bi ga prikazivale kao ljutitu ili agresivnu osobu ili ga izvirgavale poruzi i ismijavanju). Budući da fotografija nije ukras novina, već je informacija sama za sebe (Bobić, 1987: 75), to je još jedan dokaz kako je medijsko-promidžbeni sustav jednom izvanjskom formom htio održavati privid identitetske isprepletenosti NDH i Katoličke Crkve. Neutralan i

afirmativan stav novinara prema Stepincu očituje se i u uređivačkoj praksi da se o njegovim javnim istupima koriste sintagme poput: „snažan govor“, „lijepa“ ili „značajna propovijed“, ali i u pridavanju velike pozornosti ispravnom i potpunom tituliranju zagrebačkog nadbiskupa, uz čije će ime redovito stajati „hrvatski metropolita“, epitet „Preuzvišeni“, kao i njegova doktorska titula (dr.).

Omjer najava i odjeka događaja na kojima je nadbiskup Stepinac javno istupio promatran je isključivo u dnevnim svjetovnim tiskovinama. I to zato što preliminarnim istraživanjem uzorka nije pronađen reprezentativan broj priloga tog tipa u tjednicima, ali i zato što tjednici u svom sadržaju nisu imali jasno naznačenu rubriku koja bi se odnosila na najave događaja. U dnevnom svjetovnom tisku pronađeno je 47 najava događaja na kojima je nadbiskup Stepinac javno istupio te 55 medijskih odjeka događaja. Primijećeno je kako je dnevni tisak nekim događajima na kojima je sudjelovao i javno istupao nadbiskup Stepinac pridavao veću pažnju pa je donosio više od jedne najave u istom ili sljedećem broju novine te da su postojali slučajevi kada je dnevni tisak najavio događaj, ali je odjek tog istog događaja u istom dnevniku izostao, čime je potvrđena i treća hipoteza (H3) istraživanja. To, dakako, nije moguće smatrati čvrstim dokazom cenzorskih postupaka medijsko-promidžbenog sustava Nezavisne Državne Hrvatske, no simptomatično je promotriti tek nekoliko dinamika u odnosu svjetovnog i vjerskog tiska prema događajima na kojima je nadbiskup Stepinac javno istupio.

Prva, već spomenuta dinamika je ona u kojoj je svjetovni dnevni tisak najavio događaj, no u sljedećim brojevima novine nije donio odjek i nije izvijestio o događaju. Dakako da to uopće nije i ne može biti uobičajena novinarska i medijska praksa, jer se o najavljenim događajima uobičajeno i izvijesti, bilo kraćom bilo dužom vijesti, što upućuje na moguću manipulaciju izbjegavanjem prikazivanja događaja i prenošenja Stepinčevih riječi s tog događaja. Tako primjerice, *Hrvatski narod* 4. travnja 1942. najavljuje uskršnje misno slavlje i nadbiskupovu propovijed u zagrebačkoj katedrali, ali odjeka nema ni u jednoj dnevnoj tiskovini. Naša je pretpostavka i čvrsto uvjerenje da se to može staviti u kontekst same činjenica da Stepinac u njoj osuđuje sve ideologije i njihove vođe koji žele uspostaviti novi društveni poredak ne poštujući Božje zakone, pa u ovome slučaju možda čak možemo govoriti i o autocenzuri – kako novinarskoj, tako i uredničkoj, koji su možda prosudili da je mudrije ne izvijestiti o tome, nego li se zamjeriti vlastodršcima. Zatim je tu najava proslave pete godišnjice otvorenja Župe sv. Josipa na zagrebačkoj Trešnjevci 21. lipnja 1942. koju donosi *Novi list/Nova Hrvatska*. Tada će Stepinac direktno kritizirati dr. Milu Budaka, a odjek će opet izostati u svim dnevnim tiskovinama, pa i takvo postupanje u analiziranim medijima možemo uvjetno smatrati

preventivnom cenzurom ili autocenzurom, pa čak i manipulacijom izostavljanjem relevantnog najavljenog događaja. I konačno, *Hrvatski narod* 1943. dvaput najavljuje proslavu Papina dana u zagrebačkoj katedrali, no odjek će također izostati jer je nadbiskup Stepinac tada oštro osudio rasističku ideologiju, pa je moguće da se u analiziranim medijima nisu htjeli suprotstavljati vlastodršcima odustajući od objave izvještaja s događaja.

Druga dinamika odnosi se na one događaje koji su ostali potpuno nezamijećeni i marginalizirani u svjetovnom dnevnom i tjednom tisku, što znači da se ne navodi ni najava niti odjek događaja na kojem je nadbiskup Stepinac javno istupio. Primjerice, misno slavlje i Stepinčeva propovijed u zagrebačkoj katedrali na Uskrs 13. travnja 1941. kada se osvrnuo na „nečuveni kaos u svijetu (...) uzdahe potlačenih (...) suze ispaćenih i unesrećenih“; misno slavlje i propovijed na blagdan Presvete Krvi Kristove u Ludbregu 3. srpnja 1941. kada je osudio rasističku ideologiju, govoreći da „i kad se razne ljudske veličine diče koji puta plemenitom krvlju, ja bih se usudio ustvrditi, da ima samo jedno pravo plemstvo krvi, a to je plemstvo krvi Sina Božjega Isusa Krista“; misno slavlje i propovijed nadbiskupa Stepinca na 5. korizmenu nedjelju, 22. ožujka 1942., kada je u zagrebačkoj katedrali ustao u obranu potlačenih i progonjenih od strane vladajućeg režima; te proslava blagdana Krista Kralja 26. listopada 1941. kada je s propovjedaonice zagrebačke katedrale pozvao vjernike da „upravo u ovim vremenima“ nastoje „nasljedovati najljepšu njegovu (Kristovu, op. a.) kraljevsku krjepost, (...) krjepost velikodušnosti i ljubavi prema bližnjemu (a to je svaki čovjek)“.

Postoji i treća dinamika svojstvena cjelokupnom analiziranom uzorku, dakle i svjetovnom i vjerskom tisku, koja se, u slučaju kada bi novina donijela događaj na kojem je Stepinac javno istupio, očitovala u različitom pristupu u izvještavanju, ovisno o tematici istupa. Tako će svjetovni i vjerski tisak, izvještavajući o događajima na kojima su u Stepinčevu javnom istupu glavna tema bile tadašnje društvene okolnosti, besmislenost rata i njegove pogubne posljedice, ključne dijelove javnog istupa prenijeti u izvornom obliku u 65,3 % slučajeva. Kada je pak riječ o događajima na kojima je Stepinac javno istupio i govorio o uspostavi novih društvenih poredaka koji ne poštuju Božje zakone, tisak je ključne dijelove prenio u izvornom obliku u 41,5 % slučajeva. I posljednje, kada je tisak izvještavao o događajima na kojima se Stepinac u svom javnom istupu osvrnuo na rasističku ideologiju, ključni dijelovi istupa doslovno su preneseni u tek 23,9 % slučajeva.

Razvidno je, dakle, da su pri izvještavanju o događajima na kojima je Stepinac javno istupio i osvrnuo se na uspostavu novih društvenih poredaka koji ne poštuju Božje zakone te na rasističku ideologiju, novinari i urednici zauzeli bitno drukčiji stav nego kad je bila riječ o prvoj,

moglo bi se reći općenitijoj i ne toliko provokativnoj temi. U praksi je autor priloga prešutio ono što je nadbiskup Stepinac izgovorio ili bi samo djelomično naveo sadržaj istupa, pri čemu bi izostao ključan dio iz kojeg se iščitava tema istupa. Zato se može govoriti, kao što smo već rekli, o preventivnoj cenzuri medijsko-promidžbenog sustava Nezavisne Države Hrvatske ili čak autocenzuri sâmog novinara koji je procijenio da sadržaj javnog istupa nadbiskupa Stepinca nikako ne ide u prilog vladajućem režimu pa ga je stoga jednostavno izostavio i na taj način njime grubo manipulirao. Iako prigodom ovog istraživanja nije napravljena distinkcija između odnosa svjetovnog tiska i odnosa vjerskog tiska prema događajima na kojima je Stepinac javno istupio o navedenim temama, već je sve svedeno pod isti *modus operandi*, treba napomenuti da se uvidom u građu ne može tvrditi da je način izvještavanja *Katoličkog lista* u tom segmentu bio jednak onom u ostatku uzorka.

Kako je već navedeno u teorijskoj razradi disertacije, poluslužbeni tjednik Zagrebačke nadbiskupije bio je cenzuriran i progonjen od ustaških vlasti, no to se u ovom specifičnom slučaju javnih istupa nadbiskupa Stepinca ne može reći. Ne samo zato što *Katolički list* donosi najviše odjeka događaja na kojima je Stepinac javno istupio (56), nego što se i tipologijom analiziranih priloga, pri čemu prednjače integralne inačice propovijedi/govora/okružnica/poslanica/poruka (41) nadbiskupa Stepinca, može iščitati stanovita sloboda uređivačke politike. Osim toga, njega su već i prijašnji istraživači na tom području ocijenili „triježno uređivanim i vrlo umjerenim zastupnikom katoličkih stajališta u ovom nemirnom vremenu“, posebice u kontekstu antisemitizma (Macut, 2016: 210). Ipak, ono što dio historiografije zamjera sarajevskom *Katoličkom tjedniku* u vezi s javnim idealiziranjem i uzdizanjem Ante Pavelića, može se prigovoriti i zagrebačkom *Katoličkom listu*, čiji sadržaj nije bio lišen sporadičnih laudatorskih iskaza prema poglavniku, a posljedično i prema Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Tako naslovnica *Katoličkog lista* 9. travnja 1942., donosi veliku poglavnikovu fotografiju, a na idućim trima stranicama prilog urednika Janka Penića naslovljen „ZNAČAJNA GODIŠNJICA“. U njemu Penić ističe da

„Nezavisnu Državu Hrvatsku vodi ugledna ličnost, velik čovjek, naš Poglavnik dr. Ante Pavelić. Njega rese vanredne umne i čudoredne sposobnosti. I u ličnom, posebničkom životu, i kao javni radnik, on je čovjek uzor poštenja i uzor požrtvornosti za opće dobro. (...) Na području je pravosuđa odabrala Država ispravni, tradicionalno kršćanski smjer. Bog i Njegovi sveti zakoni spadaju uvijek i svagdje na prvo i najviše mjesto. U vidu se Božjih zakona stvaraju svi ljudski zakoni, odnosili se oni na bilo koju granu životne djelatnosti“ (KL, 1942, 15: 170-172).

Ako je NDH, kao što Penić piše, uistinu na području pravosuđa odabrala „tradicionalno kršćanski smjer“ kako onda protumačiti donošenje *Zakonske odredbe o zaštiti časti i krvi*

hrvatskog naroda u travnju 1941.? Ili što reći na apel nadbiskupa Stepinca od 23. veljače 1942. prigodom otvaranja Hrvatskog državnog sabora da se donose pošteni zakoni koji se neće kositi s Božjim zakonom te da se jedino tako može osigurati blagoslov Boga Stvoritelja? Inače, o pojedinostima u vezi s tim događajem posvjedočio je Slavko Kvaternik 1946., koji je kazao da je Stepinac tada Paveliću „očitao bukvicu“, te da je ovaj „bio blijed kao krpa, usnice i čeljust su mu se tresle od uzbuđenja. Nakon dolaska u Banske dvore, Pavelić je od same srdžbe i ljutosti iznemogao i nije ni rieč govorio...“ (Akrap, 2016: 46).

U idućim godinama nalazimo slične, ne tako česte, afirmativne prikaze Ante Pavelića⁸³, dok je svakako najneočekivaniji onaj od 12. travnja 1945. koji na naslovnici lista donosi poglavinovu fotografiju i na idućim dvjema stranicama prilog „Narod, Crkva i Država“ u kojem se navodi da je „Hrvatska država stvorena žrtvama tisuća najboljih Hrvata, a najviše brigom Poglavnika i ustaškog pokreta“ (KL, 1945, 14-15: 106-107) (v. **Prilog V**). Može se pretpostaviti da spomenuti sadržaj nije odraz dirigirane agende medijsko-promidžbenog sustava, primjetnog u svjetovnom tisku, već da je riječ o sklonosti pojedinih urednika ili novinara prema ustaškom režimu. To, dakako, otvara pitanja u kakvom su odnosu bili nadbiskup Stepinac i urednik Penić te je li nadbiskup imao utjecaj na uređivačku politiku *Katoličkog lista* i je li ga uopće želio imati. Kako god bilo, sadržaj tiskovine, u ovom slučaju *Katoličkog lista*, ne odražava stavove njegova vlasnika, u ovom slučaju Zagrebačke nadbiskupije i nadbiskupa Alojzija Stepinca. Zaključno o *Katoličkom listu* valja istaknuti njegov veliki doprinos u rasvjetljavanju ne samo crkvenih, već i društvenih prilika u tadašnjoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Osim toga, on kao vjerojatno najrelevantnija vjerska tiskovina tog doba pripada onom krugu rijetkih svjedoka vremena bez kojeg ne bi bili dokumentirani ni Stepinčevi javni istupi. Usprkos pritiscima cenzora, *Katolički list* je ustrajavao u svom poslanju da Katoličku Crkvu učini prisutnom u društvu i da svjedoči evanđeoske vrijednosti. Bez te njegove pronicljivosti hrvatska bi znanstvena zajednica bila zakinuta za jedan vrlo važan izvor, neophodan za interpretaciju i valorizaciju odnosa Katoličke Crkve i nadbiskupa Stepinca prema totalitarnom režimu Nezavisne Države Hrvatske.

Analizom sadržaja odabranih tiskovina u doba Nezavisne Države Hrvatske utvrđeno je postojanje „krute cenzure“ (Ademović, 2000: 252) medijsko-promidžbenog sustava i u odnosu

⁸³ Broj od 11. lipnja 1942. donosi na naslovnici prilog „POGLAVNIKOV IMENDAN“ (KL, 1942, 24: 277-278); broj od 8. travnja 1943. donosi na naslovnici prilog „Dvije godine požrtvovnog i mukotrpnog rada i velikih uspjeha“ (KL, 1943, 14: 157-158); broj od 10. lipnja 1943. donosi na naslovnici prilog „Poglavinik i obitelj“ (KL, 1943, 23: 245-246).

prema javnim istupima nadbiskupa Stepinca od 1941. do 1945. Sve ono što je u teoriji poznato pod pojmom „cenzure odozgo“, koja uključuje preventivnu cenzuru, uništavanje sadržaja ili zapljenu rukopisa, jasno je vidljivo u praksi spomenutog režima. Očita je neinventivnost tadašnjih cenzora jer sofisticirani i višestruki oblici i načini manipulacije jednostavno izostaju. Pritom se misli na mehanizme poput iskrivljavanja izgovorenih riječi nadbiskupa Stepinca tako što bi se one smještale u neki drugi kontekst pa bi urednici i novinari na taj način usmjeravali primateljevo „čitanje“ poruke, kao i na grafičko opremanje priloga fotografijom koja nadbiskupu Stepincu ne bi išla u prilog ili pak karikaturom, koja će se ubrzo, u komunističkoj Jugoslaviji, pokazati kao snažan oblik novinarskog izražavanja u službi propagande, odnosno stvaranju negativne slike o nadbiskupu Stepincu.⁸⁴

⁸⁴ O tome piše Tomislav Anić (2016) u članku *Geneza negativnog mita o nadbiskupu Stepincu nakon 1945.*

ZAKLJUČAK

Masovni mediji predmet su brojnih znanstvenih istraživanja koja s različitih polazišta nastoje prikazati i tumačiti modele koji objašnjavaju njihovu bit, svrhu, ulogu, ali i načine djelovanja. Pritom se kao prvo ozbiljno i osnovno teorijsko uporište ističe kapitalno djelo iz 50-ih godina 20. stoljeća koje su Frederick S. Siebert, Theodore Peterson i Wilbur Schramm naslovili *Four Theories of the Press*, odnosno „Četiri teorije o tisku“. Ono je i danas, uza sve svoje nedostatke i kritike nastale uslijed razvoja informacijskih i komunikacijskih znanosti, gotovo sedamdeset godina nakon što je objavljeno, ključno za razumijevanje bitnog načela djelovanja masovnih medija u nekom društvenom, povijesnom i političkom kontekstu. Oslanjajući se na tvrdnju da medijski sustavi nužno poprimaju značajke sustava u kojima egzistiraju, spomenuti autori govore o autoritarnoj, libertarijanskoj, društveno odgovornoj te sovjetsko-komunističkoj teoriji, koje su prikazane i analizirane u ovom radu. Potonji model bio je predmet detaljnije teorijske razrade jer se njegove taktike u potpunosti mogu identificirati s onima nacionalsocijalističke Njemačke i fašističke Italije, čije su pak postavke preslikane na medijsko-promidžbeni sustav Nezavisne Države Hrvatske.

Polazeći od te teorijske komunikološke postavke koja je svoj odjek imala i ima i u novinarskoj i medijskoj praksi, ciljevi ove disertacije bili su višestruki. Ona je ponajprije u svom teorijskom dijelu, oslanjajući se na sovjetsko-komunističku teoriju tiska, sustavno prikazala stanje hrvatskog novinstva u prvoj polovici 20. stoljeća, s posebnim naglaskom na vremensko razdoblje vladavine Nezavisne Države Hrvatske od 1941. do 1945. Bez obzira na očitu različitost ideja i misli iz kojih su izrasli i na kojima su se nadahnjivali, sovjetsko-komunistički i nacistički model masovne komunikacije imaju nekoliko zajedničkih odrednica kao što su: medijski sustav je produžena ruka i oruđe/žje vladajućeg sustava; jedina postojeća je jednosmjerna, linearna komunikacija; snažan cenzorski i propagandni aparat; publika je eutanazirana masa koju treba uputiti kako da misli, dok su objektivnost, sloboda i neovisnost medija nepoželjne, ali i nelogične pojave. S druge smo strane istaknuli da sloboda izražavanja mora jamčiti svakom čovjeku, pa tako i novinaru, pravo na izražavanje i na istinitu, objektivnu i točnu informaciju, dok cenzura, koja je prema svojoj definiciji „čin zabrane javnog obavješćavanja o nekom događaju ili neke misli, s prijetnjom ekonomske, političke ili moralne sankcije“ (Grbelja, 1998: 53), to pravo krši, pa ga čak i poništava. Sve su navedene dinamike, dakle, primjetne u djelovanju hrvatskog novinstva u okviru totalitarnog ustaškog režima od 1941. do 1945., koji je odmah i usporedno s dolaskom na vlast ispunio početni dvostruki cilj:

obračunati se i konačno raskinuti svaku vezu s „nenarodnim“ novinama u „službi neprijatelja naroda i državne ideje“ (Zuckerman Itković, 2006: 80) te uspostaviti vlastite medije i kanale u službi svoje ideologije. Doprinos ovog dijela disertacije vidljiv je i u sustavnom prikazivanju i dopunjavanju prijašnjih istraživanja na tom području i to posebice potkrepljenjem teorijskih i empirijskih spoznaja novim, dosad navedenim primjerima iz analizirane građe svjetovnih i vjerskih tiskovina toga doba, a koje su predstavljale uzorak za istraživački dio ovog rada.

Istraživački dio rada imao je pak dvije međusobno povezane faze. Prva je faza afirmativno odgovorila na postavljeno istraživačko pitanje te pokazala da je zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac kao crkveni poglavar često koristio potencijal javne pisane i izgovorene riječi da bi progovorio o društvenoj zbilji toga doba. To je činio u svojim javnim istupima i u različitim pisanim i govornim formama: propovijedima, govorima, nagovorima, okružnicama i poslanicama, a pritom je ponekad ciljano izabirao događanja kojima je prisustvovao velik broj ljudi, s namjerom da njegova poruka dopre do što šire publike, kao što je to bio slučaj s proslavom Papina dana u ožujku 1943. godine. Analizom sadržaja ustanovljeno je da se većina njegovih javnih istupa izgovorenih tijekom četiri godine vladavine Nezavisne Države Hrvatske može svesti na tri tematske cjeline: odnos prema tadašnjim društvenim okolnostima, besmislenosti rata i njegovim pogubnim posljedicama; uzaludnost pokušaja uspostave novih društvenih poredaka koji ne poštuju Božje zakone te osuda rasističke ideologije koju je provodio ustaški režim. Upravo se u sustavnom prikazivanju javnih istupa i tematskoj raščlambi tih istupa nadbiskupa Stepinca od 1941. do 1945. očituje znanstveni doprinos prve istraživačke faze ove disertacije.

Osim toga, treba podsjetiti da je taj aspekt njegova djelovanja, napose za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske, dosad bio isključivo historiografski obrađivan, pri čemu ni u jednoj analizi nije obuhvaćen cjelokupan korpus javno izgovorene ili napisane građe nadbiskupa Stepinca. Prijašnji istraživači obično bi se zadržali tek na nekoliko poznatijih Stepinčevih javnih istupa, da bi kontekstualizirali odnos Katoličke Crkve prema ustaškom režimu i *vice versa*. Jedan od takvih istupa je, primjerice, nadbiskupova pozdravna riječ dr. Anti Paveliću prigodom audijencije hrvatskih biskupa u Dvercu 26. lipnja 1941., koju i danas neki interpretiraju kao afirmaciju režima jer je Stepinac tada obećao „iskrenu i lojalnu suradnju za bolju budućnost naše domovine“. Ipak, za razumijevanje konteksta važno je spomenuti što stoji u nastavku: „Ako bismo kada, dakle, i morali po pastirskoj dužnosti reći otvorenu riječ, budite uvjereni, da nitko više od katoličkog biskupa ne nosi na umu opomenu sv. apostola: 'Sve poštujte, braću ljubite, Boga se bojte, kralja štujte!' (1 Pt 2,17)“ (Batelja, 2012: 86-87). Drugi

je primjer propovijed na blagdan Krista Kralja 25. listopada 1942. kada će za Stepinca reći da je uputio najjasniju osudu rasističke ideologije govoreći s propovjedaonice zagrebačke katedrale o postojanju samo jedne, „Božje rase“, a tu je dakako i propovijed u zagrebačkoj katedrali 14. ožujka 1943. kada Stepinac u povodu Papina dana naglašava da svaki čovjek „bez obzira kojoj rasi ili naciji pripadao, bez obzira, da li je svršio sveučilište u kojem kulturnom središtu Europe ili ide u lov za hranom u prašumama Afrike, svaki od njih jednako nosi u sebi pečat Boga Stvoritelja i imade svoja neotuđiva prava, kojih mu ne smije oteti ili ograničiti samovoljno nijedna ljudska vlast“ (Batelja, 2012: 234-236). U ovoj se disertaciji, dakle, prvi put pristupilo analizi sadržaja javnih istupa s komunikološkog stajališta, te je to učinjeno sustavno, kvalitativno i kvantitativno čime je rad donio i novine na ovome znanstvenom području.

Cilj druge istraživačke faze bio je analizirati najave i odjeke odabranih javnih istupa nadbiskupa Stepinca u svjetovnom i vjerskom tisku u doba Nezavisne Države Hrvatske. Imajući u vidu monolitnu i dirigiranu agendu svjetovnog tiska, koji je od samog početka režima bio obilježen cenzorskim postupcima, htjelo se ponajprije istražiti jesu li i koje teme i javni istupi nadbiskupa Stepinca bili izloženi manipulaciji i/ili cenzurirani i na koji način. Naime, svako propagandno djelovanje, pa tako i ono medijsko-promidžbenog sustava Nezavisne Države Hrvatske, propitkuje postojanje slobode javne riječi, ali i pojavu cenzure kao posljedicu. Bez obzira je li riječ o suspenzivnoj, autocenzuri ili preventivnoj cenzuri, koja se smatra najučinkovitijom, najdugovječnijom i sveprisutnom čak i u suvremenim demokracijama (Stipčević, 1994, Jansen, 1991), cenzura uvijek uključuje dvije temeljne stvari: procjenu i kontrolu (Panić, 2017: 30). Osim toga, cenzorsko postupanje željelo se istražiti i u kontekstu vjerskog (katoličkog) tiska, koji je također bio žrtvom cenzora. Osnovno polazište za ostvarivanje cilja bilo je dobiti uvid u to kako će se kontrolirani tisak, koji je gotovo redovito odisao afirmativnim isticanjem katolicizma i stvarao prividnu sliku da je ustaštvo važna identitetska odrednica svakog Hrvata katolika, postaviti prema javnim istupima nadbiskupa Stepinca koji osuđuju pogubne politike režima.

Nedvojbeni doprinos ovog dijela istraživanja je spoznaja da je odnos svjetovnog i vjerskog tiska prema Stepinčevim javnim istupima uvelike ovisio o dominantnoj, to jest prevladavajućoj ili glavnoj temi istupa. Stoga je najveće odstupanje, a time i cenzorsko postupanje, primijećeno u izvještavanju o onim istupima koji su tematizirali rasističku ideologiju i uspostavu novih društvenih poredaka koji ne poštuju Božje zakone. Cenzura toga doba bila je obilježena ograničenim kadrovskim, tehničkim i materijalnim resursima, a kada je

riječ o sadržaju Stepinčevih javnih istupa razvidno je da se „crvena olovka“ cenzora prilično nemaštovito obračunavala sa sadržajem Stepinčevih istupa, jednostavno izostavljajući dijelove koji nisu u skladu sa zacrtanim ideološkim narativom ustaškog režima. Kao primjer može poslužiti odjek Stepinčeve propovijedi na završetku svibanjske procesije u svetištu Naše Gospe Lurdske u Zagrebu 31. svibnja 1942. Tada je kazao da „pravi odnos prema bližnjemu zahtijeva, da u njemu ne gledamo zvijer, nego čovjeka, dijete Božje, kao što smo i mi sami; braću, koju smo dužni ljubiti, jer svi zajedno moramo govoriti: 'Oče naš, koji jesi na nebesima'“ (Mt 6,9) (Batelja, 2012: 184-187). Premda medijski odjek ovog događaja donosi svjetovni tisak: *Hrvatski narod*, *Novi list/Nova Hrvatska* te *Nedjeljne vijesti/Novine*, ni u jednoj se tiskovini ne spominje ključna Stepinčeva poruka, odnosno osuda rasističke ideologije. Takvim obrascem cenzorskog postupanja bio je poglavito obuhvaćen analizirani svjetovni tisak, dok se kod vjerskog tiska, točnije *Katoličkog lista*, ne mogu utvrditi jednaki načini cenzorske politike, barem kada je riječ o javnim istupima nadbiskupa Stepinca. U prilog tvrdnji ide činjenica da je *Katolički list* često donosio integralne inačice Stepinčevih javnih istupa, a sporadično se u istom ili sljedećem broju tjednika objavljivao i poseban prilog o istom događaju.

Među doprinosima ovog dijela istraživanja svakako treba navesti i samostalno izrađenu analitičku matricu s pomoću koje se prvi put sustavno pristupilo analizi sadržaja tadašnjih najrelevantnijih svjetovnih i vjerskih tiskovina. Matrica, koja se nalazi među priložima ovoga rada, poslužila je za uvid u osnovna obilježja tiskovina te u opće trendove izvještavanja o jednoj, specifičnoj osobi u konkretnom vremenskom razdoblju oslanjajući se na uobičajene metode i modele koji se koriste za istraživanje medijskih sadržaja od samih početaka razvoja informacijskih i komunikacijskih znanosti i komunikologije.

Disertacija ima i svoje nedostatke, i to prije svega u istraživačkom smislu. Naime, premda su cenzorski postupci prema nekim javnim istupima nadbiskupa Stepinca očigledni, nije moguće do kraja ustanoviti jesu li ih urednici i novinari analiziranih tiskovina pokušali uvrstiti pa su ih cenzori medijsko-promidžbenog sustava izbacili ili je riječ o autocenzuri samog novinara koji se svjesno suzdržao od izvještavanja ili pisanja zbog straha od mogućih reperkusija. To su ujedno ograničenja analize sadržaja. U idealnim uvjetima manjkavosti analize sadržaja mogli bismo nadomjestiti intervjuima s novinarima – urednicima, ali zbog vremenskog odmaka to više nije moguće.

Osim toga, u dijelu u kojemu se analizira omjer najava događaja na kojima će nadbiskup Stepinac javno istupiti i njihovih odjeka, navedeno je nekoliko slučajeva kada tiskovina donosi najavu, no odjek, to jest novinarski prilog nakon toga izostaje. Pritom se ne može sa sigurnošću

tvrditi da je posrijedi cenzorska zabrana objavljivanja. I treće, uzorak analiziranih tiskovina uključivao je tek jednu katoličku tiskovinu, stoga je nemoguće na temelju *Katoličkog lista* govoriti o izvještavanju cjelokupnog katoličkog tiska tog doba, čime se otvara i mogućnost za nova istraživanja. Iako je katolički tisak izlazio, uz manje ili više poteškoća, tijekom cijelog četverogodišnjeg postojanja Nezavisne Države Hrvatske, u drugoj polovici 1942. obustavljen je popriličan broj katoličkih časopisa. Bez obzira na to, budući bi istraživači svakako mogli proširiti uzorak na još nekoliko relevantnih katoličkih tiskovina tog vremena (primjerice jeronimski tjednik *Obitelj* ili križarski tjednik *Nedjelja* koji su također bili pod pritiscima cenzora), što nije bio cilj ove disertacije.

I konačno, glavne rezultate dviju istraživačkih faza ove disertacije znakovito je sagledati u kontekstu nekih današnjih rasprava u dijelu znanstvene, ali i šire zajednice o nadbiskupu Stepincu. One su, zapravo, tek produžena ruka poslijeratne optužbe da je on kolaborirao s ustaškim režimom i da je šutke promatrao zatiranje osnovnih ljudskih prava. Za takve tvrdnje ne postoji ni kvantitativno ni kvalitativno uporište, što je pokazalo i ovo istraživanje. Stepinac je u svojim javnim istupima za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske često, vrlo jasno i nedvosmisleno adresirao problem ili društvenu pojavu pa samim time i eksplicitno prokazivao neprihvatljivu politiku tadašnjeg režima. Doduše, privid „šutnje“ je logičan ako je takav sud donesen isključivo na temelju tiskovina koje su u to vrijeme izlazile, stoga njihov sadržaj ne može i ne smije biti jedini ključ za interpretaciju i razumijevanje djelovanja nadbiskupa Stepinca. Istraživačka nastojanja na tom području moraju biti lišena ideološkog, a nužno uključivati znanstveni predznak.

K tome, istraživačima je potrebno omogućiti pristup integralnoj arhivskoj građi iz tog vremena, čiji se velik dio još uvijek čuva u Beogradu. To je dakako prvorazredno vanjskopolitičko pitanje Republike Hrvatske koje nadilazi granice djelovanja akademske i znanstvene zajednice, te pitanje koje bi pomoglo demitologizaciji uloge zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca i Katoličke Crkve u jednom bremenitom razdoblju hrvatske povijesti, čemu je ova disertacije jamačno pridonijela.

LITERATURA I IZVORI

1. Ademović, Fadil (2000). *Novinstvo i ustaška propaganda u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Štampa i radio u Bosni i Hercegovini (1941-1945)*. Sarajevo: Media Centar d.o.o. i Nezavisna unija profesionalnih novinara BiH.
2. Akmadža, Miroslav (2019). *Stepinac: riječju i djelom*. Zagreb: AGM
3. Akrap, Gordan (2016). *Kardinal Stepinac u dokumentnima Gestapa i OZN-e*. Zagreb: Udruga Sv. Jurja, Glas Koncila, Laser plus.
4. Alaburić, Vesna (1998). Sloboda izražavanja u Republici Hrvatskoj. U: Coliver, Sandra; Bošnjak, Mario (ur.). *Priručnik o slobodi javne riječi*. Zagreb, Article 19 i Press data, 5-68.
5. Alexander, Stella (1990). *Život zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca: trostruki mit*. Zagreb: TZG P. Golia
6. Anić, Tomislav (2016). Geneza negativnog mita o nadbiskupu Stepincu nakon 1945. U: Majnarić, Ivan; Kevo, Mario; Anić, Tomislav (ur.) *Nadbiskup Stepinac i Srbi u Hrvatskoj u kontekstu Drugoga svjetskog rata i poraća* 31-78. Zagreb: Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagrebačka nadbiskupija, Kršćanska sadašnjost.
7. Anić, Vladimir (1991). *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
8. Anušić, Nikola; Puljić Ines; Vukuša, Filip (2014). Obljetnice Minhenskog puča u dnevnom tisku Nezavisne Države Hrvatske. *Radovi*, 46 (1), 277-304. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/135161>
9. Aralica, Višeslav (2006). Platonova „Država“ u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Ideja, stvarnost i cenzura. *Filozofska istraživanja*, 26 (3), 701-729. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/11177>.
10. Banac, Ivo (2013). *Hrvati i Crkva. Kratka povijest hrvatskog katoličanstva u modernosti*. Zagreb: Profil knjiga.
11. Batelja, Juraj (2000). *Propovijedi, govori, poruke (1934. – 1940.)*. Zagreb: Postulatura blaženoga Alojzija Stepinca.
12. Batelja, Juraj (2010a). *Blaženi Alojzije Stepinac – svjedok Evanđelja ljubavi*. Zagreb: Postulatura blaženoga Alojzija Stepinca.
13. Batelja, Juraj (2010b). *Blaženi Alojzije Stepinac – svjedok Evanđelja ljubavi*. Zagreb: Postulatura blaženoga Alojzija Stepinca.

14. Batelja, Juraj (2012). *Propovijedi, govori, poruke (1941. – 1946.)*. Zagreb: Postulatura blaženoga Alojzija Stepinca.
15. Batelja, Juraj (2013). Starozavjetne teme u Katehetskim propovijedima blaženoga Alojzija Stepinca. *Crkva u svijetu*, 48 (3), 302-330. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/109382>
16. Batelja, Juraj (2017). *Komunistički progon i mučeništvo blaženoga Alojzija Stepinca*. Zagreb: Denona.
17. Batelja, Juraj (2019). *Blaženi Alojzije Stepinac – spašavanje Židova i Srba u Drugom svjetskom ratu*. Zagreb: Postulatura blaženoga Alojzija Stepinca.
18. Becker, Howard (1949). The Nature and Consequences of Black Propaganda. *Sociological Review*, 14 (2), 221-235. Preuzeto s: <https://www.jstor.org/stable/2086855>
19. Bekavac, Stjepan; Jareb, Mario (2015). *Politički plakat u NDH*. Zagreb: Despot Infinitus d.o.o.
20. Benigar, Aleksa (1993). *Alojzije Stepinac, hrvatski kardinal*. Zagreb: Glas Koncila i Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda.
21. Bernard, H. Russell (2006). *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*. Lanham: Altamira press.
22. Bernays, Edward L. (1928). *Propaganda*. New York: Horace Liveright.
23. Bertrand, Claude-Jean (2007). *Deontologija medija*. Zagreb: ICEJ i Sveučilišna knjižara d.o.o.
24. Bobić, Drago (1987). *Što s događajem. O umijeću novinskog obavještavanja*. Zagreb: Informator.
25. Brautović, Mato (2008). Brze promjene uzrokuju zastarijevanje. *MediAnali*, 2 (3), 167-178. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/42368>.
26. Bruns, Axel (2018). *Gatewatching and News Curation. Journalism, Social Media, and the Public Sphere*. New York: Peter Lang. Preuzeto s: <https://doi.org/10.3726/b13293>.
27. Buturac, Josip (1989). Katolički dnevnik „Hrvatska straža“ 1929-1941. *Croatica Christiana periodica*, 13 (23), 141-200. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/100279>.
28. Castells, Manuel (2000). *Uspon umreženog društva*. Zagreb: Golden marketing.
29. Chomsky, Noam (2003). *Mediji, propaganda i sistem*. Zagreb: Društvo za promicanje književnosti na novim medijima, Što čitaš?
30. Ciliga, Ante (1998). *Sam kroz Europu u ratu 1939. – 1945*. Pula: NN.

31. Cook Philip, Heilmann Conrad (2013). Two Types of Self-Censorship: Public and Private. *Political Studies*, 61(1), 178-196. Preuzeto s: doi:10.1111/j.1467-9248.2012.00957.x
32. Creswell, John W. (2009). *Research Design. Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: Sage.
33. Curry Jansen, Sue (1991). *Censorship. The Knot That Binds Power and Knowledge*. New York, Oxford: Oxford University Press.
34. Cutlip, Scott M., Center, Allen H., Broom, Glen M. (2003). *Odnosi s javnošću*. Zagreb: Mate.
35. Dujmović, Tihomir (2017). *Hrvatske novinarske tragedije 1945-1995*. Zagreb: Kružić d.o.o.
36. Đurasović, Barbara (2018). Politička cenzura u dubrovačkim novinama Crvena Hrvatska, Dubrovnik i Prava Crvena Hrvatska (1905-1914). *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 56 (2), 647-751. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/199798>
37. Eggleston, Wilfrid (1941). Press Censorship. *The Canadian Journal of Economics and Political Science / Revue canadienne d'Economie et de Science politique*, 7 (3), 313-323. Preuzeto s: <https://www.jstor.org/stable/137095>.
38. Elbardawil, Shaima (2020). Jordanian banknote design. A Social Semiotic Analysis. U: Josephson, Sheree; Kelly, James D.; Smith, Ken (ur.). *Handbook of Visual Communication. Theory, Methods, and Media* (171-184). London i New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
39. Ellul, Jacques (1973). *Propaganda. The Formation of Men's Attitudes*. New York: Vintage Books.
40. Erzikova, Elina (2018). Gatekeeping. *The International Encyclopedia of Strategic Communication*, 1-6. Preuzeto s: 10.1002/9781119010722.iesc0080.
41. Esser, Frank (2015). Comparative Political Communication Research: The Undiminished Relevance of the Beginnings. U: Coleman, Stephen; Moss, Giles; Parry, Katy (ur.). *Can the Media Serve Democracy?* London: Palgrave Macmillan, 44-53.
42. Friedrich, Carl Joachim, Brzezinski, Zbigniew K. (1965). *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
43. Gabelica, Ivan (2007). *Blaženi Alojzije Stepinac i hrvatska država*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
44. Gavranović, Ante (2006). *Medijska obratnica*. Zagreb: Sveučilišna knjižara d.o.o.

45. Gitman, Esther (2019). *Alojzije Stepinac - pillar of human rights*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Hrvatsko katoličko sveučilište.
46. Goldstein, Ivo (2019). *Kontroverze hrvatske povijesti 20. stoljeća*. Zagreb: Profil knjiga.
47. Grbelja, Josip (1998). *Cenzura u hrvatskom novinstvu 1945. – 1990*. Zagreb: Naklada Jurčić i Okel d.o.o.
48. Grbelja, Josip (2000). *Uništeni naraštaj. Tragične sudbine novinara NDH*. Zagreb: Regoč.
49. Grgić, Stipica (2010). Radić nakon Radića: Stvaranje kulta heroja Stjepana Radića (1928.-1934.). *Časopis za suvremenu povijest*, 42 (3), 723-748. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/67470>.
50. Guberina, Ante (1935). *Katolička akcija*. Sarajevo: Nova tiskara Vrčec i dr.
51. Halmi, Aleksandar (1996). *Kvalitativna metodologija u društvenim znanostima*. Zagreb: A. G. Matoš
52. Halmi, Aleksandar; Crnoja, Josipa (2003). Kvalitativna istraživanja u društvenim znanostima i humanoj ekologiji. *Socijalna ekologija*, 12 (3-4), 195-210. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/47897>.
53. Harris, Robin (2016). *Stepinac. His Life and Times*. Leominster: Gracewing.
54. Hebrang, Branko (2012). Politička promidžba kao socijalna pojava. *National security and the future*, 13 (1-2), 11-126. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/99453>.
55. Hobbs, Renee; Kanižaj, Igor; Pereira, Luis (2019). Digital Literacy and Propaganda. *Medijske studije*, 10 (19), 1-7. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/223396>.
56. Horvat, Josip (1984). *Živjeti u Hrvatskoj 1900-1941*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
57. Horvat, Josip (1989). *Preživjeti u Zagrebu. Dnevnik 1943 – 1945*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
58. Horvat, Josip (2003). *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939*, Zagreb: Golden marketing i Tehnička knjiga.
59. Hromadžić, Hajrudin; Popović, Helena (2010). Aktivne medijske publike: razvoj koncepta i suvremeni trendovi njegovih manifestacija. *Medijska istraživanja*, 16 (1), 97-111. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/58485>.
60. Ivanuš, Željana (2020). Studija slučaja 24sata: mjesto edukativnih tema u tabloidnom novinarstvu. *Medijska istraživanja*, 26 (1), 109-128. <https://doi.org/10.22572/mi.26.1.6>
61. Ivas, Ivan (2004). Tropi u novinskim naslovima. *Medijska istraživanja*, 10 (2), 9-34. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/22999>

62. Janjatović, Bosiljka (2000). Položaj Hrvatske i Hrvata u karađorđevićevskoj Jugoslaviji u svjetlu tadašnjeg tiska. *Časopis za suvremenu povijest*, 32 (3), 497-504. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/207214>.
63. Jareb, Jere (1994). Publikacije domobransko-ustaškog pokreta u izbjeglištvu i iseljeništvu 1929. – 1944. - I. dio. *Časopis za suvremenu povijest*, 26 (2), 241-255. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/212330>.
64. Jareb, Jere (1994). Publikacije domobransko-ustaškog pokreta u izbjeglištvu i iseljeništvu 1929. – 1944. - II. dio. *Časopis za suvremenu povijest*, 26 (3), 413-425. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/212409>.
65. Jareb, Mario (2007). *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*. Zagreb: Školska knjiga.
66. Jareb, Mario (2016). *Mediji i promidžba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
67. Jelić-Butić, Fikreta (1969). Prilog proučavanju djelatnosti ustaša do 1941. *Časopis za suvremenu povijest*, 1 (1-2), 55-90. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/164929>.
68. Kallis, Aristotle A. (2008). *Nazi Propaganda and the Second World War*. New York: Palgrave Macmillan, Basingstoke.
69. Karakaš Obradov, Marica (2008). *Angloamerička bombardiranja Hrvatske u Drugom svjetskom ratu: saveznički zračni napadi na Nezavisnu Državu Hrvatsku 1943.-1945*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
70. Kardum, L. (1996). Supilo i hrvatsko-srpski odnosi. *Politička misao*, 33 (2-3), 254-280. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/105927>.
71. Keeble, Richard (2009). *Ethics for Journalists*. London and New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
72. Kisić-Kolanović, Nada (2002). Povijest NDH kao predmet istraživanja. *Časopis za suvremenu povijest*, 34 (3), 679-711. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/206896>.
73. Kljaić, Stipe (2017). *Nikada više Jugoslavija. Intelektualci i hrvatsko nacionalno pitanje (1929. – 1945.)* Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
74. Kniewald, Dragutin (1935). Katolička akcija. *Bogoslovska smotra*, 23 (2), 203-208. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/43179>.
75. Krišto, Jure (1996). *Katolička crkva i Židovi u vrijeme NDH*. U: Goldstein, Ivo et al. *Antisemitizam holokaust antifašizam* (139-148). Zagreb: Židovska općina.
76. Krišto, Jure (2001). *Sukob simbola. Politika, vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

77. Krišto, Jure (2004). *Hrvatski katolički pokret 1903. – 1945.* Zagreb: Glas Koncila i Hrvatski institut za povijest.
78. Kunczik, Michael; Zipfel, Astrid (2006). *Uvod u znanost o medijima i komunikologiju.* Zagreb: Friedrich Ebert Stiftung.
79. Kušar, Stjepan (2008). *Drugi vatikanski koncil: Dokumenti.* Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
80. Labaš, Danijel (1993). Crkva i društvene komunikacije. *Obnovljeni Život*, 48 (1), 76-97. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/51012>.
81. Labaš, Danijel (2010). Luka Brajnović – od vjernosti sebi do vjerodostojnosti profesije. *Medijske studije*, 1 (1-2), 171-182. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/76709>.
82. Labaš, Danijel; Barčot, Marija (2013). Mediji i rat – etički izazov: tiskovni mediji u Domovinskom ratu na primjeru Vukovara 1991. U: Živić, Dražen; Špoljar-Vržina, Sanja-Marina; Lupis, Vinicije B.; Cvikić, Sandra (ur.). *Vukovar '91. – istina i/ili osporavanje: (između znanosti i manipulacije)* (177-204). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Vukovar: Matica hrvatska, Ogranak.
83. Labaš, Danijel; Vizler, Ana (2005). Odgovornost primatelja u svjetlu medijske etike. *Nova prisutnost*, III (2), 277-294. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/83566>.
84. Labus, Alan (2004). Tisak NDH o svjetskim ratnim događajima. *Časopis za suvremenu povijest*, 36 (2), 523-550. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/103289>.
85. Labus, Alan (2009). Upravljanje medijima, cenzura, te položaj i uloga novinara u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. *Studia lexicographica*, 3 (1-2(4-5)), 99-126. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/110595>.
86. Labus, Alan (2011). *Politika i novine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.* Zagreb: Plejada.
87. Lamza Posavec, Vesna (1995). *Javno mnijenje: teorije i istraživanje.* Zagreb: Alinea.
88. Lesinger, Gordana (2016). *Komunikacija odnosa s javnošću – Utjecaj odnosa s medijima na postavljanje dnevnih medijskih agendi.* Doktorska disertacija. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera.
89. Macut, Petar (2015). Katolički tisak o uspostavi Nezavisne Države Hrvatske 10. travnja 1941. godine. *Časopis za suvremenu povijest*, 47 (1), 81-102. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/150963>.
90. Macut, Petar (2016). *U sjeni križa, samokresa i noža: katolički tisak u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.* Split: Redak.
91. Malović, Stjepan (2003). *Novine.* Zagreb: Sveučilišna knjižara.

92. Malović, Stjepan (2005). *Osnove novinarstva*. Zagreb: Golden marketing i Tehnička knjiga.
93. Malović, Stjepan (2007). *Mediji i društvo*. Zagreb: ICEJ i Sveučilišna knjižara d.o.o.
94. Malović, Stjepan (2014). *Masovno komuniciranje*. U: Malović, Stjepan (ur.), *Masovno komuniciranje*, Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga i Sveučilište Sjever, 43-132.
95. Malović, Stjepan; Ricchiardi, Sherry; Vilović, Gordana (2007). *Etika novinarstva*. Zagreb: ICEJ i Sveučilišna knjižara d.o.o.
96. Mataušić, Mirko Juraj (1997). Uvjeti nastanka i počeci katoličkoga tiska. *Diacovensia*, 1 (6), 7-18.
97. Matković, Hrvoje (1993). *Suvremena politička povijest Hrvatske*. Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova.
98. Matković, Hrvoje (1994). *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*. Zagreb: Naklada Pavičić.
99. McLuhan, Marshall (2008). *Razumijevanje medija*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
100. McNair, Brian (2003). *An Introduction to Political Communication*. London: Routledge, Taylor & Francis Group.
101. McQuail, Denis (1983). *Mass Communication Theory*. London: Sage Publications.
102. McQuail, Denis; Windahl, Sven (1993). *Communication Models*. London and New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
103. McQuail, Denis (2000). *McQuail's Mass Communication Theory*. London: Sage publications.
104. Merkel, Wolfgang (2011). *Transformacija političkih sustava: uvod u teoriju i empirijsko istraživanje transformacije*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.
105. Mihailović, Vuko (1984). *Propaganda i rat*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
106. Milas, Goran (2005). *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
107. Mučalo, Marina (1999). Novinarstvo u ratnim uvjetima. *Politička misao*, 36 (2), 120-135. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/32022>.
108. Mužić, Ivan (2003). *Katolička crkva, Stepinac i Pavelić*. Split: Marjan tisak.

109. Nagy, Božidar (2015). *Rukopisi: Orlovstvo, Katolička akcija, Razni spisi*. Zagreb: Postulatura za kanonizaciju blaženoga Ivana Merza, Filozofski fakultet Družbe Isusove, Glas Koncila.
110. Najbar-Agičić, Magdalena (2015). *Povijest novinarstva. Kratki pregled*. Zagreb: Ibis grafika i Sveučilište Sjever.
111. Novak, Božidar (2005). *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*. Zagreb: Golden marketing i Tehnička knjiga.
112. Ognyanova, Irina (2009). Vjera i Crkva u ustaškoj ideologiji 1941-1945. *Croatica Christiana periodica*, 33 (64), 157-190. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/52985>.
113. Ostini, Jennifer; Fung, Anthony Y. H. (2002). Beyond the Four Theories of the Press: A New Model of National Media Systems. *Mass Communication & Society*, 5 (1), 41-56. Preuzeto s: https://www.researchgate.net/publication/237492013_Beyond_the_Four_Theories_of_the_Press_A_New_Model_of_National_Media_Systems
114. Panić, Matija (2017). Cenzura odozdo: prilog teorijskoj raspravi o cenzuri. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 60 (4), 25-44. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/195919>.
115. Pavličević, Dragutin (2007). *Povijest Hrvatske*. Zagreb: Naklada Pavičić.
116. Pelesić, Muhidin (2003). Prilog istraživanjima propagande i kulturne politike Nezavisne Države Hrvatske u Bosni i Hercegovini u Drugom svjetskom ratu. *Prilozi*, 32, 231-247. Preuzeto s: <http://iis.unsa.ba/prilozi-32/>
117. Perić, Ivo (2002). *Hrvatska državotvorna misao u XIX. i XX. stoljeću*. Zagreb: Dom i svijet.
118. Peruško Čulek, Zrinjka (1999). *Demokracija i mediji*. Zagreb: Barbat.
119. Poli, Gian Franco; Cardinali, Marco (2008). *Komunikacija u teološkoj perspektivi*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
120. Popović, Nikola (1991). *Ideologija fašizma u jeziku ustaške ideologije*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar.
121. Prehn, Ulrich (2015). Working Photos: Propaganda, Participation, and the Visual Production of Memory in Nazi Germany. *Central European History*, 48, 366–386. doi:10.1017/S0008938915000795
122. Radelić, Zdenko (2015). KPJ i sigurnosno-obavještajni sustav u Hrvatskoj (1941.-1951.). *Historijski zbornik*, 68, (1), 73–105.

123. Ramet, Sabrina P. (2011). Vladko Maček i Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji. *Časopis za suvremenu povijest*, 43 (1), 137-154. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/67519>.
124. Ravlić, Slaven (2003). *Suvremene političke ideologije*. Zagreb: Politička kultura.
125. Razum, Sjepan (1996). Sveta Stolica, Nezavisna Država Hrvatska i Katolička crkva u Hrvatskoj 1941-1945. *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, 2 (1), 343-463. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/55389>
126. Regan, Krešimir (2008). Srpski kulturni klub i Banovina Hrvatska. *Časopis za suvremenu povijest*, 40 (2), 397-423. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/30596>.
127. Ricchiardi, Sherry; Malović, Stjepan (1996). *Uvod u novinarstvo*. Zagreb: Izvori.
128. Rudin, Richard; Ibbotson, Trevor (2008). *Uvod u novinarstvo. Osnovne tehnike i temeljna znanja*. Zagreb: Mate.
129. Ružić, Nataša (2012). Sovjetski model tiska. Pogubno za građane. *Liburna: međunarodni znanstveni časopis za kulturu, turizam i komuniciranje*, 1 (1), 26-36. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/118521>.
130. Sabljo, Marin (2015). Nacistički trijumvirat - Heinrich Himmler, Hermann Göring, Josef Goebbels. *Essehist*, 7 (7), 92-97. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/158129>.
131. Schramm, Wilbur (1956, 1984). *The Soviet Communist Theory*. U: Siebert Frederick S.; Peterson, Theodore; Schramm, Wilbur, *Four Theories of the Press*. Urbana and Chicago, University of Illinois Press, 105-146.
132. Schulz, Winfried (2015). Mediatization of the Modern Publicity Process. U: Coleman, Stephen; Moss, Giles; Parry, Katy (ur.). *Can the Media Serve Democracy?* London: Palgrave Macmillan, 53-65.
133. Siebert, Frederick S.; Peterson, Theodore; Schramm, Wilbur (1956, 1984). *Four Theories of the Press*. Urbana and Chicago, University of Illinois Press.
134. Skočilić, Jasmina (2007). Usporedba državne propagande u Njemačkoj i Velikoj Britaniji tijekom Drugog svjetskog rata. *Pro tempore*, (4), 31-39. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/63290>.
135. Splichal, Slavko (2014). Masovni mediji između javnosti i javne sfere. *Medijska istraživanja* 20 (1), 5-24. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/126387>.
136. Stiles, William B. (1993). Quality Control in Qualitative Research. *Clinical Psychology Review* 13, 593-618.
137. Stipčević, Aleksandar (1994). *O savršenom cenzoru*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske

138. Stipčević, Aleksandar (1997). *Kako izbjeći cenzora*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
139. Stipčević, Aleksandar (2000). *Sudbina knjige*. Lokve: Naklada Benja.
140. Strujić, Jure (2015). *Evangelizacijsko poslanje Crkve i novi oblici komunikacije*. Split: Katolički bogoslovni fakultet Split.
141. Svirou, Evangelia; Vamvakidou Ifigeneia; Golia Paraskevi (2014). Children are Painting Inscriptions: Pedagogy of Visual Communication in Local History. U: Zantides, Evripides (ur.). *Semiotics and Visual Communication: Concepts and Practices* (295-308). Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
142. Šepić, Dragovan (1970). Frano Supilo. U povodu stogodišnjice rođenja. *Časopis za suvremenu povijest*, 2 (2), 213-228. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/166579>.
143. Šiber, Ivan (1992). Ratna propaganda. *Politička misao*, 29 (1), 89-106. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/113016>.
144. Šišić, Ferdo (1934). Kralj Aleksandar I. Karađorđević (1888.-1934.). *Narodna starina*, 13 (34), 117-124. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/70029>.
145. Škarica, Matej (2012). *Propaganda kroz europsku povijest*. Zagreb – Sarajevo: Synopsis.
146. Tkalac Verčić, Ana; Sinčić Ćorić, Dubravka; Pološki Vokić, Nina (2014). *Priručnik za metodologiju istraživanja u društvenim djelatnostima*. Zagreb: M.E.P.
147. Tomić, Celestin (2006). *Moć pisane riječi : blaženi Alojzije Stepinac i katolički mediji*. Zagreb: Glas Koncila.
148. Turčinec, Zdenka (2000). Izdavači/nakladnici u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. *Časopis za suvremenu povijest*, 32 (1), 51-71. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/207127>.
149. Uldrijan, Ivan (2019). *Uloga komentara Glasa Koncila u promicanju slobode javne riječi i demokratizacije hrvatskoga društva*. Doktorska disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Fakultet hrvatskih studija.
150. Valković, Jerko (2013). *Crkva i svijet medija. Mogućnost susreta i različitost perspektiva*. Zagreb: Glas Koncila.
151. Vidović, Mile (1996). *Povijest Crkve u Hrvata*. Dugi Rat: Tiskara Poljica.
152. Vujević, Miroslav (2006). *Uvođenje u znanstveni rad u području društvenih znanosti*. Zagreb: Školska knjiga.
153. Welbers, Kasper; Opgenhaffen, Michaël (2018). Social media gatekeeping: An analysis of the gatekeeping influence of newspapers' public Facebook pages. *New Media & Society*, 20 (12), 4728-4747. Preuzeto s: 10.1177/1461444818784302.

154. Welch, David (2002). *The Third Reich: Politics and Propaganda*. London i New York: Routledge.
155. Welch, David (2004). Nazi Propaganda and the Volksgemeinschaft: Constructing a People's Community. *Journal of Contemporary History*, 39 (2), 213-238. Preuzeto s: <https://www.jstor.org/stable/3180722>.
156. Williams, Kevin (2006). Something more important than truth: ethical issues in war reporting. U: Belsey, Andrew; Chadwick Ruth (ur.). *Ethical Issues in Journalism and the Media* (116-118). London i New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
157. Zeman, Zbyněk Anthony Bohuslav (1973). *Nazi propaganda*. London i New York: Oxford University Press.
158. Zuckerman Itković, Boško (2006). Funkcija protužidovske propagande zagrebačkih novina u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od travnja do srpnja 1941. godine. *Časopis za suvremenu povijest*, 38 (1), 79-98. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/7692>.
159. Žebec Šilj, Ivana (2018). Pregled općeg političkog stanja u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije Kraljevini Jugoslaviji. *Studia lexicographia*, 12 (22), 27-45. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/213580>.

Internetski izvori

Mrežno izdanje *Hrvatske enciklopedije*, <https://www.enciklopedija.hr/>, pristupljeno 17. travnja 2020.

Popis analiziranih priloga u svjetovnom i vjerskom tisku (kronološki)

1. NN, Mir vama!, *Katolički list*, br. 16, 21. 4. 1941., 187-188.
2. NN, Proslava uskrsnuća u katedrali, *Katolički list*, br. 16, 21. 4. 1941., 195.
3. NN, Predstavnici K. A. kod preuzv. Nadbiskupa, *Katolički list*, br. 25, 26. 6. 1941., 294-295.
4. NN, Gradnja katoličkog doma župe sv. Blaža, *Hrvatski narod*, god. III., br. 133, 27. 6. 1941., 13.
5. V., U nedjelju će nadbiskup dr. Stepinac blagosloviti gradnju Katoličkog doma u župi sv. Blaža, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. I., br. 59, 27. 6. 1941., 10.

6. HIS, SVEČANA AUDIJENCIJA HRVATSKOG KATOLIČKOG EPISKOPATA KOD POGLAVNIKA, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. I., br. 61, 29. 6. 1941., n. p.
7. HIS, KATOLIČKI EPISKOPAT KOD POGLAVNIKA, *Hrvatski narod*, god. III., br. 136, 30. 6. 1941., n. p.
8. NN, Sa svečane audijencije katoličkog episkopa Nezavisne Države Hrvatske kod Poglavnika, *Hrvatski narod*, god. III., br. 136, 30. 6. 1941., 4.
9. NN, Hrvatski episkopat pozdravlja Poglavnika, *Hrvatski list*, god. XXII., br. 179 (7159), 30. 6. 1941., 4.
10. NN, HRVATSKI METROPOLITA JE POSVETIO TEMELJNI KAMEN KATOLIČKOG DOMA ŽUPE SV. BLAŽA, *Hrvatski narod*, god. III., br. 137, 1. 7. 1941., 12.
11. BU, Blagoslov temeljnog kamena KATOLIČKOG DOMA ŽUPE SV. BLAŽA, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. I., br. 63, 1. 7. 1941., 9.
12. NN, I ne budi nevjeran nego vjeran (Iv. 20. 27), *Katolički list*, br. 26, 3. 7. 1941., 298-299.
13. NN, GRADSKA ZAVJETNA PROCESIJA U MARIJU BISTRICU, *Hrvatski narod*, god. III., br. 145, 9. 7. 1941., 6.
14. NN, Propovijed preuzv. Nadbiskupa na blagdan Presvete Krvi, *Katolički list*, br. 27, 10. 7. 1941., 311-313.
15. NN, Proslava blagdana Presvete Krvi u Ludbregu, *Katolički list*, br. 27, 10. 7. 1941., 319.
16. BS, U HRVATSKU ĆE PONOVO DOĆI OCI PAVLINI TE ĆE UPRAVLJATI PROŠTENIŠTEM MAJKE BOŽJE BISTRIČKE, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. I., br. 75, 13. 7. 1941., 11.
17. NN, Prvo hodočašće Majci Božjoj Bistričkoj u NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ, *Hrvatski narod*, god. III., br. 150, 14. 7. 1941., 5.
18. P-O-I.R., DESETAK TISUĆA ZAGREPČANA ZAHVALILO SE MAJCI BOŽJOJ BISTRIČKOJ Za oslobodjenje hrvatske domovine, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. I., br. 76, 14. 7. 1941., 8.
19. NN, Hodočašće u Mariju Bistricu, *Hrvatski list*, god. XXII, br.194 (7174), 15. 7. 1941., 15.
20. NN, HRVATI ZAHVALJUJU MARIJI BISTRICI, *Hrvatski narod*, god. III., br.151, 15. 7. 1941., 8.

21. P-O-I.R., MARIJA BISTRICA BIT ĆE NAŠE NAJVEĆE NARODNO SVETIŠTE, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. I., br.77, 15. 7. 1941., 10.
22. NN, Et iste omnis fructus ut auferatur peccatum! (Is 27,9), *Katolički list*, br. 28, 17. 7. 1941., 321-322.
23. NN, Zagrebačko zavjetno hodočašće na Mariju Bistricu, *Katolički list*, br. 28, 17. 7. 1941., 330.
24. NN, Gloriam praecedit humilitas!, *Katolički list*, br. 33, 21. 8. 1941., 381-382.
25. NN, Isuse, kralju srdaca, smiluj nam se!, *Katolički list*, br. 43, 30. 10. 1941., 501-502.
26. NN, Blagdan Katoličke akcije u Zagrebu, *Katolički list*, br. 43, 30. 10. 1941., 511.
27. NN, Blaženi krotki, jer će oni baštiniti zemlju! (Mt. 5, 5), *Katolički list*, br. 44, 6. 11. 1941., 513-514.
28. NN, Pitomcima vojne akademije, *Katolički list*, br. 45, 13. 11. 1941., 526-527.
29. NN, PROSLAVA SV. KATARINE U ZAGREBU, *Hrvatski narod*, god. III., br. 283, 25. 11. 1941., 6.
30. NN, PROSLAVA BLAGDANA SV. KATARINE U ZAGREBU, *Hrvatski narod*, god. III., br. 284, 26. 11. 1941., 6.
31. RF, BLAGDAN SV. KATARINE U ZAGREBU, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. I., br.210, 26. 11. 1941., 8.
32. Ustaša, Zakonska odredba od 25. IX. 1941., *Katolički list*, br. 47, 27. 11. 1941., 550-552.
33. NN, Ne treba nam polovičnih nego čitavih kršćana!, *Katolički list*, br. 47, 27. 11. 1941., 549-550. Božićna poruka hrvatskim radnicima i radnicama u Njemačkoj.
34. RF, Skupni sastanak zagrebačkih vjeroučitelja, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. I., br. 223, 10. 12. 1941., 8.
35. NN, *Hrvatski narod*, god. III., br. 299, 12. 12. 1941., 6.
36. NN, Božićna poruka hrvatskim radnicima i radnicama u Njemačkoj, *Katolički list*, br. 50, 18. 12. 1941., 585-586.
37. RF, BLAGOSLOV CRKVE BL. MARKA KRIŽEVČANINA NA TREŠNJEVKI, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. I., br. 232, 20. 12. 1941., 9.
38. NN, BLAGOSLOV CRKVE BLAŽENOG MARKA KRIŽEVČANINA NA SELSKOJ CESTI, *Nedjeljne vijesti/Novine*, god. I., br. 3, 22. 12. 1941., 5.
39. NN, Današnja vremena iziskuju požrtvovan rad!, *Katolički list*, br. 51-52, 25. 12. 1941., 60-604.

40. RF, PRVI BOŽIĆ U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ. *Novi list/Nova Hrvatska*, god. I., br. 235., Božić 1941., 9.
41. NN, Mali Isuse i veliki Bože, umnoži nam vjeru i ufanje!, *Katolički list*, br. 1, 1. 1. 1942., 1-2.
42. NN, Glas Boga u zbivanjima sadašnjice progovara glasnije nego ikada. Poslušajmo ga dok je vremena!, *Katolički list*, br. 2, 8. 1. 1942., 13-14.
43. NN, BLAŽENI MARKO KRIŽEVČANIN, ISPROSI NAM MILOST, DA CRKVI KRISTOVU ISKRENO LJUBIMO, ZA NJU TRPIMO I UMREMO!, *Katolički list*, br. 2, 8. 1. 1942., 20-21.
44. NN, SVEČANO PRIMANJE ČLANOVA U AKADEMSKO KRIŽARSKO BRATSTVO, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. II., br. 23, 27. 1. 1942., 10.
45. NN, SVEČANOST AKADEMSKOG KRIŽARSKOG BRATSTVA "MAHNIĆ", *Hrvatski narod*, god. IV., br. 337, 28. 1. 1942., 6.
46. NN, SVEČANO OTVORENJE HRVATSKOG SABORA, *Hrvatski narod*, god. IV., br. 358, 21. 2. 1942., 6.
47. NN, Sabor, *Hrvatski list*, god. XXIII, br. 45 (7492), 21. 2. 1942., 5.
48. R, Svečano otvorenje Hrvatskog Državnog Sabora, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. II., br. 46, 22. 2. 1942., 1.
49. NN, POVJESNI TRENUTAK NASTUPA..., *Hrvatski narod*, god. IV., br. 360, 24. 2. 1942., 2.
50. NN, POGLAVNIK uspostavio Hrvatski Državni Sabor NAKON PREKIDA OD 24 GODINE, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. II., br. 47, 24. 2. 1942., 1-4.
51. B, Povijesni dan hrvatskog naroda, *Hrvatski list*, god. XXIII., br. 47 (7494), 24. 2. 1942., 4.
52. NN, HRVATSKI DRŽAVNI SABOR, *Katolički list*, br. 9, 26. 2. 1942., 99-100.
53. NN, 800 akademičara na Uskrsnom zasjedanju u bazilici oo. Isusovaca, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. II., br. 68, 20. 3. 1942., 4.
54. NN, Jer drugog temelja nitko ne može postaviti osim onoga koji je postavljen, a to je Isus Krist! (I. Kor. 3, 11), *Katolički list*, br. 13, 26. 3. 1942., 145-147.
55. NN, VJERSKI OBREDI U KATEDRALI, *Hrvatski narod*, god. IV., br. 394, 4. 4. 1942., 8.
56. NN, PROSLAVA USKRSA U ZAGREBU, *Nedjeljne vijesti/Novine*, god. II., br. 18, 7. 4. 1942., 3.

57. NN, Ovo je dan, koji učini Gospod, radujmo se i veselimo u njemu! (Ps. 117, 24), *Katolički list*, br. 16, 16. 4. 1942., 183-184.
58. NN, SVIBANJSKA PROCESIJA, *Hrvatski narod*, god. IV., br. 436, 29. 5. 1942., 7.
59. NN, SVIBANJSKE POBOŽNOSTI ZAVRŠAVAJU VELIKOM PROCESIJOM KROZ GRAD, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. II., br. 124, 30. 5. 1942., 5.
60. B (HDU), Procesija u čast Marije kraljice Hrvata, *Hrvatski list*, god. XXIII., br. 126 (7573), 31. 5. 1942., 3.
61. NN, PROCESIJA U ZVONIMIROVOJ ULICI, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. II., br. 125, 31. 5. 1942., 6.
62. NN, SVIBANJSKA PROCESIJA U ISTOČNOM DIJELU GRADA, *Nedjeljne vijesti/Novine*, god. II., br. 26, 1. 6. 1942., 4.
63. NN, Zadnji dan svibanjske pobožnosti, *Hrvatski narod*, god. IV., br. 439, 2. 6. 1942., 9.
64. TM, Velika teoforička procesija sa svijećama u svetištu Majke Božje Lurdske, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. II., br. 126, 2. 6. 1942., 6.
65. TM, Svečana proslava 5-godišnjice otvorenja župe Sv. Josipa na Trešnjevki, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. II., br. 143, 21. 6. 1942., 8.
66. NN, Odkriće spomen ploče na župnoj crkvi sv. Petra u Zagrebu, *Hrvatski narod*, god. IV., br. 463, 30. 6. 1942., 4.
67. NN, Svečano odkriće spomenploče na crkvi Sv. Petra, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. II., br. 150, 30. 6. 1942., 7.
68. LA, Proštenje kod crkve Sv. Petra, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. II., br. 150, 30. 6. 1942., 7.
69. NN, Okružnica, *Katolički list*, br. 36, 3. 9. 1942., 421-422.
70. NN, Okružnica Hrvatskog metropolite za pomoć oskudnim krajevima, *Hrvatski narod*, god. IV., br. 520, 4. 9. 1942., 4.
71. NN, OKRUŽNICA HRVATSKOG METROPOLITE ZA POMOĆ OSKUDNIM KRAJEVIMA, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. II., br. 207, 4. 9. 1942., 4.
72. E (HDU), Pomoć oskudnim krajevima, *Hrvatski list*, god. XXIII., br. 209 (7656), 4. 9. 1942., 3.
73. NN, Zagreb dobiva novu crkvu, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. II., br. 237, 9. 10. 1942., 5.

74. NN, Vjerska svečanost na Knežiji, *Hrvatski narod*, god. IV., br. 551, 10. 10. 1942., 4.
75. NN, BLAGOSLOV TEMELJNOG KAMENA NOVE CRKVE U KNEŽIJI obaviti će se danas prije podne, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. II., br. 239, 11. 10. 1942., 13.
76. NN, Nova crkva Majke Božje Pomoćnice na Knežiji, *Hrvatski narod*, god. IV., br. 552, 11. 10. 1942., 5.
77. NN, Vjerska svečanost na Knežiji, *Hrvatski narod*, god. IV., br. 553, 13. 10. 1942., 4.
78. NN, Zagrebačko naselje Knežija dobiva velebni hram božji, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. II., br. 240, 13. 10. 1942., 6.
79. HDU, Posveta Majci Božjoj, *Hrvatski list*, god. XXIII., br. 242 (7689), 13. 10. 1942., 10.
80. NN, Propovijed preuzv. gosp. nadbiskupa Dr. Alojzija Stepinca prigodom posvete temeljnog kamena župne crkve Marije Pomoćnice i posvete zagrebačke nadbiskupije Majci Božjoj dne 11. X. 1942., *Katolički list*, br. 42, 15. 10. 1942., 493-494.
81. 81. I, Sakupljanje hrane za siromašne krajeve naše države, *Hrvatski narod*, god. IV., br. 559, 20. 10. 1942., 4.
82. HDU, SAKUPLJANJE HRANE ZA SIROMAŠNE KRAJEVE, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. II., br. 246, 20. 10. 1942., 6.
83. K, Proslava blagdana Krista Kralja, *Hrvatski narod*, god. IV., br. 560, 21. 10. 1942., 4.
84. NN, PROSLAVA BLAGDANA KRISTA KRALJA U ZAGREBU, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. II., br. 247, 21. 10. 1942., 5.
85. NN, POSVEĆEN JE TEMELJNI KAMEN NOVE CRKVE, *Katolički list*, br. 43, 22. 10. 1942., 500.
86. I, Proslava blagdana Krista Kralja, *Hrvatski narod*, god. IV., br. 564, 25. 10. 1942., n. p.
87. NN, Proslava blagdana Krista Kralja, *Nedjeljne vijesti/Novine*, god. II., br. 47, 26. 10. 1942., 4.
88. NN, Proslava blagdana Krista Kralja u Zagrebu, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. II., br. 252, 27. 10. 1942., 6.
89. B (HDU), Proslava glavnog blagdana Katoličke akcije, *Hrvatski list*, god. XXIII., br. 254 (7701), 27. 10. 1942., 3.

90. NN, MISA NA BLAGDAN SVIH SVETIH, *Hrvatski narod*, god. IV., br. 569, 31. 10. 1942., 4.
91. NN, SLUŽBA BOŽJA U PRVOSTOLNOJ CRKVI, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. II., br. 256, 31. 10. 1942., 6.
92. NN, MISA U PRVOSTOLNOJ CRKVI, *Hrvatski narod*, god. IV., br. 570, 1. 11. 1942., 5.
93. NN, PRIREDBE KATOLIČKE AKCIJE K BLAGDANU KRISTA KRALJA, *Katolički list*, br. 45, 5. 11. 1942., 539.
94. NN, Blaženi koji se žaloste, jer će se utješiti! (Mat. 5, 4), *Katolički list*, br. 46, 12. 11. 1942., 541-542.
95. NN, Godišnjica krunitbe sv. Oca Pape, *Hrvatski narod*, god. V., br. 679, 12. 3. 1943., 4.
96. NN, Pontifikalna misa u prvostolnici prigodom godišnjice krunitbe Svetog Oca Pape, *Hrvatski narod*, god. V., br. 681, 14. 3. 1943., 6.
97. NN, Zagrebački katolici svečano su proslavili godišnjicu krunitbe Sv. Oca pape Pia XII., *Nedjeljne vijesti/Novine*, god. III., br. 68, 15. 3. 1943., 3.
98. NN, I ti obrativši se utvrdi braću svoju! (Luk. 22, 32), *Katolički list*, br. 11, 18. 3. 1943., 122-123.
99. NN, PROSLAVA PAPINA DANA U ZAGREBU, *Katolički list*, br. 11, 18. 3. 1943., 129-130.
100. NN, UZKRSNE KONFERENCIJE, *Hrvatski narod*, god. V., br. 692, 27. 3. 1943., 4.
101. NN, ZAVRŠENE UZKRSNE KONFERENCIJE, *Nedjeljne vijesti/Novine*, god. III., br. 70, 29. 3. 1943., 2.
102. NN, O potrebi čestitih ljudi, *Katolički list*, br. 13, 1. 4. 1943., 145-146.
103. NN, Uzkrski blagdani u prvostolnici, *Hrvatski narod*, god. V., br. 715, 23. 4. 1943., 4.
104. NN, Propovied preuzv. gosp. Ordinarija u katedrali na Uzkras 1943., *Katolički list*, br. 17, 29. 4. 1943., 194-195.
105. NN, SVJETSKA MOLITVENA AKCIJA ZA MIR, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. III., br. 111, 12. 5. 1943., 6.
106. NN, Propovied preuzv. gosp. Ordinarija, *Katolički list*, br. 22, 3. 6. 1943., 233-234.

107. NN, POSLJEDNJI DANI PRIPRAVE ZA VELIKU POKORNIČKU PROCESIJU, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. III., br. 131, 4. 6. 1943., 5.
108. NN, Pokornička procesija, *Hrvatski narod*, god. V., br. 750, 5. 6. 1943., 4.
109. NN, VELIK USPJEH PRIPRAVNE DEVETNICE ZA POKORNIČKU PROCESIJU, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. III., br. 132, 5. 6. 1943., 6.
110. NN, Velika zagrebačka procesija, *Hrvatski narod*, god. V., 751, 6. 6. 1943., 6.
111. NN, Velika pokornička procesija u Zagrebu, *Hrvatski narod*, god. V., br. 752, 8. 6. 1943., 4.
112. NN, VELIKA VJERSKA MANIFESTACIJA ZAGREBA, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. III., br. 134, 8. 6. 1943., 6.
113. NN, VELIKA VJERSKA MANIFESTACIJA GRADA ZAGREBA, *Katolički list*, br. 23, 10. 6. 1943., 251-252.
114. NN, MISA DRUŽTVA PODVORNIKA JAVNIH OBLASTI, *Nedjeljne vijesti/Novine*, god. III., br. 83, 21. 6. 1943., 9.
115. NN, Nagovor preuzv. Ordinarija zagrebačkim katehetama prigodom početka školske godine 1943., *Katolički list*, br. 40, 7. 10. 1943., 451-452.
116. NN, GLAVNA GODIŠNJA SKUPŠTINA BISKUPSKIH OKRUŽJA, *Hrvatski narod*, god. V., br. 872, 29. 10. 1943., 4.
117. NN, Vjerska procesija u Zagrebu, *Hrvatski narod*, god. V., br. 875, 3. 11. 1943., 4.
118. NN, POKORNIČKI OBHOD U ZAGREBU, *Katolički list*, br. 45, 11. 11. 1943., 519.
119. NN, GLAS PROSVJEDA I OSUDE, *Hrvatski narod*, god. VI., br. 973, 1. 3. 1944., 1.
120. NN, Hrvatski je narod svoje pravo na narodni i državni život stekao svojom težkom i krvavom borbom, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. III., br. 51, 1. 3. 1944., 1.
121. NN, Prosvjed radi bombardiranja, *Katolički list*, br. 9, 2. 3. 1944., 106.
122. NN, OKRUŽNICA SVEĆENSTVU I VJERNICIMA ZAGREBAČKE NADBISKUPIJE ZA POMOĆ NASTRADALIM OO. DOMINIKANCIMA, *Katolički list*, br. 9, 2. 3. 1944., 106-107.
123. H (HDU), Prosvjed i osuda hrvatskog metropolite protiv anglosaskog zračnog terora nad hrvatskim narodom, *Hrvatski list*, god. XXV., br. 53 (8118), 3. 3. 1944., 2.

124. NN, OKRUŽNICA svećenstvu i vjernicima zagrebačke nadbiskupije za pomoć nastradalim Oo. Dominikancima, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. IV., br. 56, 7. 3. 1944., 5.
125. NN, SABIRANJE HRANE ZA OPUSTOŠENE KRAJEVE, *Katolički list*, br. 10, 9. 3. 1944., 119.
126. NN, SAKUPLJANJE ZA POSTRADALE SAMOSTANE OO. DOMINIKANACA I FRANJEVACA U ZAGREBU, *Katolički list*, br. 12, 23. 3. 1944., 142.
127. NN, VELIKA NARODNA DOBROTVORNA LUTRIJA, *Katolički list*, br. 12, 23. 3. 1944., 142-143.
128. NN, Marijina Kongregacija sredstvo za samoposvećenje i apostolat, *Katolički list*, br. 20, 18. 5. 1944., 229-230.
129. NN, Hrvatski metropolita podielio je domobranima katolicima Svetu potvrdu, *Nedjeljne vijesti/Novine*, god. IV., br. 132, 4.
130. NN, DOMOBRANI PRIMILI SV. POTVRDU, *Katolički list*, br. 21, 25. 5. 1944., 251.
131. NN, Više nego ikada potrebna nam je pomoć Duha Svetoga, da kršćanski živimo, *Katolički list*, br. 22, 1. 6. 1944., 253-254.
132. NN, Zavjetna procesija u Mariju Bistricu, *Hrvatski narod*, god. VI., br. 1054, 8. 6. 1944., 4.
133. NN, KOLONIZACIJA IZBJEGLICA IZ DALMACIJE, *Katolički list*, br. 26, 29. 6. 1944., 317.
134. NN, Gradska zavjetna procesija u Mariju Bistricu, *Hrvatski narod*, god. VI., br. 1080, 11. 7. 1944., 2.
135. NN, Grad Zagreb izvršio zavjetno hodočašće u Mariju Bistricu, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. IV., br. 158, 11. 7. 1944., 4.
136. NN, Majko Božja Bistrička, oprosti nam, utješi nas, pomози nam!, *Katolički list*, br. 28, 13. 7. 1944., 333-334.
137. NN, Iztribimo psovku iz hrvatskog naroda! Bog će nam onda biti sigurno uporište!, *Katolički list*, br. 38, 21. 9. 1944. 453-454.
138. NN, Procesija kod ruševina dominikanskog samostana, *Hrvatski narod*, god. VI., br. 1148, 29. 9. 1944., 4.
139. NN, KRUNIČARSKO PROŠTENJE U MAKSIMIRU, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. IV., br. 226, 29. 9. 1944., 4.

140. NN, Vjerska svečanost kod ruševina dominikanskog samostana, *Hrvatski narod*, god. VI., br. 1151, 3. 10. 1944., 4.
141. NN, Polaganje zavjeta zagrebačke nadbiskupije, *Nedjeljne vijesti/Novine*, god. IV., br. 158, 30. 10. 1944., 6.
142. NN, Vjerski zavjet hrvatskog naroda, *Hrvatski narod*, god. VI., br. 1175, 31. 10. 1944., 4.
143. NN, SVEČANI ZAVJET ZAGREBAČKE NADBISKUPIJE, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. IV., br. 253, 31. 10. 1944., 4.
144. NN, Propovied preuzv. gosp. Nadbiskupa na blagdan Krista Kralja u prvostolnoj crkvi prigodom zavjeta zagrebačke nadbiskupije na blagdan Krista Kralja 29. listopada 1944., *Katolički list*, br. 44, 2. 11. 1944., 525-526.
145. NN, SV. MISA U PRVOSTOLNOJ CRKVI, *Nedjeljne vijesti/Novine*, god. IV., br. 159, 2. 11. 1944., 1.
146. NN, Sveta misa u prvostolnoj crkvi, *Hrvatski narod*, god. VI., br. 1177, 3. 11. 1944., 2.
147. NN, Propovied preuzv. gosp. Nadbiskupa u prvostolnoj crkvi na blagdan Sviju Svetih 1944., *Katolički list*, br. 46, 16. 11. 1944., 552-553.
148. NN, SAKUPLJANJE HRANE ZA NEŽITORODNE KRAJEVE, *Katolički list*, br. 46, 16. 11. 1944., 559.
149. NN, Karitas sakuplja hranu za ratom postradale krajeve, *Hrvatski narod*, god. VI., br. 1193, 22. 11. 1944., 4.
150. NN, Blagoslov zgrade uzornog pčelinjaka, *Hrvatski narod*, god. VI., br. 1195, 24. 11. 1944., 4.
151. NN, BLAGOSLOV UZORNOG ZADRUŽNOG PČELINJAKA, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. IV., br. 274, 25. 11. 1944., 4.
152. NN, Otvoren uzorni pčelinjak Središnje pčelarske zadruge, *Hrvatski narod*, god. VI., br. 1197, 26. 11. 1944., 5.
153. TM, Nadbiskup svečano blagoslovio prvi uzorni pčelinjak u prisutnosti ministara dra ing. Josipa Balena i dra Stjepana Hefera, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. IV., br. 275, 26. 11. 1944., 7.
154. NN, BLAGOSLOV UZORNOG PČELINJAKA, *Katolički list*, br. 49, 7. 12. 1944., 594.
155. NN, Svečanosti u katedrali na Silvestrovo, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. IV., br. 300, 29. 12. 1944., 4.

156. NN, Silvestrovo u prvostolnici, *Hrvatski narod*, god. VI., br. 1223, 30. 12. 1944., 4.
157. NN, ČVRSTO VJERUJEMO, DA ĆE SE ZLA, KOJA SU SNAŠLA I NAŠU DOMOVINU, OBRATITI NA NJEZINO DOBRO, *Nedjeljne vijesti/Novine*, god. V., br. 168, 2. 1. 1945., 9.
158. NN, Nadbiskupova propovied o novoj godini 1945., *Novi list/Nova Hrvatska*, god. V., br. 2, 3. 1. 1945., 8.
159. NN, Pobožnost križnog puta, *Katolički list*, br. 3-4, 25. 1. 1945., 31.
160. NN, Alojzije po milosrđu Božjem i Svete Apostolske Stolice milosti nadbiskup zagrebački, svima svojim vjernicima milost i mir od Boga, Oca našega i Gospodina Isusa Krista, *Katolički list*, br. 5, 1. 2. 1945., 33-37.
161. NN, PROSLAVA KRUNITBE SV. OTCA PAPE, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. V., br. 57, 9. 3. 1945., 57.
162. NN, Proslava Papinog Dana, *Hrvatski narod*, god. VII., br. 1281, 10. 3. 1945., 10. 3. 1945., 1.
163. NN, PROSLAVA PAPINOOG DANA U ZAGREBU, *Nedjeljne vijesti/Novine*, god. V., br. 178, 12. 3. 1945., 2-3.
164. NN, Proslava Papinog dana, *Hrvatski narod*, god. VII., br. 1283, 13. 3. 1945., 2.
165. NN, Propovied preuzvišenoga gospodina Nadbiskupa dra Alojzija Stepinca u prvostol. crkvi prigodom Papina dana 11. III. 1945., *Katolički list*, br. 11, 15. 3. 1945., 81-82.
166. NN, VELEBNA PROSLAVA PAPINOOG DANA U ZAGREBU, *Katolički list*, br. 11, 15. 3. 1945., 91.
167. NN, Uzkršne konferencije za sveučilištarce, *Hrvatski narod*, god. VII., br. 1286, 16. 3. 1945., 3.
168. NN, Duhovne konferencije za sveučilištarce, *Nedjeljne vijesti/Novine*, god. V., br. 179, 19. 3. 1945., 4.
169. NN, Hrvatskom narodu ne može se nametati rješenje, koje on svojom slobodnom voljom ne će, *Hrvatski narod*, god. VII., br. 1289, 20. 3. 1945., 1.
170. Nevistić, F., HRVATSKI METROPOLITA o hrvatskom narodnom pravu na samoodredjenje i nezavisnost, *Spremnost*, god. IV., br. 162, 25. 3. 1945., 1.
171. NN, Pravo hrvatskog naroda na nezavisnost, *Hrvatski list*, god. XXVI., br. 66 (8431), 28. 3. 1945., 2.

172. NN, Uzkrasne konferencije hrvatskih sveučilištaraca, *Katolički list*, br. 12-13, 29. 3. 1945., 95-97.

Popis ostalih priloga u svjetovnom i vjerskom tisku

1. Škreblin, I., Nacionalističke tendencije srednjoškolske omladine, *Katolički list*, br. 26, n. p. 1940., 306-308.
2. NN, PRAVILNIK HRVATSKOG NOVINARSKOG DRUŽTVA, *Nedjeljne vijesti/Novine*, god. II., br. 43, 28. 9. 1942., 5.
3. NN, Führerova Njemačka i Duceova Italija PRISTUPILE BORBI JAPANA PROTIV AMERIKE, *Hrvatski narod*, god. III., br. 299, 12. 12. 1941., 1.
4. DNB, NJEMAČKA I ITALIJA U RATU S USA, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. I., br. 225, 12. 12. 1941., 1.
5. DNB, Rooseveltove puste želje, *Hrvatski narod*, god. IV., br. 554, 14. 10. 1942., 1.
6. Domel, Sjedinjene države priznaju gubitak, *Hrvatski narod*, god. IV., br. 554, 14. 10. 1942., 7. NN, Churchillova izvrtanja, *Hrvatski narod*, god. IV., br. 554, 14. 10. 1942., 1.
7. NN, GOVOR FÜHRERA VELIKOG NJEMAČKOG REICHA, *Nedjeljne vijesti/Novine*, god. II., br. 49, 9. 11. 1942., 1.
8. NN, POGLAVNIK UVIJEK IMA PRAVO, *Hrvatski narod*, god. III., br. 127, 21. 6. 1941., 4.
9. NN, POGLAVNIK MEDJU SVOJIM NARODOM, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. II., br. 153, 3. 7. 1942., 1.
10. B (Croatia), Poglavnikova briga za život naroda, *Hrvatski list*, god. XXIII., br. 66 (5713), 18. 3. 1942., 1.
11. Kniewald, D., Nedjeljna misa po zagrebačkom obredu, *Katolički list*, br. 18, 7. 5. 1941., 209-211.
12. NN, OSUDE USTAŠKOG STOŽERNOG STEGOVNOG SUDA U ZAGREBU, *Katolički list*, br. 43, 22. 10. 1942., 503-504.
13. B., Štrajk američkih rudara ponovno planuo, *Hrvatski list*, god. XXIV., br. 143 (7904), 22. 6. 1943., 1.
14. NN, OKRUŽNICA, *Katolički list*, br. 19, 11. 5. 1944., n. p.
15. NN, IZ PIEVA DRUŽTVA, *Katolički list*, br. 38, 21. 9. 1944., n. p.

16. Penić, J.; D. N.; D. K.; P. J.; V. N.; Zagrebački redovnik, Desetgodišnjica Nadbiskupove posvete, *Katolički list*, br. 25, 22. 6. 1944., 290-305.
17. NN, Prije 10 godina posevećen je za Nadbiskupa Koadjutora DANAŠNJI ZAGREBAČKI NADBISKUP I HRVATSKI METROPOLITA PREUZV. G. DR. ALOJZIJE STEPINAC, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. IV., br. 144, 24. 6. 1944., 4.
18. NN, Životni put zagrebačkog nadbiskupa preuzv. g. dra Alojzija Stepinca, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. IV., br. 145., 25. 6. 1944., 6.
19. NN, 10-godišnjica nadbiskupovanja dra Stepinca, *Hrvatski narod*, god. VI., br. 1067, 25. 6. 1944., 5.
20. NN, RAD HRVATSKOG METROPOLITE, *Nedjeljne vijesti/Novine*, god. IV., br. 139, 26. 6. 1944., 3.
21. Š, Velebna ustaška manifestacija u Karlovcu, *Hrvatski list*, god. XXII., br. 193 (7173), 14. 7. 1941., 3.
22. NN, BOŽIĆ USKRSNULE HRVATSKE, *Hrvatski narod*, god. III., br. 309, 24. 12. 1941., 2.
23. NN, ČESTIT BOŽIĆ, HRVATSKI NARODE!, *Hrvatski list*, god. XXII., br. 353 (7343), 25. 12. 1941., 1.
24. NN, Prijepodnevnne svečanosti na dan Svih Svetih na Mirogoju, *Hrvatski narod*, god. III., br. 261, 3. 11. 1941., 7.
25. OR, Grobovi ustaških boraca, leže uz grobove njemačkih vojnika, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. I., br. 184, 30. 10. 1941., 8.
26. B; V; OR; RF; G; K, GROBOVI HRVATSKIH MUČENIKA I BORACA NAŠA SU POVIJEST, *Novi list/Nova Hrvatska*, god. I., br. 187, 3. 11. 1941., 4-6.
27. NN, MIROGOJ – GRAD VJEČNOG MIRA..., *Hrvatski narod*, god. III., br. 256, 28. 10. 1941., 9.
28. NN, Gradnja zavjetne crkve sv. Antuna Padovanskog u Zagrebu, *Hrvatski list*, god. XXIII., br. 124 (7571), 29. 5. 1942., 9.
29. NN, Proslava Antunova u Zagrebu, *Hrvatski list*, god. XXIV., br. 140 (7901), 18. 6. 1943., 15-16.

Popis tablica i priloga

Tablica 1: Zastupljenost najava i odjeka javnih istupa nadbiskupa Stepinca u svjetovnom i vjerskom tisku

Tablica 2: Tip analiziranih priloga

Tablica 3: Tip analiziranih priloga u *Katoličkom listu*

Tablica 4: Zastupljenost priloga po rubrikama u svjetovnom i vjerskom tisku

Tablica 5: Zastupljenost nenaslovljene rubrike po pojedinim tiskovinama

Tablica 6: Autorstvo priloga u svjetovnom i vjerskom tisku

Tablica 7: Nepotpisani prilozi po pojedinim tiskovinama

Tablica 8: Broj izvora u priložima u svjetovnom i vjerskom tisku

Tablica 9: Nijedan izvor po pojedinim svjetovnim i vjerskim tiskovinama

Tablica 10: Udio izvora u priložima dnevnih svjetovnih tiskovina: *Hrvatskom narodu* i *Novom listu/Novoj Hrvatskoj*

Tablica 11: Položaj priloga u svjetovnom i vjerskom tisku

Tablica 12: Položaj priloga na stranici u svjetovnom i vjerskom tisku

Tablica 13: Zastupljenost priloga na naslovnici u svjetovnom i vjerskom tisku

Tablica 14: Zastupljenost priloga na naslovnici po pojedinim tiskovinama

Tablica 15: Grafička oprema priloga u svjetovnom i vjerskom tisku

Tablica 16: Nadbiskup Stepinac na fotografiji/ilustraciji

Tablica 17: Prikaz nadbiskupa Stepinca u svjetovnom i vjerskom tisku

Tablica 18: Način izvještavanja o nadbiskupu Stepincu u svjetovnom i vjerskom tisku

Tablica 19: Povezanost naslova i teksta u svjetovnim i vjerskim tiskovinama

Tablica 20: Tip naslova u svjetovnim i vjerskim tiskovinama

Tablica 21: Usporedba broja odabranih javnih istupa nadbiskupa Stepinca i odjeka o događajima na kojima je Stepinac javno istupio u svjetovnom i vjerskom tisku

Tablica 22: Zastupljenost odjeka o događajima na kojima je Stepinac javno istupio po pojedinim tiskovinama

Tablica 23: Usporedba broja najava i odjeka događaja na kojima je Stepinac javno istupio u svjetovnom dnevnom tisku

Tablica 24: Usporedba najava i odjeka događaja na kojima je Stepinac javno istupio po pojedinim dnevnim tiskovinama

Tablica 25: Odnos svjetovnog i vjerskog tiska prema sadržaju Stepinčevih javnih istupa s obzirom na tematiku: tadašnje društvene okolnosti, besmislenost rata i njegove pogubne posljedice

Tablica 26: Odnos svjetovnog i vjerskog tiska prema sadržaju Stepinčevih javnih istupa s obzirom na tematiku: uspostava novih društvenih poredaka koji ne poštuju Božje zakone

Tablica 27: Odnos svjetovnog i vjerskog tiska prema sadržaju Stepinčevih javnih istupa s obzirom na tematiku: rasistička ideologija

Prilog A

Pravilnik Hrvatskog novinarskog društva objavljen u *Nedjeljnim vijestima/Novinama*

Prilog B

Naslovnica *Nedjeljnih vijesti/Novina* od 9. studenog 1942.

Prilog C

Naslovnica *Novog lista/Nove Hrvatske* od 3. srpnja 1942.

Prilog D

Matrica za analizu priloga

1ŠIFRA

Šifra priloga koji se obrađuje

2NOV: Novine

1. Hrvatski narod
2. Novi list/Nova Hrvatska
3. Hrvatski list
4. Spremnost - tjednik
5. Nedjeljne vijesti/Novine - tjednik
6. Katolički list - tjednik

3STRNOV: Stranica na kojoj je objavljen tekst (upisati):

4ŽANR: Glavni žanr podjela

1. Informativno izvještajne vrste
2. Reportažno-komentatorske vrste
3. Ostalo – upisati
4. Propovijedi/Govori/Okružnice/Poslanice/Poruke

5TIPCL: Tip priloga

1. Vijest i kratka vijest (do 10 redaka)
2. Najava događaja
3. Kratki prilog - izvještaj (iznad 10 redaka – do pola stranice)
4. Prilog – analiza (pola do 1/1)
5. Veliki prilog – analiza (1/1 do 3/1)
6. Reportaža
7. Pismo čitatelja
8. Komentar na komentatorskim stranicama
9. Komentar u redovnim rubrikama
10. Fotovijest
11. Glas naroda
12. Ostalo
13. Citati

14. Propovijedi/Govori/Okružnice/Poslanice/Poruke

6RUB: Rubrika

1. Vanjska politika
2. Unutarnja politika
3. „Ustaška rubrika“
4. Događaji dana – Vijesti - Novosti
5. Kulturne stranice
6. Gradske stranice
7. Zadnja stranica
8. Komentari i osvrti
9. Karikature – ilustracije
10. Odmor i zabava
11. Poseban prilog unutar tiskovine
12. Ostalo
13. Nema naziva rubrike
14. „Crkvene vijesti“
15. „Zagrebačke vijesti“ / „Zagreb“ / „Glavni grad“/ „Zagreb“
16. „Dnevna kronika“
17. „Listak“
18. „Život Zagreba“ / „Zagrebački događaji“ / „Zagreb“

7AUT: Autor priloga

1. Autorski rad, novinar (ime navesti u tablici, inicijali)
2. HDNU/HIS/DIPU/GRP/Velebit/HDU Croatia (ili osoba iz medijsko-promidžbenog sustava NDH)⁸⁵
3. Redakcijski tekst (bez potpisa ili potpis redakcije)
4. Ostalo

8IZV: Broj izvora u prilogu

1. Jedan
2. Dva
3. Tri i više
4. Nijedan

⁸⁵ Objašnjenje kratica: HDNU (Hrvatski državni novinski ured); HIS (Hrvatska izvještajna služba); DIPU (Državni izvještajni promidžbeni ured); GRP (Glavno ravnateljstvo za promidžbu).

9IZV1: Izvori u prilogu

1. O nadbiskupu Stepincu govori jedan izvor
2. O nadbiskupu Stepincu govore dva ili više izvora

10IZV2: Ako o nadbiskupu Stepincu govori jedan izvor, ide li to njemu u prilog?

1. Ide u prilog nadbiskupu Stepincu
2. Ne ide u prilog nadbiskupu Stepincu
3. I jedno i drugo
4. Neutralan je
5. Teško je odrediti

11IZV3: Ako o nadbiskupu Stepincu govore dva ili više izvora, ide li to njemu u prilog?

1. Ide u prilog nadbiskupu Stepincu
2. Ne ide u prilog nadbiskupu Stepincu
3. I jedno i drugo
4. Neutralan je
5. Teško je odrediti

12POZČL: Pozicija analiziranog teksta

1. Lijeva strana novine – kućnog bloka (parna stranica)
2. Desna strana novine – kućnog bloka (neparna stranica)

13POZČL1: Pozicija teksta na stranici

1. Gornji dio stranice
2. Gornji lijevi dio
3. Gornji desni dio
4. Sredina stranice
5. Donji lijevi dio
6. Donji desni dio
7. Donji dio stranice
8. Cijela stranica
9. Više od jedne stranice

14PRAS: Način prikaza Alojzija Stepinca:

1. Glavni akter (spominje se kroz više od pola teksta)
2. Sporedni akter (spominje se u manje od polovice teksta)
3. Spominje se samo usput

4. Teško je odrediti

15PRINOV: Može li se u načinu izvještavanja i opremi teksta prepoznati stav novinara/urednika prema nadbiskupu Stepincu?

1. Ide u prilog nadbiskupu Stepincu
2. Ne ide u prilog nadbiskupu Stepincu
3. I jedno i drugo
4. Neutralan je
5. Teško je odrediti

16CIT: Navodi li tekst doslovne citate iz javnih istupa nadbiskupa Stepinca?

1. Da
2. Ne

17ISTCIT: Ako je odgovor na prethodno pitanje potvrđan, je li citat u novini istovjetan s onime što je nadbiskup Stepinac izgovorio?

1. Da, u potpunosti
2. Citat u potpunosti nije u skladu s izgovorenim
3. Citat djelomično nije u skladu s izgovorenim

18PARA: Ima li u novini parafraza onoga što je nadbiskup Stepinac izrekao?

1. Da
2. Ne

GRAFIČKA OPREMA PRILOGA

19GRAF: Vrsta grafičke opreme

1. Nema je
2. Fotografija
3. Ilustracija (crteži, karikatura)
4. Ostalo

20FOTBR: Broj fotografija/ilustracija

1. Jedna
2. Dvije
3. Tri
4. Četiri
5. Pet i više

21FOTPOT: Je li naveden potpis ispod fotografije?

1. Da

2. Ne

22POVE: Povezanost teksta i dominantne fotografije/ilustracije

1. Fotografija se odnosi na sadržaj teksta
2. Fotografija se ne odnosi na sadržaj teksta
3. Teško je odrediti

23SADFT: Je li na fotografiji/ilustraciji prikazan nadbiskup Alojzije Stepinac?

1. Da
2. Ne

24KONT: Je li Stepinčeva fotografija stavljena u stvaran kontekst priloga?

1. Da
2. Ne
3. Teško je odrediti

25FTNEMA: Je li prikazana osoba koja se u tekstu ne spominje?

1. Da
2. Ne
3. U tekstu se ne spominje niti jedna konkretna osoba

26FTNEMAIDEN Ako se na fotografiji prikazuje osoba koja se u tekstu ne spominje, o kojoj osobi je riječ (upisati):

27FOTKAR: Karakteristike DOMINANTNE fotografije/ilustracije (ako prikazuje nadbiskupa Stepinca)

1. Favorizirajuća – pozitivna: afirmativna i motivacijska gestika i mimika nadbiskupa Stepinca – rukovanje, smijeh, u opuštenom društvu s vjernicima
2. Nije favorizirajuća – negativna: nadbiskup Stepinac prikazan kao ljuta ili agresivna osoba, nadbiskup Stepinac kao predmet poruge i ismijavanja, drugi kontekst
3. Neutralna: Portret nadbiskupa Stepinca izvan crkvenog ambijenta; Portret nadbiskupa Stepinca u crkvenom ambijentu (za propovjedaonicom, oltarom...)
4. Teško je odrediti

NASLOVI

28POVNASL: Povezanost naslova i teksta

1. Naslov proizlazi iz teksta
2. Naslov ne proizlazi iz teksta
3. Nema naslova

29TIPNASL: Tip naslova

1. Informativan

2. Senzacionalistički
3. Kritički
4. Teško je odrediti

30MET: Postoje li u naslovu metafore?

1. Da
2. Ne

31METNAS: Metafore u naslovu

1. Da, metafora koja favorizira
2. Da, metafora koja ne favorizira
3. Teško je odrediti

32NASLCIT: Navodi li naslov citat iz javnih istupa nadbiskupa Stepinca?

1. Da
2. Ne

33NASLISTCIT: Ako je odgovor na prethodno pitanje potvrđan, je li citat u novini istovjetan s onime što je nadbiskup Stepinac izgovorio?

1. Da, u potpunosti
2. Citat nije u skladu s izgovorenim
3. Citat je izvučen iz konteksta

34NAJNASL: Je li tekst najavljen na naslovnoj stranici?

1. Da
2. Ne

35NAJNASL1: Je(su) li isti naslov(i) u knjižnom bloku(sadržaju novina) i na naslovnoj stranici?

1. Da
2. Ne

36NAJNASL2: Razlikuju li se naslovi u poruci koja se šalje? Je li potpuno drukčija poruka u jednom u odnosu na drugi naslov?

1. Da
2. Ne

37CJELINA: Čine li tekst i oprema jednu razumljivu cjelinu?

1. U potpunosti
2. Djelomično
3. Teško je odrediti
4. Ne čine razumljivu cjelinu

USPOREDBA JAVNIH ISTUPA

38NAJ: Najavljuje li se događaj na kojem će nadbiskup Stepinac javno istupiti?

- 1. Da
- 2. Ne

39ODJ: Izvještava li se o održanom događaju u dnevnom tisku?

- 1. Da
- 2. Ne

40RAT: Ističu li se u javnom istupu nadbiskupa Stepinca „besmislenost rata i njegovih pogubnih posljedica, ratna zbivanja i trenutne okolnosti“?

- 1. Da
- 2. Ne
- 3. Ostalo

41RATIZV: Ako su novine prenijele „besmislenost rata i njegovih pogubnih posljedica, ratna zbivanja i trenutne okolnosti“, je li Stepinčeva izjava prenesena u izvornom obliku?

- 1. Da
- 2. Ne

42RASA: Ističu li se u javnom istupu nadbiskupa Stepinca „osude rasističke ideologije“?

- 1. Da
- 2. Ne
- 3. Ostalo

43RASAIZV: Ako su novine prenijele „osude rasističke ideologije“, je li Stepinčeva izjava prenesena u izvornom obliku?

- 1. Da
- 2. Ne

44POREDAK: Ističe li javni istup nadbiskupa Stepinca „uzaludnost pokušaja uspostave novih društvenih poredaka koji ne poštuju Božje zakone“?

- 1. Da
- 2. Ne
- 3. Ostalo

45POREDAKIZV: Ako su novine prenijele „uzaludnost pokušaja uspostave novih društvenih poredaka koji ne poštuju Božje zakone“, je li Stepinčeva izjava prenesena u izvornom obliku?

- 1. Da
- 2. Ne

46KRITIKA: Kritiziraju li se u prilogu Stepinčevi stavovi izneseni u javnom istupu?

1. Da

2. Ne

47KRITIKAOS: Ako se kritiziraju njegovi stavovi, tko to čini:

1. Novinar

2. Političar

3. Netko drugi (navesti tko):

48KRITIKAOS1: Kako to čine?

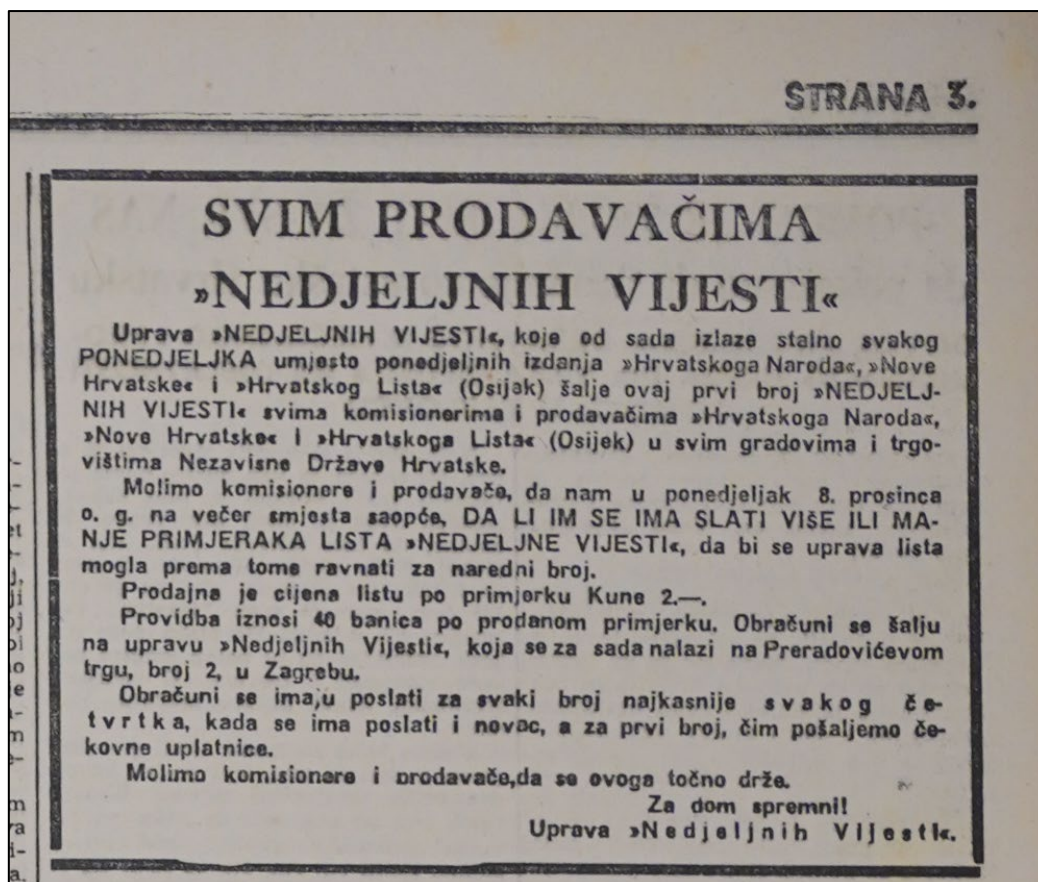
Upisati

49NAS: Naslov teksta (upisati):

50DAT: Datum objave (upisati):

Prilog E

Prvi broj *Nedjeljnih vijesti/Novina* od 8. prosinca 1941.

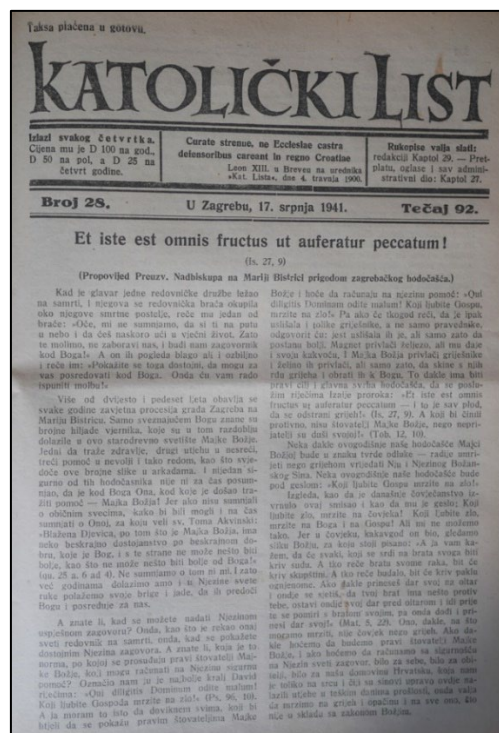
Prilog F

Najava proslave Papinog dana na naslovnici *Hrvatskog naroda* od 10. ožujka 1945.

Prilog G

Propovijed u cijelosti objavljena na naslovnici *Katoličkog lista* od 17. srpnja 1941.

Primjer izvještaja u *Katoličkom listu*

Poglavnikova čestitka Sv. Otcu Papi Piju XII.

Ante Pavelić

Poglavnik primio odgovor Sv. Oca Pape na čestitku prigodom obljetnice krunidbe

US PP XII.

Sveti Otac zahvaljujući na ponovnim dokazima
sinovske odanosti želi Vašoj Preuzvišenosti,
Episkopatu, Kleru i Hrvatskom narodu pomoć s
nebeske pomoći i apostolski blagoslov.

Rubrika *Zagrebačke vijesti* u *Nedjeljnim vijestima/Novinama*

214

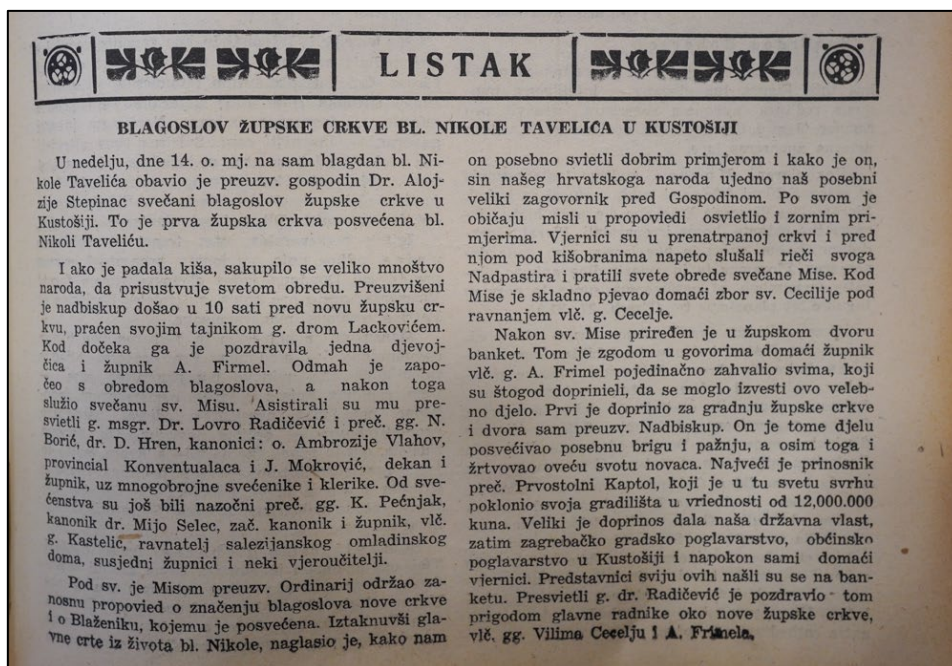
Prilog J

Rubrika *Glavni grad u Hrvatskom narodu*

Prilog K

Rubrika *Listak u Katoličkom listu*

Prilog L

Primjer neutralne fotografije nadbiskupa Stepinca

Prilog M

Primjer favorizirajuće fotografije nadbiskupa Stepinca

Prilog N

Primjer ilustracije u tisku

Prilog O

Primjer karikature Saveznika

Prilog P

Primjer antisemitske karikature

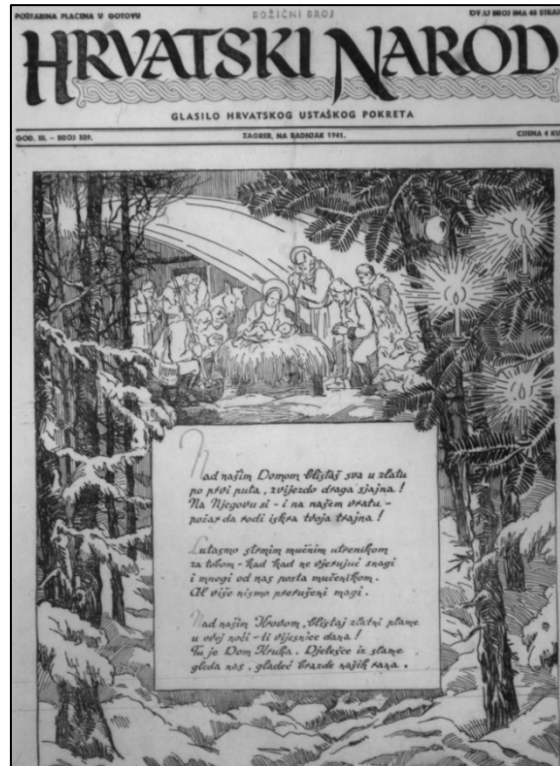
Prilog Q

Fotocinktografija *Hrvatskog lista*

Prilog R

Naslovnica prigodnog božićnog broja *Hrvatskog naroda* 1941.

Prilog S

Izvjestaj s proslave Antunova u *Hrvatskom listu* 1943.

Komentar Julija Makanca „Pozvani i Nepozvani“ u *Novom listu/Novoj Hrvatskoj* od 7. studenog 1943.

220

Prilog U

Antisemitski prilog u *Novom listu/Novoj Hrvatskoj* od 17. ožujka 1943.

Prilog V

Naslovnica *Katoličkog lista* 12. travnja 1945.

ŽIVOTOPIS AUTORA

Davor Trbušić (rođ. 1988., matični broj znanstvenika: 382690) zaposlen je na Odsjeku za komunikologiju Fakulteta hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, gdje je 2019. godine izabran u suradničko zvanje i na radno mjesto asistenta u znanstvenom području društvenih znanosti, polje informacijske i komunikacijske znanosti. Preddiplomski studij na Fakultetu hrvatskih studija studira dvopredmetno (Kroatologija i Komunikologija), a 2013. godine stječe zvanje magistra komunikologije. Na Fakultetu hrvatskih studija predaje kolegije: *Uvod u odnose s javnošću*, *Tehnike u odnosima s javnošću*, *Upravljanje rizikom i krizno komuniciranje*, *Novi mediji i digitalni marketing* te *Pravne i etičke norme odnosa s javnošću*. Njegovi znanstveni interesi usmjereni su interdisciplinarno, osobito u području komunikologije, odnosa s javnošću, kriznog menadžmenta, crkvene komunikacije, novinarske etike i područja medijske pismenosti. O navedenim je temama do sada napisao nekoliko autorskih radova, izlagao i sudjelovao na znanstvenim i stručnim konferencijama u Hrvatskoj i inozemstvu. Od 2014. do 2019. godine radio je kao stručni suradnik za komunikacije u Tiskovnom uredu Zagrebačke nadbiskupije. Član je Društva za komunikacijsku i medijsku kulturu.

Popis radova:

1. Trbušić, Davor (2020). Krizni menadžment u Katoličkoj crkvi: Izazovi institucionalne komunikacije. *Obnovljeni Život*, 75 (2), 247-260. Pregledni rad. <https://doi.org/10.31337/oz.75.2.7>
2. Trbušić, Davor; Rimac, Stipan (2020). Kardinal Stepinac kao element u oblikovanju imidža nacionalnog brenda Hrvatske. *Communication Management Review*, 05 (01), 84-103. Prethodno priopćenje. <https://doi.org/10.22522/cmr20200156>
3. Trbušić, Davor; Maleš, Dražen, Labaš, Davor (2019). Društvena odgovornost trgovačkih lanaca. Studija slučaja: suradnja Kauflanda i Lidla s Caritasom Zagrebačke nadbiskupije. *South Eastern European Journal of Communication*, 1 (2), 49-57. Pregledni rad, znanstveni. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/233231>
4. Trbušić, Davor (2018). Uloga katoličkih medija u procesu informiranja o crkvenim zbivanjima. *Novinarstvo pred izazovom Radosne vijesti. Uloga i mjesto katoličkih medija u Crkvi i u društvu*, 62-72.

5. Trbušić, Davor; Labaš, Danijel (2015). Strategije i izazovi crkvene komunikacije: Tiskovni ured Zagrebačke nadbiskupije, u: Verčić, Dejan; Jugo, Damir; Ciboci, Lana (ur.), *Reconciling the Traditional and Contemporary. The New Integrated Communication*, Zagreb: Edward Bernays College of Communication Management, 143-158.

6. Trbušić, Davor (2013), *Crkva i društvene komunikacije*. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu. Diplomski rad, rukopis.